

STUDIA POLITOLOGICZNE

VOL. 43

INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

POLITICAL SCIENCE STUDIES

SECRET SERVICES IN THE POST-SOVIET STATES

edited by Zbigniew Siemiątkowski and Jacek Zalesny

WARSAW 2017

VOL. 43

UNIVERSITY OF WARSAW • INSTITUTE OF POLITICAL SCIENCE

STUDIA POLITOLOGICZNE

SŁUŻBY SPECJALNE W PAŃSTWACH PORADZIECKICH

pod redakcją Zbigniewa Siemiątkowskiego i Jacka Zaleśnego

WARSZAWA 2017

VOL. 43

INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Rada Naukowa Stanisław Filipowicz (Uniwersytet Warszawski)
Ks. Helmut Juros (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)
Rubén Torres Kumbria (Universidad Nacional de Educación a Distancia)
Gerd Meyer (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Szewach Weiss (University of Haifa)
Jan Zielonka (University of Oxford)
A. Ju. Szutow (Moskiewski Uniwersytet Państwowy)

Redaktorzy Administracja publiczna: Grzegorz Rydlewski (Uniwersytet Warszawski)
tematyczni Badania wschodnie: Tadeusz Bodio (Uniwersytet Warszawski)
Studiów Bezpieczeństwo: Andrzej Misiuk (Uniwersytet Warszawski)
Politologicznych Historia polityczna: Wojciech Jakubowski (Uniwersytet Warszawski)
Integracja europejska: Konstanty A. Wojtaszczyk (Uniwersytet Warszawski)
Myśl polityczna: Tomasz Żyro (Uniwersytet Warszawski)
Parlamentaryzm współczesny: Tadeusz Mołdawa (Uniwersytet Warszawski)
Polityki sektorowe: Agnieszka Rothert (Uniwersytet Warszawski)
Psychologia i socjologia polityki: Jan Garlicki (Uniwersytet Warszawski)
Ruchy społeczne: Grażyna Ulicka (Uniwersytet Warszawski)
Systemy polityczne: Zbigniew Kiełmiński (Uniwersytet Warszawski)
Teoria polityki: Mirosław Karwat (Uniwersytet Warszawski)

Komitet Stanisław Sulowski (redaktor naczelny)
Redakcyjny Daniel Przastek (członek)
Włodzimierz Ulicki (członek)
Jacek Zaleśny (sekretarz)

Redaktorzy językowi: Eva Allen, Halina Maczunder, Ewa Rydlewska, Izabela Kraśnicka-Wilk,
Ekaterina Kolb

Redaktor techniczny: Marta Grabarczyk

Redaktor statystyczny: dr Viera Gafrikova

„Studia Politologiczne” znajdują się w wykazie czasopism naukowych prowadzonym przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego na potrzeby oceny jednostek naukowych z przyznaną
liczbą 13 punktów.

„Studia Politologiczne” są dostępne w bazie danych CEJSH.

Czasopismo recenzowane przez recenzentów zewnętrznych.

Wersja pierwotna czasopisma: papierowa.
www.studiapolitologiczne.pl

© Copyright by Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego,
Warszawa 2017

ISSN 1640-8888

Nakład 600 egz.

Opracowanie komputerowe, druk i oprawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA,
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
STUDIA I ANALIZY	
Zbigniew Siemiątkowski	
Dziedzictwo służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Od <i>ochrony</i> carskiej do Federalnej Służby Bezpieczeństwa.....	13
Krzysztof Fedorowicz	
Służby specjalne w systemie ustrojowym Armenii	36
Jacek Zaleśny	
Służby specjalne w systemie politycznym Białorusi	60
Katarzyna Jurewicz-Bakun	
Służby specjalne w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej	85
Andrzej Pogłódek, Krystian Nowak	
Służby specjalne w systemie politycznym Kirgistanu	99
Artur Olechno	
Służby specjalne w systemie politycznym Ukrainy	114
Andrzej Pogłódek	
Służby specjalne w systemie politycznym Uzbekistanu	127
Agnieszka Bień-Kacała, Tomasz Kacała	
Działania psychologiczno-dezinformacyjne rosyjskich służb specjalnych	148
Tomasz R. Aleksandrowicz	
Wywiad jako narzędzie w koncepcji nowych wojen. Casus konfliktu ukraińskiego	165
Mirosław Minkina, Leszek Pawlikowicz	
Ewolucja strukturalno-kadrowa aparatu centralnego pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2016.	194
Malina Kaszuba	
Carsko-sowiecka mitologia rosyjskich służb specjalnych.....	223
Jacek Wojnicki	
Miejsce KGB w systemie politycznym Republiki Białorusi.....	238

Jacek Zaleśny	
Analiza prawna działalności operacyjno-rozpoznawczej w Republice Białoruś.....	255
Aleksandra Zięba	
Systemy antyterrorystyczne Federacji Rosyjskiej i Republiki Litewskiej	266
Autorzy	295

Contents

Introduction	9
STUDIES AND ANALYSIS	
Zbigniew Siemiątkowski The Legacy of the Soviet Union Secret Services: From the Tsarist <i>Ochrana</i> to FSB	13
Krzysztof Fedorowicz Secret Services in the Political System of Armenia.....	36
Jacek Zaleśny Secret Services in the Political System of Belarus.....	60
Katarzyna Jurewicz-Bakun Secret Services in the Political System of the Russian Federation .	85
Andrzej Pogłódek, Krystian Nowak Secret Services in the Political System of Kyrgyzstan.....	99
Artur Olechno Secret Services in the Political System of Ukraine	114
Andrzej Pogłódek Secret Services in the Political System of Uzbekistan	127
Agnieszka Bień-Kacała, Tomasz Kacała Russian Psychological & Information Operations	148
Tomasz R. Aleksandrowicz Foreign Intelligence as a Tool in the Concept of New Wars. The Ukrainian Conflict Case	165
Mirosław Minkina, Leszek Pawlikowicz Structural and Personnel Evolution of the Central Apparatus of the General Division of the National Counterintelligence of the Russian Federation in the Years 1991–2016	194
Malina Kaszuba Tsarist-Soviet Mythology of Russian Secret Services	223
Jacek Wojnicki KGB in the Political System of the Republic of Belarus	238

Jacek Zaleśny	
Legal Analysis of Activity Operational and Reconnaissance in the Republic of Belarus	255
Aleksandra Zięba	
Counterterrorism Systems of the Russian Federation and the Republic of Lithuania.....	266
Authors	295

Wprowadzenie

Motywym przewodnim prezentowanego kolejnego tomu „Studiów Politologicznych” jest ukazanie miejsca i roli służb specjalnych w państwach powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego. W życiu społecznym i politycznym ZSRR służby specjalne odgrywały rolę szczególną, typową dla państw o systemie totalitarnym. W doktrynie służby specjalne stanowią ważny element systemu bezpieczeństwa państwa. Ich zadaniem jest rozpoznawanie i przeciwdziałanie zjawiskom zewnętrznym oraz wewnętrznym, które zagrażają interesom kraju. Rola służb sprostowana jest do uzyskiwania w sposób tajny oraz analizowania, przetwarzania i przekazywania właściwym organom władzy informacji, które mogą mieć istotne znaczenie dla prowadzonej przez państwo polityki bezpieczeństwa we wszystkich wymiarach, jak również na wyprzedzającym informowaniu o potencjalnych i istniejących zagrożeniach dla kraju. W systemach demokratycznych służby podlegają kontroli czynników politycznych. Nie stanowią autonomicznego obszaru nie poddanego kontroli ze strony społeczeństwa. Ich zadania ściśle wynikają z potrzeb państwa i prowadzonej przez to państwo polityki. W żadnym stopniu służby wywiadu i kontrwywiadu nie mogą ingerować w świat polityki. W systemie państw demokratycznych istnieje również groźba wymknięcia się służb specjalnych spod kontroli czynników politycznych. Zjawisko to nie ma jednak charakteru systemowego, może tylko stanowić wyjątek potwierdzający regułę, jaką jest podporządkowanie służb cywilnej kontroli ze strony konstytucyjnych organów władzy oraz opinii publicznej.

Inaczej wyglądała sytuacja służb specjalnych w Związku Radzieckim. Odmienną rolę odgrywają one obecnie w Federacji Rosyjskiej oraz w większości krajów powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego, będących w orbicie oddziaływania polityki moskiewskiej. W przeszłości w ZSRR służby specjalne stanowiły, obok partii komunistycznej, nomenklaturowej biurokracji państwowej i wojska, podstawowy czynnik ustrojowy sprawowania władzy. Były gwarantem funkcjonowania totalitarnego systemu rządów opartego na dominacji jednej partii komunistycznej i jednej ideologii. Nie broniły państwa. Broniły władzy komunistycznej. Wypełniały rolę ideologiczną i polityczną przypisywaną policji politycznej. Przy ich

pomocy władza sprawowała terrorystyczną kontrolę nad społeczeństwem. Stanowiły „pierwszą linię obrony Związku Sowieckiego”¹. Z takim też dziedzictwem i bagażem służby dawnego ZSRR wstąpiły w przestrzeń poradziecką. Ich hipotekę obciąża dodatkowo odpowiedzialność za zbrodnie popełnione w okresie ZSRR na milionach obywateli Związku Radzieckiego i na tych wszystkich innych, których władza radziecka uznała za wrogów. Z tego ponurego dziedzictwa służby poradzieckie nie rozliczyły się do tej pory. Wręcz przeciwnie, stanowi ono ważną część ich dzisiejszej tożsamości oficjalnie uznawanej i gloryfikowanej.

W prezentowanej publikacji problematykę dziedzictwa współczesnych służb specjalnych Federacji Rosyjskiej podejmuje szkic Zbigniewa Siemiątkowskiego *Dziedzictwo służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Od ochrony carskiej do Federalnej Służby Bezpieczeństwa*. Tekst ten pełni funkcję historycznego wprowadzenia do dalszych analiz dotyczących służb specjalnych w państwach poradzieckich. Z tekstem tym koresponduje artykuł Maliny Kaszuby *Carsko – sowiecka mitologia rosyjskich służb specjalnych*. We współczesnej Rosji głównym następcą radzieckiego kompleksu bezpieczeństwa jest Federalna Służba Bezpieczeństwa, która jest jednym z najważniejszych elementów rosyjskiego systemu politycznego oddziaływującą na niemal wszystkie dziedziny życia społecznego i gospodarczego Rosji. Jej rola i znaczenie wzrosła wraz z objęciem urzędu Prezydenta Federacji Rosyjskiej przez Władimira Putina, w przeszłości oficera wywiadu KGB, a w Rosji Borysa Jelcyna, szefa FSB. Tej służbie i roli, jaką odgrywa ona w życiu Federacji Rosyjskiej, poświęcone zostały dwa szkice, Katarzyny Jurewicz – Bakun *Służby specjalne w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej* oraz Mirosława Minkiny i Leszka Pawlikowicza *Ewolucja strukturalno – kadrowa aparatu centralnego pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2016*.

Oddzielną część tomu stanowią studia poświęcone służbom specjalnym państw byłych republik radzieckich. Co wymaga podkreślenia, ze względu na preferencje metodologiczne, autorzy koncentrują się w nich głównie na instytucjonalnym i strukturalnym aspekcie zagadnienia. Jedynie w niektórych z analiz bardziej podkreśla się praktyczne aspekty działalności służb specjalnych. Białorusi poświęcone zostały trzy szkice. Pierwszy autorstwa Jacka Zaleśnego przedstawia szeroką panoramę systemu bezpieczeństwa Republiki Białoruskiej (*Służby specjalne w systemie politycznym Białorusi*), w drugim, ten sam autor dokonuje analizy prawnej

¹ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa 2001, s. 953.

działalności operacyjno – rozpoznawczej w Republice Białoruś. Jacek Wojnicki w swoim artykule skupił się z kolei na scharakteryzowaniu miejsca KGB w systemie politycznym Białorusi. Krzysztof Fedorowicz zajął się służbami specjalnymi Armenii (*Służby specjalne w systemie politycznym Armenii*), Andrzej Pogłódek i Krystian Nowak Kirgistanu (*Służby specjalne w systemie politycznym Kirgistanu*), Artur Olechno Ukrainy (*Służby specjalne w systemie politycznym Ukrainy*) i Andrzej Pogłódek Uzbekistanu (*Służby specjalne w systemie politycznym Uzbekistanu*).

Odrębną część prezentowanej publikacji tworzą szkice traktujące o praktycznych aspektach funkcjonowania służb specjalnych Rosji, Ukrainy i Litwy. Agnieszka Bień – Kacała i Tomasz Kacała skupili się na *psychologiczno – dezinformacyjnej działalności rosyjskich służb specjalnych*, która w wykonaniu FSB oraz Służby Wywiadu Rosji stanowi kontynuację działalności osławionego pionu A Głównego Zarządu Wywiadowczego KGB. Tomasz Aleksandrowicz zajął się z kolei w artykule *Wywiad jako narzędzie w koncepcji nowych wojen – casus konfliktu ukraińskiego* wykorzystaniem nowych narzędzi wywiadowczych w konfliktach zbrojnych. Aleksandra Zięba dokonała zaś w swoim szkicu analizy porównawczej funkcjonowania dwóch systemów antyterrorystycznych państw o podobnej tradycji a należących dziś do odrębnych światów. Litwy członka NATO i UE oraz Federacji Rosyjskiej.

Oddany do rąk czytelników tom „Studiów Politologicznych” jest wyrazem aktywności naukowej przedstawicieli różnych środowisk badawczych i szkół naukowych. Ich wspólnym celem była próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu radziecka przeszłość rzuca na obecną pozycję ustrojową poradzieckich służb specjalnych państw powstałych po rozpadzie ZSRR. Dla badacza, ale nie tylko, ważna też jest odpowiedź na pytanie, jak daleko im do standardów stawianych służbom demokratycznego świata.

Zbigniew Siemiątkowski, Jacek Zaleśny

Zbigniew Siemiątkowski

Dziedzictwo służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Od *ochrony* carskiej do Federalnej Służby Bezpieczeństwa

SŁOWA KLUCZOWE:

Rosja, ZSRR, służby specjalne, Ochrona, NKWD, KGB, FSB, wywiad

STUDIA I ANALIZY

Wprowadzenie

Pisząc o służbach specjalnych Federacji Rosyjskiej należy mieć na uwadze ich specyficzną rolę, jaką odgrywają one w systemie władzy współczesnej Rosji. Jest ona prostym następstwem dziedzictwa carskiej Rosji, jak również czasów Związku Radzieckiego. W żadnym wypadku nie wypełniają one ról przypisywanych służbom specjalnym krajów demokratycznych. W całej nowożytnej historii Rosji służby odgrywały rolę jednego z najważniejszych filarów władzy. O Prusach Fryderyka Wielkiego mówiono, że są własnością armii. Car Aleksander III mawiał, że jedynymi przyjaciółmi Rosji są – flota i armia. A o obecnej Rosji, bez przesady powiedzieć można, że jej właścicielem są służby specjalne, a pozycja polityczna i ustrojowa *Federalnej Służby Bezpieczeństwa*, głównego komponentu rosyjskich służb specjalnych, przewyższa pozycje osławionej KGB. Funkcjonariusze rosyjskiego wywiadu i kontrwywiadu usytuowani w głównych ośrodkach władzy politycznej i gospodarczej Rosji, z Kremlem włącznie, to klasa panująca, rodzaj nowej szlachty rosyjskiej¹. Środowisko byłych i obecnych funkcjonariuszy radzieckich i rosyjskich służb specjalnych stanowi bezpośrednie zaplecze Kremla. Spośród *siłowników* rekrutowane

¹ Por. M. Minkina, *Federalna Służba Bezpieczeństwa. Gwardia Kremla*, Warszawa 2016.

są wyższe kadry zarządzające państwem i gospodarką rosyjską. Jest to przemyślana metoda przeobrażenia rosyjskiej elity z sowieckiej na wielkoruską. Już pod koniec pierwszej kadencji Prezydenta Władimira Putina dwadzieścia pięć procent wyższych urzędników państwowych było weteranami służb specjalnych i sił zbrojnych. Tymczasem za prezydentury Jelcyna było to jedenaście procent, a za ostatniego przywódcy ZSRR Gorbaczowa tylko trzy procent. *Siłownicy* tworzą hermetyczne środowisko, są produktem kagebowskiego wychowania, wierzą we właściwe dla tajnych służb metody sprawowania władzy politycznej. Są przekonani co do swojej misji, jaką mają do odegrania we współczesnej Rosji. Mają przywrócić Rosji wielkość².

W służbie carów Rosji

Warunki, w jakich kształtowała się po zrzuceniu jarzma tatarskiego państwowość rosyjska, wywarły wpływ na model władzy, jaki ukształtował się w Rosji na całe wieki. Orientalny despotyzm wymagał silnej władzy centralnej, rozbudowanej biurokracji, militaryzacji społeczeństwa oraz sprawnego aparatu represji. Utworzona przez cara Iwana IV *opricznina* jest prekursorem rosyjskich służb specjalnych. Bezpośrednio podlegające carowi oddziały *opriczników* złożone z ludzi z nizin społecznych złamały opór bojarski oraz zlikwidowały resztki autonomii kupieckiej, kładąc tym samym podwaliny pod samodzierżawie carów moskiewskich, a później rosyjskich³. Kolejny krok w kierunku profesjonalizacji policji politycznej uczyniony został przez architekta potęgi rosyjskiej cara Piotra I. Utworzone za jego panowania *Biuro Preobrażeńskie* oraz *Tajna Komisja* nosiła wszelkie znamiona nowoczesnych, jak na tamte czasy, struktur policyjnych przeznaczonych do zwalczania przeciwników caratu, niezależnie z jakich stanów społecznych się wywodzili⁴. Jego następcy zrezygnowali z rozbudowy instytucji policyjnych, nie przywiązywali większego znaczenia dla ich istnienia, ufni w siłę samego majestatu monarszego. Pod tym względem carska Rosja odbiegała od zachodnioeuropejskich standardów.

W dziele profesjonalizacji służb tajnych upodobnił Rosję do Europy zachodniej dopiero car Mikołaj I, który wyciągnął wnioski z doświadczeń powstania dekabrystów, spisku zorganizowanego przez grono oficerów

² Por. P. Baker, S. Glasser, *Cień Kremła. Rosja Putina*, Warszawa 2005, s. 276–278.

³ R. Pipes, *Rosja carów*, Warszawa 2006, s. 96–97.

⁴ Tamże, s. 298.

gwardii, który nieomal nie pozbawił go tronu. Powołał on w 1826 roku do życia na mocy dekretu *Ob ustroju i wnieśli policji III Oddział Kancelarii Osobistej Jego Cesarzowskiej Mości*. Na jego czele stanął pochodzący z Inflant niemiecki szlachcic, bohater kampanii 1812 roku, hrabia Aleksander Benckendorff. Szefowi *III Oddziału* podlegał specjalnie utworzony, oddzielony od policji, kilkutyśięczny *Korpus Żandarmerii*. Zadaniem tych służb było wykrywanie i zapobieganie działalności wyrotowej, inwigilacja cudzoziemców i dysydentów religijnych oraz cenzura wydawnictw. Funkcjonariusze *III Wydziału* czuli się „moralnymi lekarzami” narodu. Ich siłą była szeroko rozbudowana siatka donosicieli i konfidentów. Kręcili się oni zarówno po salonach arystokracji, jak i po karczmach, targowiskach. Donosili o sprawach istotnych, jak i też znosili plotki, informowali o nastrojach panujących wśród ludu oraz w elitach władzy. Jak pisał w swoim pamiętniku współczesny: „agenci Benckendorffa są wszędzie, nawet w mojej zupie”. Jego informatorami stali się przedstawiciele wszystkich warstw społecznych. Jedni robili to ze strachu, inni dla kariery⁵.

Ze szczególną uwagą potraktowane zostały kręgi inteligencji rosyjskiej. Car bowiem wiedział, że wszelkie bunty społeczne zaczynają się od słów. Zabronił więc nie tylko krytykować rząd, ale nawet go chwalić. Jak mówił: „Raz na zawsze oduczyłem ich wtrącania się do mojej roboty”. Wydano drakońską ustawę o cenzurze, przestrzeganie której było głównym zadaniem *III Oddziału*. Wszystko to, co nosiło cień „podwójnego znaczenia”, albo mogło osłabić poczucie „wierności i dobrowolnego posłuszeństwa” wobec władzy, prawa i wiary było w prasie bezwzględnie tępięne. W rezultacie, jak pisał wielki rosyjski myśliciel Aleksander Hercen, z roku na rok Mikołaj I „z niemiecką akuracnością i uporem zaciskał pętlę *III Oddziału* na szyi Rosji”⁶. Marzeniem Mikołaja I, cara nade wszystko kochającego porządek, było uczynienie z Rosji wielkich koszar. Dla niego cywil był człowiekiem zagubionym. Cała biurokracja państwowa, łącznie z nauczycielami została umundurowana, podzielona na rangi, którym odpowiadały określone uprawnienia. Car Mikołaj I, tak jak wszyscy Romanowowie, chorował na wspólną dla nich chorobę – gorączkę musztry.

Pozwoliłem sobie na poświęcenie nieco miejsca czasom Mikołaja I. Uczyniłem to z dwóch powodów. Pierwszym jest fakt, iż car ten wprowadził do języka polityki rosyjskiej trwałą do dnia dzisiejszego triadę: samo-

⁵ Por. E. Radziński, *Aleksander II. Ostatni wielki car*, Warszawa 2005, s. 60.

⁶ Tamże, s. 60–61.

dzierżawie, prawosławie i narodowość, która okazała się nieśmiertelna i stała się podstawą ideologii wielkorosyjskiej. Do tej triady odwołuje się bezpośrednio współczesna ideologia państwowa Federacji Rosyjskiej zamieniając samodzierżawie słowem państwo. Druga przyczyna związana jest ukształtowaniem się za czasów Mikołaja I systemu rządów państwa policyjnego w Rosji, który twórczo rozwijali jego następcy, a który to system swoje apogeum osiągnął za rządów bolszewików. Znając historię Rosji można uznać za prorocze słowa Hercena z połowy XIX wieku, że „komunizm to załedwie przekształcone koszary Mikołaja”⁷.

Dalsze reformy służb tajnych przypadają na czasy panowania następcy Mikołaja I cara Aleksandra II. Za jego rządów rozwiązany został *III Oddział*, zastąpiono go centralną policją polityczną noszącą od 1883 roku nazwę *Departamentu Policji*. Formalnie był on częścią Ministerstwa Spraw Wewnętrznych o bardzo szerokich kompetencjach. Odpowiadał za bezpieczeństwo i porządek publiczny, miał zapobiegać przestępstwom wymierzonym w państwo. Ponadto wydawał paszporty, nadzorował mieszkających w Rosji cudzoziemców i wszystkich Żydów, a także do jego wyłącznej kompetencji należało „zatwierdzanie statutów różnych stowarzyszeń i klubów oraz wydawanie zezwoleń na publiczne odczyty, wieczorki literackie, wystawy i konferencje”. Departamentowi podlegały liczące trzy tysiące ludzi trzy dywizje żandarmerii⁸. Nowa służba odegrała pionierską rolę w przechwytywaniu i dekrypcie tajnej korespondencji innych państw. W późniejszym okresie z Departamentu policji wydzielono „sekcję ochronną”, elitarny sztab do walki z ruchem rewolucyjnym prowadzonej także poza granicami Rosji. Była to słynna *ochrona* wślawiona organizowaniem misternie pomyślanych prowokacji wymierzonych w ruch rewolucyjny.

W tym czasie zastosowana została, a później twórczo rozwinięta w okresie władzy radzieckiej, taktyka prowokacji policyjnej. Carska *ochrona* słusznie rozumowała, że za pomocą prostej represji trudno będzie w Rosji pokonać rodzący się ruch rewolucyjny, najpierw narodnicki, później eserowski, na koniec bolszewicki. Skuteczniejszą metodą jest inspiracja, dezinformacja, w końcu prowokacja. Inspirowanie sporów pomiędzy poszczególnymi grupami, rozpowszechnianie fałszywych informacji, rzucanie przez umieszczoną wśród rewolucjonistów agenturę bezpodstawnych oskarżeń wobec wybranych opozycjonistów, na koniec przechwytywanie kierownictwa nad niektórymi ogniwami nielegalnych

⁷ Tamże, s. 65.

⁸ R. Pipes, *Rosja carów...*, s. 309.

organizacji⁹. To tylko niektóre metody pracy carskiej ochrony. Weszły one po rewolucji do kanonu pracy radzieckich służb specjalnych. Prowokacji *ochrona* dopuszczała się nie tylko wobec ruchów rewolucyjnych. Niejednokrotnie wykorzystywana była przez koterie dworskie do krwawych rozgrywek zwalczających się grup w łonie carskiej elity rządzącej. Z inspiracji tajnej policji zamordowany został w Kijowie w 1911 r. proreformatorski premier Piotr Stołypin, którego polityka była ostro zwalczana przez konserwatywne kręgi dworskie¹⁰.

W czasach Rosji carskiej wykształcone zostały, a następnie zbudowane podstawy państwa policyjnego. Jego fundamentem było przekonanie, że polityka jest wyłączną domeną państwa i jego wyższych elit, a wszelkie mieszanie się do niej niepowołanych do tego ludzi jest przestępstwem ściganym przez wyspecjalizowane organy państwa. Organy te nie podlegały kontroli sądowej, jak również wyłączone zostały spod jurysdykcji organów administracji cywilnej. Ich jedynym gestorem był car i osoby przez niego wskazane. Organy specjalnej policji miały prawo do rewidowania, aresztowania, przesłuchiwania, więzienia i zsyłania osób winnych działalności politycznej albo podejrzewanych o nią. Aparat policji posiadał uprawnienie do wydawania obywatelom „świadcstwa prawomyślności”, bez którego wszelka aktywność życiowa była istotnie ograniczona. Dzięki posiadanym przez siebie instrumentom tajna policja mogła skutecznie izolować dysydentów od społeczeństwa¹¹.

Prawo carskie przewidywało surowe kary dla kontestujących istniejący porządek polityczny. Kodeks karny z 1845 roku groził karą śmierci i konfiskatę mienia tym, którzy usiłowałiby „ograniczyć władzę cesarza albo zmienić istniejący ustrój”. Ponadto podlegał karze każdy, kto „rozpowszechniał za pomocą słowa mówionego, pisanego lub drukowanego idee, które (...) wzbudzały wątpliwości co do władzy cesarza albo obniżały szacunek do niego lub do jego urzędu”. Zdaniem Richarda Pipesa

⁹ Jednym z największych sukcesów *ochrony* było pozyskanie do współpracy Iwana Azefa szefa *Organizacji Bojowej Partii Socjalistów Rewolucjonistów*, z rąk której zginęło dwustu najwyższych carskich urzędników, wśród nich Wielki Książę rosyjski, dwóch ministrów spraw wewnętrznych, wielu gubernatorów prowincji, liczni generałowie i naczelnicy policji, więzień i ochrony. Patrz: R.E. Rubenstein, *Azef – oblicze zdrady*, Warszawa 2002.

¹⁰ Zamachowiec, Bogrow, członek partii eserowskiej był doskonale znany policji, która znając jego plany, nie tylko nie przeszkodziła im, a wręcz przeciwnie, ułatwiła mu dotarcie w okolice premiera, czym umożliwiła mu oddanie śmiertelnych strzałów. Patrz: J. Sobczak, *Mikołaj II – ostatni car Rosji. Studium postaci i ewolucji władzy*. Pułtusk–Warszawa 2009, s. 390; także, A. Solżenicyn, *Sierpień cztertnastego. Czerwone koło. Węzeł pieruszy. Tom I*, Wrocław 2010.

¹¹ R. Pipes, *Rosja carów...*, s. 321.

kodeks ten „jest dla totalizmu tym, czym dla wolności Magna Carta Libertatum”¹². Ten sam badacz poddał analizie przepisy odnoszące się do przestępstw politycznych zawarte w trzech obowiązujących na ziemiach rosyjskich kodeksach karnych z lat 1845, 1927 i 1960. Na podstawie porównań doszedł do wniosku, iż ukazują one „ciągłość mentalności policyjnej w Rosji, bez względu na charakter reżimu”¹³.

Carska Rosja pozostawiła w spadku po sobie prawo, struktury, ludzi oraz pewien typ kultury politycznej, który znacznie ułatwił bolszewikom rządy i zaprowadzenie dyktatury. Przegrana Rosji w wojnie z Japonią, klęski na froncie niemieckim w I wojnie światowej spotęgowały obsesję rosyjskiego społeczeństwa na tle zdrady i szpiegostwa. Za wszystkimi klęskami wojsk rosyjskich stać miała zdrada. Zdrada najwyższych czynników. Wszędzie poszukiwano zdrajców i szpiegów, ich wszechobecność w czasach I wojny światowej była motywem przewodnim prasy, rosyjskich filmów, powieści, przedstawień kabaretowych. Konspiracyjna wizja historii stała się częścią psychologii politycznej społeczeństwa rosyjskiego. Przekonanie, że „zdrada jest wszędzie” stała się jedną z najbardziej charakterystycznych cech rosyjskiej świadomości. Stanowiła wezwanie do działania, do poszukiwania zdrady i demaskowania zdrajców. Podsycali ją politycy i generałowie, zdradą tłumacząc swoją nieudolność i niekompetencję. Zdrada miała czaić się wszędzie, nie było takiej warstwy społecznej, która mogłaby być wolna od podejrzeń. W tej atmosferze możliwa była afera podpułkownika w korpusie żandarmerii Sergieja Miasojedowa, oskarżonego o zdradę i spowodowanie klęski wojsk rosyjskich w Prusach Wschodnich. W następstwie oskarżenia Miasojedow został aresztowany, błyskawicznie osądzony i stracony na stokach warszawskiej cytadeli. W ramach poszukiwań odpowiedzialnych za klęski armii rosyjskiej aresztowany został minister wojny generał Suchomlinow, którego oskarżono o szpiegostwo na rzecz Niemiec i sabotowanie dostaw na front¹⁴. Psychoza ta udzieliła się oficerom służb, którzy byli przekonani, że Niemcy uruchomili przeciwko Rosji szeroko zakrojoną kampanię sabotażowo-szpiegowską. Wszelkie przypadki niepowodzeń na froncie byli skłonni postrzegać, jako efekt działalności niemieckiej konspiracji. W myśleniu przeciętnego rosyjskiego policjanta i oficera kontrwywiadu „kryły się zalążki myślenia stalinowskiego”, przekonanie o wszechobec-

¹² Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1997, s. 27.

¹³ R. Pipes, *Rosja carów...*, s. 303.

¹⁴ Por. W.C. Fuller, *Prawdziwy koniec carskiej Rosji. Szpiegomania i zmierzch imperium*, Warszawa 2008, patrz także J. Mackiewicz, *Sprawa pułkownika Miasojedowa. Powieść*, Londyn 2010.

ności zdrajców oraz założenie, że każdy jest potencjalnym zdrajcą, o ile nie udowodni swojej niewinności¹⁵.

W służbie bolszewików

Wkrótce po zdobyciu władzy w Rosji bolszewicy powołali do życia 20 grudnia 1917 roku¹⁶ *Wszecchrosyjską Nadzwyczajną Komisję do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem (WCzK)*. Zrobiono to w największej tajemnicy. Uchwały Rady Komisarzy Ludowych nie opublikowano¹⁷, zadawalając się lakonicznym komunikatem prasowym. Pod tym względem bolszewicy wzorowali się na precedensie ustanowionym przez Piotra Wielkiego, który pierwszą w Rosji policję polityczną *Prieobrażenskiej Prikaz* powołał bez wydania formalnego edyktu¹⁸. Na czele WCzK postawiony został „zawodowy rewolucjonista” Feliks Dzierżyński, z pochodzenia polski szlachcic, otaczany do dnia dzisiejszego kultem w szeregach rosyjskich służb specjalnych. Pozornym paradoksem jest fakt, że pierwszym szefem nowoczesnych rosyjskich służb specjalnych był pochodzący z krajów bałtyckich niemiecki szlachcic, zaś twórcą radzieckich służb tajnych został polski szlachcic. Nie była to przypadkowa nominacja. Trzon kadrowy nowej policji politycznej stanowili w pierwszym okresie Łotysze, Polacy, Ormianie i Żydzi. Była to świadoma polityka przywódców bolszewików, którzy pragnęli posłużyć się obcokrajowcami do sterroryzowania społeczeństwa rosyjskiego. Obawiali się, że tej roli mogą nie podjąć się rdzenni Rosjanie¹⁹. Na wzór *Korpusu Żandarmerii* w carskim systemie bezpieczeństwa WCzK zaczęła tworzyć własne siły zbrojne. W połowie 1920 r. *Wojaska Wewnętrznej Ochrony Republiki* podlegające Dzierżyńskiemu liczyły już ćwierć miliona ludzi. Strzegli oni przedsiębiorstw przemysłowych i urzędów transportowych, przeprowadzali rekwizycje żywności, stanowili straż w obozach pracy przymusowej i w obozach koncentracyjnych. WCzK podporządkowana została też służba kontrwywiadu w siłach zbrojnych. Dzięki tym funkcjom i związanym z nimi uprawnieniami, przy

¹⁵ W.C. Fuller, *Prawdziwy koniec carskiej Rosji...*, s. 346.

¹⁶ Dzień ten jest obchodzony, jako święto FSB. 20 każdego miesiąca funkcjonariusze KGB, a dziś FSB pobierają swoje miesięczne uposażenie.

¹⁷ Pełen tekst uchwały opublikowany został dopiero w 1958 r.

¹⁸ R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994, s. 634.

¹⁹ Tamże, s. 634. Pierwszym Rosjaninem stojącym na czele służb był powołany w 1936 r. na stanowisko ludowego komisarza NKWD N. Jeżew. W 1938 r. zastąpił go Gruzin z pochodzenia Ł. Beria.

protestach zignorowanych przez przywódców bolszewickich niektórych lokalnych komórek partyjnych, WCzK stała się najpotężniejszą instytucją państwową w Rosji Radzieckiej²⁰.

Na przestrzeni lat służby radzieckie przechodziły wiele reorganizacji. Po rozwiązaniu WCzK działały od 1922 r. pod nazwą *Państwowy Zarząd Polityczny (GPU)*, po 1934 r. stały się częścią ministerstwa spraw wewnętrznych (*NKWD*), w 1943 r. wyłączono je ze struktur komisariatu spraw wewnętrznych i przekształcono w samodzielny *Komisariat Ludowy Bezpieczeństwa Państwowego (NKBP)*. Po reorganizacji centrum administracyjnego państwa zaczęły od 1946 r. działać pod nazwą *Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (MGB)*. W 1954 roku przybrały ostateczny kształt w postaci *Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego – (KGB)*. W tej strukturze dotrwały do końca Związku Radzieckiego. Niezależnie od nazwy zawsze wypełniały to samo zadanie. Miały być „tarczą i mieczem” rewolucji, a później władzy radzieckiej²¹.

Budując nowe służby bolszewicy zmuszeni byli do sięgnięcia po stare kadry *ochrany*. Tak, jak nie udało się zorganizować Armii Czerwonej bez „białych” generałów i oficerów²², tak niemożliwe było stworzenie bez carskich specjalistów „czerwonego” wywiadu i kontrwywiadu. Jednym z takich specjalistów był Michaił Boncz-Brujewicz, oficer kontrwywiadu rozpracowujący pułkownika Miasojedowa²³. Pierwsze podręczniki pracy

²⁰ Tamże, s. 659.

²¹ Por. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB...*, s. 52 i n. W czasie trwania wojny domowej w latach 1917–1921 WCzK przeprowadziła 250 tysięcy egzekucji. Skupiała w swoich rękach uprawnienia wywiadowcze, kontrwywiadowcze i śledcze. Miała też prawo do wydawania wyroków doraźnych, skazywania na banicję i zsyłania do obozów pracy na mocy decyzji administracyjnych „kontrewolucjonistów, szpiegów i terrorystów”. Wiele z jej uprawnień przejęła KGB.

²² Podczas wojny domowej przez szeregi Armii Czerwonej przewinęło się 75000 byłych oficerów carskich, w tym 775 generałów i 1726 oficerów dawnego sztabu generalnego. Po stronie bolszewików walczyło dwóch ostatnich carskich ministrów wojny i jeden minister wojny Rządu Tymczasowego. Dwie trzecie dowódców armii, korpusów i dywizji stanowili dawni oficerowie. Oblicza się, że po stronie „czerwonych” walczyło więcej byłych carskich oficerów, niż po stronie „białych”. Wstępowali oni do bolszewickiego wojska z nakazu Ludowego Komisarza Obrony L. Trockiego, którego dekretem ich rodziny stawały się zakładnikami. Tym sposobem wymuszano lojalność oficerów dla władzy radzieckiej. Patrz: R. Pipes, *Rosja Bolszewików*, Warszawa 2005, s. 58.

²³ W.C. Fuller, *Prawdziwy koniec carskiej Rosji...*, s. 223–223. Boncz-Brujewicz miał więcej szczęścia od większości swoich kolegów z byłego carskiego kontrwywiadu. Ominęły go stalinowskie czystki. Dożył w Moskwie późnej starości. Zdążył nawet opublikować w 1957 r. wspomnienia, w których sprawę Miasojedowa uznał za swój największy sukces kontrwywiadowczy.

operacyjnej WCzK opierały się na instrukcjach operacyjnych *Ochrany*. Jeszcze w latach osiemdziesiątych funkcjonariusze KGB uczyli się z podręczników opracowanych blisko sto lat wcześniej przez *Ochranę*²⁴. Dzierżyński wpajał swoim podkomendnym zasadę, że dobry *czekista* powinien czerpać naukę z doświadczeń „burżuazyjnych” służb wywiadowczych²⁵. „Starymi” specjalistami decydującymi się na współpracę z władzą radziecką kierowały różne motywy. Jednych zmuszał do współpracy strach przed represjami oraz chęć przeżycia za wszelką cenę, inni czynili to z pobudek ideologicznych. Ideolog „białej” Rosji Boris Nikolski odrzucając komunizm, w bolszewikach widział tych, którzy kierując się rosyjskim patriotyzmem „tworzą wbrew swej woli i myśli nowy fundament tego, co sami burzą”. Dla wielu przedstawicieli „białej” emigracji znienawidzeni przez nich bolszewicy „podnieśli sztandar zjednoczonej Rosji”, przywracając porządek po latach chaosu i anarchii porewolucyjnej. A wielki książę Aleksander Romanow wprost stwierdzał, że „na straży rosyjskich interesów narodowych” stoi internacjonalista Lenin²⁶. Bolszewizm przywracać miał rosyjską przeszłość teraźniejszości, i jak pisał filozof współczesny rewolucji rosyjskiej Nikołaj Bierdiajew, „cała przeszłość powtarza się i występuje jedynie pod nowymi maskami”²⁷.

Bolszewików z białą emigracją łączyła wspólna wrogość do zachodniej demokracji, przekonanie, że demokracja stanowi dla Rosji śmiertelne zagrożenie. Podzielali pogląd ideologów „białej” Rosji, że w warunkach rosyjskich jest ona „całkowicie nieprzydatna”, bowiem uniemożliwia sprawne rządzenie wielkimi obszarami wieloetnicznej i wielokulturowej Rusi. Uważali, że Rosja nie może rozwijać się bez silnej władzy centralnej z potężnym przywódcą na szczycie. Podobnie postrzegali istotę władzy. Władza w Rosji opiera się nie na systemie praw, jak na Zachodzie, lecz na idei. Zadaniem władzy jest realizować ideę. Dla „białych” tą ideą była wielka Ruś, dla „czerwonych” rewolucyjna Ruś. Za sprawą bolszewików odbudowane zostało w zmienionej postaci imperium rosyjskie, które miało za sobą kilka stuleci historii i któremu komuniści nadali nową legitymizację ideologiczną. ZSRR było nowym wcieleniem imperium rosyjskiego²⁸.

²⁴ Pisze o tym weteran radzieckich służb Oleg Kaługin. R. Pipes, *Rosja bolszewików...*, s. 541.

²⁵ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa 2001, s. 62–63.

²⁶ Por. M. Eltchaninoff, *Co ma Putin w głowie*, Warszawa 2015.

²⁷ R. Pipes, *Rosja bolszewików...*, s. 540.

²⁸ J.J. Wiatr, *Europa pokomunistyczna. Przemiany państwa i społeczeństwa po 1989 roku*, Warszawa 2006, s. 83–84.

W odbudowie imperium specjalną rolę do odegrania wyznaczono służbom specjalnym. Od początku istnienia ZSRR wypełniały one funkcję polityczne i ideologiczne. W radzieckiej doktrynie wywiad i kontrwywiad stanowił część składową aparatu bezpieczeństwa wewnętrznego, był „pierwszą linią obrony Związku Sowieckiego i państw obozu socjalistycznego przed zakusami imperialistów”²⁹. Funkcję służb radzieckich prowadzono do ochrony ZSRR „przed wywrotowymi aktywnościami wrogich służb wywiadowczych krajów kapitalistycznych oraz organizacji używanych przez nich.” Zadania ich polegać miały na „przechwytywaniu” szpiegów, terrorystów, sabotażystów pochodzących z krajów kapitalistycznych. Sensem ich istnienia było zwalczanie wrogich operacji „wywiadów i ideologicznych ośrodków krajów kapitalistycznych i obcych organizacji antysowieckich”³⁰.

Specyfiką służb specjalnych Związku Radzieckiego było wykonywanie zadań ofensywnych polegających na wywieraniu wpływu na otoczenie zewnętrzne ZSRR i osłabianie „przeciwnika pod względem politycznym, naukowym, technicznym i wojskowym”. Ich zadaniem było nie tylko „pozyskiwanie tajnych informacji”, ale stosowanie „środków aktywnych w celu wywarcia wpływu na adwersarza i osłabienie jego politycznej, ekonomicznej, naukowej i technicznej oraz wojskowej pozycji”. „Środki aktywne” to specjalność radzieckich, a dziś rosyjskich służb specjalnych. „Środkami aktywnymi” w praktyce są zarówno techniki dezorientacyjne, intoksykacyjne i decepcyjne mające zmylić Zachód poprzez odpowiednio sterowaną działalność „agentury wpływu” i „nielegalów”³¹, jak również operacje fizycznej eliminacji przeciwników politycznych³². Przy pomocy „środków specjalnych” próbowano wpływać na politykę zagraniczną i wewnętrzną państw zachodnich, starano się osłabić ich potencjał ekonomiczny i militarny oraz rozbroić ideologicznie. Podręczniki radzieckich służb kontrwywiadowczych „środki aktywne” definiowały, jako „ofensywne z natury” przy pomocy których, wykrywana jest „wroga działalność na samym początku”. Zadaniem kontrwywiadu jest przy ich pomocy zmuszenie przeciwnika do ujawnienia się i wymuszenie na nim realizacji

²⁹ Ch. Andrew, M. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie...*, s. 953.

³⁰ N. Mitrochin, *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officers Handbook*, Routledge 2002, s. 13.

³¹ Patrz: *Dezinformacja. Oręż wojny*, opracował V. Volkoff, Warszawa 1991.

³² Ofiarami „środków specjalnych” byli w przeszłości zamordowani poza granicami ZSRR: Lew Trocki, nacjonalista ukraiński Stefan Bandera, a współcześnie przeciwnik Putina były oficer FSB A. Litwinienko.

celów postawionych przez kontrwywiad. Celem tym jest „skanalizowanie wrogich operacji w kierunku pożądanym przez kontrwywiad”³³. Za największy sukces nowych rewolucyjnych służb historiografia radziecka uważa dwie wielkie wymierzone w środowiska „białych” emigrantów operacje dezinformacyjne: „Sindikat”³⁴ i „Trust”³⁵. Do dnia dzisiejszego uważa się je za modelowe akcje studiowane na kursach wywiadowczych w Akademii im. J. Andropowa. Na operacjach tych wzorowane były akcje KGB wymierzone w brytyjskie i amerykańskie służby specjalne. Posługując się technikami decepcyjnymi służby radzieckie starały się wpływać na sposób myślenia przeciwnika, penetrowały jego struktury³⁶, udawało się im przejmować inicjatywę, zasilać fałszywymi danymi system informacyjny zachodnich wywiadów. A nade wszystko pragnęły zawładnąć jego świadomością, tym samym uniemożliwić mu poprawne rozpoznanie strategicznych zamiarów strony radzieckiej³⁷.

W służbie Stalina

Radzieckie służby miały swój niechlubny udział w wielkich projektach industrializacyjnych i kolektywizacyjnych ZSRR. Powierzono im deportacje 10 milionów „kułaków”, czyli tych mieszkańców wsi, którzy w sposób bierny lub czynny sprzeciwiali się kolektywizacji. Oddano w nadzór OGPU wszystkie obozy pracy i przebywających w nich więźniów, których ilość oscylowała wokół liczby trzy miliony. Stali się oni źródłem darmo-

³³ V.F. Nikitchenko, *Counterintelligence Dictionary. FE. Dzerzhinskiy Higher Red Banner KGB School Under the Council of Ministers*, Moscow 1972, s. 91. Za udostępnienie dokumentu dziękuję panu mgr. Bolesławowi Piaseckiemu przygotowującemu dysertację dotyczącą kontrwywiadu ofensywnego.

³⁴ Operacja „Sindikat” wymierzona była w Borysa Sawinkowa stojącego na czele prężnego emigracyjnego ugrupowania Ludowy Związek Obrony Kraju i Wolności, którego zwabiono do Rosji Radzieckiej, a następnie zgładzono.

³⁵ W ramach operacji „Trust” utworzona została fikcyjna organizacja podziemna Monarchistyczne Zrzeszenie Centralnej Rosji, przy pomocy której prowadzona była gra z zachodnimi wywiadami.

³⁶ Wywiadowi radzieckiemu udało się umieścić w strukturach wywiadu brytyjskiego swojego agenta, który przez dziesiątki lat penetrował system bezpieczeństwa Wielkiej Brytanii. Agent radziecki Kim Philby był szefem kontrwywiadu zagranicznego MI-6, a pod koniec swojej działalności łącznikiem wywiadu brytyjskiego przy CIA. Patrz: A.C. Brown, *H. St. John Philby i Kim Philby. Szpiegowska afera stulecia*, Warszawa 1997.

³⁷ B. Piasecki, *Decepcja a kontrwywiad*, [w:] M. Górka (red.), *Wywiad i kontrwywiad w polityce międzynarodowej na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa 2016, s. 27.

wej i przymusowej siły roboczej dla radzieckiej gospodarki, przy pomocy których realizowano cele kolejnych „pięciolatek”. Poddane kontroli Partii bolszewickiej były głównym instrumentem w rękach walczącego o sukcesę po śmierci Lenina Józefa Stalina. Jako pretekst do rozprawy z oponentami w kierownictwie uznał Stalin zamach 1 grudnia 1934 r. na szefa organizacji partyjnej Leningradu Kirowa. Nastąpił czas „wielkiego terroru”. Kierowane przez G. Jagodę a później M. Jeżowa służby dokonywały kolejnych czystek, których ofiarami padło tysiące ludzi z najwyższych kręgów kierowniczych państwa radzieckiego. Dotychczasowi bohaterowie rewolucji październikowej Kamieniew, Zinowiew, Bucharin i inni okazywali się wrogami ludu. Aresztowani, katowani, przyznawali się w pokazowych procesach do przypisywanych im zbrodni, następnie skazywani na śmierć traceni byli w więzieniach NKWD. Na koniec, jak nakazywała logika wielkiego terroru, likwidowani byli najgorliwsi funkcjonariusze służb na czele ze swoimi szefami, Jagodą i Jeżowem.

W 1937 roku ofiarami czystek padła także wyższa kadra dowódcza Armii Czerwonej. O zdradę i przygotowywanie zamachu przeciwko kierownictwu państwa oskarżono grupę najwyższych dowódców, w przeszłości oficerów carskich, z marszałkiem Tuchaczewskim na czele. Represje dotknęły popularnych dowódców wojny domowej, których mógł się obawiać Stalin, podejrzewając ich o związki z jego przeciwnikami w aparacie władzy³⁸. Najkrwawsze żniwo terror zarządzony przez Stalina zebrał w aparacie partyjnym i państwowym, w armii, w wywiadzie OGPU oraz w służbie dyplomatycznej. W wyniku wielkiego terroru nastąpiła „radykałna transformacja radzieckiej elity”. Miejsce „starych” autentycznie zasłużonych dla rewolucji bolszewickich kadr zajęli „wydwiżency”, młodzi działacze ślepo zapatrzeni w Stalina, któremu zawdzięczali swój awans społeczny i stanowiska w aparacie władzy. Ze sprawozdań NKWD wynika, że w 1937 r. aresztowano 936 750 osób, a w roku następnym 638 509. Szacuje się, że w wyniku „wielkiego terroru” zgładzono 700 tysięcy osób, drugie tyle zesłano do łagrów. Skala tego terroru nie znajduje analogii w historii ludzkości³⁹.

³⁸ Zdaniem badacza problemu Pawła Wieczorkiewicza w latach trzydziestych Armia Czerwona stała się za sprawą swoich otwartych, wywodzących się w znacznej mierze z carskiej armii, dowódców „oazą inteligencji i kultury umysłowej”. Wyższy korpus oficerski stawał się nową elitą, coraz bardziej niezależną, ufną w swą pozycję, i podobnie jak młode pokolenie WKP/b/ zaczął śmiało artykułować swoje poglądy, co mogło być groźne dla Stalina. P. Wieczorkiewicz, *Sprawa Tuchaczewskiego*, Warszawa 2012, s. 67.

³⁹ E. Duraczyński, *Stalin. Twórca i dyktator supermocarstwa*, Pułtusk–Warszawa 2012, s. 300.

W wyniku „wielkiego terroru” lat 1937–1938 Stalin umocnił swoją władzę, pozbył się realnych i potencjalnych przeciwników. Mógł sobie pozwolić na powstrzymanie masowych represji. Usunął Jeżowa⁴⁰, na którego zrzucono odpowiedzialność za masowy terror. Najwyższe instancje partyjne potępiły organy NKWD „za poważne naruszanie norm prawnych” i „wypaczenie toku procesu prawnego” podczas postępowań karnych. Odebrano im uprawnienia procesowe, oddając je w ręce prokuratury. Zabroniono stosowania tortur w stosunku do osób aresztowanych. Przywrócić „socjalistyczną praworządność” w organach bezpieczeństwa miał nowo mianowany komisarz ludowy do spraw wewnętrznych, dotychczasowy szef służb gruzińskich Ławrentij Beria. Beria z powierzonych mu służb uczynił swoją udzielną domenę władzy. W przeciwieństwie do swoich poprzedników, nie zarzucał społeczeństwa ciągłymi doniesieniami o kolejnych wykrytych spiskach, lecz próbował wprowadzić w całym kraju klimat spokojnej pracy. Ustabilizował sytuację w służbach. Kadrze bezpieki przywrócił pewność jutra. Zaczęto nawet mówić o „beriofskiej odwilży”. Pod jego rządami znaczenie służb tajnych w żadnym stopniu nie zmalało. Służby zaczęły pracować spokojniej, planowo, metodycznie. Beria skonsolidował i instytucjonalizował system. Wraz z końcem „jeżowszczyzny” minęła epoka nadzwyczajnych operacji wymierzonych przeciw wszystkim i nastąpiła „epoka permanentnego ucisku” z punktowymi represjami. Aparat bezpieczeństwa stał się bardziej sprawny ostoją istniejącego reżimu⁴¹. Z pomocnika władzy powoli stał się instytucją nabierającą coraz większego znaczenia politycznego. W obradach XVIII Zjeździe WKP/b/ w marcu 1939 roku wzięło udział pięćdziesięciu siedmiu delegatów reprezentujących NKWD. Ośmiu z nich zostało zastępcami członka Komitetu Centralnego. Członkami KC zostali Beria i jego zastępca Mierkułow, a Berię wybrano w skład Biura Politycznego⁴². Pozycję Berii w elicie władzy wzmacniał również fakt, iż nie tylko kierował tajnymi służbami, ale że był Gruzinem, mógł ze Stalinem rozmawiać w ich ojczystym języku i miał stały, niczym nieograniczony dostęp do dyktatora.

Wraz z wybuchem wojny pozycja NKWD i jego szefa wzrosła niepomniernie. Beria powołany został w skład Państwowego Komitetu Obrony, któremu przewodniczył Stalin. Ten pięcioosobowy organ posiadał „olbrzymie, wszechogarniające uprawnienia”. Podlegały mu wszystkie

⁴⁰ Stracono go po potajemnym procesie w lutym 1940 r.

⁴¹ A. Knight, *Beria. Prawa ręka Stalina*, Warszawa 2000, s. 99.

⁴² Tamże, s. 100.

organy rządowe, wojskowe i partyjne. Jego kompetencje obejmowały produkcję cywilną i wojenną, sprawy związane z bezpieczeństwem państwa i porządkiem publicznym oraz nadzór nad siłami zbrojnymi. Berii podporządkowany został Główny Zarząd Poprawczych Obozów Pracy (GULAG). Za pomocą *Wydziałów Specjalnych* realizował nadzór nad kontrwywiadem sił zbrojnych, oddano mu też pod komendę specjalne pułki zaporowe NKWD, przy pomocy których zaprowadzał porządek na tyłach Armii Radzieckiej. Z upoważnienia Stalina wypełniał rolę „policjanta Armii Czerwonej”⁴³. Jego pozycja wzrosła po zakończeniu wojny do tego stopnia, że mogło to zaniepokoić samego Stalina. Taktyka dyktatora polegała na stałym wygrywaniu jednych członków kierownictwa przeciw innym, aby nikt nie stał się zbyt potężny. Nikt nie mógł być pewny swojej pozycji. Łaska wodza nie była dana raz na zawsze. Wielu, nawet najwyższych postawionych działaczy przeszło przez drogę Stalina: szczyt – niełaska – degradacja – niepewność – aresztowanie – likwidacja⁴⁴. Wiele wskazują, że na tę drogę w początkach lat pięćdziesiątych wstąpił też i Beria.

Starzejący się dyktator pod koniec swojego życia rozpoczął przygotowania do kolejnej wielkiej czystki. Miała ona dotknąć tych, którzy doszli do stanowisk na fali „wielkiego terroru”. „Sprawa leningradzka”, w wyniku której stanowiska, a później życie stracili dotychczasowi faworyci wodza, Wozniesieński i Kuzniecowa, aresztowania w MGB i na koniec historia z lekarzami kremłowskimi przez najbliższe grono dyktatora została odczytana jako wstęp do czystki, mającej na celu zastąpienie starej gwardii młodszymi członkami partii. „Wydwizenców” mieli zastąpić jeszcze młodszy, jeszcze bardziej oddani Stalinowi. Nad Bериą, Malenkowem, Mołotowem, Kaganowiczem, Chruszczowem zawisła groźba powtórzenia losu Kamieniewa i Bucharina. Uratowała ich śmierć Stalina⁴⁵.

W służbie Chruszczowa

Walkę o sukcesję po zmarłym dyktatorze wygrał Nikita Chruszczow. Wyeliminował groźniejszych, jak się wydawało rywali, mających więcej atutów w ręku. Beria posiadał wpływy w służbach specjalnych. Malen-

⁴³ Tamże, s. 118.

⁴⁴ W. Taubman, *Chruszczow. Człowiek i epoka*, b.m.w. 2012, s. 235.

⁴⁵ Por. E. Duraczyński, *Stalin. Twórca i dyktator supermocarstwa...*, s. 698 i n.; także, W. Taubman, *Chruszczow. Człowiek i epoka...*, s. 256.

kow niepodzielnie władał aparatem partyjnym. Wyraźnie zlekceważyli oni i nie docenili rywala. Chruszczow wygrał, gdyż wykreował się na rzecznika interesów aparatu władzy, otrzymał poparcie armii pałającej chęcią odwetu za 1937 r., posługiwał się w walce z rywalami intrygą, był od nich sprytniejszy, długo ukrywał swoje rzeczywiste cele i aspiracje. W walce o władzę zdobywał i porzucał sojuszników – najpierw Berię, potem Malenkowa, po nim Mołotowa, a na końcu Żukowa⁴⁶. W ramach rozliczeń z przeszłości straceni zostali szefowie służb, Beria i Abakumow. Na nich i im podległych funkcjonariuszy zrzucona została cała odpowiedzialność za zbrodnie minionego okresu, w którym sam Chruszczow odegrał niepoślednią rolę. Winni mieli być ludzie a nie system. Tym samym chciano od partii komunistycznej odwrócić odpowiedzialność za przeszłość. Chciano ukazać partię, jako główną ofiarę reżimu stalinowskiego.

Obniżono pozycję formalną służb poprzez odebranie im rangi samodzielnego ministerstwa. Utworzony w 1954 r. Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (*KGB*) podporządkowano Radzie Ministrów ZSRR. Na jego czele postawiono pozbawionego aspiracji politycznych gen. Iwana Sierowa, mającego reputację „rzeźnika”, skompromitowanego udziałem w mordach stalinowskich, odpowiedzialnego za aresztowanie i wywiezienie z Polski 16 przywódców państwa podziemnego. Z polecenia Chruszczowa przeprowadził on czystkę w szeregach *KGB*, usuwając z nich najbardziej obciążonych przeszłością czekistów. Z informacji Sierowa przekazanych Komitetowi Centralnemu wynika, że z *KGB* zwolniono 18 tysięcy pracowników, z aparatu centralnego służby usunięto 2 tysiące najwyższych rangą czekistów a 40 byłych wysoko postawionych funkcjonariuszy pozbawiano stopnia generalskiego. Na miejsce zwalnianych zaczęto przyjmować młodych ludzi wskazanych przez instancje partyjne i komsomolskie⁴⁷. Wykonując polecenia nowego przywódcy Sierow zniszczył prawie całe osobiste archiwum Berii i materiały, które mogły obciążać odpowiedzialnością za zbrodnie aktualnych przywódców Kremla⁴⁸. Precyzyjnie określony został zakres zadań *KGB*, jako „filii partii”, oraz pozycja szefów służb bezpieczeństwa w systemie władzy. Odtąd nie mieli oni prawa wtrącania się w sprawy partii. Podlegali bezpośrednio Sekretarzowi Generalnemu KPZR, a w ścisłym kierownictwie w pracę służb wtajemniczane było wąskie grono osób. Według przyjętego w 1959 r.

⁴⁶ W. Taubman, *Chruszczow...*, s. 275.

⁴⁷ N. Pietrow, *Stalinowski kat Polski Iwan Sierow*, Warszawa 2012, s. 181.

⁴⁸ Tamże. s. 187.

Regulaminu KGB, służba zobowiązana była do systematycznego raportowania o swoich działaniach organom KC KPZR, KC republik związkowych, komitetów krajowych, obwodowych, miejskich i rejonowych, a nie do organów administracji państwowej, do których zgodnie z Konstytucją należała pełnia władzy w ZSRR. Wszystkie te zmiany i zapisy służyć miały poddaniu służb kontroli ze strony partii⁴⁹. Chciano uniknąć znanej z przeszłości sytuacji, kiedy faktyczna władza w państwie znajdowała się w rękach służb.

Chruszczowowi liberalizującemu, szczególnie po XX Zjeździe KPZR, system ZSRR zaczęła z czasem ciążyć osoba szefa KGB. W 1958 r. Sierow⁵⁰ zastąpiony został przez młodego, ambitnego byłego I sekretarza Komsomołu Aleksandra Szelepina. Wraz z nastaniem nowego Przewodniczącego, w KGB rozpoczęła się nowa era, nastał czas tzw. „byków”, *byuszych komsomolcow*. Zastąpienie bezbarwnego Sierowa ambitnym Szelepinem było, jak miało się okazać wkrótce, największym błędem Chruszczowa. Nowy szef KGB zaczął swoje rządy od gruntownej wymiany kadr. Zwolniono ponad dwadzieścia tysięcy funkcjonariuszy. Starych czekistów zaczęli zastępować młodzi, wykształceni po uniwersytetach, znający języki obce ludzie, przeważnie dawni członkowie komsomołu⁵¹. Dla Szelepina kierowanie KGB miało być jedynie szczeblem na drodze do dalszej kariery. Jego najbliżsi współpracownicy widzieli go w roli I sekretarza KPZR. W 1961 roku Szelepin odszedł z KGB, aby objąć stanowisko przewodniczącego wpływowego komitetu kontroli partii i państwa. W swoich rękach skupił wszystkie ogniwa kontrolne państwa. Stał się dysponentem wiedzy niedostępnej innym członkom kierownictwa. Tylko od niego zależało, kiedy i przeciwko komu zostanie wykorzystana wiedza zebrana przez służby. Zadał, aby na stanowisku szefa KGB zastąpił go jego protegowany, młody 37 letni „byk” Władimir Siemiczastny. W wydarzeniach jesieni 1964, które doprowadziły do dymisji Chruszczowa i zastąpieniem go przez Leonida Breżniewa szefowie KGB odegrali kluczową rolę. Siemiczastny odciął łączność wypoczywającemu na Krymie przywódcy ZSRR, zdjął mu ochronę i zastąpił ją agentami KGB. Oczekiwał na Chruszczowa na lotnisku w Moskwie i osobiście zawiózł go na Kreml, gdzie zebrani członkowie Prezydium zmusili I sekretarza do złożenia dymisji. Za sprawne przygotowanie i przeprowadzenie odejścia Chruszczowa Szelepin i Siemiczastny zostali

⁴⁹ Tamże, s. 196–197.

⁵⁰ Skierowany został na stanowisko szefa wywiadu wojskowego GRU.

⁵¹ R. Pichoja, *Historia władzy w Związku Radzieckim 1941–1991*, Warszawa 2011, s. 241.

nagrodzeni przez Breżniewa. Szelepin został członkiem Prezydium, najwyższego organu KPZR, a Siemiczastnego dokooptowano do składu Komitetu Centralnego. Szelapin zaczął uchodzić za najbardziej wpływową osobę przy nowym sekretarzu generalnym. Ze względu na swoje ambicje, cechy charakteru i nieskrywane ciągoty dla rządów „silnej ręki” otoczenie nazywało go „żelaznym Szurką”.

W służbie Andropowa i Gorbaczowa

Pozycja, jaką po upadku Chruszczowa uzyskał Szelepin musiała niepokoić Breżniewa i innych członków kierownictwa. Nie ukrywający swoich ambicji Szelepin skupił w swoich rękach wszystkie organy kontroli. Mógł stanowić zagrożenie dla jeszcze słabego nowego sekretarza generalnego. Podzielić musiał więc los marszałka Żukowa usuniętego w 1957 roku przez Chruszczowa, który miał prawo obawiać się osoby, której zawdzięczał pokonanie Berii i Mołotowa. W 1967 r. Szelepin zdjęty został z funkcji przewodniczącego komitetu kontroli partii i państwa i przesunięty na nic nie znaczące stanowisko szefa związku zawodowych. Zdjęty został również Siemiczastny i wysłany na wicepremiera USRR do Kijowa, zastąpił go Jurij Andropow. Andropow był pierwszym szefem KGB, który objął to stanowisko piastując przedtem funkcję sekretarza Komitetu Centralnego. Był drugim po Berii szefem służb zasiadającym w Biurze Politycznym KC KPZR. Mianowanie Andropowa uważane jest za „zakończenie zapoczątkowanego po śmierci Stalina ewolucyjnego procesu zbliżania się partii i KGB do stopnia, w którym obie instytucje zaczynały funkcjonować jak dwie agendy tej samej organizacji”⁵². W sposób naturalny po śmierci w 1982 r. Breżniewa mógł więc sięgnąć Andropow po sukcesję po nim i zostać Sekretarzem Generalnym KC KPZR.

Piętnastoletni okres rządów Andropowa w KGB, to okres stałego wzmacniania pozycji służb w systemie władzy, to czas budowania znaczenia politycznego samego Andropowa. W tym okresie nastąpiła też zmiana taktyki postępowania służb wobec osób uznanych za wrogich władzy radzieckiej. Zamiast stosowania bezpośredniej represji i procesów sądowych zaczęto praktykować działania profilaktyczne, pozasądową ingerencję w życie ludzi, którzy uważani byli za potencjalnie niebezpiecznych dla ustroju. W latach 1967–1970 w ZSRR skazano z paragrafów politycznych 2456 ludzi, a „działania profilaktyczne” zastosowano wobec

⁵² Tamże, s. 422.

538 298 obywateli⁵³. Jednocześnie w kraju, a szczególnie za granicą lansowany był wizerunek szefa KGB, jako oświeconego człowieka, któremu nieobce są wartości świata zachodniego. Miał on być człowiekiem o „czystrych rękach”, walczącym z korupcją, wydającego wojnę skorumpowanym dygnitarzom niezależnie od pozycji, jaką zajmowali w aparacie władzy. Wybór Andropowa na stanowisko sekretarza generalnego powitano nawet za granicą z pewną nadzieją. Śmierć Andropowa w 1984 r. rozwiązała te nadzieje. W środowisku oficerów służb Rosji panuje przekonanie, że historia potoczyłaby się inaczej, gdyby Andropow żył dłużej i udałoby mu się zreformować Związek Radziecki.

Rozpowszechniony jest też pogląd, że Andropow stał za karierą N. Gorbaczowa, wypatrzył go w Stawropolu, ściągnął do centrali, dyskretnie wspierał w Moskwie, a KGB popierała go w walce o sukcesę po umierającym K. Czernience. Środowisko funkcjonariuszy służby, a w szczególności oficerowie wywiadu widziało w nim jedyne, który może wyprowadzić ZSRR z kryzysu, pokładało nadzieje w jego dynamizmie, który może wyrwać Związek Radziecki z gospodarczej stagnacji i upokarzającej dla nich sytuacji związanej z rządami kremłowskich starców. Wybór w 1985 r. Gorbaczowa na stanowisko Sekretarza Generalnego powitano na Łubiance z radością. Odebrano to jako osobisty sukces czekistów. W rewanżu Gorbaczow wprowadził szefa KGB Wiktora Czebrikowa do Biura Politycznego.

Gorbaczow w swoich planach „przebudowy” ZSRR wyznaczył KGB ważną rolę. Potrzebował dynamicznej, nowatorsko myślącej służby wywiadowczej wspierającej informacyjnie jego prowadzoną z rozmachem politykę zagraniczną. Szefowi zarządu wywiadowczego KGB zlecił „zadanie zapewnienia kierownictwu sowieckiemu wiarygodnych i dokładnych informacji o realnych planach i zamiarach czołowych państw zachodnich”. Ponadto zarząd miał zintensyfikować operacje wywiadu naukowo – technicznego polegające na przejmowaniu zachodnich technologii, przy pomocy których chciano unowocześnić i zmodernizować gospodarkę Związku Radzieckiego. Nowe spojrzenie Gorbaczowa na otaczający ZSRR świat i prowadzona przez niego polityka *pieriestrojki* i *glasnosti* kształtowana była w dużej mierze w oparciu o raporty, szczególnie cenionego przez niego, wywiadu KGB⁵⁴. Tym powodowany, w 1988 r. zastąpił Czebrikowa na stanowisku przewodniczącego KGB dotychczasowym szefem wywiadu W. Kriuczokowem. Wywiad radziecki na długo przed upadkiem

⁵³ Tamże, s. 418.

⁵⁴ Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB...*, s. 548.

ZSRR prognozował, że stworzony pod koniec II wojny światowej blok radziecki skazany jest na zagładę. W swoich raportach wyprzedzał czas, postulując odejście od „doktryny Breżniewa” i skupienie się na obronie wnętrza imperium⁵⁵.

Kriuczkow zainicjował „nowe otwarcie” w polityce informacyjnej KGB. Pragnął stworzyć nowy wizerunek tajnej służby. Udzielał licznych wywiadów prasowych, w tym prasie zagranicznej. Jego współpracownicy zaczęli występować na organizowanych konferencjach prasowych. Sam Kriuczkow zabierał głos na forum Rady Najwyższej przekazując deputowanym informacje na temat działalności KGB. Był pierwszym w historii przewodniczącym KGB, który w swojej siedzibie przyjął ambasadora USA. Towarzyszył Gorbaczowowi w podróżach zagranicznych. Ograniczył „działania aktywne” swojej służby wobec krajów zachodnich. Rozpoczął współpracę Wschodu z Zachodem w walce z międzynarodowym terroryzmem. Szukał dla swojej służby miejsca w zmieniającej się rzeczywistości Związku Radzieckiego.

Reformy Gorbaczowa przyspieszyły proces dezintegracji Związku Radzieckiego, uruchomione zostały siły, które doprowadzić musiały w konsekwencji do upadku systemu. Podjęta przez najbardziej konserwatywne kręgi aparatu władzy próba zatrzymania tego procesu przyspieszyła jedynie upadek ZSRR. Sierpniowy pucz Janajewa w 1991 r. był rozpaczliwą próbą ratowania dotychczasowego systemu. Przeprowadzony nieudolnie, nie miał żadnych szans powodzenia, spiskowcy nie otrzymali poparcia ze strony resortów siłowych, nie przewidzieli reakcji społeczeństwa, które masowo wystąpiło w obronie rodzącej się w Rosji wolności i demokracji. Wśród spiskowców główną rolę grał Kriuczkow, najbardziej energiczny spośród zamachowców, organizator sprzysiężenia, w obiektach KGB organizujący tajne narady i przygotowujący plany przewrotu. Zawiódł nie tylko Gorbaczowa, ale i szerokie kadry służb tajnych, które w dniach puczu zachowały neutralność. Średnie kadry w specjalnym oświadczeniu z 21 sierpnia odcięły się od poczynań kierownictwa służby. Jednostki specjalne KGB „Alfa” i „Beta” odmówiły wykonania rozkazu szturm na „Biały Dom”, gdzie zabarykadował się Borys Jelcyn ze swoimi zwolennikami. W momencie, w którym i armia wypowiedziała posłuszeństwo puczystom spisek musiał upaść. Jedynym zwycięzcą całego zamieszania okazał się Borys Jelcyn. W kilka miesięcy po zdławieniu puczu Janajewa 8 grudnia 1991 r. przestał istnieć Związek Radziecki. W jego miejsce na

⁵⁵ Tamże, s. 558.

scenie pojawiła się Federacja Rosyjska, członek Wspólnoty Niepodległych Państw powstałych na gruzach ZSRR.

Po nieudanym puczu los KGB został przesądzony. Symbolicznym momentem wydarzeń moskiewskich było obalenie przez demonstrantów pomnika Feliksa Dzierżyńskiego stojącego przed gmachem Łubianki. Rozpoczął się proces dekompozycji tajnej policji prowadzony przez nowego jej szefa Wadima Bakatina, ostatniego przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego. Z jego struktur wyłączone zostały wojska ochrony pogranicza, które przekazano pod komendę ministerstwa obrony. Następnie do ministerstwa spraw wewnętrznych przesunięty został Zarząd Ochrony Osobistej odpowiedzialny za ochronę najwyższych osób w państwie oraz pionierzy przeznaczone do walki z przestępczością gospodarczą. Główny Pierwszy Zarząd Wywiadowczy dekretem prezydenta Jelcyna z 18 grudnia 1991 r. przemianowany został na Centralną Służbę Wywiadu. Jej pierwszym dyrektorem został późniejszy premier Federacji Rosyjskiej Jewgienij Primakow. W sierpniu 1992 roku przyjęta została *Ustawa o Wywiadzie Zagranicznym*, która powoływała do życia Służbę Wywiadu Zagranicznego Rosji. Primakow przywrócił silną pozycję wywiadu w życiu politycznym kraju. Trzymał wywiad z dala od bieżących rozgrywek politycznych. Nie dopuścił do czystek i weryfikacji kadr wywiadowczych. Przeprowadził wywiad do nowej rzeczywistości z niezmienionym trzonem kadrowym oficerów, którzy dodatkowo uzyskali możliwość przenikania do struktur państwowych i gospodarczych⁵⁶.

Głównym spadkobiercą KGB została Federalna Służba Bezpieczeństwa, która przejęła aktywa kadrowe, organizacyjne i operacyjne swojej poprzedniczki. Stała się też nosicielem jej etosu i strażniczką jej dziedzictwa. Na Łubiance zawisły znów portrety Andropowa, a w 1998 r. nowy szef służby Władimir Putin rozpoczął swoje urzędowanie od złożenia kwiatów na jego grobie. Powstała w 1995 r. FSB była szóstą mutacją zreorganizowanej KGB w ciągu ostatnich czterech lat. Przyjęta 12 kwietnia ustawa stabilizowała służbę, podporządkowywała ją bezpośrednio Prezydentowi Federacji Rosyjskiej. Do jego wyłącznych kompetencji należało mianowanie kierownictwa FSB, wyznaczanie celów i zadań oraz sprawowanie bieżącego nadzoru nad jej działalnością. FSB nadano szerokie kompetencje w zakresie stosowania środków operacyjnych, takich jak podsłuch i tajna inwigilacja. Wśród zadań ustawa wymieniała prowadzenie przez FSB działalności kontrwywiadowczej, walkę z przestępczością

⁵⁶ Por. M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej*, Siedlce 2012, s. 17–18.

oraz wykonywanie we współpracy z SWR czynności wywiadowczych poza granicami Rosji. Miała też uprawnienia do „prowadzenia działalności w siłach zbrojnych, w wojskach ochrony pogranicza, wojskach wewnętrznych MSW, wojskach kolejowych, obrony cywilnej, a także w jednostkach Federalnej Agencji Rządowej Łączności i Informacji”⁵⁷. Jej największym atutem były kadry tworzące hermetyczne środowisko ludzi rozpoznających się „po metodach działania, po sposobie mówienia, patrzenia na siebie”, przekonanych o swojej wyjątkowości i roli, jaką mają do odegrania we współczesnej Rosji⁵⁸.

Z chwilą powstania FSB wielu obserwatorów przestrzegało przed groźbą powrotu służb specjalnych na scenę polityczną Rosji⁵⁹. Sytuacja polityczna Rosji sprzyjała odzyskaniu znaczenia służbom specjalnym. Bez demokratycznego otoczenia nie ma demokratycznych służb specjalnych. Słaba gospodarka, galopująca inflacja, pogłębiająca się bieda szerokich warstw społecznych, korupcja, plaga przestępstw, walki polityczne wewnątrz elit politycznych powodowała, że Rosjanie zaczęli tęsknić za porządkiem i stabilizacją. Ludzie mieli dość reform. Świat służb wydawał się im ostoją spokoju i stabilizacji, który potrafił obronić się przed rewolucyjnymi zmianami i jecynowskim chaosem. Gotowi byli za cenę stabilizacji wyrzec się wolności i zaakceptować powrót rządów prawa i porządku w stylu sowieckim. Świetnie te nastroje wyczuł Władimir Putin.

STRESZCZENIE

Dzisiejsze służby specjalne Federacji Rosyjskiej dziedziczą rolę i pozycję ustrojową swoich poprzedników czasów Związku Radzieckiego. Tak, jak współczesna Rosja sięgnęła do spuścizny Rosji przedrewolucyjnej, tak i jej służby adaptowały do swojego dziedzictwa pamięć carskiej *Ochrany*. W czasie transformacji ustrojowej zachowały one ciągłość kadrową i operacyjną KGB, uniknęły losu większości radzieckich struktur władzy. Poza nazwami w niewielkim stopniu zmieniony został ich charakter. Uzyskały nowe możliwości działania. Stały się jednym z najważniejszych elementów systemu władzy. Są nie tylko instrumentem władzy, tak jak była nim carska Ochra, czy też KGB, lecz są rzeczywistym kreatorem

⁵⁷ A. Grajewski, *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998, s. 69–70.

⁵⁸ P. Baker, S. Glasser, *Cień Kremla. Rosja Putina...*, s. 284.

⁵⁹ Por. A. Knight, *Spies Without Cloaks: The KGB's Successors*, Princeton 1996.

polityki. Jeszcze większego znaczenia nabrali jej funkcjonariusze, byli i obecni, stali się oni nową klasą rządzącą współczesnej Rosji. Środowisko *siłowników* tworzy hermetycznie zamknięty zespół ludzi, spośród których rekrutowane są kadry zarządzające państwem i gospodarką.

Zbigniew Siemiątkowski

THE LEGACY OF THE SOVIET UNION SECRET SERVICES: FROM THE TSARIST OCHRANA TO FSB

Today Soviet Union Secret Services inherits the leading role and the whole government system from their forerunners of the Union of Soviet Socialist Republics. Just like the contemporary Russia refers to the Russia-before the revolution history, the present secret services had adapted to its legacy the memory of tsarist *Ochrana*. At the time of political transformation, the secret services had saved the KGB-staff and operational continuity, in the opposite to most of the previous Russian organizational authorities. Despite the names, its nature was changed only a little bit. They got a new way of functioning. They became one of the most important parts of the new authority scheme. The Russian secret services are nowadays not only one of the authority tools (as the tsarist *Ochrana* or KGB before), but they are also a real and important creator of the country's policy. The secret services public officials (before and current), have definitely become more important by being the new leading class of contemporary Russia. The *siłowniki* background creates the close and clannish group of people from whom the human resources of the financial and country management are recruited.

KEY WORDS: *Russia, Soviet Union, Union of Soviet Socialist Republics, Ochrana, NKWD, KGB, FSB, secret services, military intelligence*

Bibliografia

- Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa 2001.
- Baker P., Glasser S., *Cień Kremla. Rosja Putina*, Warszawa 2005.
- Duraczyński E., *Stalin. Twórca i dyktator supermocarstwa*, Pułtusk–Warszawa 2012.
- Grajewski A., *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998.
- Knigght A., *Beria. Prawa ręka Stalina*, Warszaw 2000.

- Minkina M., *Wywiad Federacji Rosyjskiej*, Siedlce 2012.
- Pichoja R., *Historia władzy w Związku Radzieckim 1941–1991*, Warszawa 2011.
- Pietrow N., *Stalinowski kat polski Iwan Sierow*, Warszawa 2013.
- Radziński E., *Aleksander II. Ostatni wielki car*, Warszawa 2005.
- Pipes R., *Rosja carów*, Warszawa 2005.
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994.
- Pipes R., *Rosja Bolszewików*, Warszawa 2005.
- Reitschuster B., *Władimir Putin. Dokąd prowadzi Rosję*, Warszawa 2005.
- Taubman W., *Chruszczow. Człowiek i epoka*, Bukowy las 2012.

Krzysztof Fedorowicz

Służby specjalne w systemie ustrojowym Armenii

SŁOWA KLUCZE:

służby specjalne, bezpieczeństwo wewnętrzne, terroryzm, Armenia, Kaukaz

Wstęp

Niezwykle istotnym elementem systemu politycznego każdego państwa są jego służby specjalne prowadzące działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze. Jako instytucje o charakterze specjalnym są wykorzystywane w interesie państwa i ich obywateli. W tym celu posiadają uprawnienia do prowadzenia działań operacyjno-rozpoznawczych o charakterze niejawnym z wykorzystaniem metod, naruszających prawa i wolności osobiste¹. Jednym z najważniejszych zadań służb specjalnych jest zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i obowiązek ochrony demokratycznych zasad ustrojowych jako fundamentu systemu politycznego. Obowiązkiem służb jest rozpoznawanie, zapobieganie i zwalczanie zagrożeń godzących w bezpieczeństwo państwa oraz jego porządek konstytucyjny. Służby specjalne pełnią w państwie ważną i odpowiedzialną rolę, gdyż sprawne funkcjonowanie państwa uzależnione jest od przestrzegania przez organy państwowe, partie polityczne oraz obywateli norm zawartych w ustawie zasadniczej. Wszelkie działania niekonstytucyjne, lub zmierzające do obalenia, zakłócenia lub niezgodnej z prawem zmiany ustroju państwowego muszą się spotkać ze stanowczą i szybką reakcją

¹ J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata*, Warszawa 2007, s. 621.

władz². W literaturze kwestią problematyczną jest definicja bezpieczeństwa wewnętrznego. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto definicję bezpieczeństwa wewnętrznego autorstwa Konstantego A. Wojtaszczyka jako takiego stanu funkcjonowania państwa, który zapewnia przeciwdziałanie, eliminowanie lub ograniczanie zagrożeń dla ustroju konstytucyjnego, porządku wewnętrznego i spokoju oraz umożliwia ochronę interesu publicznego poszczególnych społeczności i każdego obywatela³. Podobnie definiuje je Piotr Majer, który przyjmuje, że bezpieczeństwo wewnętrzne ujmowane w sensie uniwersalnym należy wiązać ze stanem niezakłóconego funkcjonowania państwa, związanym z bezpieczeństwem jego organów oraz stabilnością życia społecznego, wynikającą z bezpieczeństwa osobistego i bezpieczeństwa egzystencji jego obywateli⁴. Z kolei Andrzej Barcikowski podkreśla, że w istocie chodzi o zachowanie „pieczy” państwa nad trwaniem i rozwojem społeczeństwa jako całości, dlatego wszelkie analizy w tym zakresie powinny eksplorować czynniki istotne dla całości państwa oraz dla wspólnych interesów ogółu obywateli⁵.

Jednak bezpieczeństwo może być wykorzystywane przez organy państwa do ograniczania innych wartości w imię realizacji celów nadrzędnych. W państwach demokratycznych działania operacyjne podejmowane przez służby są niejednokrotnie kontestowane i traktowane jako zakamulowane działania na rzecz ograniczania praw i wolności obywatelskich⁶. Stanem idealnym byłoby zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego przy umiejętnym uwzględnianiu rozmiaru zagrożeń i proporcjonalnego stopnia ograniczania praw i wolności obywatelskich.

Śłużby specjalne są elementem polityki państwa i uczestniczą czynnie w wykonywaniu politycznych funkcji państwa. Przy ich charakterystyce używa się twierdzenia o apolityczności służb, co nie jest słuszne, gdyż jako element organizacji politycznej, jaką jest państwo, są one polityczne. Władze podejmują określone decyzje polityczne z zakresu bezpieczeństwa głównie na podstawie informacji, które pochodzą od służb specjal-

² Ł. Skoneczny, *Rola Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 24–25.

³ K.A. Wojtaszczyk, *Istota i dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 14.

⁴ P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7, s. 16.

⁵ A. Barcikowski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne – różne perspektywy analityczne i doktrynalne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11, s. 11–12.

⁶ S. Sulowski, *W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 10–11.

nych. Dostarczając lub manipulując informacją, służby wpływają lub mogą wpływać na kształt podejmowanych decyzji politycznych⁷. W tym miejscu powstaje pytanie o relacje służby specjalne – państwo – społeczeństwo i o ich rolę w systemie politycznym państwa. Przy czym system polityczny definiowany jest tutaj jako ogół organów państwowych, partii politycznych oraz organizacji i grup społecznych (formalnych i nieformalnych) uczestniczących w działaniach politycznych w ramach danego państwa oraz ogół generalnych zasad i norm, regulujących wzajemne stosunki między nimi⁸.

Celem niniejszego opracowania jest analiza roli i miejsca służb specjalnych w systemie politycznym Armenii i próba odpowiedzi na pytanie, czy służby specjalne w tym kraju są podporządkowane nadrzędnemu interesowi państwa, czy może jednak interes państwa podporządkowany jest interesom służb. Przedmiotem zainteresowania jest specyfika funkcjonowania służb w Armenii, historia ich powstania i okoliczności, w jakich były formowane, a także podejmowane przez nie próby kreowania sytuacji politycznej. Kwestią zasadniczą jest udział służb (lub osób z nimi związanych) w życiu politycznym Armenii i ich wpływ na kwestię uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu, co od początku niepodległości tej kaukaskiej republiki jest najważniejszym elementem systemu politycznego.

Uwarunkowania procesu kształtowania służb specjalnych

Armenia jest najmniejszą republiką byłego ZSRR, którego rozpad w 1991 roku z jednej strony doprowadził do ogłoszenia niepodległości przez Armenię, z drugiej zaś stał się przyczyną krwawych konfliktów, które do dziś wpływają w negatywnym stopniu na proces funkcjonowania systemu politycznego. Przeszłość radziecka nadal w Armenii znajduje wyraz w rozwiązaniach instytucjonalno-strukturalnych, świadomości i postawach znacznej części obywateli. Armenia jest dzisiaj klasycznym przykładem państwa poradzieckiego zaliczanego do kategorii „szarej strefy”. Państwa te nie są dyktaturami, ale też nie zmierzają w swoich rozwiązaniach instytucjonalnych do rozwiązań przyjętych w państwach

⁷ R. Grochowski, *Rola służb specjalnych w demokratycznym państwie prawa*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, nr 4, s. 196–199.

⁸ M. Żmigrodzki, M. Podolak, *System polityczny i jego klasyfikacje*, [w:] M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska (red.), *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 2009, s. 12.

demokracji⁹. Główną cechą systemu politycznego Armenii jest świadomy wybór i kształtowanie nieformalnego układu zależności personalnych, których centrum jest prezydent. Jako głowa państwa stoi na czele kraju i tworzy równoległą do państwowych instytucji nieformalną strukturę, która realnie administruje krajem. Nieudana próba budowy demokracji parlamentarnej w pierwszej połowie lat 90. XX wieku skutkowałą wzmocnieniem tradycyjnie silnych na Kaukazie Południowym więzi klanowych. Klanowy protekcyjizm, w społeczeństwach zachodnich postrzegany jako zjawisko korupcyjne, w ogólnej świadomości społeczeństwa ormiańskiego jest naturalnym i właściwym świadectwem lojalności. Z tego powodu proces instytucjonalizacji w Armenii kształtuje się poprzez nieformalne struktury polityczne, które aktywnie uczestniczą w walce o władzę i sfery wpływu¹⁰.

Bardzo ważną rolę w kształtowaniu podstaw systemu politycznego niepodległej Armenii odgrywa konflikt w Górskim Karabachu¹¹. Skomplikowane uwarunkowania wewnętrzne, tragiczna historia (ludobójstwo w 1915 roku), skutki tragicznego trzęsienia ziemi w 1988 roku¹², stan fak-

⁹ K. Fedorowicz, *Kształtowanie się systemu politycznego i proces transformacji ustrojowej*, [w:] P. Nieczuja-Ostrowski (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016, s. 27–28.

¹⁰ P. Nieczuja-Ostrowski, *Idee wystąpień społecznych w państwach Kaukazu Południowego w XXI wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, rok 10, zeszyt 2, s. 127–128.

¹¹ М. Карапетян, *Карабахский конфликт и стабильность на Южном Кавказе*, „Центральная Азия и Кавказ” 2003, nr 5 (29), s. 94–95; S. Minasyan, *Armenia w Karabachu, Karabach w Armenii: polityka z nieuregulowanym konfliktem w tle* [w:] R. Czachor (red.), *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*, Wrocław 2014, s. 97–109.

¹² 7 grudnia 1988 roku w północno-zachodniej części Armenii w okolicy miast Gyumri (Leninakan), Spitak i Vanadzor (Kirovakan) miało miejsce silne trzęsienie ziemi w wyniku którego zginęło około 25 tysięcy osób, około 30 tysięcy odniosło rany i zostało inwalidami, a około pół miliona straciło dach nad głową. Ogromne zniszczenia materialne szacowane były wówczas na około 16–17 mld USD. Skala i rozmiar zniszczeń materialnych miała ogromny wpływ na ormiańską gospodarkę w pierwszej połowie lat 90. W publikacjach dotyczących pierwszych lat niepodległości Armenii kwestia ta często jest pomijana, jednak zdaniem autora, miała ona bardzo negatywne znaczenie dla procesu kształtowania systemu politycznego, zwłaszcza w wymiarze ekonomicznym i częściowo psychologicznym. Patrz: G. Szagojan, *Pamięć o trzęsieniu ziemi w Gyumri*, [w:] L. Abrahamian, K. Siekierski (red.), *Armenia: kultura współczesna w ujęciu antropologicznym*, Warszawa 2014, s. 119–140; P. Nieczuja-Ostrowski, *Państwo i społeczeństwo wobec wyzwań i przemian współczesności*, [w:] P. Nieczuja-Ostrowski (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016, s. 65–68.

tycznej wojny z Azerbejdżanem w latach 1992–1994, izolacja na arenie międzynarodowej i konieczność fizycznego przetrwania pierwszych lat niepodległości wywarły nieodwracalny wpływ na formowanie się modelu instytucjonalno-prawnego państwa. Terror i przemoc stały się jednym z istotnych mechanizmów osiągania celów politycznych, w wyniku czego system polityczny Armenii do dziś charakteryzuje się małą stabilnością i wysokim stopniem podatności na zaburzenia i konflikty¹³.

Momentem przełomowym było ogłoszenie niepodległości przez Radę Najwyższą 23 września 1991 roku¹⁴. Kształtowanie i umacnianie ormiańskiej państwowości nie byłoby możliwe bez efektywnej działalności organów bezpieczeństwa i służb specjalnych. Po uzyskaniu niepodległości pojawiły się nowe możliwości kształtowania struktur organów specjalnych, jednak w Armenii postanowiono o kontynuacji radzieckiego wzorca funkcjonowania służb specjalnych¹⁵ w praktycznie niezmienionej strukturze z czasów KGB. Funkcjonujący od 1954 roku Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Armeńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, 4 grudnia 1991 roku na mocy ustawy o strukturze i składzie organów państwo-

¹³ K. Fedorowicz, *Rola siły i przemoc w kształtowaniu systemu politycznego Armenii*, [w:] T. Bodio (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, Warszawa 2012, s. 49–50.

¹⁴ Jednak proces niepodległościowych dążeń tej republiki ma korzenie znacznie wcześniej i jest związany nie tylko z upadkiem ZSRR, ale także walką jeszcze w czasach 80. XX wieku o przyłączenie Górskiego Karabachu (który do 1991 roku funkcjonował jako obwód autonomiczny w ramach Azerbejdżańskiej SRR) do Armenii. Proces ten nasilił się już w lutym 1988 roku, kiedy rozpoczęły się masowe mityngi w Erywanu i Stepanakercie w celu ochrony konstytucyjnych praw Ormian w Górskim Karabachu. W tym czasie ukonstytuował się „Komitet Karabach” walczący o przyłączenie regionu do Armenii. W ciągu kilku miesięcy stał się w Armeńskiej SRR potężną siłą polityczną mającą poparcie ogółu społeczeństwa. W maju 1989 roku „Komitet Karabach” przekształcono w Ormiański Ruch Ogólnonarodowy, na czele którego stanął Lewon Ter-Petrosian, który w sierpniu 1990 roku został przewodniczącym Rady Najwyższej, a w październiku 1991 roku został wybrany na urząd prezydenta Armenii. 23 września 1990 roku Rada Najwyższa Armenii przyjęła Deklarację Niepodległości (co nie było równoznaczne z ogłoszeniem niepodległości). Rok później, 21 września 1991 roku przeprowadzono ogólnokrajowe referendum, w którym 99% głosujących (przy 94% frekwencji) opowiedziało się za niepodległością Armenii. Dwa dni później, 23 września 1991 roku Rada Najwyższa Armenii proklamowała niepodległość państwa. Patrz: А.Э. Хачикян, *История Армении*, Ереван 2009, s. 217–219; P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii w kontekście wyborów parlamentarnych i prezydenckich*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2001, t. VIII, s. 95–96.

¹⁵ А. Тер-Арутюнян, *Институт содействия граждан правоохранительным органам и специальным службам*, „21-й ВЕК” 2010, (информационно-аналитический журнал), nr 4 (16), s. 80–81.

wych został przemianowany na Państwowy Departament Bezpieczeństwa Narodowego, który funkcjonował do 1995 roku. Warto zaznaczyć, że już 21 września 1990 roku kierownictwo KGB ASRR zwróciło się do Rady Najwyższej Armenii z oświadczeniem, w którym zapewniono o lojalności wobec władz ormiańskich i zapewniło o poparciu Deklaracji Niepodległości Armenii z dnia 23 sierpnia 1990 roku¹⁶. Na czele kierownictwa Państwowego Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego stanął generał Usik Arutyunian, reprezentujący jeszcze tzw. „starą gwardię” pracowników KGB ASRR. Jednak w lutym 1992 roku został zdymisjonowany i na jego miejsce powołany został Walery Pogosyan, nie związany z organami bezpieczeństwa ZSRR. Doktor filozofii, w latach 1991–1992 pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych. Na czele Państwowego Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego Armenii stał w latach 1992–1993. W 1993 roku na czele służb specjalnych Armenii stanął Edward Simonyanc i pełnił swoją funkcję do końca 1994 roku¹⁷.

Pierwsze lata niepodległości to bardzo trudny czas w funkcjonowaniu służb specjalnych Armenii, charakteryzujący się dużą rotacją na najwyższych stanowiskach i poszukiwaniem odpowiedniego modelu i struktury organów bezpieczeństwa. Eskalacja konfliktu z Azerbejdżanem, blokada gospodarcza i katastrofalna sytuacja gospodarcza powodowały, że wykonywanie swoich obowiązków w celu zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego kraju i aktywne działania w celu neutralizacji zagrożeń zewnętrznych stały się bardzo trudne. Kwestią priorytetową było podejmowanie działań niezbędnych do zapewnienia fizycznego bezpieczeństwa ormiańskiej ludności Górskiego Karabachu i Ormian zamieszkałych wzdłuż granicy z Azerbejdżanem. W wyniku wojny i ciężkiej sytuacji społeczno-gospodarczej, a w konsekwencji niemal całkowitego braku wsparcia logistycznego i braku innych środków niezbędnych do prawidłowej realizacji zadań operacyjnych niemal całego aparatu państwowego¹⁸, w tym służb bezpieczeństwa, prace nad bardziej efektywnym syste-

¹⁶ *Обращение коллектива КГБ Армении к Верховному Совету СССР о поддержке Декларации о независимости (21.09.1990г.)*, http://www.sns.am/images/stories/nss/museum/transition/KGB_Announcement.jpg (23.08.2016).

¹⁷ *Краткая история органов безопасности Армении*, <http://www.sns.am/index.php/ru/history/brief-history/72-brief-history-of-nss> (24.08.2016).

¹⁸ Kulisy i okoliczności funkcjonowania aparatu państwowego Armenii w latach 1991–1994 znakomicie opisuje w swojej książce Wojciech Jagielski, który podaje przykład Ministerstwa Energetyki Armenii, w którym nie było prądu, nie grzały kaloryfery, a urzędnicy z ministrem na czele, siedzieli za biurkami w kurtkach, szalikach i rękawiczkach. Patrz: W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2010, s. 284–286.

mem bezpieczeństwa narodowego musiały zostać odłożone. Dopiero po „zamrożeniu” działań wojennych w Górskim Karabachu w wyniku podpisania w maju 1994 roku zawieszenia broni, powstały warunki do reorganizacji i ukształtowania nowej struktury sił specjalnych Armenii. Było to zadanie obarczone dużym ryzykiem i podczas prowadzonych prac w 1994 roku przez około 2 miesiące służby specjalne Armenii stanęły wobec groźby całkowitego braku aktywności¹⁹.

W 1995 roku w Państwowym Departamencie Bezpieczeństwa Narodowego Armenii został przemianowany na Ministerstwo Narodowego Bezpieczeństwa, na czele którego stanął pochodzący z Górskiego Karabachu Serż Sarkisian (w latach 1993–1995 minister obrony Armenii). W 1996 roku dokonano połączenia dwóch ministerstw w jedno tzw. „superministerstwo” (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Bezpieczeństwa Narodowego). Na jego czele ponownie stanął Serż Sarkisian i pełnił swoją funkcję do listopada 1999 roku. W 1999 roku dokonano kolejnej zmiany i utworzono Ministerstwo Narodowego Bezpieczeństwa, na czele którego stanął Karlos Pertosyan. W 2002 roku przemianowano je na Służbę Bezpieczeństwa Narodowego i w tej formie funkcjonuje do dziś.

W latach 2004–2016 na czele służb specjalnych stał Gorik Akopian, najdłużej urzędujący szef służb specjalnych Armenii, cieszący się dużym zaufaniem prezydenta Armenii Serża Sarkisiana, który dwa razy przedłużał jego kadencję, mimo osiągnięcia przez Gorika Akopiana wieku emerytalnego²⁰. Nie miał ambicji politycznych i nie zamierzał zajmować się polityką, postrzegany negatywnie przez opozycję i kojarzony głównie z działaniami mającymi na celu eliminację politycznych przeciwników urzędującego prezydenta, szczególnie w roku 2008 podczas długotrwałych demonstracji przeciwko wyborczym fałszerstwom²¹. Odwołany ze stanowiska w lutym 2016 roku w wieku 70 lat. Jego następcą został 35 letni Georgij Kutoyan. Głównym zadaniem nowego szefa służb specjalnych Armenii jest „zabezpieczenie” tzw. okresu przejściowego w kraju w latach 2017–2018, związanego z wejściem w życie znowelizowanej konstytucji Armenii, która zmienia system rządów z parlamentarno-prezydenckiego

¹⁹ *Из современной истории разведки и контрразведки*, <http://www.sns.am/index.php/ru/history/museum/79-museum-modern> (24.08.2016).

²⁰ А. Арамян, *Горик Гургенович сделал свое дело?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/country/view/29069> (24.08.2016).

²¹ *Акопян Горик Гургенович – директор Службы национальной безопасности Республики Армения*, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=1087> (24.08.2016).

na parlamentarny²². W tym samym okresie (lata 2017–2018) odbędą się wybory parlamentarne oraz prezydenckie i organy bezpieczeństwa muszą zapewnić sprawne przekształcenie systemu politycznego a także ciągłość pracy administracji państwowej. Priorytetem będzie zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, w szczególności, walka ze zjawiskami korupcyjnymi i próbami dezorganizacji systemu politycznego²³.

Rola służb specjalnych w kreowaniu sytuacji politycznej

W historii współczesnej Armenii służby specjalne wiele razy podejmowały działania zmierzające do przywrócenia porządku lub eliminacji zagrożeń i robiły to zgodnie z posiadanymi uprawnieniami. Jednak w niektórych przypadkach konsekwencje tych działań i ich okoliczności miały duży wpływ na bieżącą sytuację w państwie i powstawało wrażenie, że są one prowadzone niejako w celu ochrony partykularnych interesów urzędującej głowy państwa lub grupy rządzącej. Taki stan rzeczy ułatwiała sytuacja społeczno-polityczna w Armenii w latach 1989/90, kiedy rozpoczął się proces formowania paramilitarnych oddziałów zbrojnych w celu pomocy rodakom z Karabachu. W sierpniu 1990 roku wprowadzono w Armenii stan wyjątkowy i podjęto próbę likwidacji bojówek, nad którymi władze traciły kontrolę²⁴. Rozpad ZSRR, socjalna dezintegracja, kryzys gospodarczy zmuszający ludzi do samowystarczalności

²² Głównym celem nowelizacji jest przeniesienie ciężaru władzy wykonawczej na premiera i rząd przy równoczesnym mocnym ograniczeniu uprawnień prezydenta. Po zakończeniu drugiej kadencji Serża Sarkisiana w 2018 roku kolejny prezydent Armenii będzie wybierany w wyborach pośrednich przez parlament i reprezentacje władz lokalnych na jedną 7-letnią kadencję. Rola prezydenta ograniczy się do funkcji reprezentacyjnej. Szefem władzy wykonawczej będzie premier wybrany przez większość parlamentarną. Część ormiańskiej opozycji przestrzega, że proponowane zmiany doprowadzą do powstania w parlamencie jeszcze większej reprezentacji proprezydenckiej Republikańskiej Partii Armenii, a Serż Sarkisian jako przywódca tej partii po zakończeniu drugiej kadencji na stanowisku prezydenta może zostać wybrany premierem lub przewodniczącym parlamentu i w dalszym ciągu będzie miał praktycznie nieograniczoną władzę w państwie. Szerzej patrz: *Парламент одобрил проект конституционных изменений*, „Новое Время”, nr 2618 (104), 6.10.2015; T. de Waal, *All Change in Armenia*, <http://carnegie-europe.eu/strategieurope/?fa=62215> (25.08.2016).

²³ *Президент представил новоназначенного директора Службы национальной безопасности РА*, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2016/02/12/President-Serzh-Sargsyan-visit-National-Security-Service> (24.08.2016).

²⁴ А. Курдов, *Независимая Армения: взгляд российских аналитиков*, „Центральная Азия и Кавказ” 1999, nr 2 (3), s. 101.

i nieefektywność systemu prawnego przyczyniło się do pojawienia się ekstremizmu, jako jednej z bardziej skutecznych metod walki o władzę. Armenia już na progu niepodległości musiała się zmierzyć z problemem wewnętrznego terroru. Państwo reagowało niejednoznacznie i nieadekwatnie. Z jednej strony starano się nie zauważać nasilającego się politycznego ekstremizmu i ignorowano te zjawiska, a z drugiej strony starano się walczyć z opozycją pod hasłem eliminacji zachowań siłowych w polityce²⁵.

Na przełomie 1993/1994 roku w Armenii ujawnił się wzrost napięcia w polityce wewnętrznej spowodowany rosnącym niezadowoleniem społeczeństwa wobec władzy. Pozycja prezydenta Lewona Ter-Petrosiana zaczęła słabnąć. Opozycja przystąpiła do działań konsolidacyjnych i jesienią 1994 roku powstał antyprezydencki „Związek Narodowego Odrodzenia”. Pogłębił się także konflikt między prezydentem a jedną z największych partii opozycyjnych, „Dasznakcutiun”²⁶. Prezydent przystąpił do walki z opozycją pod hasłem eliminacji zachowań siłowych w polityce. Pod koniec 1994 roku ormiańskie służby specjalne wykryły terrorystyczną organizację „Dro”, której celem było fizyczne likwidowanie politycznych przeciwników, polityczny i ekonomiczny wywiad a także udział w handlu narkotykami. „Dro” okazało się zakonspirowanym elementem partii „Dasznakcutiun”, która nie ukrywała, że terror jest jedną z metod prowadzenia politycznej walki. 28 grudnia 1994 roku prezydent Lewon-Ter Petrosian podjął decyzję o zdelegalizowaniu na pół roku partii „Dasznakcutiun” pod zarzutem organizowania działalności terrorystycznej i finansowania jej z zagranicznych źródeł²⁷. Argumentowano, że naruszone zostały przepisy, zgodnie z którymi niedopuszczalny jest udział obcokrajowców we władzach organizacji społeczno-politycznych. Tymczasem większość liderów tej partii stanowili Ormianie legitymujący się obywatelstwem Iranu, Libanu, Kanady i Grecji. Interesujące jest to,

²⁵ K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy...*, s. 50.

²⁶ Ormiańska Federacja Rewolucyjna „Dasznakcutiun” powstała w 1890 roku w Tbilisi jako jedna z pierwszych ormiańskich partii politycznych, która prowadzi działalność do dnia dzisiejszego. Jej politycznym i militarnym celem była walka z turecką okupacją i budowa „Wielkiej Armenii”. Po upadku ZSRR partia stała się jedną z większych formacji opozycyjnych o dość skrajnie prawicowych, nacjonalistycznych poglądach, skupiająca w swoich szeregach przedstawicieli ormiańskiej diaspory. W działalności nie wyrzekała się stosowania siły i przemocy w celu realizacji programowych założeń.

²⁷ В.Г. Митяев, *Внутриполитические процессы в независимой Армении*, [w:] В.Г. Егоров (red.), *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств*, Москва 2012, s. 99.

że podobne zarzuty wobec tej grupy były wysuwane przez prezydenta już w 1992 roku, ale nie zakończyły się one wówczas jej delegalizacją²⁸. Krótco przed wyborami parlamentarnymi w maju 1995 roku służby specjalne wykryły kolejną grupę terrorystyczną („Waan Owanesian + 31”), która miała na swoim koncie zabójstwa przedstawicieli sił porządkowych. Grupa ta również składała się z członków partii „Dasznakcutiun”.

Delegalizacja jednej z najstarszych ormiańskich partii na kilka miesięcy przed wyborami była postrzegana jako chęć wyeliminowania jednej z najważniejszych sił politycznych z walki wyborczej. Krok ten poważnie zachwiał stosunkami władz Armenii z ormiańską diasporą, która w dużym stopniu utożsamiała się z tą właśnie partią. Delegalizacja stanowiła duży cios dla opozycji przed wyborami parlamentarnymi, które odbyły się latem 1995 roku i zakończyły się zwycięstwem proprezydenckiego bloku „Republika”, który z popierającymi go ugrupowaniami zdobył około 70 proc. miejsc w parlamencie. Pozwoliło to także w 1996 roku Lewonowi Ter-Petrosianowi wygrać po raz drugi wybory prezydenckie²⁹.

Zamach stanu i tzw. „karabachizacja” systemu politycznego

W lutym 1998 roku służby specjalne Armenii podjęły skuteczną ingerencję w życie polityczne, przeprowadzając tzw. „pałacowy zamach stanu”, w wyniku którego urzędujący prezydent Lewon Ter-Petrosian podał się do dymisji. Główną rolę w tych wydarzeniach odegrał ówczesny szef służ specjalnych, Serż Sarkisian, stojący na czele ministerstwa spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa narodowego, minister obrony narodowej Wazgen Sarkisian i premier Robert Koczarian (w latach 1994–1997 prezydent tzw. Republiki Górskiego Karabachu). W zakulisowych rozmowach grupa ta zmusiła urzędującego prezydenta do ustąpienia, grożąc mu zamachem stanu, jeśli tego nie uczyni³⁰. Głównym powodem były publiczne wypowiedzi prezydenta sugerujące możliwość daleko idących kompromisów w rozmowach z Azerbejdżanem w kwestii uregulowania statusu Górskiego Karabachu. Zgadzał się na przywrócenie azerbejdżańskiej kontroli nad tym terenem z równoczesnym przyznaniem mu szerokiej autonomii. Ceną miało być przełamanie izolacji ekonomicz-

²⁸ Т. Акопян, *Карабахский дневник: зеленое и черное или ни войны, ни мира*, Ереван 2010, s. 267–268.

²⁹ P. Nieczuja-Ostrowski, *Demokratyzacja w Armenii...*, s. 99–101.

³⁰ K. Fedorowicz, *Kształtowanie się systemu politycznego...*, s. 40–41.

nej i likwidacja związanych z tym wewnętrznych problemów gospodarczych. Proponował pozostawienie Górskiego Karabachu w składzie Azerbejdżanu z dużą autonomią, wstrzymanie przez Armenię udzielania pomocy rodakom lub wymianę terytoriów (Górski Karabach w zamian za prowincje Zangezur, co umożliwiłoby Azerbejdżanowi połączenie się z Nachiczewaniem). 3 lutego 1998 roku w telewizyjnym wystąpieniu oświadczył, że ustępuje ze stanowiska, gdyż znane organy władzy zażądały tego od niego. Dodał, że w zaistniałej sytuacji dalsze sprawowanie przez niego funkcji głowy państwa mogłoby doprowadzić do poważnej destabilizacji państwa³¹. Próba sił między prezydentem a „korporacją weteranów z Karabachu” zakończyła się ich zwycięstwem i zapoczątkowała tzw. proces „karabachizacji” elit politycznych, czyli obsadzanie wysokich stanowisk państwowych w Armenii osobami pochodzącymi z Górskiego Karabachu³². Nowym prezydentem Armenii został Robert Koczarian, premierem Wazgen Sarkisian, a szefem służb specjalnych Serż Sarkisian. Resorty siłowe, kierownictwo służb specjalnych oraz kluczowe gałęzie gospodarki znalazły się w rękach osób pochodzących z Górskiego Karabachu³³.

Jednak już w 1999 roku doszło do polaryzacji sceny politycznej i pojawienia się podziału wśród dotychczasowych sojuszników. Prezydent Robert Koczarian zaczął tracić sojuszników na rzecz Wazgena Sarkisiana, byłego ministra obrony i dowódcy grup polowych z Górskiego Karabachu, który cieszył się poparciem i poważaniem wśród społeczeństwa³⁴. Inną przyczyną rozbieżności była potencjalna możliwość uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu w wyniku wymiany terytoriów. Prezydent Koczarian uważał, że oddanie części „ziemi ojców” zostanie potraktowane jako zdrada interesów narodowych i przyczyni się do zachwiania pozycji obozu rządzącego³⁵.

³¹ Т. Акопян, *Карабахский дневник...*, s. 287–291.

³² Sz. Kardaś, *Rola elit politycznych w konfliktach na obszarze WNP (na przykładzie armeńsko-azerbejdżańskiego sporu o Górski Karabach)*, [w:] T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010, s. 420–421.

³³ Т. де Ваал, *Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной*, Москва 2014, s. 307–309; P. Adamczewski, *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012, s. 233.

³⁴ A. Nowosad, *Armenia – kraj między Europą a Azją. Kształtowanie modelu politycznego*, [w:] J. Marszałek-Kawa (red.), *Życie polityczne Azji. Realia i dążenia*, Toruń 2008, s. 108.

³⁵ P. Adamczewski, *Górski Karabach...*, s. 233.

Terror w parlamencie

Ostra polaryzacja sceny politycznej oraz kwestia porozumienia pokojowego w Górskim Karabachu, stały się najprawdopodobniej przyczyną tragicznych wydarzeń w Zgromadzeniu Narodowym. 27 października 1999 roku pięć uzbrojonych osób wtargnęło do parlamentu i zastrzeliło najważniejsze osoby w kraju. Zginął m.in. premier Wazgen Sarkisian oraz przewodniczący parlamentu Karen Demirczian, główni przeciwnicy polityczni prezydenta Roberta Koczariana³⁶. Szybko pojawiły się oskarżenia pod adresem głowy państwa, że zamach był inspirowany przez jego otoczenie. Wprawdzie podczas śledztwa nigdy nie udowodniono ani prezydentowi, ani żadnym innym siłom politycznym inspiracji do zamachu, to jednak liczne niejasności podczas procesu i niewyjaśnione samobójstwa części sprawców w areszcie spowodowały, że do dziś o inspirację do tego czynu podejrzewany jest prezydent Robert Koczarian lub osoby powiązane z Górskim Karabachem. Niejasna jest rola służb specjalnych, które wcześniej wiedziały o planowanym zamachu i nie podjęły działań zapobiegawczych. Znały także wcześniej głównego zamachowca, dziennikarza Nairi Unaniana i jego radykalne wypowiedzi i zamiary wobec władz. Służby nie podjęły działań albo w wyniku zlekceważenia informacji lub w wyniku czyjś nacisku. Co ciekawe, w negocjacje z terrorystami, którzy jako zakładników wzięli pozostałych deputowanych, włączył się osobiście prezydent Robert Koczarian i przekonał ich do złożenia broni. Z kolei ówczesny szef służb specjalnych Serż Sarkisian, dla którego była to osobista porażka, zamiast podać się do dymisji (co w demokratycznym kraju w takiej sytuacji byłoby normą), po kilku miesiącach awansował i został szefem kancelarii prezydenta Roberta Koczariana, sekretarzem Rady Bezpieczeństwa Narodowego i ministrem obrony³⁷. Podczas procesu, prowadzonego powierzchownie, organy sądowe szukały dowodów potwierdzających inspirację prezydenta do zamachu, jednak większość bezpośrednich świadków wyjechała zagranicę, a inni, jak współnicy zamachowca, zginęli w więzieniu w niewyjaśnionych okolicznościach. Ostatecznie ukarano tylko bezpośrednich sprawców, którzy otrzymali wyroki dożywotniego więzienia³⁸.

³⁶ K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy...*, s. 54; Т. АКОПЯН, *Карабахский дневник...*, s. 301–302.

³⁷ A. Brzezicki, M. Nocuń, *Armenia. Karawany śmierci*, Wołowiec 2016, s. 69–74, 94–95.

³⁸ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, s. 309–313.

Wśród motywów wymienia się kwestię uregulowania konfliktu w Górskim Karabachu. W dniu zamachu premier Wazgen Sarkisian spotkał się w sekretarzem stanu USA Strobem Talbottem i omawiał kwestie wymiany terytoriów z Azerbejdżanem. Inna wersja zakłada, iż była to próba obrony przez Roberta Koczarina swojej pozycji, która słabła. W 1999 roku w kręgach rządowych rozważano zmianę konstytucji i przyjęcie modelu republiki parlamentarnej, w której prezydent pełniłby jedynie funkcję reprezentacyjną. Częściowym potwierdzeniem tej wersji może być duża „czystka” kadrowa po zamachu w latach 1999–2000 w organach bezpieczeństwa i sprawiedliwości, skutkująca obsadzeniem najważniejszych stanowisk osobami lojalnymi wobec prezydenta³⁹.

Walka o władzę przy użyciu służb specjalnych

Służby specjalne zostały także wykorzystane do stłumienia protestów powyborczych. W lutym 2008 roku odbyły się wybory prezydenckie, w których zdecydowanymi faworytami było dwóch polityków: kandydat obozu władzy, dotychczasowy premier Serż Sarkisian i były prezydent Lewon Ter-Petrosian, który stanął na czele opozycji. Już w pierwszej turze zwyciężył kandydat obozu władzy, premier Serż Sarkisian, uzyskując oficjalnie 52,82 proc. głosów. Jego rywal uzyskał 21,50 proc. głosów⁴⁰. Lewon Ter-Petrosian uznał wybory za sfałszowane i wezwał zwolenników do publicznego protestu. 21 lutego 2008 roku w centrum Erywanii rozpoczęły się wielotysięczne demonstracje, których uczestnicy domagali się powtórzenia wyborów. Inspirowano się „kolorowymi rewolucjami” z Ukrainy oraz Gruzji i zorganizowano miasteczko namiotowe na wzór kijowskiego majdanu. Protesty przebiegały w spokojnej atmosferze, jednak czynniki oficjalne określały je jako próbę bezprawnego przejęcia władzy⁴¹. 1 marca 2008 roku władze brutalnie spacyfikowały protestujących. W wyniku użycia broni przez jednostki sił specjalnych, zginęło 8 osób, a kilkadziesiąt zostało rannych (20 osób rannych podczas pacyfikacji

³⁹ *Теракт в парламенте Армении 27 октября 1999 года*, <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/232322> (29.08.2016).

⁴⁰ *Information on the results of the elections of the President of the Republic Armenia (Tuesday, February 19, 2008 Presidential elections)*, Central Electoral Commission of the Republic Armenia, <http://www.elections.am/presidential/election-22052> (18.08.2016).

⁴¹ K. Fedorowicz, *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4 (76), s. 181–182.

zmarło później w szpitalach w wyniku odniesionych ciężkich ran i obrażeń). Wprowadzono stan wyjątkowy, zakazano zgromadzeń i rozpoczęto represje wobec opozycji (np. Lewon Ter-Petrosian znalazł się areszcie domowym)⁴².

W 2015 roku służby specjalne ingerowały w polityczną i gospodarczą działalność jednego z najbogatszych ormiańskich oligarchów, Gagika Carukiana. Ekscentryczny biznesmen, lider drugiej największej partii „Rozkwitająca Armenia” przez dłuższy czas funkcjonował w otoczeniu prezydenta Serża Sarkisiana, a jego partia zapewniała proprezydenckiej Republikańskiej Partii Armenii większość parlamentarną i swobodę działań. Jednak w 2015 roku Gagik Carukian postanowił utworzyć sojusz sił opozycyjnych i poprzeć byłego prezydenta Roberta Koczariana w walce o władzę. Wystąpił z krytyką dotychczasowego systemu politycznego i sytuacji w kraju, domagając się władzy nowej jakości oraz sprzeciwił się planowanej reformie konstytucyjnej. Zagroził także masowymi demonstracjami⁴³. Z jego inicjatywy doszło do spotkania trzech liderów opozycji (Lewon Ter-Petrosian, Gagik Carukian i Raffi Owanisian – lider partii „Dziedzictwo”) i utworzenia wspólnego sojuszu politycznego w celu odnowy życia politycznego Armenii⁴⁴. Ponadto udał się do Rosji, gdzie odbył szereg spotkań z rosyjskimi politykami, sondując możliwość ich wsparcia dla nowego projektu politycznego⁴⁵. Takie działania spotkały się jednak ze zdecydowaną odpowiedzią prezydenta. Już po kilku dniach prezydent Serż Sarkisjan w ostrych słowach zarzucił Carukianowi, iż jest „pseudo-politycznym zjawiskiem” niegodnym Armenii i natychmiast wyrzucił go z Rady Bezpieczeństwa Narodowego. Ponadto służby specjalne dokonały rewizji i przeszukań w siedzibach jego firm, w konsekwencji czego „ujawniono” ogromne zaległości podatkowe biznesmena oraz jego przestępczą działalność. Podjęto także działania zmierzające do pozbawienia go mandatu deputowanego. Dodatkowo Carukian został

⁴² K. Fedorowicz, *Rola siły i przemocy...*, s. 60; A. Brzeziecki, M. Nocuń, *Armenia. Karawany...*, s. 79–88; *Armenia: Police Beat Peaceful Protesters in Yerevan*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2008/02/29/armenia-police-beat-peaceful-protesters-yerevan> (18.08.2016).

⁴³ *Гәгик Царукян: „Так продолжать нельзя”*, <http://hetq.am/rus/news/58590/gagik-carukyan-tak-prodolzhat-nelzya.html> (30.08.2016).

⁴⁴ *Гәгик Царукян и Левон Тер-Петросян обсудили новую политическую обстановку в Армении*, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/carukyan-ter-petrosyan/113109> (30.08.2016).

⁴⁵ *Гәгик Царукян в Москве встретился с членами „Единой России”*, <http://ru.lin.am/1081885.html> (30.08.2016).

publicznie ośmieszony przez prezydenta jako osoba z problemami psychicznymi⁴⁶. Biznesmen nie zrezygnował jednak ze swoich planów i potraktował to jako wypowiedzenie przez prezydenta wojny wobec niego⁴⁷. Zapowiedział społeczną mobilizację, masowe protesty i odsunięcie od władzy prezydenta. Jednak po kilku dniach miało miejsce spotkanie Gagika Carukiana z prezydentem Serżem Sarkisianem, po którym biznesmen poinformował, że rezygnuje z aktywnej działalności politycznej. Odwołał zapowiadane demonstracje i oświadczył, że wszystkie problemy należy rozwiązywać politycznymi metodami zgodnymi z prawem⁴⁸. Tym samym prezydent przy pomocy służb specjalnych usunął z najbliższego otoczenia ewentualnego przeciwnika i mocno osłabił pozycję byłych prezydentów, Lewona Ter-Petrosiana i Roberta Koczariana, którzy przy pomocy Gagika Carukiana próbowali odzyskać swoje pozycje i ponownie przejąć władzę.

Armenia – Rosja: współpraca służb specjalnych

Współpraca służb specjalnych Armenii i Rosji jest trwałym elementem sojuszniczych więzi łączących oba państwa. W skomplikowanej sytuacji geopolitycznej Armenii, z zamkniętą granicą ormiańsko-turecką i nieuregulowanym konfliktem w Górskim Karabachu, Rosja jest jedynym gwarantem bezpieczeństwa w wymiarze politycznym i militarnym. Współpraca ta opiera się jeszcze na wspólnych więzach z czasów ZSRR i ograniczonych możliwościach działania służb specjalnych Armenii. Większość funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Armenii szkoli się w rosyjskich specjalistycznych uczelniach przygotowujących do pracy w organach specjalnych⁴⁹. Mimo tego ormiańskie

⁴⁶ А. Умарова, *Чем разгневал Царукян президента?*, <http://www.ekhokavkaza.com/a/26851014.html>, 30.08.2016; *Президент Армении поручил проверить сообщения о неуплате Гагиком Царукяном налогов и уголовных преступлениях*, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/12/serzh-sargsyan-3/113708> (30.08.2016).

⁴⁷ *Лидер партии „Прцветающая Армения” Гагик Царукян расценил выступление президента как объявление войны и „принял вызов”*, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/gagik-carukyan/113209> (30.08.2016).

⁴⁸ *Гагик Царукян: „Я ухожу из активной политики”*, <http://hetq.am/rus/news/58850/gagik-carukyan-ya-ukhozhu-iz-aktivnoiy-politiki.html> (30.08.2016).

⁴⁹ Chociaż w ostatnich latach widoczna jest tendencja do zmiany tej praktyki i część funkcjonariuszy tej służby podejmuje specjalistyczne szkolenie w USA (np. mianowany w 2016 roku szef Służby Narodowego Bezpieczeństwa Armenii Georgij Kutoyan). Ponadto w ormiańskich służbach specjalnych następuje zmiana pokoleniowa, funkcyjona-

службы специальные сохраняют свою национальную специфику и вbrew спекуляциом не сá в надмиерном стопниу предметом инфилтраци з стронь росьских колегов. Współpraca та, oprócz oficjalnych porozumień, w dużej mierze opiera się na sieci nieformalnych, klanowych i osobistych znajomościach, koneksjach rodzinnych oraz biznesowych. Rosja jest tradycyjnym miejscem emigracji zarobkowej Ormian, których część kształci się na rosyjskich uczelniach i po określonym czasie uzyskuje rosyjskie obywatelstwo. Niektórzy z nich otrzymują propozycje pracy np. w organach bezpieczeństwa z uwagi na znajomość języków i specyfiki Kaukazu Południowego. Oprócz wykształcenia, posiadają niezbędne w tym zawodzie kontakty w Armenii. W tym miejscu należy bardzo mocno podkreślić ich nieformalny charakter, bazujący na obustronnych korzyściach i zaufaniu⁵⁰. W kwestii współpracy służb rosyjskich i ormiańskich należy zwrócić uwagę na stosunkowo dużą (ponadstandardową) swobodę funkcjonowania rosyjskich służb specjalnych na terytorium Armenii. Wynika to z faktu stacjonowania w Armenii około 4,5 tysiąca żołnierzy rosyjskich wojsk pogranicznych wchodzących w skład Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji⁵¹. Na mocy umowy z 1992 roku w Armenii stacjonują rosyjskie wojska pograniczne, które zabezpieczają i ochraniają granicę z Turcją i Iranem⁵². Głównym miejscem dyslokacji rosyjskich wojsk pogranicznych jest miasto Gyumri na zachodzie Armenii. Oprócz tego posiadają swoje oddziały w Armavir (w bezpośrednim sąsiedztwie jedynej na Kaukazie Południowym elektrowni atomowej), Artaschat, Megri na granicy z Iranem oraz na międzynarodowym lotnisku w Erywaniu⁵³. Ormiańscy analitycy zwracają uwagę na fakt, iż rosyjska agentura w Armenii cały czas rozszerza się i obejmuje coraz to nowe dziedziny życia społeczno-politycznego. Wprawdzie na podstawie wzajemnych uzgodnień, rosyjskie służby specjalne mogą prowadzić działal-

riuszь pamiętających jeszcze czasy ZSRR coraz szybciej ubywa i są zastępowani nowym pokoleniem, które czasy radzieckie zna tylko z historii.

⁵⁰ Informacje uzyskane przez autora w trakcie pobytów w Armenii w latach 2010–2016 i rozmów z byłymi politykami i pracownikami naukowymi zajmującymi się problematyką bezpieczeństwa narodowego.

⁵¹ *Назначен новый глава Погрануправления ФСБ России в Армении*, <https://regnum.ru/news/polit/1963023.html> (31.08.2016).

⁵² *Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о статусе Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения, и условиях их функционирования (Ереван, 30 сентября 1992 года)*, <http://www.pactrf.ru/doc.php?docid=00245> (31.08.2016).

⁵³ С. Мартиросян, *Еще раз о совместной границе Армении*, <http://russia-armenia.info/node/2263> (31.08.2016).

ność operacyjno-wywiadowczą w Armenii, a służby ormiańskie w Rosji, to w rzeczywistości działa to tylko na korzyść strony rosyjskiej. Strona ormiańska nie ma praktycznej możliwości działania w Rosji. Z kolei rosyjska sieć agentury w Armenii jest coraz bardziej powszechnym zjawiskiem, czemu sprzyja wysoki poziom ubóstwa w tym kraju i powszechna korupcja, sprzyjająca działaniom służb. Szczególną rolę w działaniach rosyjskich służb specjalnych w Armenii odgrywa główna rosyjska baza wojskowa w Gyumri. Rosyjscy funkcjonariusze FSB utrzymują kontakty z ormiańskimi oficerami na emeryturze (których część otrzymuje emerytury z budżetu Rosji) oraz z pracownikami administracji publicznej. Obiektem szczególnego zainteresowania rosyjskiej agentury jest ormiańskie ministerstwo obrony, m.in. z powodu wzrastającej liczby oficerów, którzy zdobyli wykształcenie w USA. Prowadzenie dość swobodnych działań operacyjnych w Armenii stronie rosyjskiej ułatwia przede wszystkim sieć nieformalnych kontaktów oraz zwiększająca się ilość oficerów rosyjskich służb specjalnych pochodzenia ormiańskiego, którzy mogą bez większych przeszkód (kwestia języka, specyficznej fizjonomii) funkcjonować w ormiańskim społeczeństwie⁵⁴.

Przykładem dość wysokiej pozycji rosyjskich służb specjalnych w Armenii i Górskim Karabachu są działania operacyjne podjęte wobec niezależnej ormiańskiej gazety „Trzecia siła plus” (Третья Сила Плюс). Gazeta zarejestrowana w 2007 roku w Armenii była przykładem dziennikarskiej rzetelności, na łamach której można było się swobodnie wypowiadać na tematy polityczne. Publikowali w niej dziennikarze z Armenii i Azerbejdżanu, Iranu i Izraela, Gruzji i Rosji a także Turcy i Kurdowie. Atmosfera swobody i otwartości spowodowała, że strona rosyjska podjęła działania operacyjne zmierzające do jej zamknięcia⁵⁵. W wyniku rosyjskiej presji na władze Armenii i Górskiego Karabachu, rozpoczęto akcje nękania dziennikarzy tej gazety i jej dyskredytowania (np. poprzez utrudnienia dystrybucji, odgórne zakazy jej sprzedaży). To tylko zwiększyło jej popularność i zasięg. W konsekwencji w 2011 roku oficer Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji, Wadym Pozdyshev, nielegalnie i bezprawnie dokonał zaboru środków finansowych tej gazety z jej bankowego rachunku w rosyjskim banku „Alfa-bank” w Moskwie⁵⁶. To

⁵⁴ И. Мурадян, *Русская агентура, вчера, сегодня, завтра*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/48548> (31.08.2016).

⁵⁵ *ФСБ грубо нарушает законы и России, и Армении*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/44907> (31.08.2016).

⁵⁶ *Армянская газета «Третья Сила» закрыта по приказу внешних сил?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/46368> (31.08.2016).

doprowadziło do zaprzestania działalności przez gazetę. W ciągu pięciu lat dziennikarze zwracali się do wszystkich organów bezpieczeństwa Rosji i Armenii z prośbą o jej wyjaśnienie, bez rezultatu⁵⁷. Łamiąc wszystkie możliwe normy i prawo obu państw, FSB bez żadnego wyjaśnienia odmówiła wszczęcia dochodzenia w tej sprawie. W wyniku nagłośnienia sprawy w 2015 roku bezprawnymi działaniami Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji wobec ormiańskiej gazety zarejestrowanej w Armenii zajął się ormiański Rzecznik Praw Obywatelskich, który wystosował zapytanie w tej sprawie do swojego rosyjskiego odpowiednika i Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji. Nie przyniosło to jednak większych rezultatów⁵⁸. Dopiero w maju 2016 roku sprawa nabrała tak dużego rozgłosu, że prezydent Rosji Władimir Putin polecił Federalnej Służbie Bezpieczeństwa przeprowadzenie obiektywnego i kompleksowego śledztwa w sprawie nielegalnego zamknięcia gazety przez Federalną Służbę Bezpieczeństwa i jej przedstawicielstwa w Armenii i Górskim Karabachu⁵⁹. Sprawa ta jest jednym z przykładów skutecznej ingerencji w życie polityczne Armenii przez rosyjskie służby specjalne.

Podsumowanie

Służby specjalne Armenii już od dwudziestu pięciu lat stoją na straży bezpieczeństwa ormiańskiego państwa. Po okresie przejściowym, związanym z gorącą fazą konfliktu w Górskim Karabachu, stały się podstawowym elementem systemu politycznego. Wypełniając swoje konstytucyjne obowiązki, co najmniej od drugiej połowy lat 90. XX wieku stały się jednak gwarantem i podstawą funkcjonowania tzw. „klanu karabachskiego”. Od prawie dwudziestu lat znajdują się pod kontrolą osób wywodzących się z Górskiego Karabachu i w sytuacjach kryzysowych podejmują działania zmierzające do kreowania sytuacji politycznej w kraju. Na podstawie przedstawionej analizy, w chwili obecnej można przyjąć założenie, że

⁵⁷ *Lragir.am: Журналист Ваграм Агаджанян и его газета „Третья Сила Плюс”, закрытая усилиями ФСБ России, не вписываются в армянские и карабахские реалии*, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=2481> (31.08.2016).

⁵⁸ *Омбудсмен Армении обратился к российской стороне по вопросу газеты „Третья Сила Плюс”,* <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47778> (31.08.2016); *Новый омбудсмен Армении потребует объяснений у ФСБ России?*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47152> (31.08.2016).

⁵⁹ *Путин поручил ФСБ рассмотреть дело „Третьей Силы Плюс”,* <http://fmgnews.info/47753-putin-poruchil-fsb-rassmotret-delo-tretey-sily-plyus.html> (31.08.2016).

są one podporządkowane nadrzędnemu interesowi państwa, którym jest zabezpieczenie ciągłości funkcjonowania obecnego układu rządzącego skupionego wokół prezydenta Serża Sarkisiana. W najbliższym czasie należy się spodziewać dużej aktywizacji służb specjalnych w Armenii w obliczu zbliżających się wyborów parlamentarnych (2017) oraz prezydenckich (2018) w celu neutralizacji możliwych zagrożeń politycznych, związanych z ciągłością władzy i próbami jej kwestionowania, zarówno z wewnątrz jak i z zewnątrz. Jednak wysoce nieprzewidywalną jest postawa służb specjalnych Armenii w sytuacji wypracowania przez społeczność międzynarodową w najbliższej perspektywie nowych propozycji rozwiązania konfliktu w Górskim Karabachu. Na podstawie dotychczasowych doświadczeń można domniemywać, że dojdzie wówczas do eskalacji wewnętrznej przemocy (czy wręcz terroru), czego pierwsze przejawy można było zaobserwować już w połowie 2016 roku w postaci terrorystycznego ataku grupy weteranów karabachskich „Bohaterowie Sasunu” na komendę policji w Erywaniu⁶⁰. Tym samym Armenia w najbliższej perspektywie prawdopodobnie nadal pozostanie niestabilnym państwem, wstrząsanym politycznymi kryzysami, z nieregulowanym konfliktem terytorialnym, który w każdej chwili może trwale zdestabilizować sytuację wewnętrzną. W takich warunkach służby specjalne Armenii będą stać na straży nie tylko konstytucyjnego porządku, ale przede wszystkim trwałości dotychczasowego układu klanowego rządzącego tym krajem.

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia rolę i miejsce służb specjalnych w systemie politycznym Armenii. Stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy służby specjalne są podporządkowane interesowi państwa. Przedstawia skomplikowane uwarunkowania polityczne Armenii i ich wpływ na powstanie i funkcjonowanie służb specjalnych. W artykule wskazane zostały wybrane przykłady ingerencji służb specjalnych w życie polityczne Armenii oraz współpraca służb specjalnych Armenii i Rosji.

⁶⁰ M. Falkowski, *Armenia: między rewolucją a autorytaryzmem*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-10/armenia-miedzy-rewolucja-a-autorytaryzmem> (31.08.2016).

Krzysztof Fedorowicz

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF ARMENIA

The article presents the role and place of secret services in the political system of Armenia. The following publication tries to answer the question of whether secret services are subordinate to the interests of the state. Presents complicated political conditions of Armenia and their impact on the creation and functioning of secret services. The article indicated been selected examples of interference of special services in the political life of Armenia and the cooperation of the special services of Armenia and Russia.

KEY WORDS: *secret service, internal security, terrorism, Armenia, Caucasus*

Bibliografia

- Adamczewski P., *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Warszawa 2012.
- Armenia: *Police Beat Peaceful Protesters in Yerevan*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2008/02/29/armenia-police-beat-peaceful-protesters-yerevan> (18.08.2016).
- Barcikowski A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne – różne perspektywy analityczne i doktrynalne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11.
- Brzeziecki A., Nocuń M., *Armenia. Karawany śmierci*, Wołowiec 2016.
- Falkowski M., *Armenia: między rewolucją a autorytaryzmem*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-08-10/armenia-miedzy-rewolucja-a-autorytaryzmem> (31.08.2016).
- Fedorowicz K., *Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną*, „Studia Europejskie” 2015, nr 4 (76).
- Fedorowicz K., *Kształtowanie się systemu politycznego i proces transformacji ustrojowej*, [w:] Nieczuja-Ostrowski P., (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016.
- Fedorowicz K., *Rola siły i przemocy w kształtowaniu systemu politycznego Armenii* [w:] Bodio T., (red.), *Kaukaz: mechanizmy legitymizacji i funkcjonowania elit politycznych*, Warszawa 2012.
- Grochowski R., *Rola służb specjalnych w demokratycznym państwie prawa*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, nr 4.

- Information on the results of the elections of the President of the Republic Armenia (Tuesday, February 19, 2008 Presidential elections)*, Central Electoral Commission of the Republic Armenia, <http://www.elections.am/presidential/election-22052> (18.08.2016).
- Jagielski W., *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2010.
- Kardaś Sz., *Rola elit politycznych w konfliktach na obszarze WNP (na przykładzie armeńsko-azerbejdżańskiego sporu o Górski Karabach)*, [w:] Bodio T., Jakubowski W., (red.), *Przywódczość i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata*, Warszawa 2007.
- Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7.
- Minasyan S., *Armenia w Karabachu, Karabach w Armenii: polityka z nieuregulowanym konfliktem w tle*, [w:] Czachor R. (red.), *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*, Wrocław 2014.
- Nieczuja-Ostrowski P., *Demokratyzacja w Armenii w kontekście wyborów parlamentarnych i prezydenckich*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2001, t. VIII.
- Nieczuja-Ostrowski P., *Idee wystąpień społecznych w państwach Kaukazu Południowego w XXI wieku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, rok 10, z. 2.
- Nieczuja-Ostrowski P., *Państwo i społeczeństwo wobec wyzwań i przemian współczesności*, [w:] Nieczuja-Ostrowski P., (red.), *Armenia. Dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Poznań 2016.
- Nowosad A., *Armenia – kraj między Europą a Azją. Kształtowanie modelu politycznego*, [w:] Marszałek-Kawa J., (red.), *Życie polityczne Azji. Realia i dążenia*, Toruń 2008.
- Skoneczny Ł., *Rola Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w systemie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Sulowski S., *W poszukiwaniu definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Szagojan G., *Pamięć o trzęsieniu ziemi w Giumri*, [w:] Obrahamian L., Siekierski K., (red.), *Armenia: kultura współczesna w ujęciu antropologicznym*, Warszawa 2014.
- de Waal T., *All Change in Armenia*, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=62215> (25.08.2016).

- Wojtaszczyk K. A., *Istota i dylematy bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Prze-
gląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Żmigrodzki M., Podolak M., *System polityczny i jego klasyfikacje*, [w:] Żmi-
grodzki M., Dziemidok-Olszewska B., (red.), *Współczesne systemy poli-
tyczne*, Warszawa 2009.
- Акопян Т., *Карабахский дневник: зеленое и черное или ни войны, ни
мира*, Ереван 2010.
- Акопян Горик Гургенович – директор Службы национальной без-
опасности Республики Армения, [http://irevanaz.com/rus/index.
php?newsid=1087](http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=1087) 24.08.2016).
- Арамян А., *Горик Гургенович сделал свое дело?*, [http://www.lragir.am/
index/rus/0/country/view/29069](http://www.lragir.am/index/rus/0/country/view/29069) (24.08.2016).
- Армянская газета «Третья Сила» закрыта по приказу внешних сил?,
<http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/46368> (31.08.2016).
- де Ваал Т., *Черный сад. Армения и Азербайджан между миром
и войной*, Москва 2014.
- Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения
о статусе Пограничных войск Российской Федерации, находя-
щихся на территории Республики Армения, и условиях их функ-
ционирования (Ереван, 30 сентября 1992 года)*, [http://www.pactrf.
ru/doc.php?docid=00245](http://www.pactrf.ru/doc.php?docid=00245) (31.08.2016).
- ФСБ грубо нарушает законы и России, и Армении, [http://www.lragir.
am/index/rus/0/right/view/44907](http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/44907) (31.08.2016).
- Гагик Царукян: „Так продолжать нельзя”, [http://hetq.am/rus/news/
58590/gagik-carukyan-tak-prodolzhat-nelzya.html](http://hetq.am/rus/news/58590/gagik-carukyan-tak-prodolzhat-nelzya.html) (30.08.2016).
- Гагик Царукян и Левон Тер-Петросян обсудили новую полити-
ческую обстановку в Армении, [http://www.panorama.am/ru/
news/2015/02/13/carukyan-ter-petrosyan/113109](http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/carukyan-ter-petrosyan/113109) (30.08.2016).
- Гагик Царукян в Москве встретился с членами „Единой России”,
<http://ru.1in.am/1081885.html> (30.08.2016).
- Гагик Царукян: „Я ухожу из активной политики”, [http://hetq.am/
rus/news/58850/gagik-carukyan-ya-ukhozhu-iz-aktivnoiy-politiki.html](http://hetq.am/rus/news/58850/gagik-carukyan-ya-ukhozhu-iz-aktivnoiy-politiki.html)
(30.08.2016).
- Из современной истории разведки и контрразведки*, [http://www.sns.
am/index.php/ru/history/museum/79-museum-modern](http://www.sns.am/index.php/ru/history/museum/79-museum-modern) (24.08.2016).
- Карапетян М., *Карабахский конфликт и стабильность на Южном
Кавказе*, „Центральная Азия и Кавказ” 2003, nr 5 (29).
- Краткая история органов безопасности Армении*, [http://www.sns.am/
index.php/ru/history/brief-history/72-brief-history-of-nss](http://www.sns.am/index.php/ru/history/brief-history/72-brief-history-of-nss) (24.08.2016).

- Курдов А., *Независимая Армения: взгляд российских аналитиков*, „Центральная Азия и Кавказ” 1999, nr 2 (3).
- Лидер партии „Прцветающая Армения” Гагик Царукян расценил выступление президента как объявление войны и „принял вызов”, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/13/gagik-carukyan/113209> (30.08.2016).
- Lragir.am: *Журналист Ваграм Агаджанян и его газета „Третья Сила Плюс”, закрытая усилиями ФСБ России, не вписываются в армянские и карабахские реалии*, <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=2481> (31.08.2016).
- Мартirosян С., *Еще раз о совместной границы Армении*, <http://russia-armenia.info/node/2263> (31.08.2016).
- Митяев В.Г., *Внутриполитические процессы в независимой Армении*, [в:] Егоров В.Г., (red.), *Постсоветская трансформация политических систем новых независимых государств*, Москва 2012.
- Мурадян И., *Русская агентура, вчера, сегодня, завтра*, <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/48548> (31.08.2016).
- Назначен новый глава Погрануправления ФСБ России в Армении, <https://regnum.ru/news/polit/1963023.html> (31.08.2016).
- Новый омбудсмен Армении потребует объяснений у ФСБ России?, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47152> (31.08.2016).
- Обращение коллектива КГБ Армении к Верховному Совету СССР о поддержке Декларации о независимости (21.09.1990г.), http://www.sns.am/images/stories/nss/museum/transition/KGB_Announcement.jpg (23.08.2016).
- Омбудсмен Армении обратился к российской стороне по вопросу газеты „Третья Сила Плюс”, <http://www.lragir.am/index/rus/0/right/view/47778> (31.08.2016).
- Парламент одобрил проект конституционных изменений, „Новое Время”, nr 2618.
- Президент представил нов назначенного директора Службы национальной безопасности РА, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2016/02/12/President-Serzh-Sargsyan-visit-National-Security-Service> (24.08.2016).
- Президент Армении поручил проверить сообщения о неуплате Гагиком Царукяном налогов и уголовных преступлениях, <http://www.panorama.am/ru/news/2015/02/12/serzh-sargsyan-3/113708> (30.08.2016).

Путин поручил ФСБ рассмотреть дело „Третьей Силы Плюс”, <http://fmgnews.info/47753-putin-poruchil-fsb-rassmotret-delo-tretye-sily-plyus.html> (31.08.2016).

Тер-Арутюнян А., *Институт содействия граждан правоохранительным органам и специальным службам*, „21-й ВЕК” 2010, (информационно-аналитический журнал), nr 4 (16).

Теракт в парламенте Армении 27 октября 1999 года, <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/232322> (29.08.2016).

Умарова А., *Чем разгневал Царукян президента?*, <http://www.ekho-kavkaza.com/a/26851014.html> (30.08.2016).

Хачикян А.Э., *История Армении*, Ереван 2009.

Jacek Zaleśny

Służby specjalne w systemie politycznym Białorusi

SŁOWA KLUCZOWE:

Białoruś, służby specjalne, Prezydent, KGB

Systemowe implikacje miejsca służb specjalnych w systemie politycznym państwa

W białoruskim systemie politycznym zwornikiem polityki jest Prezydent. Ma on zapewniać harmonijne funkcjonowanie i współdziałanie organów władzy państwowej. Przywołana funkcja jest kluczowa dla zrozumienia konstytucyjnego i faktycznego znaczenia Prezydenta, jego stosunku do innych organów władzy publicznej, w tym – oddziaływania na funkcjonowanie służb specjalnych.

W świetle art. 79 Konstytucji Prezydent jest głową państwa, gwarantem Konstytucji, praw i wolności człowieka i obywatela. Uosabia jedność narodu, gwarantuje wykonywanie podstawowych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej, reprezentuje Białoruś w stosunkach z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi. Prezydent podejmuje środki w celu ochrony suwerenności Republiki Białoruś, jej bezpieczeństwa narodowego i nienaruszalności terytorialnej. Zabezpiecza stabilność polityczną i gospodarczą państwa, ciągłość i współdziałanie organów władzy państwowej, pośredniczy między organami władzy państwowej. Jest gwarantem ładu i stabilności na terytorium Republiki Białoruś. Ma zapewniać jedność władzy państwowej, personalizować białoruską państwowość. Stojąc na straży jedności władzy państwowej Prezydent jest

gwarantem harmonijnego funkcjonowania i współdziałania organów władzy państwowej. Są mu podległe Rząd i cała administracja rządowa. Jest to podległość podmiotowo nieograniczona, tj. obejmuje również służby specjalne. Prezydent kieruje pracami Rządu. Jest kompetentny przewodniczyć posiedzeniom Rządu.

Ustalając role ustrojowe Prezydenta ustrojodawca przesądził m.in., że jest on gwarantem Konstytucji, praw i wolności człowieka i obywatela. Podejmuje działania mające na celu ochronę suwerenności Białorusi, jej niepodległości i integralności państwowej. W tym celu – jako wybrany bezpośrednio przez obywateli, co daje mu szczególną legitymację polityczną do działania – m.in. określa podstawowe kierunki wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa, kieruje polityką zagraniczną państwa, tworzy i przewodniczy Radzie Bezpieczeństwa Republiki Białoruś, jest Głównodowodzącym Sił Zbrojnych Republiki Białoruś, zatwierdza doktrynę wojskową Republiki Białoruś, wprowadza stan wojenny oraz stan nadzwyczajny w wypadku klęski żywiołowej oraz rozruchów, którym towarzyszy przemoc lub groźba przemocy ze strony grupy osób i organizacji, w wyniku których istnieje niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia ludzi, terytorialnej nienaruszalności i istnienia państwa.

Określone przez Prezydenta podstawowe kierunki wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa zasadniczo realizowane są przez Rząd i podporządkowane mu organy egzekutywy. Określając podstawowe kierunki wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa, Prezydent determinuje, przesądza, treść decyzji rządowych. Daje im ramy, których wypełnienie konkretną materią leży w gestii federalnej egzekutywy. Na ile są to ramy sztywne, *de facto* zmuszające gabinet do podjęcia konkretnych rozstrzygnięć, o z góry ustalonej treści, na ile zaś są to jedynie tzw. wskazówki kierunkowe, to zależy od woli głowy państwa. To ona definiuje faktyczne role odgrywane przez Rząd w państwowym procesie decyzyjnym: na ile są to role głównego wykonawcy, ale mimo wszystko jedynie realizatora polityk Prezydenta, a na ile Rząd zachowa podmiotowość w ustalaniu prowadzonych przez siebie polityk.

Definiowanie kierunków zagranicznej i wewnętrznej polityki państwa, jako sfery działania konkretyzowanej decyzjami Rządu i systemu organów mu podporządkowanych, ma znaczenie pierwotne, a zarazem kluczowe dla polityki państwa. Jest motorem sprawczym całej aktywności Rządu. W tym też znaczeniu, Prezydent nie musi podejmować konkretnych, jednostkowych decyzji wykonawczych, aby ustalać brzmienie polityk rządowych. Wyznacza je jako ten, który przesądza o strategii polityki państwa jako celów polityki urzeczywistnianej przez federalną egzekutywę. Za

pomocą jakich środków to się osiągnie, to *de facto* sprawa drugorzędna, pozbawiona esencji decydowania, czyli rozstrzygnięcia o tym, co istotne, warte realizacji, a tym, co nie determinuje zagadnień kluczowych dla dużych grup społecznych. Postawienie celów, ustalenie strategii postępowania, to konieczny etap w procesie kierowania władzą wykonawczą; etap, który warunkuje, determinuje treść dalszych wyborów podejmowanych przez egzekutywę. Z zasady, że Prezydent ustala podstawowe kierunki wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa, wynika imperatyw działania Rządu. Prezydent władny jest nadawać podstawowym kierunkom wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa dowolną treść, byle tylko nie znajdowała się ona w kolizji z przepisami Konstytucji i ustaw. To, co należy odnieść do podstawowych wektorów wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa i co należy rozpatrywać jako postaci ich konkretyzacji jest wyrazem prezydenckiego uznania, jego sposobu postrzegania stosunków politycznych i wyzwań stojących przed Republiką Białoruś.

Kierunkowe zadania Prezydenta w obszarze polityki zewnętrznej i wewnętrznej państwa, jako wyznaczające przestrzeń aktywności rządowej, trzeba rozpatrywać łącznie z przepisem art. 84 pkt. 25 oraz art. 107 Konstytucji. Zgodnie z nimi, Prezydent posiada prawo uchylania aktów Rządu (art. 84 pkt. 25 Konstytucji), a Rząd zabezpiecza wykonanie Konstytucji, ustaw i postanowień, dekretów i rozporządzeń Prezydenta. Co znamienne, w świetle regulacji konstytucyjnych (art. 85) prezydenckie dekrety i rozporządzenia nie są aktami wydawanymi na podstawie ustawy. Jednoznacznie wiąże je ustrojodawca wyłącznie z Konstytucją. Muszą być wydawane na jej podstawie i zgodnie z nią i – jak typowe akty normatywne – posiadają moc prawną na terenie całej Białorusi. Dekret nie jest materialnie reglamentowany. W Konstytucji nie przesądzono przy tym charakteru prawnego dekretu głowy państwa. Nie zawęża regulacji w nim zawartych do danej grupy zagadnień czy też do regulacji o charakterze norm prawnych, tj. reguł postępowania o charakterze generalnym i abstrakcyjnym. W świetle ustaleń doktryny i praktyki, dekret może mieć również charakter nienormatywny, w tym – konkretny. Przedmiot dekretu może dotyczyć dowolnych spraw należących do zagadnień państwowych, tak normatywnych, jak i nienormatywnych. Może określać sposób działania danego organu, jego strukturę organizacyjną czy też zawierać wytyczne postępowania.

Akty Prezydenta mogą być kierowane nie tylko bezpośrednio do Rządu, ale także do Premiera, poszczególnych ministrów i innych szefów organów władzy wykonawczej, jak szefowie służb specjalnych. Decyzje głowy państwa mogą być adresowane do dowolnego organu egzekutywy

i są wiążące dla każdego z nich. Można zatem mówić o rozległym podmiotowo i prawnie znaczącym wyznaczaniu zadań przez Prezydenta wszystkim organom władzy wykonawczej. Poprzez dekrety głowa państwa nie tylko urzeczywistnia swoje strategiczne kierownictwo nad Rządem, ale zarazem na bieżąco kształtuje zachowania egzekutywy, do czego zobligowany jest dostosować się Premier organizując prace Rządu.

Tak jak Prezydent jest kompetentny wyznaczać zadania Rządowi czy szefom poszczególnych służb, tak też jest władny działać bezpośrednio w ramach kompetencji Rządu i organów mu podległych. Może podejmować i normatywne i nienormatywne decyzje w całym zakresie kompetencji władzy wykonawczej. Podporządkowanie Rządu Prezydentowi nie jest limitowane określonym zbiorem zagadnień. Ma całościowy charakter. Prezydent – jako gwarant Konstytucji – jest kompetentny podejmować dowolne, nie sprzeczne z Konstytucją akty (w tym o charakterze konkretno-indywidualnym) w celu realizacji postanowień konstytucyjnych.

Działalność Rządu i podległych mu podmiotów powinna być skoordynowana z działalnością Prezydenta. Uzgadnianie aktywności obu centrów władzy politycznej służy jej spójności, co z kolei jest warunkiem *sine qua non* prezydenckiej aprobaty dla realizowanych przez Rząd przedsięwzięć. Obok konstytucyjnych i ustawowych mechanizmów kooperacji organów federalnej egzekutywy i Prezydenta, praktyki politycznej komunikacji, mają zastosowanie środki organizacyjne, ukierunkowane na utrzymywanie jedności i uzgadniania działań Rządu i Prezydenta. Rzecz dotyczy stałego uzgadniania z Prezydentem działań podejmowanych przez Rząd i jego agendy. Ma ono zagwarantować jednolitość przedsięwzięć prowadzonych przez organy władzy wykonawczej i kierującego nimi Prezydenta, a tym samym spójność i wewnętrzną racjonalność realizowanej przez Białoruś polityki.

Przywódcza rola Prezydenta Republiki Białoruś w ustroju politycznym państwa ma bezpośrednie przełożenie na jego kluczową rolę w zakresie działania organów bezpieczeństwa państwa. Jest on odpowiedzialny za ogólne kierownictwo organami bezpieczeństwa państwa. Zatwierdza statut Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś (KGB RB). Powołuje i odwołuje Przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś i jego zastępców, a także innych kierujących organami bezpieczeństwa państwa. Ustala liczebność organów bezpieczeństwa państwa, jednostek wojskowych i innych organizacji i organów podległych organom bezpieczeństwa państwa (z wyłączeniem personelu serwisowego budynków i osób niefinansowanych ze środków budżetu państwa). Ustala tryb i normy materialno-technicznego zabez-

pieczenia organów bezpieczeństwa państwa, chyba że sam rozstrzygnął inaczej. Podejmuje decyzje w sprawie ochrony prawnej i socjalnej pracowników organów bezpieczeństwa państwa i członków ich rodzin.

Organem pomocniczym Prezydenta w zakresie koordynacji działalności służb specjalnych jest Rada Bezpieczeństwa.

W ramach realizacji ogólnej podległości Rady Ministrów Prezydentowi, Rada Ministrów zapewnia realizację decyzji Prezydenta w zakresie działalności organów bezpieczeństwa państwa. Bezpośrednio na nią wskazał ustawodawca jako na wykonawcę przepisów ustawy z 10 lipca 2012 r. Nr 390-3 o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś¹ w zakresie ochrony prawnej i społecznej pracowników organów bezpieczeństwa państwa i członków ich rodzin. Rząd odpowiada również za wykonanie innych kompetencji delegowanych na niego przez Prezydenta, a także kompetencji przewidzianych przez akty prawne Republiki Białoruś.

Prawne wymiary działalności służb specjalnych

Aktem w sposób całościowy regulującym system służb specjalnych jest ustawa z 10 lipca 2012 r. Nr 390-3 o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś. Parlament określił w niej prawne i organizacyjne podstawy działalności organów bezpieczeństwa państwa, określił obowiązki i prawa organów bezpieczeństwa państwa i ich pracowników, gwarancje prawnej i socjalnej ochrony pracowników organów bezpieczeństwa państwa i członków ich rodzin.

Organy bezpieczeństwa państwa realizują postawione im cele we współpracy z innymi organami władzy państwowej, innymi organizacjami, w tym zagranicznymi i międzynarodowymi oraz obywatelami. W zakresie swoich kompetencji mogą wykorzystywać, w sytuacjach prawnie przewidzianych, siły i środki Sił Zbrojnych, służby granicznej, wojsk wewnętrznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, organów spraw wewnętrznych, organów i jednostek ds. sytuacji nadzwyczajnych, innych organów państwowych, zapewniających bezpieczeństwo narodowe Republiki Białoruś.

¹ Закон Республики Беларусь от 10 июля 2012 г. N 390-3 „Об органах государственной безопасности Республики Беларусь”, http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_organah_gosudarstvennoj_bezопасnosti.htm (24.08.2016).

System organów bezpieczeństwa państwa

Prawodawca białoruski nie definiuje pojęcia „służby specjalne”, nie wylicza organów składających się na nie. Z tego też powodu zakwalifikowanie danego podmiotu do służb specjalnych przeprowadza się w sposób deskryptywny – na podstawie posiadanych przez niego cech². Musi to być organ, którego prymarne funkcje związane są ze sferą bezpieczeństwa państwa, które to pojęcie, choć samo w sobie jest szeroko rozumiane, to zarazem jest kluczowym pojęciem stosowanym w przepisach ustawy z 10 lipca 2012 r. Nr 390-3 o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś. Ustawodawca wyliczył w niej organy wchodzące w skład organów bezpieczeństwa państwa. Cechą właściwą służb specjalnych jest stosowanie środków operacyjno-rozpoznawczych zasadniczo w celach wywiadowczych, kontrwywiadowczych, walce z najbardziej niebezpiecznymi przejawami przestępczości zorganizowanej, przeciwdziałaniu terroryzmowi, ochronie tajemnic państwowych.

System organów bezpieczeństwa państwa został bezpośrednio ustalony przez prawodawcę w przepisach ustawy z 10 lipca 2012 r. Nr 390-3 o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś. Składają się na niego:

- Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś (KGB RB);
- terenowe organy bezpieczeństwa państwa;
- Zarząd Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś dla Miasta Mińsk i obwodu mińskiego;
- zarządy Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś w regionach;
- Zarząd Kontrywiadu Wojskowego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś.

Organom bezpieczeństwa państwa podlegają instytucje edukacyjne, opieki zdrowotnej, jednostki wojskowe i inne organizacje i organy. Instytucje edukacyjne, opieki zdrowotnej, jednostki wojskowe i inne organizacje są tworzone, reorganizowane i likwidowane decyzją Prezydenta. Natomiast jednostki organizacyjne organów bezpieczeństwa państwa powoływane są, reorganizowane i likwidowane decyzją Przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś, chyba że Prezydent ustalił inaczej.

Organy bezpieczeństwa państwa, podległe im jednostki wojskowe i inne organizacje mają osobowość prawną i posługują się pieczęcią

² А. Порогников, *Будущее спецслужб Беларуси: трезвый расчет вместо красивых фантазий*, 5 февраля 2015, <http://nmnby.eu/news/analytics/5707.html> (24.08.2016).

wyrażającą godło Republiki Białoruś. Nie mogą być w nich tworzone ani działać partie polityczne i inne organizacje społeczne realizujące polityczne cele.

Od organów bezpieczeństwa państwa ustawodawca białoruski odróżnia organy kompetentne stosować środki operacyjno-rozpoznawcze. Ich zbiór jest bardziej rozbudowany niż zbiór organów bezpieczeństwa państwa, a przy tym, mieści w sobie te ostatnie. Na organy władne stosować środki operacyjno-rozpoznawcze składają się:

- organy spraw wewnętrznych Republiki Białoruś;
- organy bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś;
- organy służby granicznej Republiki Białoruś;
- Służba Bezpieczeństwa Prezydenta Republiki Białoruś (SBP);
- Centrum Operacyjno-Analityczne przy Prezydencie Republiki Białoruś (OAC);
- organy kontroli finansowej Komitetu Kontroli Państwowej Republiki Białoruś;
- organy celne Republiki Białoruś;
- służby wywiadowcze Sił Zbrojnych Republiki Białoruś (Główny Zarząd Wywiadowczy – GRU). Prowadzą one działalność operacyjno-rozpoznawczą w celu zapewnienia bezpieczeństwa służb wywiadowczych Sił Zbrojnych Republiki Białoruś.

Organy prowadzące działalność operacyjno-rozpoznawczą zobowiązane są w trakcie jej realizacji do współpracy, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

W świetle ustawy o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś, KGB RB jest wyłączną służbą bezpieczeństwa państwa. Zараzеm jednak, KGB nie można traktować jako jedynej służby specjalnej Republiki Białoruś. Stosując kryterium kompetencyjne, służbami specjalnymi są również Centrum Operacyjno-Analityczne przy Prezydencie Republiki Białoruś (OAC), Służba Bezpieczeństwa Prezydenta Republiki Białoruś (SBP), Główny Zarząd Wywiadowczy – GRU oraz służby specjalnego reagowania będące jednostkami organizacyjnymi niektórych organów państwowych (tzw. resortów siłowych).

Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś

W zakresie ustroju KGB, uszczegółowienie przepisów ustawy z 10 lipca 2012 r. Nr 390-3 o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś ma miejsce w prezydenckim dekreście z 23 lipca

2013 r. Nr 325 o niektórych kwestiach Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego³.

Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś jest centralnym organem w systemie organów bezpieczeństwa państwa. Prowadzi politykę państwa w sferze zapewnienia bezpieczeństwa narodowego Białorusi. Zapewnia regulowanie i zarządzanie w sferze zapewnienia bezpieczeństwa obywateli, społeczeństwa i państwa. W tym zakresie koordynuje działalność innych państwowych organów rządowych, jak również bezpośrednio realizuje główne kierunki działalności i zadania organów bezpieczeństwa państwa.

Na strukturę organizacyjną KGB składają się: główne zarządy (главные управления), zarządy (управления), wydziały (отделы) i sekcje (секторы). Zgodnie z dekretem Prezydenta, główne zadania Komitetu to:

- 1) organizacja i prowadzenie działań na rzecz ochrony niezawisłości i integralności terytorialnej Białorusi, zapewnienie bezpieczeństwa narodowego Białorusi w sferach politycznej, gospodarczej, wojskowej, naukowo-technologicznej, informacyjnej, społecznej, demograficznej i ekologicznej;
- 2) kierowanie organami bezpieczeństwa państwa, podporządkowanymi im jednostkami wojskowymi, innymi organizacjami i jednostkami organizacyjnymi, jak również organizacja i koordynacja ich działalności;
- 3) ocena aktualnego stanu bezpieczeństwa narodowego Białorusi, prognozowanie jego rozwoju, jak również przygotowanie i realizacja działań na rzecz zapobiegania i wykrywania zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego Białorusi, formułowanie wniosków do Prezydenta mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa narodowego Białorusi;
- 4) informowanie Prezydenta i na jego polecenie odpowiednich organów państwa i innych organizacji na temat stanu bezpieczeństwa narodowego Białorusi;
- 5) opracowywanie i prowadzenie działań wspierających organy państwa i inne organizacje w realizacji działań w zakresie rozwoju politycznego i społeczno-gospodarczego oraz postępu naukowo-technicznego;
- 6) organizacja i prowadzenie w ramach swoich kompetencji działalności kontrwywiadowczej i wywiadu zagranicznego;

³ Указ Президента Республики Беларусь от 23 июля 2013 г. № 325 „О некоторых вопросах Комитета государственной безопасности”, <http://www.pravo.by/main.asp?x?guid=3871&p0=P31300325&p1=1> (24.08.2016).

- 7) opracowywanie i realizacja działań służących zwalczaniu ekstremizmu, w tym walce z terroryzmem, a także walce z zorganizowaną przestępczością i korupcją, nielegalną migracją, nielegalnym obrotem narkotykami i środkami psychotropowymi, ich komponentami i analogami, bronią, amunicją, materiałami jądrowymi i ich komponentami, jak również innych przedmiotów podlegających kontroli eksportu, przemytem, innymi przestępstwami, co do których postępowanie przygotowawcze prowadzą organy bezpieczeństwa państwa;
- 8) wykonywanie ustawowo przewidzianych uprawnień w zakresie tajemnicy państwowej;
- 9) obsługa organów państwowych i innych organizacji w łączność rządową i operacyjną;
- 10) organizacja i obsługa w zakresie swoich kompetencji kryptograficznego i technicznego bezpieczeństwa informacji szyfrowanych i innych specjalnych form łączności na Białorusi i organizacjach białoruskich za granicą i wykonywanie kontroli państwowej nad tą działalnością;
- 11) planowanie i realizacja działań w ramach swoich kompetencji co do organizacji obrony Republiki Białoruś.

W celu realizacji tak wyznaczonych zadań, KGB zostało wyposażone w szeroki zakres kompetencji. Uczestniczy w opracowywaniu i realizacji programów państwowych w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa narodowego. Analizuje wewnętrzną sytuację polityczną i społeczno-gospodarczą na Białorusi i w innych państwach, prognozuje ich dynamikę w celu opracowania i wdrożenia kompleksowych działań mających na celu zapobieganie i wykrywanie zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego Białorusi. Przygotowuje dla Prezydenta i na jego polecenie właściwym organom władzy państwowej i innym organizacjom informacje dotyczące stanu bezpieczeństwa narodowego Białorusi, jak również wyposaża je w analizy niezbędne do podejmowania decyzji w zakresie zagadnień politycznych, gospodarczych, wojskowych, naukowo-technologicznych, informacyjnych, społecznych, demograficznych i ekologicznych. Organizuje wykonywanie przez organy bezpieczeństwa państwa i organy im podporządkowane ustaw Republiki Białoruś, dekretów, rozkazów i rozporządzeń Prezydenta i innych aktów normatywnych. Ocenia praktykę stosowania ustawodawstwa dotyczącego spraw właściwych dla organów bezpieczeństwa państwa i przedkłada propozycje jego ulepszenia. Organizuje i prowadzi działania w zakresie zdobywania informacji wywiadowczych w zakresie spraw politycznych, gospodarczych, wojskowych, naukowo-technologicznych, informacyjnych, społecznych, demograficznych i ekologicznych. Organizuje i prowadzi działalność kontrwywiadowczą dotyczącą zapobiegania, wykry-

wania i zwalczania wywiadowczej i innej działalności służb specjalnych państw innych, zagranicznych, międzynarodowych i innych organizacji, a także osób fizycznych, ukierunkowanej na wyrządzenie szkody bezpieczeństwu narodowemu Białorusi. Organizuje i stosuje kontrwywiadowcze i inne przedsięwzięcia ukierunkowane na zapewnienie bezpieczeństwa w ustalonych przez Prezydenta organach państwowych i innych organizacjach. KGB zapewnia bezpieczeństwo funkcjonowania obiektów przemysłu obronnego, energetyki, transportu i środków łączności, dużych miast i ośrodków przemysłowych i innych obiektów strategicznych, a także priorytetowych badań naukowych. Zapewnia bezpieczeństwo organów państwa, działa na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa organizacji i obywateli Białorusi. Uczestniczy w zapewnieniu bezpieczeństwa chronionych osób i chronionych obiektów. Opracowuje i wdraża działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa białoruskich organizacji działających poza jej granicami, pracowników tych organizacji i członków ich rodzin w państwie przebywania, jak również delegowanych za granicę obywateli mających ze względu na swoją działalność zawodową dostęp do tajemnic państwowych, i będących z nimi członków ich rodzin.

Wraz z innymi organami państwa, KGB uczestniczy w zapewnieniu bezpieczeństwa organizowanych na terytorium Białorusi imprez masowych. Organizuje i zapewnia współpracę z innymi państwowymi organami i organizacjami. Organizuje i stosuje środki profilaktyczne, ochrony, organizacyjne i inne w celu zapobiegania, wykrywania i zwalczania terrorystycznej i innej działalności ekstremistycznej, tworzy, rozwija i utrzymuje w gotowości do działania system reagowania na akty terroryzmu i inne działania ekstremistyczne. Podejmuje decyzje dotyczące organizacji operacji antyterrorystycznych, które są wiążące dla podmiotów bezpośrednio zaangażowanych w walkę z terroryzmem. Prowadzi działalność w zakresie zapobiegania przestępczości, formułuje oficjalne ostrzeżenia o niedopuszczalności nielegalnych zachowań.

KGB zobowiązuje organy państwowe i inne organizacje do wyeliminowania konkretnych naruszeń prawa, przyczyn i warunków, które sprzyjają popełnianiu przestępstw i deliktów administracyjnych. Organizuje i prowadzi działalność operacyjno-rozpoznawczą, dochodzenie i wstępne śledztwo (*предварительное следствие*) w sprawach o przestępstwa, które w drodze ustawy zostały przekazane do prowadzenia organom bezpieczeństwa państwa. Opracowuje i wdraża środki w celu utworzenia i wdrożenia systemów zabezpieczenia działań operacyjno-rozpoznawczych w sieciach telekomunikacyjnych, ich eksploatacja, w tym na rzecz innych podmiotów realizujących działalność operacyjno-rozpo-

znawczą. Poszukuje osób, które popełniły przestępstwa lub są podejrzane o ich popełnienie, prowadzą w ich sprawie dochodzenie i wstępne śledztwo (предварительное следствие), które ustawowo zostały przekazane organom bezpieczeństwa państwa. W przypadkach przewidzianych w ustawach i umowach międzynarodowych Republiki Białoruś, przeprowadzi tymczasowe aresztowanie osób. Prowadzi postępowanie administracyjne wobec osób zatrzymanych pod zarzutem popełnienia deliktów administracyjnych. Prowadzi rejestr przestępstw, w sprawie których dochodzenie i wstępne śledztwo (предварительное следствие) jest powierzone organom bezpieczeństwa państwa, rejestr deliktów administracyjnych, w sprawie których organy bezpieczeństwa państwa prowadzą postępowanie administracyjne, jak również rejestr osób podejrzanych o popełnienie przestępstw, w których dochodzenie i wstępne śledztwo (предварительное следствие) jest powierzone organom bezpieczeństwa państwa. Wykonuje uprawnienia upoważnionego organu państwa w zakresie ochrony tajemnicy państwowej. Podejmuje organizacyjne, techniczne i inne środki w celu ochrony tajemnic państwowych. Kontroluje ochronę tajemnic państwowych. Prowadzi działania sprawdzające wobec obywateli w związku z udzielaniem im dostępu do tajemnic państwowych, wykorzystywaniem przez nich tajemnic państwowych.

KGB uczestniczy w rozwiązywaniu zagadnień dotyczących wyjazdu za granicę Białorusi jej obywateli, wjazdu na terytorium Białorusi i wyjazdu z niej obywateli innych państw i bezpaństwowców, reżimu ich pobytu na terytorium Białorusi, udzielania im statusu uchodźcy, dodatkowej i tymczasowej ochrony, azylu na Białorusi. Organizuje i zapewnia działanie łączności rządowej Prezydenta w miejscach jego stałego i czasowego pobytu, innych abonentów, włączonych w wykaz stanowisk łączności rządowej, jak również – na podstawie umów międzynarodowych i jeśli jest to technicznie wykonalne – udostępnia łączność rządową najwyższym urzędnikom państw – uczestników Wspólnoty Niepodległych Państw w ramach ich tymczasowego pobytu na terytorium Białorusi. Organizuje kryptograficzne i inżynieryjno-techniczne bezpieczeństwo szyfrowanej i innych rodzajów łączności specjalnej na Białorusi i organizacjach białoruskich za granicą. Wypełnia funkcje centralnego organu służby szyfrowania Republiki Białoruś. Wykonuje kontrolę państwową nad stanem kryptograficznego i inżynieryjno-technicznego bezpieczeństwa szyfrowanej i innych rodzajów łączności specjalnej w organach państwowych i innych organizacjach, szyfrowania w organizacjach białoruskich za granicą. Potwierdza zgodność środków szyfrowania i innych rodzajów łączności specjalnej, a także kryptograficznych środków ochrony tajemnic

państwowych z prawnie określonymi wymaganiami i wydaje certyfikaty zgodności. Określa procedurę świadczenia usług w zakresie szyfrowania informacji na Białorusi. Dokonuje licencjonowania działalności związanej z kryptograficzną ochroną informacji i środkami niejawnego pozyskiwania informacji. Określa procedurę przeprowadzania ekspertyzy próbek specjalnych środków chemicznych, przeznaczonych do niejawnego pozyskiwania informacji, w celu importu (eksportu) takich środków na terytorium (z terytorium) państw – członków Unii Celnej. Sprawuje kontrolę nad wykorzystywaniem na terytorium Białorusi urządzeń nadawczych, urządzeń wysokiej częstotliwości dowolnego przeznaczenia, zabrania używania takich urządzeń działających z naruszeniem ustalonych zasad postępowania z informacjami zawierającymi tajemnice państwowe, a także zakłócających działalność łączności rządowej i operacyjnej. Ujawnia na terytorium Białorusi urządzenia nadawcze, których używanie stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Białorusi, wykorzystywane do celów niezgodnych z prawem. KGB zapewnia scentralizowane informacyjno-analityczne wsparcie dla organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i podmiotów. Tworzy banki danych, buduje i eksploatuje systemy informatyczne, bazy i banki danych, Wykorzystuje (bezpłatnie) systemy informatyczne, bazy i banki danych innych organów państwa i innych organizacji. Zapewnia przechowywanie operacyjnych, śledczych i innych materiałów związanych z działalnością organów bezpieczeństwa państwa, tryb ich rozliczania, przechowywania i wykorzystywania. Prowadzi prace badawcze, eksperymentalne, projektowe, eksperckie, budowlane i produkcyjne samodzielnie i na podstawie umów z organami państwowymi i innymi organizacjami. Opracowuje, produkuje i remontuje środki szyfrowania, sprzęt specjalny, środki łączności w ramach własnej bazy naukowo-przemysłowej i w ramach kooperacji z innymi organizacjami. Organizuje i prowadzi badania nad materiałami kontrwywiadowczej i działalności operacyjno-rozpoznawczej, wywiadu zagranicznego, jak również ekspertyzy w zakresie spraw karnych i deliktów administracyjnych, prowadzi rejestry kryminalistyczne. Działa na rzecz zapewnienia własnego bezpieczeństwa, włączając w to ochronę sił i środków organów bezpieczeństwa państwa. Zapewnia bezpieczeństwo osobiste członków rodzin pracowników organów bezpieczeństwa państwa, w przypadkach określonych ustawowo, także innych osób. Przygotowuje i wykorzystuje w tajnych celach dokumenty innych organów państwowych i innych organizacji, legendujących tożsamość i działalność pracowników organów bezpieczeństwa państwa, jednostek organizacyjnych organów bezpieczeństwa państwa, pomieszczeń i środków transportu tych organów, tożsamość konfidencjonalnych

współpracowników tych organów, jak również prowadzenie czynności operacyjno-rozpoznawczych. Przygotowuje dokumenty na potrzeby innych organów realizujących działalność operacyjno-rozpoznawczą. Może żądać druków dokumentów, legitymacji służbowych organów państwowych i innych organizacji i inne środki niezbędne do prowadzenia działalności operacyjno-rozpoznawczej. Organizuje prowadzenie przez organy bezpieczeństwa państwa działań zapewniających wprowadzenie i realizację stanu wyjątkowego i stanu wojennego. Organizuje i prowadzi działania mające na celu poprawę i utrzymanie stanu gotowości bojowej i mobilizacyjnej gotowości organów bezpieczeństwa państwa. Organizuje przygotowanie ich sił i środków do działania w sytuacjach nadzwyczajnych w Republice Białoruś lub w sąsiadujących z nią państwach w czasie pokoju. Organizuje prace nad formowaniem rezerw organów bezpieczeństwa państwa spośród obywateli podlegających obowiązkowi służby wojskowej, prowadzenia ich rejestru i utrzymania w rezerwie na czas wojny.

KGB zapewnia kadry, organizuje szkolenia, przekwalifikowanie i podwyższenie kwalifikacji kadr organów bezpieczeństwa państwa, jak również – na podstawie umowy – szkolenie kadr dla rządów krajowych, organów bezpieczeństwa i służb specjalnych innych państw. KGB organizuje działalność ideologiczną w organach bezpieczeństwa państwa. W tych celach współpracuje z organami państwowymi, społecznymi i innymi organizacjami. Określa procedurę obliczania kosztów kształcenia poniesionych przez państwo na przygotowanie kadr oficerskich dla organów bezpieczeństwa państwa w białoruskich instytucjach edukacyjnych i instytucjach edukacyjnych innych państw. Prowadzi obowiązkową państwową rejestrację daktyloskopijną obywateli Białorusi odbywających służbę wojskową w organach bezpieczeństwa państwa, podlegających służbie wojskowej, będących w rezerwie tych organów. Określa procedurę obliczania stażu pracy (wysługi lat) pracowników cywilnych (z wyjątkiem urzędników państwowych) w organach bezpieczeństwa państwa i podporządkowanych im organizacji. Zapewnia emeryturę osób zwolnionych ze służby wojskowej w organach bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, a w przypadkach ustawowo określonych, także osób zwolnionych z innych wojsk i formacji wojskowych. Wdraża decyzje Prezydenta o utworzeniu, reorganizacji i likwidacji podporządkowanych KGB jednostek wojskowych i innych organizacji (організацій). Zapewnia wsparcie logistyczne organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, w tym zakup i odbiór broni i technik specjalnych.

KGB prowadzi wykonawstwo generalne, przebudowę budynków i budowli, przejmuje konieczne dla działalności organów bezpieczeństwa państwa pomieszczenia (budynki, budowle). Finansuje organy bezpieczeństwa państwa, podporządkowane im organizacje i jednostki organizacyjne i przeprowadza w tym zakresie kontrolę. KGB rozpatruje wystąpienia obywateli, w tym przedsiębiorców indywidualnych i osób prawnych, a także organizuje osobiste przyjmowanie obywateli, w tym – przedsiębiorców indywidualnych i przedstawicieli osób prawnych. Współpracuje ze służbami specjalnymi, organami bezpieczeństwa, organami ochrony prawnej państw innych, międzynarodowymi i innymi organizacjami. Zawiera umowy międzynarodowe i inne akty. Uczestniczy w pracach nad zapewnieniem bezpieczeństwa międzynarodowego. Wysyła oficjalnych przedstawicieli KGB do organizacji międzynarodowych, innych państw w porozumieniu ze służbami specjalnymi, organami bezpieczeństwa, organami ochrony prawnej tych państw, w trybie prawnie przewidzianym. KGB świadczy usługi płatne, zgodnie z obowiązującym prawem. Wykonuje także inne kompetencje prawnie określone.

W celu realizacji powierzonych zadań, KGB wydaje akty prawne i kontroluje ich wykonywanie. Uczestniczy w przygotowywaniu projektów ustaw i innych aktów normatywnych. Posiada zatem wszelkie środki niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa państwa.

Kierownictwo KGB

Komitetem Bezpieczeństwa Państwa Republiki Białoruś kieruje Przewodniczący Komitetu Bezpieczeństwa Państwa Republiki Białoruś. Powołuje go i odwołuje Prezydent. Akty powołania i odwołania Przewodniczącego KGB to akty władcze Prezydenta, które dla swej ważności nie potrzebują aprobaty (ani *ex ante* ani *ex post*) jakiegokolwiek organu państwa, w szczególności: Prezydent nie potrzebuje zgody izb Zgromadzenia Narodowego czy Rządu. Przewodniczącego KGB Prezydent powołuje na czas nieokreślony, z czym wiąże się prezydenckie prawo odwołania Przewodniczącego KGB w dowolnym momencie i z dowolnego powodu, co sprzyja podporządkowaniu Przewodniczącego KGB Prezydentowi i lojalnemu wykonywaniu jego decyzji.

Bezpośrednie podporządkowanie Przewodniczącego KGB Prezydentowi koegzystuje z możliwością, gdy przewidują tak przepisy Konstytucji, ustaw republiki Białoruś, dekrety, rozkazy i rozporządzenia Prezy-

denta, wykonywania przez Przewodniczącego KGB woli Rady Ministrów i premiera.

Przewodniczący KGB ma zastępców, w tym pierwszego zastępcę. Powołuje ich i odwołuje Prezydent na wniosek Przewodniczącego KGB. Prezydent ustala też liczbę zastępców Przewodniczącego KGB.

W dekrete z 23 lipca 2013 r. Nr 325 o niektórych kwestiach Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Prezydent wyposażył Przewodniczącego KGB w istotne kompetencje, umożliwiające mu w całej rozciągłości realizować bieżące kierownictwo nad tą organizacją i sprawiające, że w KGB mamy do czynienia z jednoosobowym, a nie kolegialnym, kierownictwem. Przewodniczący KGB sprawuje bezpośrednie kierownictwo nad organami bezpieczeństwa państwa, podporządkowanymi im organizacjami i jednostkami organizacyjnymi. Osobiście odpowiada za wykonanie powierzonych mu zadań. Informuje Prezydenta i z jego polecenia odpowiednie organy państwowe i inne organizacje o zagrożeniach bezpieczeństwa narodowego Białorusi i pojawiających się problemach w dziedzinie bezpieczeństwa. Przedkłada Prezydentowi i Radzie Ministrów wnioski dotyczące prawnego uregulowania zagadnień związanych z kompetencjami KGB. Przewodniczący KGB reprezentuje KGB w relacjach z innymi organami władzy państwowej, jak również służbami specjalnymi, organami bezpieczeństwa, organami ochrony prawnej innych państw, zagranicznymi, międzynarodowymi i innymi organizacjami. W przypadkach ustawowo określonych podejmuje decyzję o utworzeniu sztabu operacyjnego zarządzającego operacją antyterrorystyczną lub powierza prowadzenie operacji antyterrorystycznej podmiotom bezpośrednio zaangażowanym w walkę z terroryzmem.

W przypadkach ustawowo przewidzianych oraz w ramach swoich kompetencji, Przewodniczący KGB używa siły i środki białoruskich Sił Zbrojnych, organów służby granicznej, wojsk wewnętrznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, organów spraw wewnętrznych, organów i jednostek organizacyjnych do spraw sytuacji nadzwyczajnych, innych organów państwowych, zapewniających bezpieczeństwo narodowe Republiki Białoruś. W sytuacjach ustawowo określonych zezwala na użycie jednostek organizacyjnych specjalnego przeznaczenia. Zatwierdza przepisy dotyczące organów bezpieczeństwa państwa, struktury organizacyjnej KGB, jednostek organizacyjnych podporządkowanych mu, a także przepisy dotyczące jednostek wojskowych i przepisy wewnętrzne organizacji państwowych podporządkowanych KGB, jeżeli Prezydent inaczej nie postanowił.

Przewodniczący KGB zatwierdza struktury i regulaminy organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek

organizacyjnych w ramach ustalonej liczebności i środków na ich utrzymanie. W zakresie posiadanych kompetencji wydaje akty prawne wiążące dla wojskowych i cywilnych pracowników organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych. Zapewnia dochowanie tajemnicy, przygotowanie i wdrożenie środków niezbędnych do ochrony tajemnic państwowych w organach bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych. Realizuje państwową politykę kadrową ukierunkowaną na zatrudnianie w organach bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacjach i jednostkach organizacyjnych wysokokwalifikowanych specjalistów. Organizuje szkolenia i przekwalifikowanie funkcjonariuszy i pracowników cywilnych organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, a także tworzy rezerwę kadrową. Ponośi osobistą odpowiedzialność za stan pracy ideologicznej w organach bezpieczeństwa państwa. Przewodniczący KGB występuje do Prezydenta z wnioskami o powołanie i odwołanie swoich zastępców, obwodowych szefów KGB, miasta Mińska i obwodu mińskiego, zarządu kontrwywiadu wojskowego, państwowej jednostki edukacyjnej «Instytut Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Białoruś». Rozdziela i zatwierdza obowiązki służbowe swoich zastępców, szefów jednostek organizacyjnych Komitetu, dowódców jednostek wojskowych, szefów innych organizacji i jednostek podległych Komitetowi. W razie potrzeby przewodniczący KGB deleguje część swoich kompetencji zastępcom i innym funkcjonariuszom organów bezpieczeństwa państwa. Przyjmuje do pełnienia służby wojskowej w organach bezpieczeństwa państwa, podporządkowane im organizacje i jednostki organizacyjne obywateli Białorusi, w tym na podstawie umowy, nadaje im pierwsze i kolejne stopnie wojskowe do podpułkownika włącznie, obniża o jeden stopień i pozbawia stopni wojskowych, jak również przywraca im stopnie wojskowe i przedłuża okres służby, jeżeli inaczej nie postanowił Prezydent. Powołuje i odwołuje wojskowy i cywilny personel organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, odsuwa go od pełnienia czynności służbowych, jeżeli inaczej nie postanowił Prezydent. Szefów głównych zarządów KGB Przewodniczący KGB powołuje w porozumieniu z Prezydentem. Deleguje wojskowych z organów bezpieczeństwa państwa (z pozostawieniem ich w służbie wojskowej) do innych organów państwa i organizacji. Wydaje pozwolenia na wyjazd za granicę wojskowym organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych. Występuje do Prezydenta o nadanie wojskowym organów bezpieczeństwa państwa, podporządko-

wanych im organizacji i jednostek organizacyjnych stopni wojskowych, jak również o pozostawienie ich w służbie wojskowej poza granicę wieku pełnienia służby wojskowej. Stosuje nagrody i kary dyscyplinarne wobec wojskowego i cywilnego personelu organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowane im organizacje i jednostki organizacyjne. Występuje o nagrodzenie nagrodami państwowymi wojskowy i cywilny personel organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, jak również nagradza oficerów imiennymi, specjalnymi nagrodami.

Przewodniczący KGB realizuje prawa Komitetu do posiadania, używania i sprzedaży majątku państwowego, znajdującego się w zarządzaniu operacyjnym organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych. Dysponuje środkami budżetowymi oraz środkami pochodzącymi z innych źródeł, niezabronionych przez prawo. W zakresie ustawowo wyznaczonym, ustala wynagrodzenia wojskowemu i cywilnemu personelowi organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych. Zgodnie z ustawodawstwem ustala wielkość i tryb udzielania pomocy materialnej wojskowemu i cywilnemu personelowi, emerytom organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, a także wynagrodzenia osobom okazującym pomoc na konfidencjonalnej podstawie organom bezpieczeństwa państwa. Organizuje logistyczne zabezpieczenie organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, jeżeli inaczej nie postanowił Prezydent. Określa tryb i warunki umorzenia środków trwałych w organach bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych. Przewodniczący KGB wykonuje także inne kompetencje, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

W celu rozpatrzenia najważniejszych zagadnień działalności organów bezpieczeństwa państwa, podporządkowanych im organizacji i jednostek organizacyjnych, w KGB tworzy się zarząd KGB. W jego skład wchodzi Przewodniczący KGB (jako przewodniczący zarządu), jego zastępcy, inni funkcjonariusze organów bezpieczeństwa państwa, a w razie konieczności – szefowie innych organów państwa. Liczbowy i personalny skład zarządu KGB zatwierdza Prezydent na wniosek Przewodniczącego KGB. Na posiedzenia zarządu KGB mogą być zapraszani przedstawiciele innych organów państwowych i innych organizacji. Przy rozważaniu kwestii dotyczących współpracy międzynarodowej w walce z przestępczością i zapewnienia bezpieczeństwa międzynarodowego, w posiedzeniach zarządu KGB mogą uczestniczyć przedstawiciele organów bezpieczeń-

stwa i służb specjalnych państw-członków Wspólnoty Niepodległych Państw.

Aby rozwiązywać najważniejsze kwestie bezpieczeństwa państwa, koordynować działalność organów bezpieczeństwa państwa z innymi organami państwowymi, mogą być prowadzone wspólne posiedzenia zarządów tych organów. W celu zaś organizacji pracy w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa państwa związkowego Białorusi i Federacji Rosyjskiej można odbywać wspólne posiedzenia zarządów KGB RB, zarządów Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej i Służby Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej.

Posiedzenia Zarządu KGB zwoływane są w miarę potrzeb, jednak nie rzadziej niż raz na trzy miesiące. Regularność zwoływania posiedzeń ma zapewnić ciągłość prac KGB i jego zdolność bieżącego reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa państwa. W razie nieobecności Przewodniczącego, posiedzenie prowadzi jego pierwszy zastępca. Posiedzenie Zarządu jest prawomocne, jeżeli bierze w nim udział nie mniej niż 2/3 jego członków. Decyzje Zarządu podejmowane są większością głosów jego członków, biorących udział w posiedzeniu. W razie równego rozkładu głosów, za podjętą uważana jest decyzja, za którą głosował przewodniczący posiedzenia. Jeżeli jest to konieczne, to decyzje Zarządu KGB mogą być realizowane poprzez wydawanie rozkazów lub podjęcie uchwał Zarządu. Tryb przygotowywania materiałów do rozpatrzenia przez Zarząd KGB, prowadzenia jego posiedzeń, ustala Przewodniczący KGB.

KGB podporządkowane są następujące jednostki wojskowe i inne organizacje: 14 Wydzielony Pułk Łączności Rządowej Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi; transportowa instytucja rządowa «Garaż Operacyjnego Wykorzystania Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi» (Автотранспортное государственное учреждение «Гараж оперативного назначения Комитета государственной безопасности Республики Беларусь»); instytucja państwowa «Naukowo-Techniczne Centrum Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi» (Государственное учреждение «Научно-технический центр Комитета государственной безопасности Республики Беларусь»); instytucja państwowa «Sanatorium «Las» Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi» (Государственное учреждение «Санаторий «Лесное» Комитета государственной безопасности Республики Беларусь»); instytucja państwowa ochrony zdrowia «Wojskowy Zakład Medyczny Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi» (Государственное учреждение здравоохранения «Военно-медицинское управление Комитета государ-

ственной безопасности Республики Беларусь»); państwowa instytucja edukacyjna «Instytut Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Białoruś» (Государственное учреждение образования «Институт национальной безопасности Республики Беларусь»).

Współpraca międzynarodowa KGB

Zapewnienie bezpieczeństwa państwa jest niemożliwe bez rozbudowanej współpracy międzynarodowej, wspólnego diagnozowania zagrożeń, zapobiegania im, zwalczania ich i minimalizowania negatywnych konsekwencji. Z tego też względu od momentu utworzenia KGB RB jako republikańskiego organu władzy państwowej, szczególną uwagę zwraca się na ustanowienie i rozwój międzynarodowej współpracy. Widzi się w niej kluczową przesłankę budowy bezpiecznej Białorusi. Ze względu na poradzieckie implikacje, szczególnie intensywna jest współpraca białoruskich służb specjalnych ze służbami specjalnymi innych państw poradzieckich, w tym – za głównego partnera zagranicznego uznaje się Federację Rosyjską. Jednym z pierwszych kroków republikańskich władz białoruskich było zawarcie 13 maja 1992 r. Porozumienia o współpracy i współdziałaniu między Komitetem Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś i Ministerstwem Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, którego następcą prawnym została Federalna Służba Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej (FSB FR). 3 września 1992 r. podpisano Porozumienie między Komitetem Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś i Służbą Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej (SWZ FR) o współpracy w zakresie działalności wywiadowczej.

KGB RB prowadzi współpracę i współdziałanie na podstawie podpisanych resortowych umów międzynarodowych m.in. z: Komitetem Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Kazachstan (porozumienie z 29 maja 1992 r.), Służbą Bezpieczeństwa Ukrainy (porozumienie z 31 lipca 1992 r.), Służbą Informacji i Bezpieczeństwa Republiki Mołdowy (porozumienie z 10 sierpnia 1994 r.), Służbą Bezpieczeństwa Narodowego Uzbekistanu (porozumienie z 4 czerwca 1999 r.), Ministerstwem Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Azerbejdżanu (porozumienie z 30 września 1999 r.), Ministerstwem Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Armenii (następca – Służba Bezpieczeństwa Narodowego) (porozumienie z 24 maja 2000 r.).

KGB RB partycypuje w utworzonej w 1992 r. w ramach WNP Naradzie Szefów Organów Bezpieczeństwa i Służb Specjalnych Państw – Uczestników WNP, przekształconej w 1996 r. w Radę Szefów Organów Bezpieczeństwa i Służb Specjalnych Państw – Uczestników WNP

(SORB). Została ona powołana w celu koordynacji współdziałania służb specjalnych i organów ochrony prawnej państw – członków WNP, podjęcia wspólnych działań w celu zapewnienia interesów bezpieczeństwa narodowego, ochrony praw i wolności obywateli, walki z terroryzmem, przemytem, korupcją i zorganizowaną przestępczością międzynarodową. SORB ma przede wszystkim zapewnić efektywną współpracę w zakresie walki z zorganizowaną przestępczością o charakterze międzynarodowym i w innych obszarach działalności służb specjalnych. Wykonuje decyzje Rady Głównych Państw WNP (Совета глав государств СНГ) w sprawach należących do kompetencji służb specjalnych. Wypracowuje propozycje w zakresie zbliżenia krajowego ustawodawstwa państw – uczestników WNP i rozwoju ram prawnych współpracy międzynarodowej w sferze działalności służb specjalnych. W celu koordynacji działalności służb specjalnych państw-uczestników WNP w zakresie wywiadu zagranicznego od 2000 r. zwoływane są narady szefów organów bezpieczeństwa i służb wywiadowczych państw – uczestników WNP.

Oprócz rozległych i intensywnych form współpracy ze służbami specjalnymi państw poradzieckich, białoruskie KGB realizuje współpracę ze służbami specjalnymi innych państw regionu i spoza regiony Europy Środkowej i Wschodniej. W pierwszej kolejności jest ona motywowana koniecznością efektywnego przeciwstawiania się współczesnym wyzwaniom i zagrożeniom związanym z międzynarodowym terroryzmem czy też różnymi formami transnarodowej przestępczości zorganizowanej. W tym kontekście białoruskie KGB za kluczową uznaje współpracę, opartą na resortowych umowach międzynarodowych, ze służbami specjalnymi i organami ochrony prawnej Polski, Litwy, Łotwy, Niemiec, Włoch, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Chin, Wietnamu i Syrii. W ramach tej stałej współpracy ma miejsce wymiana informacji o obiektach działalności operacyjno-rozpoznawczej, jak również w sprawie działań podjętych przez Republikę Białoruś w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej i przeciwdziałania terroryzmowi międzynarodowemu.

Od 1995 r. KGB za pośrednictwem Krajowego Centralnego Biura Interpolu na Białorusi współpracuje z Międzynarodową Organizacją Policji Kryminalnej (Interpol). Umożliwia ona wymianę informacji z organami ochrony prawnej innych państw – członków Interpolu ze 184 państw. Poprzez Interpol KGB RB na bieżąco gromadzi, przetwarza i wymienia informacje w zakresie walki z międzynarodową przestępczością zorganizowaną, terroryzmem międzynarodowym, zapewnienia bezpieczeństwa gospodarczego, zwalczania kradzieży pojazdów, przedmiotów będących cennieścią historyczną, naukową, artystyczną lub kulturową, nielegalnego

obrotu narkotykami i środkami psychotropowymi, handlu bronią, amunicją, urządzeniami i materiałami wybuchowymi, a także zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego, poszukiwań międzynarodowych.

Organy służby granicznej

Ustrój organów służby granicznej został uregulowany w ustawie z 11 listopada 2008 r. o organach służby granicznej Republiki Białoruś⁴. Zgodnie z nią, jednym z organów służby granicznej jest Organ Służby Granicznej Specjalnego Przeznaczenia (Орган пограничной службы специального назначения). Uzyskuje on, gromadzi i analizuje informacje na temat zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego Białorusi na granicy państwowej oraz w strefie przygranicznej. Wykonuje zadania dotyczące zapobiegania, wykrywania i zwalczania przestępstw. Bierze udział w zapewnieniu własnego bezpieczeństwa organów służby granicznej, bezpieczeństwa osób chronionych i obiektów chronionych, jak również wykonuje inne zadania, powierzone organom służby granicznej. Statut Organu Służby Granicznej Specjalnego Przeznaczenia zatwierdza Prezydent Republiki Białoruś.

Wywiad zagraniczny

W dekrete Prezydenta z 25 marca 2003 r. Nr 116 został uregulowany ustrój wywiadu zagranicznego. Nad wywiadem zagranicznym ogólne kierownictwo sprawuje Prezydent. Swoje uprawnienia realizuje on bezpośrednio lub poprzez Radę Bezpieczeństwa Republiki Białoruś. W tym zakresie kompetencji decyzyjnych nie posiada rząd, co jest kluczową gwarancją zabezpieczającą Prezydenta przed niesubordynacją służb wywiadowczych i ich udziału w przedsięwzięciach wymierzonych przeciwko Prezydentowi. Służbami wywiadowczymi bezpośrednio kierują ich szefowie, zaś koordynację ich działań zapewnia Rada Bezpieczeństwa Republiki Białoruś.

Wywiad zagraniczny jest powołany do ochrony żywotnych interesów obywateli, społeczeństwa i państwa poprzez pozyskiwanie i wykorzystywanie informacji wywiadowczych, jak również ma wspierać organy władzy państwowej i organizacje w realizacji działań w zakresie politycznego i społeczno-gospodarczego rozwoju Białorusi. Główne zadania wywiadu

⁴ <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H10800454> (24.08.2016).

to: 1) działanie na rzecz politycznego i społeczno-gospodarczego rozwoju państwa, postępu naukowo-technicznego i zapewnienia wojskowo-technicznego bezpieczeństwa Białorusi; 2) wyposażenie Prezydenta, Rządu i innych organów państwowych i organizacji w informacje niezbędne do podejmowania decyzji w sferach politycznej, gospodarczej, wojskowej, informacyjnej humanitarnej i innych; 3) zapewnienie bezpieczeństwa organizacjom białoruskim znajdującym się poza granicami Białorusi, pracownikom tych organizacji i członkom ich rodzin w państwie przebywania, jak również wyjeżdżającym za granicę Białorusi obywatelom Białorusi, którzy ze względów zawodowych mają dostęp do informacji niejawnych i będącymi z nimi członków ich rodzin.

Podmiotami wywiadu zagranicznego są organy bezpieczeństwa państwa Republiki Białoruś, Siły Zbrojne Republiki Białoruś oraz wojska pograniczne Republiki Białoruś. Organy bezpieczeństwa państwa realizują wywiad zewnętrzny w sferze politycznej, gospodarczej, wojskowo-strategicznej, naukowo-technicznej, informacyjnej, humanitarnej i ekologicznej; Siły Zbrojne – wojskowej, wojskowo-politycznej, wojskowo-technicznej, wojskowo-gospodarczej i ekologicznej, natomiast wojska pograniczne – w sferze polityki pogranicznej w celu obrony i ochrony granicy państwowej Republiki Białoruś.

Główny Zarząd Wywiadowczy (GRU)

Funkcją działalności GRU jest dostarczanie aktualnych i dokładnych informacji wywiadowczych Siłom Zbrojnym niezbędnych do podejmowania optymalnych decyzji wojskowych i politycznych. W tym celu gromadzi i przetwarza informacje wywiadowcze. Prowadzi wywiad elektroniczny, realizuje operacje w cyberprzestrzeni. Monitoruje umowy międzynarodowe dotyczące kontroli zbrojeń, w szczególności – w zakresie broni masowego rażenia. GRU wykonuje operacje psychologiczne, bierze udział w dezinformacji odnośnie rzeczywistych planów i zamierzeń wojskowo-politycznego kierownictwa Białorusi.

Kontrola i nadzór nad działalnością służb specjalnych

Organy bezpieczeństwa państwa w całej rozciągłości podlegają prezydenckiej kontroli. W zakresie kompetencji delegowanych jej przez Prezydenta, może ją też sprawować Rząd. Znamienne jest przy tym,

że ustawodawca białoruski nie przewiduje parlamentarnej kontroli nad działalnością tych organów. Brak w tym zakresie kompetencji Izby Reprezentantów i Rady Republiki jest pochodną faktu nieodpowiedzialności politycznej przed nimi Prezydenta. Skoro zatem działalność państwowa w zakresie organów bezpieczeństwa państwa jest domeną Prezydenta to kontrola nad sposobem jej realizacji nie została włączona do gestii parlamentu.

Nadzór nad dokładnym i jednolitym wykonywaniem przez organy bezpieczeństwa państwa prawodawstwa białoruskiego sprawuje Prokurator Generalny Republiki Białoruś i podporządkowani mu prokuratorzy w zakresie swojej kompetencji. Chociaż zgodnie z przepisami Konstytucji Prokurator Generalny i pozostali prokuratorzy są niezależni w wykonywaniu swoich obowiązków i kierują się wyłącznie ustawodawstwem, tym niemniej Prokurator Generalny jest mianowany przez Prezydenta za zgodą Rady Republiki i w swojej działalności podlega Prezydentowi. Innymi słowy, Prokurator Generalny będąc organem podporządkowanym Prezydentowi jest zobowiązany nadzorować legalność działania Prezydenta w zakresie bezpieczeństwa państwa, co istotnie osłabia niezależność nadzoru w tym zakresie i sprawia, że zasadniczo obejmuje on organy aparatu rządowego i jego funkcjonariuszy. Ukierunkowany jest nie tyle na legalność działania organów bezpieczeństwa państwa, co efektywność wykonywania powierzonych im zadań.

Nadzorowi prokuratorowskiemu podlega działalność służb specjalnych w stosunku do obywateli i ich organizacji, jak również co do naruszenia przez nie podstawowego interesu Białorusi. Natomiast dochodzenie wobec funkcjonariuszy służb specjalnych jest prowadzone przez KGB.

W literaturze białoruskiej zwraca się uwagę na niedostateczny charakter kontroli nad służbami specjalnymi⁵, w szczególności – na ograniczony zakres wewnętrznej kontroli, sprawowanej przez organy bezpieczeństwa i szefów służb specjalnych. W tym kontekście formułowany jest postulat corocznego przedstawiania przez służby specjalne parlamentowi sprawozdania o stanie bezpieczeństwa narodowego, zaś poszczególnym wyspecjalizowanym komisjom – rocznej informacji o działalności poszczególnych służb⁶. Powinny być one wysłuchiwane bez dyskusji. Zgłaszany jest również postulat powołania, na wzór innych państw, specjalnej komisji par-

⁵ А. Поротников, *Будущее спецслужб Беларуси: трезвый расчет вместо красивых фантазий*, 5 февраля 2015, <http://nmbny.eu/news/analytics/5707.html> (24.08.2016).

⁶ А. Поротников, *Перспективы трансформации системы специальных служб Беларуси*, Минск 2014, s. 31.

lamentarnej ds. służb specjalnych, która prowadziłaby bieżącą kontrolę nad ich działalnością, jak również byłaby wyspecjalizowana w zakresie proponowania prawnych ram działania służb specjalnych. Podobnie jak w innych państwach, miałyby ona działać z wyłączeniem jawności i mieć dostęp do informacji objętych klauzulą niejawności.

STRESZCZENIE

W artykule przeprowadzono charakterystykę ustrojową służb specjalnych w systemie politycznym Białorusi. Analizuje się związki łączące je z konstytucyjnymi organami władzy państwowej, tj. Prezydentem, Rządem, parlamentem, prokuraturą i sądami. Stawia się tezę, że służby specjalne są w pełni podporządkowane Prezydentowi, a szef KGB jest faktycznie drugą osobą w państwie, ważniejszą politycznie niż premier czy ministrowie.

Jacek Zaleśny

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF BELARUS

The article is focused on the political position of secret services in the Belarus. The author draws relations between them and the constitutional organs of state power, ie. The President, the Government, Parliament, prosecution and courts. The thesis of article is that the secret services are fully subordinated to the President and the head of the KGB is actually the second person in the country, more important politically than the Prime Minister or the ministers.

KEY WORDS: *Belarus, secret services, the President, the KGB*

Bibliografia

Закон Республики Беларусь «О борьбе с терроризмом» от 3 января 2002 г. № 77-3, http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_borbe_s_terrorizmom.htm (24.08.2016).

Закон Республики Беларусь от 19 июля 2010 г. № 170-3 «О государственных секретах», http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_gosudarstvennyh_sekretah.htm (24.08.2016).

Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 307-3 «Об оперативно-розыскной деятельности», <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3961&p0=H11500307> (24.08.2016).

Закон Республики Беларусь от 10 июля 2012 г. N 390-3 «Об органах государственной безопасности Республики Беларусь», http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_organah_gosudarstvennoj_bezopasnosti.htm (24.08.2016).

Закон Республики Беларусь «О противодействии экстремизму» от 4 января 2007 г. № 203-3, http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_protivodejstvii_ekstremizmu.htm (24.08.2016).

Кузнецов И.Н., *Учебно-методический комплекс по учебной дисциплине „Национальная Безопасность”*, Минск 2012.

Поротников А., *Будущее спецслужб Беларуси: трезвый расчет вместо красивых фантазий*, 5 февраля 2015, <http://nmnby.eu/news/analytics/5707.html> (24.08.2016).

Поротников А., *Перспективы трансформации системы специальных служб Беларуси*, Минск 2014.

Указ Президента Республики Беларусь от 25 марта 2003 г. № 116 «О вопросах внешней разведки», <http://www.kgb.by/ru/ukaz116> (24.08.2016).

Указ Президента Республики Беларусь от 23 июля 2013 г. № 325 «О некоторых вопросах Комитета государственной безопасности», <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=P31300325&p1=1> (24.08.2016).

Katarzyna Jurewicz-Bakun

Służby specjalne w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej

SŁOWA KLUCZOWE:

*służby specjalne, bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne państwa,
Federalna Służba Bezpieczeństwa, Służba Wywiadu Zagranicznego,
Federalna Służba Ochrony*

Zapewnianie bezpieczeństwa obywateli i całego narodu to niewątpliwie jedna z podstawowych funkcji wszystkich organów władzy i administracji publicznej. Bezpieczeństwo państwa, jak stwierdza J. Ostojcki, „nie jest stanem, który można osiągnąć nie skupiając się na realizacji innych celów, jest to jedna z tych wartości, o które należy zabiegać w sposób ciągły – kształtować, modyfikować i adaptować stosownie do zmieniającej się sytuacji zewnętrznej i wewnętrznej”¹. Jak podkreśla P. Winczorek „państwo jest dobrem o tyle, o ile realizuje misję dla jakiej zostało powołane. W dzisiejszych czasach misją tą jest, w wielkiej mierze, ochrona wszechstronnie rozumianego bezpieczeństwa mieszkańców”².

Pozycję ustrojową, ale również kompetencje naczelnych organów państwa i relacje między nimi w obszarze bezpieczeństwa i obronności, determinuje przyjęty w państwie systemu rządów, którego główne zasady zostały określone w przyjętej w ogólnonarodowym referendum 12 grudnia 1993 r. Konstytucji Federacji Rosyjskiej³. W systemie prezydenckim

¹ J. Ostojcki, *Bezpieczeństwo narodowe*, „Konspekt” 2007, nr 2, <http://www.up.krakow.pl/konspekt/29/index.php?i=008> (20.10.2016).

² P. Winczorek, *Polska pod rządami Konstytucji z 1997 roku*, Warszawa 2006, s. 90.

³ *Konstytucja Rosji*, Wydawnictwo Sejmowe, tł. A. Kubik, Warszawa 2000, lub <http://constitution.kremlin.ru> (20.10.2016).

kluczowe znaczenie mają decyzje podejmowane przez głowę państwa, zaś w systemie parlamentarnym – przez rząd (radę ministrów).

W myśl art. 80 ust. 2 Konstytucji Federacji Rosyjskiej na Prezydencie spoczywa obowiązek podjęcia kroków mających na celu obronę suwerenności Federacji Rosyjskiej, niepodległości i integralności państwowej, zapewnienia koordynacji i współdziałania organów władzy państwowej. Troska o bezpieczeństwo państwa obejmuje przeciwdziałanie wszelkim możliwym zagrożeniom funkcjonowania państwa i jego obywateli. Prezydent określa podstawowe kierunki reformy w dziedzinie obrony i bezpieczeństwa, koncepcję budowy armii, stawia zadania przed Rządem Federacji Rosyjskiej i administracją rządową oraz innymi strukturami władzy wykonawczej w zakresie tworzenia efektywnego systemu państwowego zarządzania obroną i zabezpieczenia bezpieczeństwa. Zakres wskazanego tu kierunku działalności Prezydenta i jego uprawnienia wzmacniają dominującą rolę Prezydenta w tej dziedzinie i nakładają na niego znaczącą odpowiedzialność za sytuację w sferze wojskowej oraz odpowiedni dobór priorytetów w strategii obronnej⁴.

Prezydent kieruje wszystkimi organami państwowymi zajmującymi się sprawami obrony czy bezpieczeństwa. Do służb specjalnych podległych bezpośrednio Prezydentowi zaliczamy: Federalną Służbę Bezpieczeństwa, Służbę Wywiadu Zagranicznego oraz Federalną Służbę Ochrony. Poszczególnym służbom przypisano, na podstawie aktów prawnych, określone funkcje i zadania, które sprowadzają się ogólnie do ochrony państwa przed zagrożeniami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Funkcjonowanie służb specjalnych jest jednym z najważniejszych problemów, z jakim musi zmierzyć się państwo w obszarze bezpieczeństwa narodowego. Służby specjalne są bowiem jednym z najważniejszych narzędzi, znajdujących się w rękach organów państwowych, służących zapewnieniu bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa.

Upadek Związku Radzieckiego w 1991 r. spowodował, że jedna z najpotężniejszych organizacji bezpieczeństwa na świecie Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) przestała istnieć. W jej miejsce została utworzona nowa struktura – Federalna Służba Kontrwywiadu (FSK), która jednak istniała bardzo krótko. 3 kwietnia 1995 r. na mocy ustawy FSK przekształcono w Federalną Służbę Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej (dalej: FSB). Szczegółowe regulacje dotyczące funkcjonowania FSB

⁴ K. Jurewicz-Bakun, *Rola Prezydenta Federacji Rosyjskiej w zakresie bezpieczeństwa i obronności państwa*, [w:] M. Kubiak, M. Minkina (red.), *Współczesne bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe. Uwarunkowania, relacje, zależności. Część II*, Siedlce 2011, s. 221.

zawarte są w ustawie z dnia 3 kwietnia 1995 r. „*O Federalnej Służbie Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*”⁵. Oprócz w/w ustawy federalnej na pozycję ustrojową FSB istotny wpływ mają dekrety Prezydenta FR.

Dekretem z 11 marca 2003 r. Prezydent W. Putin dokonał reformy i reorganizacji struktur systemu służb specjalnych⁶. Zlikwidował Federalną Agencję ds. Komunikacji i Informacji Rządowej (FAPSI), Federalną Służbę Graniczną oraz Federalną Służbę Policji Podatkowej. Wszystkie one utraciły swoją niezależność, a ich kompetencje i zasoby zostały podzielone pomiędzy FSB i Ministerstwo Obrony⁷. Była to największa reforma systemu służb specjalnych od czasów upadku ZSRR, która spowodowała zwiększenie kompetencji i roli FSB. Kolejna zmiana dotycząca restrukturyzacji organizacji służb specjalnych była już tylko „kosmetyczna”⁸.

FSB stanowi jednolity scentralizowany system organów, podejmujący decyzje w granicach swych kompetencji, wyznaczony do zadań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. Jest służbą o najszerszym obszarze kompetencyjnym, obejmującym całościową kontrolę systemu politycznego, ekonomicznego i społecznego Rosji⁹.

Jak wskazano wyżej, podstawą prawną regulującą prace i funkcjonowanie FSB jest ustawa o Federalnej Służbie Bezpieczeństwa (dalej: ustawa o FSB). Organy FSB mają obowiązek informować Prezydenta Federacji Rosyjskiej, Przewodniczącego Rządu Federacji Rosyjskiej i na ich polecenie, federalne organy władzy państwowej, a także organy państwowej władzy podmiotów Federacji Rosyjskiej, o zagrożeniach dotyczących bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. Do zadań FSB należy ujawnianie, zapobieganie i przerywanie wywiadowczej działalności służb specjalnych i organizacji państw zagranicznych oraz poszczególnych osób, ukierunkowaną na wyrządzenie szkody bezpieczeństwu Federacji Rosyjskiej. Ponadto do obowiązków FSB należy zdobywanie informacji

⁵ Fidieralnyj zakon ot 3 aprielia 1995 g. № 40-FZ *O Fideralnoj Szuzhbie Biezopasnosti*, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6300 (20.10.2016).

⁶ Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 11 marta 2003 g. № 308 *O merach po sowierszienstwowaniu gosudarstwiennogo upravlienija w oblasti biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracii* – <http://kremlin.ru/acts/bank/19298> (20.10.2016).

⁷ A. Sołdatow, I. Borogan, *KGB/FSB Władcy Rosji*, Warszawa 2015, s. 39.

⁸ W 2004 r. m.in. została zmniejszona liczba zastępców szefa FSB z 12 do 4. Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 11 ijulia 2004 g. № 870 *Waprosy Fideralnoj Szuzhby Biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracii*, <http://www.fsb.ru/fsb/npd/more.htm?id%3D10342842@fsbNpa.html> (20.10.2016).

⁹ Należy zaznaczyć, że szefem tej służby w latach 1998–1999 był obecny Prezydent Federacji Rosyjskiej W. Putin.

wywiadowczych w interesie zapewnienia bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, zwiększenia jej potencjału ekonomicznego, naukowo-technicznego oraz obronnego oraz realizowanie zewnętrznej działalności wywiadowczej w sferze szyfrowanej i tajnej łączności z terytoriami Federacji Rosyjskiej. Organy FSB mają ujawniać, zapobiegać, przerywać i wykrywać przestępstwa, przestępstwa administracyjne, a także prowadzić poszukiwanie osób, które dopuściły się wymienionych przestępstw bądź podejrzewane są o ich dokonanie. FSB ma za zadanie wyjaśniać i badać przygotowujące się, dokonujące się i dokonane akty terrorystyczne, a także zdobywać informacje o zdarzeniach bądź działaniach stwarzających realne zagrożenie terrorystyczne. Ponadto jest ona zobowiązana opracowywać i realizować we współdziałaniu z innymi organami państwowymi środki do walki z korupcją, nielegalnym obrotem bronią i środkami narkotycznymi, przemytem, działalnością nielegalnych formacji zbrojnych, grup przestępczych, odrębnych osób i wspólnot społecznych, stawiających sobie za cel przymusową zmianę konstytucyjnego ustroju Federacji Rosyjskiej.

Działalność organów Federalnej Służby Bezpieczeństwa realizowana jest według następujących podstawowych kierunków: działalność kontrwywiadowcza; walka z terroryzmem; walka z przestępczością; działalność wywiadowcza; działalność pograniczna; zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego¹⁰.

Działalność kontrwywiadowcza polega na przeprowadzeniu działań kontrwywiadowczych w celu wykrycia, zapobiegnięcia, prewencji wywiadowczej i innej działalności służb specjalnych i organizacji obcych państw, a także poszczególnych osób, ukierunkowanej na wyrządzenie szkody bezpieczeństwu Federacji Rosyjskiej. Podstawami do przeprowadzenia przez organy kontrwywiadu działań kontrwywiadowczych są m.in.: występowanie danych na temat przejawów wywiadowczej i innej działalności służb specjalnych i organizacji państw zagranicznych, a także odrębnych osób, ukierunkowanej na wyrządzenie szkody bezpieczeństwu Federacji Rosyjskiej; konieczność uzyskania informacji o wydarzeniach bądź działaniach stwarzających zagrożenie dla bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej; konieczność zapewnienia ochrony informacji stanowiących tajemnicę państwową; konieczność zapewnienia własnego bezpieczeństwa.

Walka z terroryzmem to działalność realizowana przez organy Federalnej Służby Bezpieczeństwa mająca na celu ujawnienie, zapobiegnięcie, prewencję, wykrycie i rozpoznanie aktów terrorystyczny. Podczas walki

¹⁰ Art. 8 ustawy o Federalnej Służbie Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.

z terroryzmem przeprowadzane są jawne i utajnione, operacyjno-bojowe i inne tego typu działania, szczególnie charakter, których określany jest przez warunki walki z terroryzmem.

Omawiając FSB nie sposób nie wspomnieć o Narodowym Komitecie Antyterrorystycznym (NKA), który powstał na mocy dekretu Prezydenta W. Putina z 16 lutego 2006 r.¹¹ Natomiast aktem prawnym regulującym walkę z terroryzmem jest ustawa federalna z 6 marca 2006 r. *O przeciwdziałaniu terroryzmowi*¹². Przewodniczącym NKA jest z urzędu dyrektor FSB. W myśl pkt. 3 dekretu dla celów koordynacji działalności terytorialnych jednostek federalnych władz wykonawczych, organów władzy wykonawczej podmiotów federacji oraz organów samorządowych w celu zapobiegania terroryzmowi, minimalizacji i likwidacji następstw jego przejawów powołane zostały w tychże podmiotach komisje antyterrorystyczne. Ich przewodniczącymi są przedstawiciele najwyższych organów wykonawczych władz państwowych w tych ogniwach¹³.

Narodowy Komitet Antyterrorystyczny przyznaje szereg istotnych uprawnień FSB, czyniąc ją w ten sposób czołową instytucją nadzorującą życie społeczne oraz funkcjonowanie administracji¹⁴. Statut NKA, będący załącznikiem do dekretu, określa zadania stojące przed komitetem. Jest to m.in.: przygotowywanie propozycji dla Prezydenta Federacji Rosyjskiej pozwalających na formułowanie państwowej polityki w sferze przeciwdziałania terroryzmowi oraz na doskonalenie obowiązującego w tym zakresie prawa; koordynacja działalności organów federalnych władzy wykonawczej, komisji antyterrorystycznych podmiotów FR mająca na celu przeciwdziałanie terroryzmowi; opracowanie przedsięwzięć mających na celu przeciwdziałanie terroryzmowi, eliminację przyczyn i warunków jego funkcjonowania, zabezpieczenie obiektów przed zamachami terrorystycznymi.

Należy również wspomnieć o zmianach w ustawach (nazywanych w mediach „pakietem antyterrorystycznym”), które w lipcu 2016 r.

¹¹ Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 15 fiewralia 2006 g. № 116 *O merach po protivodiejstwiu tierrorizmu*, <http://base.garant.ru/12145028> (20.10.2016).

¹² Fidieralnyj zakon ot 6 marta 2006 g. № 35-FZ *O protivodiejstwiu tierrorizmu*, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=201212&fld=134&dst=100187,0&rnd=0.2608904100922953#0> (20.10.2016).

¹³ Szerzej na temat NKA zob. K. Kraj, *Narodowy Komitet Antyterrorystyczny instrumentem politycznego i militarnego zwalczania terroryzmu w Rosji*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2009, nr 3–4, s. 49–60.

¹⁴ M. Minkina, *Sztuka wywiadu w państwie współczesnym*, Warszawa 2014, s. 325.

zatwierdził Prezydent W. Putin¹⁵. Nowa ustawa nakazuje m.in. wszystkim dostawcom Internetu udostępnienie wszystkich danych klientów, gdy tylko rządowe organy będą ich potrzebować. Informację o połączeniach, SMS-ach, zdjęciach i plikach dźwiękowych i wideo (samych faktach połączeń) operatorzy będą musieli przechowywać – od 1 lipca 2018 r. – przez trzy lata, natomiast treść rozmów i korespondencji – przez pół roku. Dostawcy Internetu mają też obowiązek zapewnienia dla FSB, *backdoora* do zaszyfrowanych systemów komunikacji¹⁶. Rosyjski pakiet antyterrorystyczny – uznawany jest przez media – za jedną z najbardziej rygorystycznych ustaw przygotowanych w Rosji w ostatnich latach, które tak naprawdę są pretekstem do rozprawienia się z opozycją¹⁷.

W odróżnieniu od swojej poprzedniczki, FSB jest bezprecedensową organizacją. Budżet FSB nie jest upubliczniany, również liczba pracowników objęta jest tajemnicą¹⁸. Struktura FSB może niekoniecznie jest zakonspirowana, ale na pewno wiele działań organizacji jest tuszowanych i ukrywanych przed opinią publiczną. Fakt podlegania bezpośredniej władzy Prezydenta sprawia, że FSB jest połączeniem sił, które stanowią przedłużenie wpływów władzy wykonawczej.

Instytucja ochrony najważniejszych osób w państwie pojawia się z chwilą utworzenia państwa, stworzenia pierwszych elit w społeczeństwie. Każde państwo dysponuje własną formacją, która pełni zadania ochronne. W Rosji funkcję taką pełni Federalna Służba Ochrony Federacji Rosyjskiej (FSO). Podobnie jak Federalna Służba Bezpieczeństwa, FSO

¹⁵ Fiedialnyj zakon ot 6 ijunia 2016 g. № 374-FZ *O wniesieniu zmian w federalnyj zakon „O przeciwdziejstwie terrorizmu” i tdielnyje zakonodatielnyje akty Rossijskoj Fiedieracii w cziaści ustanowienia dopolnitielnych mier przeciwdiejstwa tierrorizmu i obiesieczien- nioj biezopasnosti*, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41108/page/1> (20.10.2016).

¹⁶ Ponadto ustawy m.in. wprowadzają nowy rodzaj przestępstwa: „akt terroryzmu międzynarodowego”, popełniony poza granicami Rosji, ale zagrażający jej obywatelom. Za takie działania grozić ma 15–20 lat więzienia lub dożywocie. Za finansowanie aktów terroryzmu międzynarodowego i werbowanie do nich współników przewidziana jest kara od pięciu do 10 lat pozbawienia wolności. Pakiet reguluje również działalność religijną. Zapisy precyzują, że prawo do głoszenia kazań mają tylko reprezentanci wyznań zarejestrowanych w Rosji. Przedstawiciele innych odłamów czy sekt muszą o zezwolenie na misjonarską działalność prosić władze, nawet jeśli miałyby to być tylko posty w internecie. Nieprzestrzeganie tego przepisu zagrożone jest karą 10. lat pozbawienia wolności.

¹⁷ Zob. <http://www.newsweek.pl/swiat/rosja-ustawa-antyterrorystyczna-putin-walka-z-opozycja,artykuly,387931,1.html> (20.10.2016).

¹⁸ K. Kraj szacuje, że w centralnym aparacie FSB pracuje ok. 4 tys. ludzi. Zob. K. Kraj, *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, [w:] P. Olszewski, T. Kapuśniak, W. Lizak (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe, wyzwania i zagrożenia XXI wieku*, Radom 2009, s. 269.

jest spadkobierczynią po KGB, a dokładniej 9. Zarządu Głównego KGB (Służba Ochrony KGB)¹⁹. Szczegółowe regulacje dotyczące funkcjonowania FSO zawarte są w ustawie z 27 maja 1996 r. *O państwowej ochronie* (dalej: ustawa o ochronie)²⁰, wielokrotnie nowelizowanej oraz w Dekrecie Prezydenta FR z 7 sierpnia 2004 r.²¹ Na mocy Dekretu Prezydenta Federacji Rosyjskiej z 19 czerwca 1996 r. Główny Zarząd Ochrony Federacji Rosyjskiej zmienił nazwę na Federalną Służbę Ochrony Federacji Rosyjskiej²².

Zgodnie z art. 1 ustawy o ochronie, ochrona państwa jest funkcją federalnych organów władzy państwowej realizujących zadania w sferze zabezpieczenia bezpieczeństwa obiektów podlegających ochronie państwowej. Ochrona wykonywana jest na podstawie całokształtu przedsięwzięć prawnych, organizacyjnych, ochronnych, reżimu ochronnego, operacyjno-śledczych, technicznych i informacyjnych. Podstawowe zasady realizacji ochrony państwowej to m.in.: zasada praworządności, przestrzeganie praw i swobód człowieka i obywatela, scentralizowanego kierownictwa, współdziałanie państwowych organów bezpieczeństwa jak i wykorzystywanie jawnych i niejawnych metod w swojej działalności²³.

Głównym zadaniem FSO jest przede wszystkim ochrona życia głowy państwa, która jest najważniejszą osobą w systemie władzy państwowej. Ponadto zapewnienie bezpieczeństwa premierowi, przewodniczącym: izb parlamentu, Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, Komitetu Śledczego oraz Prokuratorowi Generalnemu²⁴.

¹⁹ Po upadku ZSRR Służba Ochrony KGB została przekształcona w Główny Zarząd Ochrony Federacji Rosyjskiej. Zob. K. Kraj, *Federalna Służba Ochrony Federacji Rosyjskiej*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2010, nr 1–2, s. 79.

²⁰ Fiederalnyj zakon ot 27 maja 1996 g. № 57-FZ *O gosudarstwiennoj ochranie*, <http://base.garant.ru/10105588> (20.10.2016).

²¹ Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 7 awgusta 2004 g. № 1013 *Waprosy Fiedieralnoj Szużby Ochrany Rossijskoj Fiedieracii*, <http://base.garant.ru/187291/#friends> (20.10.2016).

²² Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 19 ijunia 1996 g. № 938 *O Fiederalnoj Szużbie Ochrany Rossijskoj Fiedieracii*, <http://base.garant.ru/10135315/#friends> (20.10.2016).

²³ Art. 3 ustawy o ochronie.

²⁴ Zgodnie z art. 9 ustawy o ochronie, na podstawie decyzji Prezydenta ochrona może być zapewniona również członkom Rady Federacji, deputowanym do Dumy Państwowej oraz innym osobom zajmującym stanowiska państwowe. Ponadto ochraniające przez FSO są także budynki, budowle i konstrukcje, w których rozmieszczone zostały federalne organa władzy państwowej, przylegające do nich tereny oraz akwenty w celu zapewnienia bezpieczeństwa ochranianym obiektom państwowym (osobom).

Do podstawowych obowiązków FSO zalicza się m.in.: ujawnienie, uprzedzenie i zlikwidowanie zamachu na osoby i obiekty podlegające ochronie; organizację i przeprowadzenie niezbędnych przedsięwzięć ochronnych dla celów zapewnienia bezpieczeństwa ochranianym; ostrzeganie, wykrywanie i zapobieganie przestępstwom, przestępczym zamachom i innym wykroczeniom na ochranianych obiektach, w miejscach stałego i czasowego przebywania obiektów ochrony państwowej i na trasach ich przejazdu; przewidywanie i wyjawienie zagrożenia dla żywotnych interesów obiektów ochrony państwowej, wykonywanie ogółu zadań w zakresie uniknięcia takiego zagrożenia²⁵. Ponadto prawo federalne pozwala oficerom FSO prowadzić własne śledztwa, przesłuchiwać i inwigilować podejrzanych.

W skład FSO w 2004 r. weszła Służba Specjalna ds. Komunikacji i Informacji (*Specswjaz FSO Rosji*), wywodząca się – jak już zostało wspomniane – z rozwiązanej Federalnej Agencji Łączności Rządowej i Informacji (FAPSI). Uznawana jest za odpowiednik amerykańskiej Narodowej Agencji Bezpieczeństwa (NSA). FAPSI jest to organ zajmujący się wywiadem elektronicznym, dysponujący satelitami, systemami do przechwytywania fal radiowych i zajmujący się takimi sprawami, jak ochrona tajemnic państwowych. Ponadto przetwarzaniem informacji i kontroli kanałów łączności, a także szyfrowaniem. Odpowiada za bezpieczeństwo łączności szyfrowej, tworzy szyfry, odpowiada za szyfry dla najważniejszych instytucji państwowych i prywatnych, wydaje licencje na import i eksport technologii informacyjnych²⁶.

Omawiając FSO, warto wspomnieć również o Głównym Zarządzie Programów Specjalnych Prezydenta Federacji Rosyjskiej (GUSP), który jest odpowiedzialny za przygotowanie mobilizacyjne najwyższych organów władzy państwowej. Ponadto odpowiada za stan gotowości mobilizacyjnej kraju i dysponuje ogromną infrastrukturą m.in. siecią tajnych bunkrów, podziemnych tuneli i fortyfikacji w całej Rosji. Jak również odpowiada za zabezpieczenie pracy, życia i bezpieczeństwa prezydenta, premiera oraz innych przedstawicieli władzy ustawodawczej i wykonaw-

²⁵ Art. 14 ustawy o ochronie.

²⁶ Jak wynika z informacji „Dziennika Gazety Prawnej”, ambasada rosyjska w Warszawie posiada sprzęt do nasłuchu rozmów telefonicznych. Federalna agencja wywiadu elektronicznego w niczym nie ustępuje amerykańskiej NSA. Rosjanie są w stanie przechwytywać wszystkie rozmowy telefoniczne w odległości kilometra od swojej ambasady (szpiegostwo elektroniczne). W obszarze tym znajdują się kluczowe polskie urzędy – MSZ, MON, CBA, KPRM i Belweder, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/747451,mon-msz-i-kprm-rosja-przechwytuje-w-polsce-rozmowy-telefoniczne.html> (20.10.2016).

czej w okresie ich pobytu w obiektach specjalnych, przez nią administrowanych²⁷. Od 7 kwietnia 2015 r. szefem GUSP jest Aleksandr Liniec²⁸.

Z powodu pełnionej funkcji i pozycji, jaką zajmuje w strukturach siłowych Federalna Służba Ochrony, pilnie strzeże swoich tajemnic i jest jedną z mniej znanych rosyjskich służb. Dyrektorem FSO od 26 maja 2016 r. jest Dmitrij Koczniw²⁹.

Kolejną służbą specjalną bezpośrednio podległą Prezydentowi Federacji Rosyjskiej jest Służba Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej (*Służba Wniesznej Razwiedki* – dalej: SWR). Podobnie jak FSB czy FSO, swój rodowód wywodzi z KGB, a mianowicie z I Zarządu Głównego KGB³⁰. SWR utworzona została 18 grudnia 1991 r. dekretem Prezydenta B. Jelcyna, uzyskując status niezależnej instytucji szczebla federalnego i ogólnozwiązkowego. Dekret określał prawne podstawy działania służby oraz jej nazwę, przekształconą z Centralnej Służby Wywiadu w Służbę Wywiadu Zagranicznego RSFSR³¹. Następnie 8 lipca 1992 r. została uchwalona ustawa *O Wywiadzie Zagranicznym*, która określała status, podstawy organizowania i funkcjonowania SWR³². W styczniu 1996 r. B. Jelcyn podpisał nową *Ustawę o Wywiadzie Zagranicznym* (dalej: ustawa o SWR)³³. Ustawa określała status wywiadu zagranicznego, strukturę organizacyjną, procedurę kontroli i nadzoru działalności wywiadowczej.

²⁷ Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 7 sientjabria 2004 g. № 1146 *Waprosy Gławnogo uprawlenija specjalnych programm Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii*, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=194028&fld=134&dst=100000001,0&rnd=0.48618869145720156#0> (20.10.2016).

²⁸ Oficjalna strona GUSP, <http://www.gusp.gov.ru/>.

²⁹ Wcześniej, przez 16 lat zajmował to stanowisko Jewgienij Murow, który był niewątpliwie rekordzistą wśród szefów służb specjalnych.

³⁰ L. Pawlikowicz, *Pion kontrwywiadu zagranicznego I. Zarządu Głównego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1954–1991 – funkcje, struktury i kadry. Zarys problematyki*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7, s. 193–210, <http://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje/przegląd-bezpieczenstw-8/895,Przegląd-Bezpieczenstwa-Wewnetrznego-nr-7-4-2012.html> (20.10.2016).

³¹ Ukaz Priezidenta RSFSR ot 12 diekabria 1991 g. № 293 *Ob obrazowanii Służby wniesznej razwiedki RSFSR* – <http://kremlin.ru/acts/bank/581>, 20.10.2016. Należy pamiętać, że przeprowadzone reformy nie zmieniły w sposób zasadniczy służb pod względem kadrowym ani mentalnym – zob. M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej*, Siedlce 2012, s. 16 i n.

³² Zakon Rossijskoj Fiedieracii ot 8 ijulia 1992 g. № 3245-I *O wniesznej razwiedkie*, <http://base.garant.ru/184765> (20.10.2016).

³³ Fidieralnyj zakon ot 10 janwarja 1996 g. № 5-FZ *O wniesznej razwiedkie*, <http://base.garant.ru/10135745> (20.10.2016).

Art. 1 ustawy o SWR stanowi, iż Wywiad Zagraniczny Federacji Rosyjskiej, jako ogół specjalnie tworzonych przez państwo organów – organów Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej, stanowi część składową sił bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej i powołany jest do obrony bezpieczeństwa osób, społeczeństwa i państwa od zagrożeń zewnętrznych z wykorzystaniem określonych metod i środków.

Służba Wywiadu Zagranicznego prowadzi działalność wywiadowczą w celu: zapewnienia Prezydentowi Federacji Rosyjskiej, Zgromadzeniu Federalnemu i Rządowi informacji wywiadowczej, niezbędnej im do podejmowania decyzji w sferze politycznej, ekonomicznej, wojskowo-strategicznej, naukowo-technicznej i ekologicznej; zapewnienia warunków, sprzyjających realizowaniu z powodzeniem polityki Federacji Rosyjskiej w dziedzinie bezpieczeństwa; sprzyjania rozwojowi ekonomicznemu, postępowi naukowo-technicznemu kraju i wojskowo-technicznym gwarancjom bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.

Dla osiągnięcia celów działalności wywiadowczej organy wywiadu zagranicznego otrzymały szeroki zakres kompetencji. Do zadań SWR należy m.in.: organizowanie i zapewnianie ochrony tajemnicy państwowej w instytucjach Federacji Rosyjskiej znajdujących się poza granicami Federacji Rosyjskiej; tworzenie struktur organizacyjnych niezbędnych do funkcjonowania organów wywiadu zagranicznego; obrona ekonomicznych interesów Rosji; zdobywanie informacji o partnerach handlowych i ich sytuacji; współdziałanie ze służbami wywiadowczymi i kontrwywiadowczymi obcych państw; zapewnianie bezpieczeństwa obywateli Federacji Rosyjskiej, odbywających podróże służbową poza granicami Federacji Rosyjskiej, posiadających z racji swej działalności dostęp do informacji stanowiących tajemnicę państwową; werbowanie do współpracy oficerów innych służb wywiadu czy osób zatrudnionych w administracji państwowej; ochrona i osłona własnych struktur wywiadowczych, jak i innych instytucji rosyjskich działających za granicą; nadzorowanie obrotu rosyjską bronią. Ponadto wywiad cywilny prowadzi działania dezinformujące w innych państwach, jak i gromadzi informacje dotyczące nowych technologii w szczególności militarnych.

W trakcie działalności wywiadowczej Służba Wywiadu Zagranicznego może wykorzystywać jawne i niejawne metody i środki w celu zapewnienia lub wzmocnienia bezpieczeństwa. Poza granicami Rosji Służba Wywiadu utrzymuje system rezydentur w oparciu o ambasady, urzędy konsularne, przedstawicielstwa handlowe, jak również pod przykryciem instytucji kulturalnej czy handlowej. Jak słusznie zauważa M. Minkina, wywiady – każdego państwa – ukrywają metody swojego działania, jak

i nigdy nie poznamy pełnej prawdy o funkcjonowaniu służb ze względów oczywistych³⁴. Od 5 października 2016 r. dyrektorem SWR jest Siergiej Naryszkin³⁵.

Podsumowując, należy stwierdzić, że służby specjalne we współczesnej Rosji stanowią jeden z ważniejszych filarów władzy państwowej. Federalna Służba Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, jako następczyni Federalnej Służby Kontrwywiadu, otrzymała najszersze możliwe kompetencje, które zawdzięcza byłemu szefowi, a mianowicie W. Putinowi. Przeprowadzona w 2003 r. reforma służb specjalnych była pierwszą i największą reformą systemu służb specjalnych od czasów upadku ZSRR. Z roku na rok zakres kompetencji i wpływów FSB był rozszerzany. W 2016 r. nastąpiła przełom. W. Putin powołał nową, potężną formację – Federalną Służbę Gwardii Narodowej (Rosgwardija). Prawne podstawy działania nowej formacji stanowią dekrety Prezydenta³⁶. Gwardia jest – jak ją już określiły media – bezpośrednio podległą Prezydentowi hybrydą – połączeniem instytucji ochrony porządku publicznego, specnazu oraz służby specjalnej³⁷. Na jej czele stoi Wiktor Zołotow, jeden z najbardziej zaufanych współpracowników Putina, były szef jego ochrony. Do zadań Rosgwardji należy m.in. współpraca z policją w zakresie ochrony porządku publicznego, udział w walce z terroryzmem i ekstremizmem, ochrona ważnych obiektów i wspieranie jednostek Federalnej Służby Bezpieczeństwa przy ochronie granic³⁸.

Ponadto jeszcze przed wyborami prezydenckimi w 2018 r., na bazie Federalnej Służby Bezpieczeństwa, ma powstać w Rosji, Ministerstwo

³⁴ M. Minkina, *Wywiad...*, s. 28.

³⁵ Wcześniejszym dyrektorem był od 2007 r. Michaił Fradkow, były premier Rosji.

³⁶ Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 5aprielia 2016 g. № 157 *Waprosy Fiedieralnoj Szluby wojsk nacjonalnoj gwardii Rossijskoj Fiedieracii* – <http://kremlin.ru/events/president/news/51648>; Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 30 sientabria 2016 g. № 510 *O Fiedieralnoj Szluby wojsk nacjonalnoj gwardii Rossijskoj Fiedieracii (wmiestie c Polozheniem O Fiedieralnoj Szluby wojsk nacjonalnoj gwardii Rossijskoj Fiedieracii)* – <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=205384&fld=134&dst=1000000001,0&rnd=0.04971169842674861#0> (20.10.2016).

³⁷ <http://www.tvn24.pl/magazyn-tvn24/trzesienie-ziemi-w-sluzbach-putin-wykupil-polisena-zycie,34,801> (20.10.2016).

³⁸ Rosgwardija przejmuje z kompetencji MSW wojska wewnętrzne tego ministerstwa oraz takie formacje, jak Mobilne Oddziały Specjalnego Przeznaczenia (OMON) – do tłumienia masowych niepokojów społecznych i Specjalne Oddziały Szybkiego Reagowania (SOBR) – do walki ze zorganizowaną przestępczością i terroryzmem, ponadto licencjonowanie broni palnej oraz działalności ochronnej, a tym samym kontrolę nad CZOP-ami, czyli prywatnymi firmami ochroniarskimi.

Bezpieczeństwa Państwowego. Pozwala to formułować tezę o „powrocie KGB” – kilka służb ma być połączonych w jedną potężną instytucję bezpieczeństwa³⁹. Od początku istnienia FSB zauważalny jest stale rosnący wzrost jej wpływów, który idzie wespół z rozszerzaniem kompetencji i uprawnień funkcjonariuszy. Wszystko po to, żeby FSB mogło być nazywane godną następczynią KGB.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie pozycji ustrojowej służb specjalnych w Federacji Rosyjskiej. Są one kluczowym ogniwem systemu władzy. Artykuł poświęcony jest analizie wybranych służb specjalnych bezpośrednio podległych Prezydentowi Federacji Rosyjskiej: Federalnej Służbie Bezpieczeństwa, Służbie Wywiadu Zagranicznego oraz Federalnej Służbie Ochrony.

Katarzyna Jurewicz-Bakun

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN FEDERATION

The purpose of this article is to present the political position of secret services in the Russian Federation. Secret services play an important role in the system of state authorities. This article is devoted to the analysis of selected secret services directly subordinate to the President of the Russian Federation: the Federal Security Services (FSB), The Foreign Intelligence Service (SVR RF) and the Federal Protection Service (FSO).

KEY WORDS: *secret services, internal and external security of the state, the Federal Security Service, the Foreign Intelligence Service, the Federal Protection Service*

³⁹ W skład tych struktur wejść ma też FSO i SWR. Zob. <http://kresy24.pl/drzyjcie-rosjanie-wraca-kgb/>; <https://www.wprost.pl/swiat/10023798/Rosjanie-reformuja-sluzby-W-rzeczywistosci-wraca-KGB.htm>; http://wiadomosci.wp.pl/kat,142954,title,W-Rosji-wraca-KGB-Przed-wyborami-prezydenckimi-w-2018-ma-powstac-nowy-superresort,wid,18513032,wiadomosc.html?ticaid=117fd2&_tictsn=3 (20.10.2016).

Bibliografia

- Fidieralnyj zakon ot 10 janwaria 1996 g. № 5-FZ *O uniesznej razwiedkie*, <http://base.garant.ru/10135745> (20.10.2016).
- Fidieralnyj zakon ot 27 maja 1996 g. № 57-FZ *O gosudarstwiennoj ochranie*, <http://base.garant.ru/10105588> (20.10.2016).
- Fidieralnyj zakon ot 3 aprielia 1995 g. № 40-FZ *O Fidieralnoj Służbie Biezopasnosti*, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_6300 (20.10.2016).
- Fidieralnyj zakon ot 6 ijunia 2016 g. № 374-FZ *O unieszenii izmienij w fidieralnyj zakon „O protivodiejstwiu tierrorizmu” i tdielnyje zakonodatielnyje akty Rossijskoj Fiedieracii w cziaści ustanowlienia dopolnitelnych mier protivodiejstwia tierrorizmu i obiespieczienija obszczestwiennoj biezopasnosti*, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/41108/page/1> (20.10.2016).
- Fidieralnyj zakon ot 6 marta 2006 g. № 35-FZ *O protivodiejstwiu tierrorizmu*, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=201212&fld=134&dst=100187,0&rnd=0.2608904100922953#0> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 11 ijulia 2004 g. № 870 *Waprosy Fiederalnoj Służby Biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracii*, – <http://www.fsb.ru/fsb/npd/more.htm?id%3D10342842@fsbNpa.html> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 11 marta 2003 g. № 308, *O merach po sowierszenstwowaniju gosudarstwiennogo uprawlieniija w oblasti biezopasnosti Rossijskoj Fiedieracii*, <http://kremlin.ru/acts/bank/19298> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 15 fiewralia 2006 g. № 116 *O merach po protivodiejstwiu tierrorizmu*, <http://base.garant.ru/12145028> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 19 ijunia 1996 g. № 938 *O Fiederalnoj Służbie Ochrany Rossijskoj Fiedieracii* – <http://base.garant.ru/10135315/#friends> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 30 sientabria 2016 g. № 510 *O Fiederalnoj Służbie wojsk nacjonalnoj gwardii Rossijskoj Fiedieracii (wmiestie c Położenijem O Fiederalnoj Służbie wojsk nacjonalnoj gwardii Rossijskoj Fiedieracii)*, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=205384&fld=134&dst=100000001,0&rnd=0.04971169842674861#0> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 5 aprielia 2016 g. № 157 *Waprosy Fiederalnoj Służby wojsk nacjonalnoj gwardii Rossijskoj Fiedieracii*, <http://kremlin.ru/events/president/news/51648> (20.10.2016).

- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 7 awgusta 2004 g. № 1013 *Waprosy Fiedieralnoj Szużby Ochrazy Rossijskoj Fiedieracii*, <http://base.garant.ru/187291/#friends> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii ot 7 sjentjabria 2004 g. № 1146 *Waprosy Gławnogo uprawlienija specjalnych programm Priezidenta Rossijskoj Fiedieracii*, <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=194028&fld=134&dst=1000000001,0&rnd=0.48618869145720156#0> (20.10.2016).
- Ukaz Priezidenta RSFSR ot 12 diekabria 1991 g. № 293 *Ob obrazowanii Szużby wnieszej razwiedki RSFSR*, <http://kremlin.ru/acts/bank/581> (20.10.2016).
- Zakon Rossijskoj Fiedieracii ot 8 ijulia 1992 g. № 3245-I *O wnieszej razwiedkie*, <http://base.garant.ru/184765> (20.10.2016).
- Jurewicz-Bakun K., *Rola Prezydenta Federacji Rosyjskiej w zakresie bezpieczeństwa i obronności państwa*, [w:] M. Kubiak, M. Minkina (red.), *Współczesne bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe. Uwarunkowania, relacje, zależności. Część II*, Siedlce 2011.
- Konstytucja Rosji*, Wydawnictwo Sejmowe, tł. A. Kubik, Warszawa 2000.
- Kraj K., *Federalna Szużba Ochrazy Federacji Rosyjskiej*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2010, nr 1–2.
- Kraj K., *Narodowy Komitet Antyterrorystyczny instrumentem politycznego i militarnego zwalczania terroryzmu w Rosji*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2009, nr 3–4.
- Kraj K., *Szużby specjalne w systemie bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej*, [w:] P. Olszewski, T. Kapuśniak, W. Lizak (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe, wyzwania i zagrożenia XXI wieku*, Radom 2009.
- Minkina M., *Sztuka wywiadu w państwie współczesnym*, Warszawa 2014.
- Minkina M., *Wywiad Federacji Rosyjskiej*, Siedlce 2012.
- Ostojski J., *Bezpieczeństwo narodowe*, „Konspekt” 2007, nr 2, <http://www.up.krakow.pl/konspekt/29/index.php?i=008> (20.10.2016).
- Pawlikowicz L., *Pion kontrwywiadu zagranicznego 1. Zarządu Głównego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1954–1991 – funkcje, struktury i kadry. Zarys problematyki*, „Przeгляд Bezpieczeństwa Wewnętrzznego” 2012, nr 7, <http://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje/przeгляд-bezpieczenstw-8/895,Przeгляд-Bezpieczenstwa-Wewnetrznego-nr-7-4-2012.html> (20.10.2016).
- Sołdatow A., Borogan I., *KGB/FSB Władcy Rosji*, Warszawa 2015.

Andrzej Pogłódek, Krystian Nowak

Służby specjalne w systemie politycznym Kirgistanu

SŁOWA KLUCZOWE:

*Kirgistan, Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Narodowego,
Główny Zarząd Wywiadowczy, służby specjalne, Azja Środkowa,
bezpieczeństwo narodowe*

STUDIA I ANALIZY

Proces uzyskiwania przez Kirgistan niepodległości rozpoczął się wraz z przyjęciem przez Radę Najwyższą Kirgiskiej SRR w dniu 15 grudnia 1990 roku „Deklaracji o suwerenności państwowej Kirgiskiej SRR”¹. Opierając się na tym akcie oraz Konstytucji Kirgiskiej SRR z 1978 roku, w dniu 31 sierpnia 1991 roku Rada Najwyższa uchwaliła „Deklarację o niepodległości państwowej Republiki Kirgistanu”². Od tego momentu Kirgistan stał się państwem niepodległym. Przed młodym państwem stanęło wiele wyzwań, z których najważniejszym było przeprowadzenie demokratycznej transformacji ustrojowej. Nowa demokratyczna Konstytucja została przyjęta 5 maja 1993 roku przez Radę Najwyższą³.

Przed Kirgistanem stanęło także zadanie zorganizowania własnych służb specjalnych. Dotychczas istniejące były bowiem częścią ogólnozwiązkowych służb specjalnych. Już 20 listopada 1991 roku dekretem Prezydenta Republiki Kirgizji „O reorganizacji organów bezpieczeństwa państwowego Republiki Kirgistanu”⁴ uległ likwidacji Komitet Bez-

¹ <http://www.gorby.ru/userfiles/kirgizia.pdf> (20.10.2016).

² http://old.iea.ras.ru/books/05_KIRG/270120041302.htm (20.10.2016).

³ Zob. R. Gortat, *Kirgistan. Natura zmiany systemowej (1990–1996)*, Warszawa 2009. s. 127 i n.

⁴ Dekret Prezydenta Republiki Kirgizji z 20 listopada 1991 roku „O reorganizacji organów bezpieczeństwa państwowego Republiki Kirgistanu”, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/48277?cl=ru-ru> (20.10.2016).

pieczeństwa Państwowego (KGB) Republiki Kirgizji. Na jego miejsce utworzono Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Narodowego. Oprócz niego do 2010 roku istniała także Służba Ochrony Państwowej (SGO), utworzona dekretem Prezydenta Kirgizji z 16 września 1992 roku. Zadaniem tej służby specjalnej było zapewnianie bezpieczeństwa: Prezydentowi Kirgizji i członkom jego rodziny, Premierowi, przewodniczącemu Żogorku Kenesza, przewodniczącemu Sądu Konstytucyjnego, a także głowom i szefom rządów innych państw w czasie ich pobytu w Kirgizji.

Zadaniami Służby Ochrony Państwowej były:

- a) prognozowanie i ujawnienie zagrożenia dla życia i zdrowia podmiotów będących pod jej ochroną, wykonywanie kompleksu działań w celu zapobieżenia temu zagrożeniu;
- b) zapewnianie ich bezpieczeństwa w miejscach ich stałego i czasowego pobytu;
- c) zapewnienie w granicach swoich uprawnień organizacji i funkcjonowania środków łączności prezydenta i rządu;
- d) udział w granicach swoich uprawnień w walce z terroryzmem;
- e) ochrona ochranianych obiektów;
- f) zapobieganie, ujawnianie i przerywanie przestępstw i innych naruszeń prawa w ochranianych obiektach.

Oprócz tego Kirgizja zachowała wojskowe służby specjalne. Te jednak, w przeciwieństwie do cywilnych, nie przeszły znaczących zmian, co zresztą było typowe dla państw Azji Centralnej.

W 2005 roku, w wyniku rewolucji, obalony został prezydent Askar Akajew. Nowym prezydentem został Kurmanbek Bakijew. Rewolucja z 2005 roku nie przyniosła wbrew nadziejom Kirgizów znaczących zmian politycznych. Nie dokonano także żadnych rewolucyjnych zmian w służbach specjalnych.

W 2010 roku w Kirgistanie wybuchła kolejna rewolucja. Podstawowymi przyczynami były trwająca wciąż trudna sytuacja gospodarcza i niski poziom życia, uchylanie się władz od rozwiązywania problemów gospodarczych i społecznych; trwająca walka o władzę między kirgiskimi klanami z północy i południa kraju; rozpad elity rządzącej i narastanie tendencji autorytarnych w okresie prezydentury K. Bakijewa. 7 kwietnia 2010 roku po obaleniu Kurmanbeka Bakijewa władzę objął Rząd Tymczasowy na czele z R. Otumbajewą. Rząd Tymczasowy przejął pełnię władzy w Kirgizji. Nowe władze jeszcze w okresie przejściowym zlikwidowały Państwową Służbę Ochrony istniejącą od 1992 roku, a jej zadania przekazały Państwowemu Komitetowi Bezpieczeństwa Narodowego.

Już 27 czerwca 2010 roku w referendum została przyjęta nowa Konstytucja Kirgizji. Udział w referendum wzięło 1 962 804 obywateli, co stanowiło 72,24% ogółu uprawnionych. Poparło ją 90,57% uczestników referendum czyli 1 777 339 osób. Przeciwno zagłosowało 158 373 osób co stanowiło 8,07% uczestników. Konstytucja uczyniła Kirgizję pierwszą republiką parlamentarno – prezydencką w Azji Środkowej. W warstwie ustrojowej nowa Konstytucja Kirgizji z 27 czerwca 2010 roku określiła państwo jako suwerenne, unitarne, demokratyczne, prawne, świeckie i socjalne. Nowa konstytucja zasadniczo zmieniła ustrój polityczny. W myśl konstytucji z 2010 roku, władza państwowa w Kirgistanie funkcjonuje na zasadzie trójpodziału władz na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą oraz ich współdziałania. Władza ustawodawcza należy do Żogorku Kenesza – parlamentu Republiki Kirgiskiej. Władza wykonawcza w Kirgistanie jest sprawowana przez Rząd, podległe mu ministerstwa, komitety państwowe, urzędy administracyjne i lokalne administracje państwowe. Władzę sądowniczą Republiki Kirgiskiej tworzą Sąd Najwyższy, Izba Konstytucyjna Sądu Najwyższego i lokalne sądy. Oprócz tego Konstytucja Kirgistanu z 2010 roku przyjmuje zasadę suwerenności narodu stanowiąc, iż Naród Kirgistanu jest suwerenem i jedynym źródłem władzy państwowej w Republice Kirgiskiej. Naród Kirgistanu urzeczywistnia swoją władzę bezpośrednio w wyborach i referendach⁵, a także poprzez system organów państwowych i organów samorządu lokalnego⁶ na podstawie Konstytucji i ustaw.

Podstawowymi zasadami mającymi na celu zapewnienie bezpieczeństwa narodowego są:

- przestrzeganie Konstytucji Republiki Kirgiskiej, ustaw i innych aktów normatywnych Republiki Kirgiskiej, a także powszechnie przyjętych zasad i norm prawa międzynarodowego,
- poszanowanie podstawowych praw i wolności człowieka,
- adekwatność zastosowanych środków mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa narodowego w stosunku do zagrożeń wobec istotnych interesów osób, społeczeństwa i państwa,

⁵ Oprócz referendum obywatele mają także prawo inicjatywy ludowej, o tej instytucji zob. B. Szmulik, A. Poglódek, *Ludowa inicjatywa ustawodawcza w Republice Kirgizji*, [w:] P. Mikuli, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca (red.), *Ustroje tradycje i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2015, s. 502–512.

⁶ O samorządzie terytorialnym w Kirgistanie zob. A. Poglódek, B. Przywora, *Samorząd terytorialny w Kirgistanie – zagadnienia ustrojowoprawne*, „Samorząd Terytorialny” 2015, nr 5, s. 79–87.

- pierwszeństwo środków politycznych i ekonomicznych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego,
- zachowanie równowagi między życiowo ważnymi interesami osób, społeczeństwa i państwa;
- wzajemna odpowiedzialność osób, społeczeństwa i państwa w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego,
- integracja z międzynarodowymi systemami bezpieczeństwa,
- jawność i dostępność informacji o działalności organów władzy państwowej podejmowanych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego (z wyjątkiem przypadków, kiedy taka jawność i dostępność może przynieść szkodę interesom narodowym w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa).

Przy zapewnianiu bezpieczeństwa narodowego niedopuszczalne jest ograniczenie praw i wolności człowieka i obywatela, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez Konstytucję i ustawodawstwo Republiki Kirgiskiej. W razie konieczności wprowadzenia ograniczeń praw i wolności człowieka i obywatela obowiązuje zasada zachowania proporcjonalności wobec zastosowanych środków. Obywatele, organizacje i zrzeszenia społeczne mają prawo otrzymać wyjaśnienia (również w formie pisemnej) dotyczących powodów ograniczenia ich praw i wolności od organów zapewniających bezpieczeństwo narodowe.

W myśl ustawy o bezpieczeństwie narodowym do podstawowych funkcji systemu bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgiskiej należy zaliczyć⁷:

- prognozowanie wewnętrznych i zewnętrznych zagrożeń dla ważnych interesów bezpieczeństwa narodowego, dokonywanie czynności operacyjnych i długookresowych dla zapobiegania i neutralizacji zagrożeń o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym,
- zapewnianie integralności terytorialnej i bezpieczeństwa Republiki Kirgiskiej,
- zapewnianie podstawowych praw i wolności obywateli,
- tworzenie i utrzymywanie w gotowości sił i środków mających na celu zapewnianie bezpieczeństwa narodowego;
- tworzenie i optymalizowanie ustawodawstwa w sferze bezpieczeństwa narodowego;
- tworzenie zharmonizowanych stosunków między grupami narodowymi, wzmacnianie porządku społecznego, stabilności społeczeństwa i państwa w sferze socjalno-politycznej,

⁷ Art. 73 закона Кыргызской Республики от 26 февраля 2003 года № 44 «О национальной безопасности».

- zapewnienie równorzędnej i wzajemnej współpracy z innymi państwami,
- zarządzanie siłami i środkami mającymi na celu zapewnienie bezpieczeństwa narodowego w codziennych warunkach oraz w sytuacjach nadzwyczajnych,
- zapewnienie systemu środków dla przywrócenia normalnego funkcjonowania bezpieczeństwa narodowego w regionach, które ucierpiały w wyniku zajścia sytuacji nadzwyczajnych,
- tworzenie sprzyjających warunków dla rozwoju ekonomiki Republiki Kirgiskiej i jej harmonijnej integracji z gospodarką światową,
- uczestniczenie w działaniach, mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa poza granicami Republiki Kirgiskiej, wynikających z zawartych umów międzynarodowych.

Zgodnie z ustawą o bezpieczeństwie narodowym Kirgistanu, system bezpieczeństwa narodowego tworzą organy władzy państwowej Republiki Kirgiskiej, państwowe i społeczne organizacje i zrzeszenia, a także obywatele, biorący udział w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego, w tym również ustawodawstwo, które reguluje problematykę bezpieczeństwa państwa. W celu bezpośredniego realizowania zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa obywateli, społeczeństwa i państwa, w systemie władzy wykonawczej utworzone zostały państwowe organy bezpieczeństwa narodowego. Obecnie w Republice Kirgiskiej zadania te wykonywane są przez Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Narodowego (PKBN) oraz Główny Zarząd Wywiadowczy – działający w ramach struktury Ministerstwa Obrony Kirgistanu.

W Kirgistanie ustawodawca zrezygnował z używania pojęcia „służby specjalne”, na rzecz terminu „organy bezpieczeństwa narodowego”. Organy bezpieczeństwa narodowego są organami władzy wykonawczej Republiki Kirgiskiej, których celem jest zapobieganie zagrożeniom bezpieczeństwa Republice Kirgiskiej.

Organy bezpieczeństwa narodowego wchodzi w skład systemu bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgiskiej. W ramach przyznaných im kompetencji zapewniają bezpieczeństwo obywateli, społeczeństwa i państwa. Zasadniczymi zadaniami organów bezpieczeństwa są: ujawnienie, zapobieganie i neutralizowanie aktywności wywiadowczo-dywerysyjnej obcych służb specjalnych, przeciwdziałanie szpiegostwu, a także zapobieganie bezprawnym zamachom na ustrój konstytucyjny, suwerenność i integralność terytorialną Republiki Kirgiskiej. Organy bezpieczeństwa narodowego działają na podstawie zasad praworządności, jawności oraz poszanowania praw i wolności jednostki. W celu wypełniania powierzonych ustawowo zadań mogą

nawiązywać kontakty z organami bezpieczeństwa innych państw i współdziałać z nimi na podstawie ratyfikowanych umów międzynarodowych. Organy bezpieczeństwa narodowego współdziałają z organami ochrony prawnej i innymi organami państwowymi w trybie określonym ustawami Republiki Kirgiskiej. W organach bezpieczeństwa narodowego niedopuszczalne jest tworzenie partii politycznych lub ich przedstawicielstw.

W celu koordynacji działalności organów bezpieczeństwa narodowego w zakresie przeciwdziałania terroryzmowi utworzono Centrum Antyterrorystyczne. Stanowi ono część Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa Narodowego. Zajmuje się przygotowaniem podstaw polityki państwa w obszarze zwalczania terroryzmu i koordynacją działań w tym względzie organów państwowych. Jego zadaniem jest zapewnienie współdziałania działań w zakresie zapobiegania, wykrywania i likwidowania zagrożenia terrorystycznego, a także w zakresie ujawniania i usuwania przyczyn i warunków sprzyjających przygotowaniu i realizacji aktów terrorystycznych⁸.

System organów bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgiskiej tworzą: organ państwowy, kierujący problematyką bezpieczeństwa narodowego (tj. Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Narodowego), jego delegatury w obwodach, mieście Biszkeku i podległe im miejskie i rejonowe komisariaty (oddziały) oraz organy kontrwywiadu wojskowego (tj. Główny Zarząd Wywiadowczy).

Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Narodowego jest organem administracji państwowej Republiki Kirgiskiej i w granicach swoich kompetencji sprawuje kierownictwo w sferze bezpieczeństwa narodowego. Realizuje zadania w podstawowych kierunkach działalności w celu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego oraz ponosi odpowiedzialność za zapewnienie bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgiskiej.

Z kolei organ kontrwywiadu wojskowego, czyli Główny Zarząd Wywiadowczy, kieruje sprawami bezpieczeństwa narodowego w obszarze zabezpieczenia kontrwywiadowczego jednostek i obiektów wojskowych w Republice Kirgistanu. Podstawowym obszarem działalności Głównego Zarządu Wywiadowczego jest wywiad i kontrwywiad, które to działania są wykonywane w sferze zapewnienia bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego państwa.

W myśl obowiązujących rozwiązań Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Narodowego stanowi w płaszczyźnie organizacyjnej element struk-

⁸ Положение от 15 февраля 2013 года „Об Антитеррористическом центре Государственного комитета национальной безопасности Кыргызской», <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/94285> (20.10.2016).

tury administracji rządowej, natomiast Główny Zarząd Wywiadowczy wchodzi w skład Ministerstwa Obrony Narodowej.

Ustawa o organach bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgizji⁹ określa metody i formy pracy operacyjnej prowadzonej przez wszystkie służby specjalne w państwie. Tego typu rozwiązanie umożliwia unifikację czynności operacyjno-rozpoznawczych, co przyczynia się do zapewnienia bezpieczeństwa prawnego funkcjonariuszy służb.

Warto odnotować, że w 2010 r. kompetencje Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa Narodowego zostały rozszerzone o ochronę osób, obiektów i urządzeń ważnych ze względu na dobro i interes państwa. Było to spowodowane likwidacją Służby Ochrony Państwowej, dotychczas odpowiedzialnej za zapewnienie bezpieczeństwa ochrony obiektów państwowych w miejscach ich stałego lub czasowego przebywania oraz wykonywania asysty honorowej przy wizytach przedstawicieli państw obcych i przy Fladze Państwowej Kirgizji ustawionej na centralnym placu „Ała-Too” miasta Biszkeku.

Szef Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa Narodowego (i jego zastępcy) są powoływani i odwoływani przez Prezydenta Republiki Kirgiskiej. Szef PKBN ponosi odpowiedzialność za wykonywanie zadań powierzonych Komitetowi. Na zastępców Szefa Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa Narodowego mogą zostać powołane osoby, które posiadają co najmniej dziesięcioletnie doświadczenie zawodowe nabyte w organach bezpieczeństwa narodowego. W Państwowym Komitecie Bezpieczeństwa Narodowego tworzy się Kolegium. W skład Kolegium wchodzi: Szef Komitetu (jako przewodniczący Kolegium), jego zastępcy oraz członkowie, którzy są zatwierdzani przez Premiera Republiki Kirgiskiej.

Podstawowym zadaniem organów bezpieczeństwa jest wykrywanie, przeciwdziałanie i likwidowanie zagrożeń zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. W celu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgiskiej organy bezpieczeństwa narodowego:

- 1) prowadzą wywiadowczą i kontrwywiadowczą działalność, w tym w szczególności: przeciwdziałają działalności ekstremistycznej, prowadzą walkę z wywiadowczo-dywersyjną działalnością służb specjalnych innych państw i organizacji, terroryzmem, korupcją, przemytem narkotyków oraz nielegalnym przewozem towarów z pominięciem opłat celnych i innych należności wobec państwa,

⁹ Закон Кыргызской Республики от 11 января 1994 года № 1362-XII „Об органах национальной безопасности Кыргызской Республики», <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/710> (20.10.2016).

- zapewniają ochronę ustroju konstytucyjnego, suwerenności i integralności terytorialnej Republiki Kirgiskiej;
- 2) przygotowują i podejmują środki dla ujawniania i zapobiegania przestępstwom, prowadzą działania operacyjno-śledcze i dochodzenia w stosunku do osób podejrzanych o popełnienie przestępstw w tym także z wykorzystaniem czynności operacyjno-technicznych;
 - 3) organizują system ochrony tajemnic państwowych, uczestniczą w zapewnieniu bezpieczeństwa informacyjnego, w tym przedstawiają na wniosek uprawnionych organów informacje o poszczególnych osobach w określonym trybie, dotyczącym dopuszczenia ich do tajnych informacji;
 - 4) biorą udział w przygotowaniach działań i prowadzeniu środków dla zapewnienia bezpieczeństwa obiektów przemysłu obronnego, transportowego, łącznościowego, instytucji systemu finansowo-kredytowego i innych obiektów strategicznych w zakresie określonym przez Rząd Republiki Kirgiskiej. Ponadto uczestniczą w zapewnianiu bezpieczeństwa transportów specjalnych w transporcie kolejowym i lotniczym;
 - 5) prowadzą wspólnie z instytucjami naukowo-badawczymi badania i prognozują rozwój procesów i problemów społecznych w zakresie tematyki bezpieczeństwa narodowego, prowadzą pracę informacyjno-analityczną w celu zaspokojenia potrzeb wywiadu i kontrwywiadu; zajmują się przygotowaniem, produkcją i eksploatacją zautomatyzowanych systemów informacyjno-analitycznych;
 - 6) uczestniczą w czynnościach mających na celu zapobieganie i zwalczanie masowych konfliktów między grupami etnicznymi, nadzwyczajnych zdarzeń w strategicznych i obiektach obronnych;
 - 7) współdziałają z organami państwa w ochronie granic państwa;
 - 8) wykonują działania mające zapewnić gotowość i funkcjonowanie punktów administrowania w czasie wojny;
 - 9) wykonują działania dla zapewnienia bezpieczeństwa sił zbrojnych i innych formacji wojskowych i obiektów strategicznych rozmieszczonych na terytorium Republiki Kirgiskiej;
 - 10) przygotowują i przeprowadzają działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa ważnych państwowych i społeczno-politycznych wydarzeń przeprowadzanych na obszarze Republiki Kirgiskiej, uczestniczą w ochronie osób ze względu na dobro i interes państwa, a także wspólnie z organami spraw wewnętrznych – poszczególnych przedstawicielstw dyplomatycznych obcych państw – akredytowanych przy organach władzy państwowej Republiki Kirgiskiej;

- 11) prowadzą działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa przedstawicielstw dyplomatycznych, konsulatów i innych instytucji państwowych Republiki Kirgiskiej i jej obywateli poza granicami państwa;
- 12) prowadzą działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa w stosunku do świadków, poszkodowanych i innych uczestników sądowych postępowań karnych, na wniosek sądu, prokuratury, naczelnika organu dochodzeniowego lub śledczego;
- 13) zapewniają ochronę specjalnych środków łączności (rządowej, szyfrowanej, utajnionej); uczestniczą w przygotowaniu i stworzeniu specjalnej procedury w celu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego;
- 14) sprawują kontrolę importu i eksportu (w tym wydają zezwolenia na wwóz do Republiki Kirgiskiej i wywóz poza jej granice):
 - urzędów szyfrujących i ich dokumentacji technicznej,
 - specjalnych środków technicznych, przeznaczonych do szyfrowanego otrzymywania wiadomości;
- 15) realizują inne zadania w celu zapewnienia wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa Republiki Kirgiskiej na polecenie Prezydenta Republiki Kirgiskiej, Rządu Republiki Kirgiskiej;
- 16) przygotowują i przeprowadzają czynności mające na celu zabezpieczenie własnych informacji;
- 17) regularnie informują organy władzy państwowej Republiki Kirgiskiej w sprawach, dotyczących problematyki bezpieczeństwa narodowego;
- 18) przeprowadzają działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa obiektów ochrony państwowej¹⁰.

Organy bezpieczeństwa narodowego w celu wykonywania powierzonych im zadań mają prawo:

- 1) dokonywać czynności operacyjno-rozpoznawczych w celu rozpoznania, zapobiegania oraz wykrywania przestępstw, a także w ramach zapewnienia walki z działalnością wywiadowczo-dywersyjną obcych służb specjalnych organy bezpieczeństwa są uprawnione do zwracania się o pomoc do obywateli (za ich zgodą);
- 2) przeprowadzać niezbędne czynności śledcze w celu rozpoznania, zapobiegania i wykrywania przestępstw;
- 3) posiadać areszty do tymczasowego zatrzymania oraz areszty śledcze dla zatrzymywania osób zatrzymanych przez organy bezpieczeństwa narodowego w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa;

¹⁰ Art. 15 закона Кыргызской Республики от 11 января 1994 года № 1362-XII „Об органах национальной безопасности... .

- 4) dokonywać kontroli dokumentów w celu potwierdzenia tożsamości, dokonywać osobistej rewizji zatrzymanych osób, przeszukać środki transportu, z których korzystali podejrzani w momencie zatrzymania, a także przeszukać i zatrzymywać znajdujące się przy nich rzeczy i dokumenty;
- 5) korzystać, w celach służbowych, ze środków łączności, które należą do prywatnych przedsiębiorstw i innych instytucji i organizacji oraz państwowych jednostek wojskowych;
- 6) wykorzystywać w sytuacjach, nie cierpiących zwłoki, środki transportu, należące do prywatnych przedsiębiorstw i innych instytucji i organizacji oraz państwowych jednostek wojskowych, zrzeszeń społecznych i obywateli (z wyjątkiem środków transportu należących do przedstawicielstw dyplomatycznych, konsularnych i innych instytucji państw obcych lub organizacji międzynarodowych) w celu: zapobiegania przestępstw, zatrzymywania osób, które dokonały lub są podejrzewane o dokonanie przestępstwa, przekazania osób zatrzymanych, a także w celu przewiezienia obywatela pilnie potrzebującego pomocy medycznej z miejsca przestępstwa lub katastrofy do instytucji ratowniczej;
- 7) prowadzić kontrolę nad zapewnieniem tajemnicy państwowej;
- 8) gwarantować ochronę specjalnych środków łączności i urządzeń szyfrujących;
- 9) zajmować się innymi kwestiami związanymi z zapewnieniem bezpieczeństwa narodowego w ministerstwach, komitetach państwowych, urzędach administracyjnych, lokalnych administracjach państwowych i innych organach państwowych, w przedsiębiorstwach, w instytucjach i organizacjach niezależnie od ich formy własności, a także w jednostkach wojskowych;
- 10) przedstawiać wnioski w celu usunięcia ujawnionych uchybień w zakresie dotyczących interesu bezpieczeństwa państwa;
- 11) sprawować kontrolę nad bezpieczeństwem systemów informacyjno-telekomunikacyjnych, systemów szyfrowania, utajnionych i innych specjalnych środków łączności;
- 12) sprawować kontrolę nad przestrzeganiem reżimu tajności przy posługiwaniu się informacją szyfrowaną w państwowych jednostkach szyfrujących oraz w jednostkach znajdujących się poza granicami państwa;
- 13) sprawować kontrolę nad zapewnieniem ochrony szczególnie ważnych obiektów i znajdujących się w nich środków technicznych, nie dopuszczając ujawnienia informacji kanałami technicznymi;
- 14) żądać od ministerstw, komitetów państwowych i urzędów administracyjnych, od innych organów państwowych, a także znajdujących

- się na obszarze Republiki instytucji, organizacji, przedsiębiorstw i innych osób prawnych niezależnie od ich formy własności, oraz jednostek wojskowych i zrzeszeń społecznych informacji niezbędnych do wykonywania obowiązków związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa narodowego;
- 15) przeszukiwać mieszkania, lokale przedsiębiorstw i innych organizacji i instytucji przy wykonywaniu czynności operacyjnych mających na celu zapobieganie przestępstwom (legalność i zasadność tych działań podlegają ocenie sądu);
 - 16) żądać od kierowników, osób urzędowych i innych pracowników przedsiębiorstw, instytucji, organizacji niezależnie od ich podległości i formy własności, a także osób, zajmujących się indywidualną lub inną działalnością zarobkową i innymi rodzajami działalności, niezbędnych wiadomości i dokumentów, dotyczących prowadzonej działalności;
 - 17) sprawdzać zgodność państwowego, spółdzielczego, społecznego majątku z danymi rachunkowymi i sprawozdawczymi przedsiębiorstw, instytucji, organizacji;
 - 18) żądać przeprowadzenia audytów, inwentaryzacji i rewizji;
 - 19) otrzymywać w instytucjach kredytowo-finansowych zaświadczeń o operacjach na rachunkach bankowych, wkładach osób fizycznych i prawnych;
 - 20) zabezpieczać kasy i inne miejsca, w których przechowywane są środki finansowe, papiery wartościowe i dokumenty;
 - 21) pobierać próbki surowców i półfabrykantów;
 - 22) wydawać, w granicach swoich kompetencji i na podstawie obowiązującego ustawodawstwa Republiki Kirgiskiej, rozkazy i zalecenia, w tym organizować, kontrolować i zapewniać ich wykonanie;
 - 23) zakazywać wykorzystywania na obszarze republiki urządzeń nadających sygnały radiowe, sygnały elektroniczne, które wykorzystywane są z naruszeniem aktów prawnych;
 - 24) wspierać materialnie (w tym przyznawać nagrody) pracowników organów bezpieczeństwa narodowego i inne osoby za zasługi dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego Republiki Kirgiskiej¹¹.

Pracownikami organów bezpieczeństwa narodowego są funkcjonariusze i żołnierze. Do służby w organach bezpieczeństwa narodowego przyjmowani są obywatele Republiki, nieposiadający obywatelstwa innego państwa, nadający się do wykonywania zadań powierzonych organom

¹¹ Art. 15 закона Кыргызской Республики от 11 января 1994 года № 1362-ХІІ „Об органах национальной безопасности...”

bezpieczeństwa ze względu na swoje predyspozycje osobiste, zawodowe, wykształcenie oraz stan zdrowia. Do służby w organach bezpieczeństwa narodowego nie mogą być przyjmowane osoby prawomocnie skazane za przestępstwo (niezależnie, czy przestępstwo uległo zatarciu). Wyjątek stanowi udzielenie prawa łaski przez Prezydenta Republiki.

Pracownicy organów bezpieczeństwa narodowego, będący żołnierzami, odbywają służbę wojskową na podstawie ogólnowojskowych statutów Sił Zbrojnych oraz przepisów właściwych w zakresie odbywania służby wojskowej. Żołnierze zatrudnieni w organach bezpieczeństwa korzystają ze wszystkich uprawnień przewidzianych dla żołnierzy sił zbrojnych Republiki Kirgiskiej. W organach bezpieczeństwa narodowego żołnierze mogą odbywać służbę także na podstawie kontraktu.

Funkcjonariusze organów bezpieczeństwa narodowego przy wykonywaniu swoich obowiązków służbowych są funkcjonariuszami publicznymi i korzystają ze specjalnej ochrony państwowej. Funkcjonariusze przy wykonywaniu czynności służbowych są niezależni (nikt nie może ingerować w ich czynności służbowe), z wyjątkiem uprawnionych organów i osób urzędowych na mocy ustawy. Przy wykonywaniu przez pracowników organów bezpieczeństwa narodowego obowiązków służbowych nie dopuszczalne jest ich zatrzymanie, a także rewizja osobista i przeszukanie ich rzeczy oraz wykorzystywanego przez niego środka transportu bez wniosku właściwego organu bezpieczeństwa narodowego. Mogą bezpłatnie korzystać z przejazdów wszystkimi środkami transportu publicznego, a także w pierwszej kolejności otrzymują dokumenty przewozowe na wszystkie rodzaje transportu. Funkcjonariusze organów bezpieczeństwa narodowego mogą znajdować się w maskach tylko przy przeprowadzaniu operacji specjalnych, w tym zatrzymywaniu podejrzanych o popełnienie przestępstwa, uwalnianiu zakładników, konwojowaniu i ochronie zatrzymanych i skazanych osób. Nie mogą organizować strajków i uczestniczyć w ich przeprowadzeniu, prowadzić jakiegokolwiek działalności gospodarczej, z wyłączeniem pracy naukowej i pedagogicznej.

Maksymalny limit zatrudnienia funkcjonariuszy w organach bezpieczeństwa narodowego zatwierdza Rząd Republiki Kirgiskiej. W celu zapewnienia profesjonalnego przygotowania kadr organ bezpieczeństwa, kierujący sprawami bezpieczeństwa narodowego, może tworzyć specjalne instytucje edukacyjne.

Państwo gwarantuje ochronę socjalną pracownikom organów bezpieczeństwa narodowego. Pracownicy organów bezpieczeństwa narodowego podlegają obowiązkowemu państwowemu ubezpieczeniu osobistemu z środków budżetu republikańskiego. W razie szkody na majątku pracow-

nika organów bezpieczeństwa powstałej w wyniku wykonywania obowiązków służbowych zostaje ona zrekompensowana w pełnym zakresie ze środków budżetu państwa. Także w razie uszczerbku na zdrowiu lub inwalidztwa doznanych w związku z wykonywaniem obowiązków służbowych pracownicy otrzymują comiesięczne zadośćuczynienie w wysokości różnicy między przysługującą im emeryturą, a wynagrodzeniem na ostatnim stanowisku pracy, a także jednorazowe zadośćuczynienie w wysokości pięcioletniego wynagrodzenia. W przypadku śmierci pracownika organów bezpieczeństwa narodowego w związku z wykonywaniem przez niego obowiązków służbowych rodzinie zmarłego i osobom będących na jego utrzymaniu wypłaca się jednorazowe uposażenie w wysokości dziesięcioletniego wynagrodzenia zmarłego pracownika oraz przyznaje się comiesięczną rentę.

W razie stwierdzenia u pracownika organów bezpieczeństwa narodowego inwalidztwa, związanego z wykonywaniem obowiązków służbowych, przysługuje mu jednorazowe świadczenie w ustawowej określonej wysokości (inwalidzie I grupy – w wysokości pięcioletniego uposażenia, inwalidzie II grupy – czteroletniego uposażenia; inwalidzie III grupy – trzyletniego uposażenia). W przypadku powstania u pracownika organów bezpieczeństwa narodowego w okresie odbywania służby ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, wypłaca mu się jednorazowe świadczenie w wysokości rocznego uposażenia, w razie lekkiego uszczerbku na zdrowiu – półroczne uposażenie z środków właściwego budżetu. Pracownikom organów bezpieczeństwa narodowego, wykorzystującym w celach służbowych prywatne środki transportu, przysługuje rekompensata pieniężna w wysokości przewidzianej ustawowo.

Organy bezpieczeństwa w Republice Kirgistanu stanowią ważny element w systemie zagwarantowania bezpieczeństwa obywatelom i państwa. Do najważniejszych zadań służb specjalnych należy ochrona Republiki przed działaniami mogącymi stwarzać niebezpieczeństwo dla ustroju konstytucyjnego, suwerenności i integralności terytorialnej, a także neutralizowanie aktywności wywiadowczo-dywersyjnej obcych służb specjalnych. Jednakże praktyka ustrojowa znacznie różni się z rzeczywistością normatywną, gdyż Państwowy Komitet Bezpieczeństwa Państwa jest uważany za najbardziej skorumpowany organ administracji państwowej¹². Przejrzystość w zakresie wykonywania ustawowych zadań pozostawia wiele do życzenia. Kontrola społeczna i sądowa także jest

¹² Т. Асанов, *ГКНБ считается самым коррумпированным госорганом в Кыргызстане*, http://kyrgyztoday.kg/ru/news_ru/gknb-schitaetsya-samym-korruptirovann (10.10.2016).

wysoce ograniczona. Ich właściwą działalność hamują głównie korupcja i duże upolitycznienie organów bezpieczeństwa.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie roli sił specjalnych w systemie organów państwowych w Kirgistanie. Autorzy poddali analizie podstawowe funkcje systemu bezpieczeństwa narodowego, kompetencje organów bezpieczeństwa narodowego oraz status funkcjonariuszy i żołnierzy pełniących służbę w siłach specjalnych Republiki Kirgiskiej. Zadania i uprawnienia przyznane Państwowemu Komitetowi Bezpieczeństwa Narodowego oraz Głównemu Zarządowi Wywiadowczemu są rozległe, przy jednoczesnej ograniczonej kontroli społecznej i sądowej ich wykonywania.

Andrzej Poglódek, Krystian Nowak

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF KYRGYZSTAN

The purpose of the article is to present the status of secret services in the system of national authorities in Kyrgyzstan. The authors have attempted to present the basic functions of national security system, competences of national security authorities and status of officers and soldiers serving in the special forces of the Kyrgyz Republic. The tasks and powers granted to the State National Security Committee and Main Intelligence Directorate are extensive. Social control and judicial review are highly limited. The politicization of national security authorities and a high degree of corruption block their proper functioning.

KEY WORDS: *Kyrgyzstan, State National Security Committee, Main Intelligence Directorate, secret services, Central Asia, national security*

Bibliografia

Асанов Т., *ГКНБ считается самым коррумпированным госорганом в Кыргызстане*, http://kyrgyztoday.kg/ru/news_ru/gknb-schitaetsya-a-samum-korrumpirovann (20.10.2016).

Закон Кыргызской Республики от 11 января 1994 года № 1362-ХІІ *Об органах национальной безопасности Кыргызской Республики*, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/710> (20.10.2016).

- Закон кыргызской республики от 14 апреля 1994 года № 1476-ХІІ *О защите государственных секретов Кыргызской Республики*, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/739?cl=ru-ru> (20.10.2016).
- Закон кыргызской республики от 8 августа 2012 года N 153 *О противодействии коррупции*, http://minjust.gov.kg/?page_id=24763 (20.10.2016).
- Закон кыргызской республики от 8 ноября 2006 года № 178 *О противодействии терроризму*, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1971> (20.10.2016).
- Положение от 15 февраля 2013 года *Об Антитеррористическом центре Государственного комитета национальной безопасности Кыргызской*, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/94285> (20.10.2016).
- Galicki Z., *Status prawnych służb specjalnych w wybranych państwach zachodnich*, Warszawa 1996.
- Gortat R., *Kirgistan. Natura zmiany systemowej (1990–1996)*, Warszawa 2009.
- Pogłódek A., Przywora B., *Samorząd terytorialny w Kirgistanie – zagadnienia ustrojowoprawne*, „Samorząd Terytorialny” 2015, nr 5.
- Szmulik B., Pogłódek A., *Ludowa inicjatywa ustawodawcza w Republice Kirgizji*, [w:] P. Mikuli, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca (red.), *Ustroje tradycje i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2015.
- Pogłódek A., Przywora B., *Status prawny akyjkaczy (ombudsmana) w Republice Kirgizji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 2.

Artur Olechno

Służby specjalne w systemie politycznym Ukrainy

SŁOWA KLUCZOWE:

*Ukraina, służby specjalne, bezpieczeństwo państwa,
Służba Bezpieczeństwa Ukrainy, Rada Bezpieczeństwa i Obrony Ukrainy*

Ukraina po raz kolejny znajduje się w fazie dużej reformy całej administracji państwowej, która nie omija również i sfery bezpieczeństwa. Bardzo duża zmienność struktur organów państwowych w tej materii sprawia pewien problem w przedstawieniu tytułowego zagadnienia. Chęć reform jest szczególnie widoczna w ostatnich kilku latach, kiedy to w targanym konfliktem kraju obnażone zostały wady systemu bezpieczeństwa, w tym w funkcjonowaniu służb specjalnych. Rok 2016 miał być kolejnym, na który zaplanowano liczne zmiany. Część ustaw została już uchwalona, dla części brak jest aktów wykonawczych, część pozostała w sferze projektów. Największe zmiany zostały zaplanowane w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, których efektem ma/miała być właściwie całkowita restrukturyzacja resortu¹.

¹ Z tego też powodu można powiedzieć, że artykuł przedstawia służby specjalne Ukrainy okresu przejściowego. Przykładowo w połowie 2016 r. Rada Najwyższa uchwaliła ustawę „O organach wewnętrznych” Zgodnie z jej postanowieniami do organów wewnętrznych planowano włączyć Policję Narodową, Państwową Służbę ds. Sytuacji Nadzwyczajnych (wcześniej MON), Państwową Służbę Migracyjną i Gwardię Narodową. Ustawa została zawetowana przez prezydenta i w konsekwencji odrzucona przez parlament w styczniu 2016 r. (projekt Nr 2561 – *Pro orhany unutrisznich spraw*). Niewykluczone, a właściwie niemal pewne jest, że w najbliższym czasie pojawią się kolejne tego typu nowelizacje.

Konsekwencją rozpadu Związku Radzieckiego i proklamowania Deklaracji o suwerenności Ukrainy była konieczność utworzenia nowej struktury organów państwowych. Jednym z pierwszych obszarów, które objęto reformą było bezpieczeństwo republiki². Dnia 20 września 1991 r. Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła powołanie Służby Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy w miejsce właśnie likwidowanego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego USRR³. W zamyśle miał to być organ podporządkowany prezydentowi i objęty kontrolą parlamentu, którego przewodniczący miał kierować Służbą do czasu wyboru pierwszego prezydenta⁴. W 1992 r. Rada Najwyższa uchwaliła, obowiązującą do dziś, ustawę o Służbie Bezpieczeństwa Ukrainy⁵. Dało to początek dzisiejszym strukturalnym służbom specjalnym.

Obok SBU na strukturalnym służb specjalnych składa się Główny Zarząd Wywiadu Ministerstwa Obrony Ukrainy (GUR), Służba Wywiadu Zagranicznego Ukrainy (SWZ), Państwowe Biuro Śledcze, Państwowa Służba Specjalnej Łączności i Ochrony Informacji, Policja Narodowa Ukrainy, jak również Wydział Operacyjno-Śledczy Państwowej Służby Granicznej Ukrainy⁶, Gwardia Narodowa Ukrainy⁷, a także działające przy prezydencie: Komitet ds. wywiadu oraz Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy⁸.

² Od roku 1918 na terytorium Ukraińskiej Republiki Socjalistycznej działały radzieckie służby specjalne. W latach 1941–1947 w strukturach Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów funkcjonowała Służba Bezpieczeństwa (Służba Bezpieki) prowadząca działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą. Por. K. Kraj, *Służby specjalne Ukrainy*, „MMS Komandos” 2010, nr 7–8, s. 38.

³ Postanowa Werchownoji Rady Ukrainy z 20.09.1991, *Pro Stworennja Służby Nacionalnoji Bezpieki Ukrainy*, Nr 1581-XII.

⁴ Dopiero na 1 grudnia 1991 r. przewidziano łącznie referendum niepodległościowe i wybory prezydenta.

⁵ Ustawa Ukrainy z 25.03.1992, *Pro Służbu Bezpieki Ukrainy*, Nr 2229-XII.

⁶ Zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne PSGU.

⁷ Odtworzone w 2014 r. jednostki żandarmerii wojskowej, podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Ukrainy, których zadaniem jest m.in. zapewnienie porządku i bezpieczeństwa publicznego, zwalczanie organizacji terrorystycznych i nielegalnych grup paramilitarnych. Por. Ustawa Ukrainy z 13.03.2014, *Pro Nacionalnuju Hwardiju Ukrainy*, Nr 876-VII.

⁸ Stąd przedstawiono rozwiązania aktualne na początek 2016 r., a ewentualne propozycje zmian lub wprowadzone zmiany zostały wzmiankowane. Przykładowo pominięto likwidowane organy milicji, jak np. Milicja Podatkowa Ukrainy,

Ostatni z wymienionych organów posiada rangę konstytucyjnego⁹. Jest to jeden z dwóch organów konstytucyjnych działających przy prezydencie (drugim jest *de iure* Przedstawicielstwo Prezydenta Ukrainy w Autonomicznej Republice Krym). Zgodnie z art. 106 p. 18 konstytucji, prezydent stoi na czele Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy, która według art. 107 jest organem koordynującym sprawy bezpieczeństwa narodowego i obrony poprzez koordynowanie i kontrolę działania organów władzy wykonawczej w sferze bezpieczeństwa narodowego i obrony¹⁰. W skład Rady, który ustalany przez prezydenta, wchodzi z urzędu: premier, minister obrony, przewodniczący Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, minister spraw wewnętrznych oraz minister spraw zagranicznych. W jej posiedzeniach może ponadto uczestniczyć przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy i inne osoby¹¹. W uzupełnieniu konstytucja stwierdza, że postanowienia RBNiO wchodzi w życie za pośrednictwem dekretów prezydenta, a w sprawach kompetencji i funkcji Rady odsyła do ustawy.

Radę powołano w 1996 r. na mocy dekretu prezydenta, a właściwa ustawa została uchwalona dopiero dwa lata później¹². Zgodnie z ustawą, do zadań Rady należy: wnoszenie wniosków co do polityki wewnętrznej i zewnętrznej państwa w zakresie bezpieczeństwa narodowego i obrony; koordynacja i sprawowanie kontroli nad działalnością organów władzy wykonawczej w zakresie bezpieczeństwa narodowego i obrony w czasie pokoju; koordynacja i sprawowanie kontroli nad działalnością organów władzy wykonawczej w zakresie bezpieczeństwa narodowego i obrony w warunkach stanu wojennego i nadzwyczajnego lub w przypadku zaist-

⁹ Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy zastąpiła powołaną w 1991 r. Radę Obrony Ukrainy.

¹⁰ Konstytucja Ukrainy z dnia 28 czerwca 1996 (254K/96-WR).

¹¹ Powyższy skład RBNiO ustalany przez prezydenta, mogą uzupełniać kierownicy wybranych centralnych organów władzy wykonawczej. Wg dekretu w skład Rady wchodzi z urzędu Premier, Sekretarz Rady, minister obrony, szef Służby Bezpieczeństwa, minister spraw wewnętrznych, minister spraw zagranicznych, minister ds. sytuacji nadzwyczajnych i ochrony przed skutkami katastrofy w Czarnobylu, minister finansów, minister sprawiedliwości, minister ekonomii, szef Administracji Prezydenta Ukrainy, przewodniczący Państwowego komitetu ds. ochrony granic Ukrainy, Prezydent Państwowej Akademii Nauk, szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy – Pierwszy zastępca ministra obrony. Dekret Prezydenta Ukrainy z 2.02.2000 *Pro nowyj skład Rady nacionalnoj bezpeky i oborony Ukrajiny*, Nr 162/2000.

¹² Ustawa Ukrainy z 3 kwietnia 1998 r., *Pro Radu nacionalnoj bezpeky i oborony Ukrajiny*, Nr 183/98-WR. Do czasu uchwalenia ustawy Rada funkcjonowała w oparciu o powołujący ją Dekret Prezydenta Ukrainy z 30.08.1996, Nr 772/96.

nienia sytuacji kryzysowych zagrażających bezpieczeństwu narodowemu Ukrainy.

W ramach przyznanych kompetencji, RBNiO rozpatruje i omawia na swoich posiedzeniach sprawy, które zgodnie z Konstytucją, ustawami czy doktryną wojenną Ukrainy należą do sfery bezpieczeństwa i obrony państwa, oraz przedstawia prezydentowi swoje propozycje w sprawach: strategicznych interesów państwa, kierunków polityki obronnej we wszystkich sferach działalności państwa (ekonomicznej, socjalnej, naukowej, technicznej, zbrojeniowej i inne); projektów programów państwowych, doktryn, ustaw, dekretów, dyrektyw Głównodowodzącego Sił Zbrojnych, umów międzynarodowych i innych aktów związanych z bezpieczeństwem państwa; unowocześnienia systemu bezpieczeństwa państwa, utworzenia, reorganizacji bądź likwidacji organów władzy wykonawczej w tym zakresie; projektu ustawy budżetowej uwzględniającej wydatki na bezpieczeństwo i obronność państwa; zabezpieczenia finansowego, kadrowego i organizacyjnego systemu bezpieczeństwa narodowego oraz sposobów wykrywania zagrożeń, kontroli organów powołanych do wykonywania zadań związanych z bezpieczeństwem państwa, a także spraw dotyczących ogłoszenia stanu wojny, powszechnej lub częściowej mobilizacji, wprowadzenia stanu wojennego bądź wyjątkowego, oraz ogłoszenia określonych terenów obszarami nadzwyczajnej sytuacji ekologicznej. Ponadto RBNiO sprawuje bieżącą kontrolę nad działalnością organów władzy wykonawczej w omawianym zakresie; w swych analizach wykorzystuje analizy specjalistycznych organów władzy wykonawczej, państwowe i naukowe urzędy, przedsiębiorstwa i organizacje wszelkich form własności; inicjuje przygotowanie aktów normatywnych i dokumentów w sprawach bezpieczeństwa narodowego i obronności, opracowuje ich zastosowanie w praktyce i przewiduje rezultaty; koordynuje i kontroluje przeniesienie centralnych i terenowych organów władzy wykonawczej w warunkach stanu wojennego lub nadzwyczajnego; kontroluje i koordynuje działalność organów samorządu terytorialnego w warunkach stanu wojennego lub nadzwyczajnego; kontroluje i koordynuje działalność organów władzy wykonawczej w celu zapobieżenia zbrojnej napaści, organizacji obrony, ochrony życia, zdrowia, praw i wolności obywateli, zachowania porządku publicznego w warunkach stanu wojennego bądź wyjątkowego, oraz nadzwyczajnej sytuacji ekologicznej.

Organizacją prac Rady i wykonaniem jej decyzji zajmuje się Sekretarz Rady, powoływany i odwoływany ze stanowiska przez prezydenta i jemu bezpośrednio podporządkowany. Prezydent powołuje również na wniosek Sekretarza jego zastępcę. W granicach kosztów przewidzianych

budżetem państwa możliwe jest tworzenie komisji roboczych i organów konsultacyjnych Rady. Funkcje i uprawnienia tych organów określają oddzielne przepisy zatwierdzone dekretemi prezydenta. Zabezpieczenie informacyjno-analityczne i organizacyjne prac Rady, wykonuje podporządkowany Sekretarzowi aparat Rady. Funkcje, strukturę i ilość etatów aparatu Rady określa prezydent¹³.

Wśród organów ukraińskich służb specjalnych na pierwszy plan wysuwa się **Służba Bezpieczeństwa Ukrainy**. Jest to organ podporządkowany prezydentowi i Radzie Najwyższej, powołany do zapewnienia bezpieczeństwa państwa, koordynowania i kontrolowania organów służby bezpieczeństwa. Na czele służby stoi Szef (*Hołowa*), powoływany przez parlament na wniosek prezydenta, który to ponadto powołuje pierwszego zastępcę oraz zastępców Szefa SBU na jego wniosek.

W skład struktur SBU wchodzi aparat centralny, podporządkowany Szefowi SBU, złożony z departamentów¹⁴, zarządy regionalne SB, Centrum Antyterrorystyczne przy SB oraz instytuty szkoleniowe, naukowe, naukowo-badawcze oraz inne zakłady i przedsiębiorstwa.

Wśród wydziałów centralnych zwracają uwagę: Departament Informacyjno-Analityczny, realizujący i koordynujący pracę komórek organizacyjnych aparatu centralnego oraz zarządów regionalnych w zakresie zabezpieczenia w informacje i analizy właściwych organów państwa; Departament Kontrwywiadu, którego zadaniem jest: ujawnianie, uprzedzanie, zapobieganie i demaskowanie prób podejmowanych przez zagraniczne służby specjalne mogących wpływać na korzystny dla siebie rozwój sytuacji na

¹³ Do głównych struktur aparatu należy m.in. Urząd ds. koordynacji polityki bezpieczeństwa narodowego, Urząd ds. informacji, Urząd ds. planowania obronnego, Urząd ds. socjalno-politycznych aspektów bezpieczeństwa narodowego czy Urząd ds. strategii bezpieczeństwa ekonomicznego. Szerzej na temat Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy zob. np. A. Olechno, *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996–2005)*, Toruń 2009, s. 208 i n.

¹⁴ Departament Kontrwywiadu, Departament Ochrony Kontrwywiadowej Bezpieczeństwa Ekonomicznego Państwa, Departament Ochrony Kontrwywiadowej Bezpieczeństwa Informatycznego Państwa, Departament Ochrony Państwowości, Departament Przedsięwzięć Operacyjno-Technicznych, Departament Operacyjnego Dokumentowania, Departament Ochrony Tajemnicy Państwowej i Licencji, Departament Walki z Korupcją i Zorganizowaną Przeszłością, Departament Śledczy, Departament Walki z Terroryzmem, Ochrony Uczestników Postępowań Sądowych i Pracowników Organów Porządku Publicznego (była jednostka specjalna Alfa) oraz Departament Zabezpieczenia Informacyjno-Analitycznego, Kadrowego, Prawnego, Gospodarczego, Finansowego, Medycznego i in. Zob. Ustawa Ukrainy z 20.10.2005, Pro zahalnu strukturu i czislenist Służby Bezpieky Ukrainy, 3014-IV.

Ukrainie; ochrona obywateli Ukrainy przed ich wciąganiem w działalność skierowaną przeciwko interesom własnego państwa; kontrwywiadowcze zabezpieczenie sił zbrojnych oraz innych formacji zmilitaryzowanych przed próbami przeniknięcia do ich organów kierowniczych dla zdobycia tajemnic wojskowych; ochrona wojska przed wpływami przestępczości zorganizowanej, ujawnianie korupcji i innych działań; Centrum Operacji Specjalnych w Walce z Terroryzmem, Ochrony Sądownictwa i Pracowników Organów Ochrony Porządku, które przeprowadza akcje operacyjno-bojowe zatrzymania niebezpiecznych przestępców i uwalniania zakładników oraz ochrona sędziów oraz ich rodzin.

Centrum Antyterrorystyczne przy SBU jest rozbudowaną strukturą działającą w formie osoby prawnej, która koordynuje działalność organów władzy wykonawczej dla zapobiegania aktów terrorystycznych skierowanych wobec najwyższych przedstawicieli władzy i ważnych dla bezpieczeństwa obiektów oraz zagrożeń terrorystycznych dla życia i zdrowia obywateli¹⁵. Kierownik Centrum jest powoływany przez Szefa SBU, a odwoływany przez prezydenta.

Powołanie, a właściwie tworzenie od 2015 r., **Policji Narodowej Ukrainy**¹⁶, docelowo w miejsce Milicji, i wspomniana na początku artykułu reforma MSW, skutkuje również pewnymi zmianami w strukturze SBU, jak i innych organów. Zgodnie z ustawą, Policja Narodowa ma być złożona z policji kryminalnej, patrolowej, organów postępowania przygotowawczego, policji ochrony, policji specjalnej i policji specjalnego przeznaczenia. Zapobieganiem, wykrywaniem i ściganiem przestępstw ciężkich zagrożonych dożywociem, zbrodni wojennych, łamania praw człowieka przez funkcjonariuszy oraz przestępczości zorganizowanej ma się zajmować **Państwowe Biuro Śledcze**¹⁷. W 2014 r. Rada Najwyższa uchwaliła również ustawy powołujące do życia dwie nowe instytucje antykorupcyjne: **Narodowe Biuro Antykorupcyjne**, które ma zapobiegać, i zwalczać przestępstwa korupcyjne oraz **Narodową Agencję ds. Przeciwdziałania Korupcji** mającą badać wiarygodność deklaracji majątkowych urzędników państwowych. W zamierzeniu zatem część zadań SBU związanych m.in. z prowadzeniem śledztw w sprawach gospodarczych i korupcji ma być przekazana na zewnątrz¹⁸.

¹⁵ Zob. Dekret Prezydenta Ukrainy z 14.04.1999, *Pro polozennja pro Antyterrorystycznyj Centra joho koordynacyni grupy pry regionalnych orhanach Szłyby Bezpieky ukrajiny*, Nr 379/99.

¹⁶ Ustawa Ukrainy z 2.07.2015, *Pro Nacjonalmu Policiju*, Nr 580-VIII.

¹⁷ Ustawa Ukrainy z 12.11.2015, *Pro Derżawne Bjuro Rozsliđuwań*, Nr 794-VIII.

¹⁸ W 2015 r. dekretemi prezydenta przyjęta została strategia narodowego bezpieczeństwa Ukrainy i strategia Ukraina 2020 na najbliższe lata zapowiadające priorytety polityki pań-

Kolejnym organem jest **Główny Zarząd Wywiadu Ministerstwa Obrony Ukrainy (GUR)**, czyli wywiad wojskowy. Formalnie wywiad wojskowy został powołany dekretem prezydenta jeszcze w 1992 r. i właściwie od początku był powiązany z ministerstwem obrony. Dopiero w 2001 r. Rada Najwyższa uchwaliła stosowną ustawę, w oparciu o którą GZW MON obecnie funkcjonuje¹⁹. Naczelnik GUR mianowany jest przez prezydenta. Zgodnie z ustawą, zadaniem Głównego Zarządu Wywiadu jest pozyskiwanie informacji wywiadowczych o charakterze wojskowym, wojskowo-politycznym, wojskowo-technicznym, wojskowo-ekonomicznym i ekologicznym.

Służba Wywiadu Zagranicznego funkcjonuje na podstawie ustawy z 2005 r.²⁰ Pozyskuje ona, analizuje i dostarcza informacje wywiadowcze najwyższym organom władzy państwowej. Według ustawy, do podstawowych zadań Służby należy wsparcie dzięki swojej działalności polityki Ukrainy w sferze ekonomicznej, politycznej i wojskowo-technicznej, ekologicznej oraz informacyjnej; umacnianie możliwości obronnych, zabezpieczanie ekonomicznego i naukowo-technicznego rozwoju kraju; zabezpieczenie bezpiecznego funkcjonowania ukraińskich instytucji poza granicami, bezpieczeństwa ich pracowników oraz rodzin, a także innych obywateli przebywających za granicą, a posiadających wiedzę o tajemnicach państwowych Ukrainy. Ponadto Służba uczestniczy w zwalczaniu terroryzmu, międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, handlu narkotykami, nielegalnego handlu bronią i technologiami do jej produkcji oraz nielegalną migracją, a także podejmuje działania mające na celu przeciwdziałanie zewnętrznym zagrożeniom bezpieczeństwa Ukrainy,

stwa, w tym bezpieczeństwa oraz reformy przewidziane warunkami stowarzyszeniowymi Unii Europejskiej i Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Zob. Dekret Prezydenta Ukrainy z 12.01.2015, *Pro stratehiju stałoho rozwydku-Ukrajina 2020*, Nr 5/2015 oraz Dekret Prezydenta Ukrainy z 26.05.2015, *Pro riszennja RNBiO Ukrainy wid 6 trwnja 2015 roku „Pro stratehiju nacjonalnoji bezpeky Ukrainy” 2015*, Nr 287.

¹⁹ Wielokrotnie nowelizowana Ustawa Ukrainy z 22.03.2001, *Pro rozwiduwalni orhany Ukrainy*, Nr 2331-III, która reguluje też częściowo zasady funkcjonowanie omówionej poniżej Służby Wywiadu Zagranicznego. Na marginesie można zauważyć, że pomimo przyznania bardzo szerokich uprawnień prezydentowi, zgodnie z ustawą „O obronie Ukrainy” wszystkie programy związane ze sferą bezpieczeństwa państwa, jak: projekty doktryny wojennej, struktur wojskowych czy państwowy program zbrojeń mają być zatwierdzane przez Radę Najwyższą Ukrainy, co odpowiada art. 85 konstytucji Ukrainy, wg którego do uprawnień Rady Najwyższej należy określanie zasad polityki wewnętrznej i zewnętrznej państwa. Zob. Ustawa Ukrainy z 6.12.1991 r. *Pro oboronu Ukrainy*, Nr 1932-XII z późniejszymi zmianami.

²⁰ Ustawa Ukrainy z 1.12.2005, *Pro Służby zownisznioji rozwidky Ukrainy*, Nr 3160-IV.

życia i zdrowia jej obywateli oraz zapewnia bezpieczeństwo jej majątku państwowego poza granicami.

Ogólne kierownictwo nad Służbą Wywiadu Zagranicznego sprawuje prezydent Ukrainy, który powołuje i odwołuje przewodniczącego SWZ oraz na jego wniosek pierwszego zastępcę i zastępców przewodniczącego. Organem doradczym Szefa Służby jest kolegium. Struktury SWZ uzupełniają Oddziały: operacyjne, analityczne, techniczne, zabezpieczenia, prawny, kadrowy oraz instytucje naukowo-badawcze.

W uzupełnieniu organów wywiadowczych należy wspomnieć jeszcze o **Komitecie ds. wywiadu przy Prezydencie Ukrainy**, który jest organem doradczym, utworzonym w celu opracowywania propozycji i rekomendacji personalnych co do pracy organów wywiadowczych w zakresie bezpieczeństwa narodowego i obrony Ukrainy (pozostaje w strukturach RBNiO). Tego typu organ, występujący pod różnymi nazwami, był co najmniej trzykrotnie tworzony i likwidowany w ciągu ostatnich dwudziestu lat, a od 2014 r. przechodził szereg kolejnych restrukturyzacji. Obecnie komitet działa na podstawie kilkakrotnie nowelizowanego już dekretu prezydenta z października 2014 r.²¹ Do zadań komitetu należy również przygotowywanie programów wywiadowczych i projektów decyzji związanych z pracą wywiadu, przedkładanych prezydentowi do zatwierdzenia oraz sprawowanie ogólnego kierownictwa nad pracą organów wywiadowczych Ukrainy²². Komitet może m.in. żądać wszelkich informacji, dokumentów i innych potrzebnych materiałów od centralnych i terenowych organów władz wykonawczej, przedsiębiorstw, urzędów i organizacji; zlecać organom wywiadowczym odpowiednio do ich kompetencji, wykonanie zadań i decyzji związanych z pracą wywiadowczą; tworzyć grupy robocze w celu wykonania ekspertyz lub konkretnych projektów; włączać do współpracy specjalistów centralnych i terenowych organów władzy wykonawczej oraz ekspertów niezależnych; zapraszać na swoje posiedzenia osoby innych centralnych organów władzy wykonawczej. Na czele komitetu stoi Szef. Sprawuje on ogólną kontrolę nad działalnością komitetu, zleca podkomendnym zadania i odpowiada za kontakty z prezydentem.

²¹ Dekret Prezydenta Ukrainy nr 760/2014 z dnia 7.10.2014 *Pro komitet z pytań rozwidky pry Prezydentowi Ukrainy*.

²² Na marginesie jeszcze raz należy podkreślić, że są to struktury stale reformowane. Na początku 2015 r. prezydent rozbudował je o kolejny organ: Wspólny komitet ds. działalności wywiadowczej Ukrainy przy Prezydencie Ukrainy. Por. Dekret Prezydenta Ukrainy Nr 42/2015 z dnia 30.01.2015 *Pro wdoskonalennja systemy zabezpečennja kierownyctwa, koordynacji ta kontroluj za dijahnistju rozwidnywalnych organiw Ukrainy*.

Państwowa Służba Łączności Specjalnej i Ochrony Informacji jest kolejną strukturą wyodrębnioną ze Służby Bezpieczeństwa Ukrainy podczas reformy administracji w latach 2004–2006²³. Wcześniej funkcjonowała jako jeden z departamentów SBU. Celem PSŁSiOI jest zabezpieczenie prowadzenia polityki Ukrainy w sferze informatycznej, telekomunikacyjnej, kryptograficznej oraz zbieranie, przechowywanie i zabezpieczania informacji, a także nadzór nad państwowymi systemami informatycznymi.

W ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy działa lub działało szereg jednostek specjalnych, również czekających na reorganizację: jednostki specjalne Milicji – Sokół, której zadaniem jest walka z przestępczością zorganizowaną; batalion specjalny Gryfon, ochraniający pracowników wymiaru sprawiedliwości oraz Berkut i Tytan. Podobnie jak to się dzieje w pozostałych strukturach, jednostek specjalnych również nie omijają reformy. Jednym z planów, właśnie realizowanych w roku 2016, jest zastąpienie tych jednostek i tworzenie w ramach Policji Narodowej nowej formacji – **Kord**, na wzór amerykańskiego SWAT, brytyjskiego Special Branch czy francuskiego GIGN²⁴.

Na Ukrainie funkcjonuje kilka specjalistycznych **uczeln** przygotowujących kadry służb specjalnych. Pracowników służby bezpieczeństwa kształcą Akademia Narodowa SB oraz Fakultet Przygotowania Śledczych dla SBU przy Narodowej Akademii Prawniczej im. Jarosława Mądrego. Akademia powstała w 1995 r. w wyniku przekształcenia Instytutu Przygotowania Kadr SB Ukrainy²⁵. Przygotowaniem kadr dla wywiadu ukraińskiego, od maja 2007 r., zajmuje się Instytut Służby Wywiadu Zagranicznego powstały na bazie wydzielonego z Akademii SB Ukrainy Instytutu Przygotowania Kadr Wywiadu Zagranicznego²⁶.

Nieco inny profil naukowy, ma powołany w 1992 dekretem prezydenta **Narodowy Instytut Studiów Strategicznych**²⁷. Jest to utworzony przy

²³ Tworzenie tego organu było kilkuetapowe. Pierwszym krokiem był dekret prezydenta z 7.11.2005, Pro doderżennja praw ljudyny pid czas provedennja operatywno-technicznych zachodiv, Nr 1556/2005. Następnie Rada Najwyższa uchwaliła stosowną ustawę 23.02.2006, Pro derżawnou służbu specjalnoho zwjazku ta zachistu inforanciji Ukrajiny (Nr 3475-IV), Strukturę organu uszczegółowił kolejny dekret prezydenta z 30.06.2011, pro administraciju derżawnoji służbu specjalnoho zwjazku ta zachistu inforanciji Ukrajiny, Nr 717/2011.

²⁴ Por. <http://nationalpolice.com.ua> (30.08.2016).

²⁵ Od 2001 roku w Akademii są także kształcone kadry dla potrzeb wywiadu Ministerstwa Obrony. K. Kraj, *Służby...*, s. 41.

²⁶ http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fpage_id=19.html (18.07.2016).

²⁷ Dekret Prezydenta Ukrainy 4.03.1992 r. *Pro stworennja Nacionalnoho instytutu strategicznych doslidzeń* Nr. 127/1992.

prezydencie organ naukowo-badawczy podporządkowany bezpośrednio Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy. Głównym zadaniem instytutu jest opracowywanie projektów naukowo-badawczych oraz nadzór nad ich wykonaniem, przygotowywane analizy materiałów naukowych na potrzeby RBNiO i Administracji Prezydenta, za jakość których ponosi odpowiedzialność, oraz na ich podstawie opracowywanie prognoz naukowych. Głównie są to analizy rozwoju państwa z zakresu strategicznego, geopolitycznego, społeczno-politycznego, socjalno-ekonomicznego, państwowo-prawnego i wojskowego. Kierownictwo ogólne nad pracami instytutu sprawuje Sekretarz Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy, natomiast bezpośrednio pracami kieruje powołany przez prezydenta na wniosek Sekretarza RBNiO – dyrektor instytutu.

Jak wskazano powyżej, system organów służb specjalnych jest znacznie rozbudowany. W jego skład wchodzi zarówno organy konstytucyjne, jak i powoływane aktami niższego rzędu, swym zakresem zainteresowań obejmujące znakomitą większość działalności całego państwa²⁸. Proces tworzenia aparatu z pewnością nie jest zamknięty. Z jednej strony zmiany w strukturze organów państwowych nie są czymś nadzwyczajnym. Charakterystyczne jest jednak, że w przypadku Ukrainy zmiany te zdarzają się dość często. Cechą szczególną jest również znaczny rozrost tych struktur, zauważalny od momentu odzyskania niepodległości, zahamowany pod koniec XX wieku i w połowie pierwszej dekady XXI wieku, ponownie spotęgowany w ostatnich latach²⁹. Sytuację komplikuje również

²⁸ W artykule pominięto chociażby kwestie formacji specjalnych zorganizowanych przy Siłach Zbrojnych Ukrainy: od powszechnych jednostek rozpoznawczych i zwiadowczych tzw. specnazu po elitarne jednostki specjalne podległe Zarządowi Operacji Specjalnych Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy. Dla przykładu można wymienić: 3 pułk specjalny z Kirowogradu, 8 pułk specjalny z Chmielnickiego, 73 Centrum Morskich Operacji Specjalnych w Oczakowie czy 140 Centrum Sił Operacji Specjalnych. Zob. szerzej np. M. Cielma, *Jednostki specjalne ukraińskich sił zbrojnych*, <http://dziennikzbrojny.pl/artykuly/art,2,6,7023,armie-swiata,potencjal,jednostki-specjalne-ukraińskich-sil-zbrojnych> (20.08.2016).

²⁹ Przykładowo, w wyniku przeprowadzonej w 1999 r. reformy administracji zmniejszono liczbę ukraińskich urzędów centralnych ponad dwukrotnie – z 89 do 35. Ograniczono liczbę ministrów, zlikwidowano Gwardię Narodową, centralne Biuro Śledcze i Komitet Polityki Informacyjnej. Druga wielka reforma administracji miała miejsce w 2005 r., kiedy to spróbowano realizować takie postulaty, jak: zlikwidowanie sporów kompetencyjnych, uproszczenie struktur, usprawnienie kontroli, zmniejszanie wydatków a zwiększenie efektywności działania poszczególnych instytucji. Wówczas m.in. wywiad zagraniczny został przeniesiony z SBU do SWZ. Zob. też. S.G. Serogina, *Teoretyczno-prawowi ta organizacijni zasady funkcionowania instytutu prezidenstwa w Ukraini*, Nacionalna Juridyczna Akademiya Ukrainy, Charkiw 2001, s. 229. Druga wielka reforma miała miejsce w 2005 r.

istniejąca wewnątrz samego aparatu tendencja rozwojowa, skutkująca permanentnym wzrostem liczby urzędników, co zaś wiąże się z biurokracją i trudnościami z kontrolą pracy tych organów³⁰. Wszystko to ma miejsce w nadzwyczajnych okolicznościach zewnętrznych i wewnętrznych – wciąż trwającym konflikcie zbrojnym oraz głębokim kryzysem gospodarczym. Na dzisiaj z pewnością można stwierdzić, że zapoczątkowane zmiany będą kontynuowane. Nie można jednak przewidzieć, w jakim kierunku ostatecznie pójdą i kiedy reforma zostanie zakończona.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest służbom specjalnym niepodległej Ukrainy. W 1992 r. powołano Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy, która dała początek dzisiejszym strukturom ukraińskich służb specjalnych. W tekście zostały poddane analizie podstawowe organy tworzące strukturę tych służb: SBU, Główny Zarząd Wywiadu Ministerstwa Obrony Ukrainy, Służba Wywiadu Zagranicznego Ukrainy, Państwowe Biuro Śledcze, Państwowa Służba Specjalnej Łączności i Ochrony Informacji, Policja Narodowa Ukrainy, Wydział Operacyjno-Śledczy Państwowej Służby Granicznej Ukrainy, Gwardia Narodowa Ukrainy, Komitet ds. wywiadu oraz Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy.

Artur Olechno

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE

Article devoted to the secret services of the independent Ukraine. The secret services of Ukraine were established in 1992, what gave the beginning of today's structures of Ukrainian secret services. The text discusses the basic organs which form the structure of these services, among others: The Security Service of Ukraine, the Chief Directorate of Intelligence of the Ministry of Defense of Ukraine, the Foreign Intelligence Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, State Special Communications Service of Ukraine, National Police of Ukraine,

³⁰ Cały szereg doniesień sygnalizujących ten problem również w języku polskim (szczególnie po wybuchu konfliktu zbrojnego w 2014 r.) Por. np. Z. Parafianowicz, *Ukraińska bitwa o resorty siłowe*, <http://wiadomosci.onet.pl>; A. R., *Opcja zerowa w służbach specjalnych Ukrainy*, <http://www.mpolska24.pl/post/6991/opcja-zerowa-w-sluzbach-specjalnych-ukrainy> (20.08.2016); T.A. Olszański, P. Żochowski, *Wyboista droga. Trudny proces ukraińskich reform*, <http://www.osw.waw.pl>, wszystkie z 19.07.2016.

Department of Operations and Investigation of the State Border Guard Service of Ukraine, the National Guard of Ukraine and the National Security and Defense Council of Ukraine.

KEY WORDS: *Ukraine, secret services, security of the state, The Security Service of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine*

Bibliografia

- Konstytucja Ukrainy z 28.06.1996 (254κ/96-WR).
Ustawa Ukrainy z 6.12.1991 r. *Pro oboronu Ukrainy*, Nr 1932-XII ze zm.
Ustawa Ukrainy z 25.03.1992, *Pro Śłużbu Bezpieky Ukrainy*, Nr 2229-XII.
Ustawa Ukrainy z 3.04.1998, *Pro Radu nacionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy*, Nr 183/98-WR.
Ustawa Ukrainy z 20.10.2005, *Pro zahalnu strukturu i czislenist Śłużby Bezpieky Ukrainy*, 3014-IV.
Ustawa Ukrainy z 1.12.2005, *Pro Śłużby zownisznoji rozwidky Ukrainy*, Nr 3160-IV.
Ustawa Ukrainy z 23.02.2006, *Pro derżawnou służbu specjalnoho zwjazku ta zachistu informaciji Ukrainy*, Nr 3475-IV.
Ustawa Ukrainy z 13.03.2014, *Pro Nacionalnuju Hwardiju Ukrainy*, Nr 876-VII.
Ustawa Ukrainy z 2.07.2015, *Pro Nacionalnu Policiju*, Nr 580-VIII.
Ustawa Ukrainy z 12.11.2015, *Pro Derżawne Bjuro Rozsliduwaiń*, Nr 794-VIII.
Dekret Prezydenta Ukrainy 4.03.1992 r. *Pro stworennja Nacionalnoho instytutu strategicznych doslidzeń*, Nr 127/1992.
Dekret Prezydenta Ukrainy z 14.04.1999, *Pro połozennja pro Antyterorystycznyj Centr ta joho koordynacyjni grupy pry regionalnych orhanach Śłużby Bezpieky Ukrainy*, Nr 379/99.
Dekret Prezydenta Ukrainy z 2.02.2000 *Pro nowyj skład Rady nacionalnoj bezpeky i oborony Ukrainy*, Nr 162/2000.
Dekret Prezydenta z 7.11.2005, *Pro doderżennja praw ljudyny pid czas provedennja operatywno-technicznych zachodiw*, Nr 1556/2005.
Dekret Prezydenta z 30.06.2011, *Pro administraciju derżawnoji służbu specjalnoho zwjazku ta zachistu informaciji Ukrainy*, Nr 717/2011.
Dekret Prezydenta Ukrainy z 7.10.2014 *Pro komitet z pytań rozwidky pry Prezydentwoi Ukrainy*, Nr 760/2014.
Dekret Prezydenta Ukrainy z 12.01.2015, *Pro stratehiju staloho rozwydku Ukrainy 2020*, Nr 5/2015.

- Dekret Prezydenta Ukrainy z 30.01.2015 *Pro wdoskonalennja systemy zabezpieczennja kierywnyctwa, koordynacji ta kontroluj za dijalnistju roz-widywalnych organiw Ukrainy*. Nr 42/2015.
- Dekret Prezydenta Ukrainy z 26.05.2015, *Pro riszennja RNBiO Ukrainy wid 6 trwnja 2015 roku „Pro stratehiju nacjonalnoji bezpeky Ukrainy”*, Nr 287/2015.
- Postanowa Werchownoji Rady Ukrainy z 20.09.1991, *Pro Stworennja Służby Nacjonalnoji Bezpeky Ukrainy*, Nr 1581-XII.
- A. R., *Opcja zerowa w służbach specjalnych Ukrainy*, <http://www.mpolska24.pl/post/6991/opcja-zerowa-w-sluzbach-specjalnych-ukrainy> (20.08.2016).
- Cielma M., *Jednostki specjalne ukraińskich sił zbrojnych*, <http://dziennik-zbrojny.pl/artykuly/art,2,6,7023,armie-swiata,potencjal,jednostki-specjalne-ukrainskich-sil-zbrojnych> (20.08.2016).
- Kraj K., *Służby specjalne Ukrainy*, „MMS Komandos” 2010, nr 7–8.
- Olechno A., *Institucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996–2005)*, Toruń 2009.
- Olszański T.A., Żochowski P., *Wyboista droga. Trudny proces ukraińskich reform*, <http://www.osw.waw.pl>.
- Parafianowicz Z., *Ukraińska bitwa o resorty siłowe*, <http://wiadomosci.onet.pl>.
- Serogina S.G., *Teoreticzno-prawowi ta organizacijni zasady funkcjonowania instytutu prezydentstwa w Ukraini*, Nacionalna Juridyczna Akademia Ukrainy, Charkow 2001.

Andrzej Pogłódek

Służby specjalne w systemie politycznym Uzbekistanu

SŁOWA KLUCZOWE:

Uzbekistan, Azja Środkowa, bezpieczeństwo narodowe, służby specjalne,
Służba Bezpieczeństwa Narodowego

STUDIA I ANALIZY

Wstęp

Uzbekistan, będący najludniejszym państwem poradzieckiej Azji Środkowej, jest też jednym z ważniejszych państw tego regionu. Służby specjalne zajmują ważne miejsce w systemie politycznym tego kraju. Dlatego analiza ich roli w praktyce jest niezbędna dla zrozumienia jego polityki, tak wewnętrznej, jak i zagranicznej¹. W praktyce ustrojowej Uzbekistanu widać wyraźnie nawiązania do dawnych tradycji politycznych przedradzieckich bytów państwowych, istniejących na obszarze Uzbekistanu (Chanat Chiwy, Emirat Buchary)². Wpływ tej tradycji

¹ Zob. np. interesującą pracę poświęconą Siłom Zbrojnym Uzbekistanu: Ф. Толипов, *Военные силы Узбекистана спустя двадцать лет после обретения независимости*, „The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies” 2010, Issue 11, <https://pipss.revues.org/3785> (30.08.2016). O ustroju Uzbekistanu zob. J. Szukalski, *System konstytucyjny Uzbekistanu*, Warszawa 2014.

² O tych państwa patrz, np. Д.Х. Джурабаев, *Особенности кризиса политической власти в Бухарском ханстве начала XVIII в. (на первом этапе правления Убайдуллахана (1702–1711))*, «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук» 2012, nr 2, s. 228–234; Д.Х. Джурабаев, *Церемониал возведения на престол правителей Бухарского ханства – «Поднятие на белом кошме»*, «Современные проблемы науки и образования» 2013, nr 5, s. 1–9; Д.Х. Джурабаев, *Изучение политической истории*

ustrojowej powoduje, że reformy polityczne i proces demokratyzacji ujmowanej na sposób zachodni w Uzbekistanie jest stosunkowo powolny i różny w zależności od obszaru życia państwowego. W każdym razie wciąż należy uznawać Uzbekistan za państwo przechodzące transformację ustrojową.

Uzbeckie służby specjalne posiadają tradycje sięgające sowieckich organów bezpieczeństwa tworzonych na obszarze Azji Centralnej od 1917 roku. Powstanie Służby Bezpieczeństwa Narodowego nastąpiło na podstawie Postanowienia Gabinetu Ministrów przy Prezydencie Republiki Uzbekistanu z 2 listopada 1991 roku Nr 278 „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistan”³. Zgodnie z ustawą „O podstawach niepodległości państwowej Republiki Uzbekistan”, rezolucją Rady Najwyższej „O niepodległości państwowej Republiki Uzbekistanu”, dekretemi Prezydenta Uzbekistanu (z pominięciem Rady Najwyższej) z 25 sierpnia i 26 września 1991 roku, Gabinet Ministrów przy Prezydencie Uzbekistanu postanowił przekształcić związkowo-republikański Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) Uzbeckiej SRR w Służbę Bezpieczeństwa Narodowego (na prawach komitetu republikańskiego), która została podporządkowana bezpośrednio I. Karimowowi.

Wraz z utworzeniem Służby Bezpieczeństwa Narodowego doszło także do znaczącej wymiany kadr. W ciągu dwóch lat dokonano wymiany, sięgającej połowy składu osobowego dawnego KGB. Przekształcenie to było związane ze zmniejszeniem liczebności etatowej o 25 procent, o czym mówiło samo postanowienie Rady Ministrów z 2 listopada 1991 roku⁴.

Бухарского эмирата в советский и постсоветский периоды, «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук» 2015, nr 2, s. 13–20; Р.Э. Халикова, *Об административном управлении Бухарского ханства во второй половине XVIII – начале XIX вв.*, «Universum: общественные науки» 2014, nr 8; С.В. Печенкин, *Средняя Азия и «постимперская» политика большевиков в 20-е годы XX века*, «Современные проблемы науки и образования» 2012, nr 3.

³ Постановление Кабинета Министров при Президенте Республики Узбекистан от 2 ноября 1991 г., № 278 „O Службе Национальной Безопасности Республики Узбекистан”, http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=1028203 (30.08.2016).

⁴ Obecnie stan kadrowy Służby Bezpieczeństwa Narodowego jest znacząco większy od dawnego radzieckiego KGB. Niektórzy twierdzą, że swoją liczebnością (uwzględniając zaliczane do jej struktur wojska wewnętrzne oraz ochrony pogranicza) ustępuje tylko Milicji, zajmując drugie miejsce, podczas gdy jednostki podległe Ministerstwu Obrony znajdują się na trzecim miejscu (Узбекистанские спецслужбы, <http://www.uzbekistans.ru/naselenie/uzbekistanskie-specslujbi.html> (30.08.2016)). Rzecz jasna weryfikacja w tym przypadku nie jest możliwa.

Stanowiło to element prowadzonej od końca lat 80. ubiegłego wieku w Uzbekkiej SRR przez ówczesnego I sekretarza Komunistycznej Partii Uzbekistanu I. Karimowa polityki „uzbekizacji” korpusu urzędniczego w organach republiki poprzez usunięcie osób innej narodowości (przede wszystkim rosyjskiej) oraz tych działaczy KPU, którzy byli zbyt związani z władzami w Moskwie lub należeli do przeciwnej mu frakcji. Proces ten, służący umocnieniu władzy osobistej I. Karimowa, musiał także objąć struktury siłowe, a więc Służbę Bezpieczeństwa Narodowego i Milicję. Tak znacząca wymiana składu osobowego powodowała także szybkie awanse wielu osób, które zawdzięczały to wyłącznie I. Karimowowi⁵.

Zwrócić należy uwagę, co ma istotne znaczenie dla podjętego tematu, że mimo upływu dwudziestu pięciu lat, działalność Służby Bezpieczeństwa Narodowego w zasadzie nadal opiera się na postanowieniu Gabinetu Ministrów z 1991 r. W Uzbekistanie w dalszym ciągu nie została uchwalona ustawa „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego”, mimo że problematyka ta wymaga uregulowania ustawowego zgodnie z Konstytucją z 1992 roku, choćby z tego powodu, że jej działalność dotyczy praw i wolności człowieka i obywatela, wiąże się z ingerencją w nie i ich ograniczeniem. Brak rozwiniętej regulacji ustawowej utrudnia także sprawowanie kontroli parlamentarnej nad działalnością SBN, mimo iż Senat zatwierdza powołanie i odwołanie jej szefa przez Prezydenta. Oprócz Służby Bezpieczeństwa Narodowego, w Uzbekistanie istnieje także wywiad wojskowy (GRU). Jednak w wyniku przeprowadzonych jeszcze w latach 90. ubiegłego wieku zmian, nie odgrywa on praktycznie żadnej roli. W związku z tym niniejsza praca będzie poświęcona SBN.

Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa państwa

Główne miejsce w systemie politycznym Uzbekistanu zajmuje Prezydent. Jest on głową państwa i zapewnia zgodne funkcjonowanie i współdziałanie organów władzy państwowej⁶. Prezydent: 1) jest gwarantem przestrzegania praw i wolności obywateli, Konstytucji i ustaw Uzbekistanu; 2) podejmuje niezbędne środki w celu ochrony suwerenności, bezpieczeństwa i integralności terytorialnej Uzbekistanu, realizacji decyzji

⁵ Patrz szerzej: Ю. Ташпулат, *Как Каримов закладывал фундамент Службы национальной безопасности (часть III)*, <http://www.ozodlik.org/a/26919306.html> (30.08.2016).

⁶ Art. 89 Konstytucji Uzbekistanu.

w sprawach ustroju narodowo-państwowego; 3) reprezentuje Uzbekistan wewnątrz kraju i w stosunkach międzynarodowych; 4) prowadzi negocjacje i podpisuje umowy i porozumienia Uzbekistanu, zapewnia przestrzeganie zawartych przez republikę umów, porozumień i przyjętych przez nią zobowiązań; 5) przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych i innych; 6) przedstawia Senatowi kandydatury dla powołania na przedstawicieli dyplomatycznych i innych Uzbekistanu w innych krajach; 7) ma prawo zwracać się do Olij Mażlisa w najważniejszych sprawach dotyczących realizacji polityki wewnętrznej i zagranicznej kraju; 8) zapewnia współdziałanie najwyższych organów władzy i administracji republiki; tworzy i likwiduje na wniosek Gabinetu Ministrów ministerstwa, komitety państwowe i inne organy administracji państwowej następnie wnosi dekrety w tych sprawach do zatwierdzenia przez izby Olij Mażlisa; 9) przedstawia Senatowi kandydatury na urząd Przewodniczącego Senatu; 10) przedstawia do rozpatrzenia i zatwierdzenia przez izby Olij Mażlisa kandydaturę Premiera, odwołuje go z urzędu w przypadku rezygnacji, wyrażenia Premierowi wotum nieufności, przyjętego przez izby Olij Mażlisa, albo w innych przypadkach, przewidzianych ustawą; 11) zatwierdza na wniosek Premiera członków Gabinetu Ministrów; 12) powołuje i odwołuje z urzędu Prokuratora Generalnego i przewodniczącego Izby Obrachunkowej z późniejszym zatwierdzeniem ich przez Senat; 13) przedstawia Senatowi kandydatury na przewodniczącego i sędziów Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, Najwyższego Sądu Gospodarczego; przewodniczącego zarządu Banku Centralnego, przewodniczącego Komitetu Państwowego ds. Ochrony Przyrody; 14) powołuje i odwołuje z urzędu sędziów sądów obwodowych, międzyrejonowych, rejonowych, miejskich, wojennych i gospodarczych; 15) powołuje i odwołuje z urzędu na wniosek Premiera chokimów obwodów i miasta Taszkient zgodnie z ustawą. Prezydent ma prawo odwołać swoją decyzją z urzędu chokimów rejonów i miast w przypadku naruszania przez nich Konstytucji, ustaw lub dokonania działań, naruszających cześć i godność chokima; 16) zawiesza, uchyla akty organów administracji państwowej i chokimów w przypadku ich niezgodności z ustawodawstwem; ma prawo przewodniczyć posiedzeniom Gabinetu Ministrów; 17) podpisuje i ogłasza ustawy Uzbekistanu; ma prawo zwrócić ustawę ze swoimi uwagami do Olij Mażlisa w celu ponownego rozpatrzenia i głosowania; 18) ogłasza stan wojny w przypadku napaści na Uzbekistan lub w przypadku konieczności wykonywania zobowiązań umownych o wspólnej obronie od agresji i w ciągu trzech dób wnosi przyjętą decyzję do zatwierdzenia przez izby Olij Mażlisa; 19) w wyjąt-

kowych przypadkach, (realne zagrożenie wewnętrzne, zamieszki, duże katastrofy, katastrofy naturalne, epidemie) w interesach bezpieczeństwa obywateli, wprowadza stan nadzwyczajny na całym obszarze lub w do części obszaru Uzbekistanu i w ciągu trzech dób wnosi przyjętą decyzję do zatwierdzenia przez izby Olij Mażlisa. Warunki i tryb wprowadzenia stanu nadzwyczajnego reguluje ustawa; 20) jest Najwyższym Głównodowodzącym Sił Zbrojnych, powołuje i odwołuje najwyższe dowództwo Sił Zbrojnych, nadaje wyższe stopnie wojskowe; 21) nagradza orderami, medalami i listami gratulacyjnymi Republiki Uzbekistanu, nadaje kwalifikacyjne i honorowe tytuły Republiki Uzbekistanu; 22) rozstrzyga sprawy obywatelstwa i udzielenia azylu politycznego; 23) powołuje i odwołuje z urzędu przewodniczącego Służby Bezpieczeństwa Narodowego, następnie wnosi dekrety w tych sprawach do zatwierdzenia przez Senat.

Należy zwrócić uwagę, że wymienione w art. 93 Konstytucji Uzbekistanu uprawnienia Prezydenta nie tworzą katalogu zamkniętego. Głowa państwa wykonuje bowiem także inne uprawnienia, przewidziane tak w Konstytucji, jak i w ustawach Uzbekistanu. Prezydent nie może delegować wykonywania swoich pełnomocnictw organom państwowym lub osobom urzędowym⁷.

Na podstawie i w celu wykonywania Konstytucji i ustaw Prezydent wydaje dekrety, postanowienia i zarządzenia, mające moc powszechnie obowiązującą na całym obszarze republiki⁸.

Władzę wykonawczą sprawuje Gabinet Ministrów, który:

- 1) ponosi odpowiedzialność za prowadzenie efektywnej polityki gospodarczej, socjalnej, finansowej, pieniężno-kredytowej, przygotowanie i realizację programów dotyczących rozwoju nauki, kultury, edukacji, ochrony zdrowia i innych gałęzi gospodarki i sfery społecznej;
- 2) podejmuje środki dla ochrony interesów gospodarczych, socjalnych i innych praw i interesów prawnych obywateli;
- 3) koordynuje i ukierunkowuje pracę organów państwa i administracji gospodarczej, zapewnia kontrolę nad ich działalnością w trybie przewidzianym ustawą;
- 4) zapewnia wykonywanie ustaw, decyzji Olij Mażlisa, dekretów, postanowień i zarządzeń Prezydenta;
- 5) przedstawia Olij Mażlisowi coroczną informację w najważniejszych sprawach życia społeczno-gospodarczego kraju;

⁷ Art. 93 Konstytucji Uzbekistanu.

⁸ Art. 94 Konstytucji Uzbekistanu.

6) wykonuje inne pełnomocnictwa, przewidziane przez Konstytucję i ustawy.

Gabinet Ministrów w granicach konstytucyjnych norm i zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem wydaje postanowienia i zarządzenia, obowiązujące na całym terytorium Uzbekistanu przez wszystkie organy, przedsiębiorstwa, instytucje, organizacje, osoby urzędowe i obywateli.

Gabinet Ministrów jest za swoją działalność odpowiedzialny przed Olij Mażlisem i Prezydentem. Składa rezygnację przed nowo wybranym Olij Mażlisem, jednak wykonuje swoje obowiązki do chwili utworzenia nowego składu Gabinetu Ministrów zgodnie z decyzją Prezydenta kraju.

Premier: 1) organizuje i kieruje działalnością Gabinetu Ministrów, ponosi osobistą odpowiedzialność za efektywność jego pracy; 2) przewodniczy posiedzeniom Gabinetu Ministrów, podpisuje jego decyzje; 3) reprezentuje Gabinet Ministrów w stosunkach międzynarodowych; 4) wykonuje inne funkcje przewidziane ustawami.

Członkowie Gabinetu Ministrów są zatwierdzani przez Prezydenta na wniosek Premiera.

Służba Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu

Status, cele i organizacja Służby Bezpieczeństwa Narodowego

Postanowienie o Służbie Bezpieczeństwa Narodowego stanowi, że Służba Bezpieczeństwa Narodowego (SBN) Republiki Uzbekistanu utworzona została na podstawie dekretów Prezydenta z 25 sierpnia⁹ i 26 września¹⁰ 1991 roku. Prawodawca powierzył SBN i jej organom terenowym prowadzenie walki z działalnością wywiadowczą i dywersyjną innych państw i obcych organizacji przeciw Uzbekistanowi. SBN zapewnia ochronę suwerenności, ustroju konstytucyjnego, integralności terytorialnej, ekonomicznego, naukowo-technicznego i obronnego potencjału Uzbekistanu od bezprawnych zamachów. SBN prowadzi działalność operacyjno-wywiadowczą i inną służbową działalność zgodnie z obowiązującymi rozkazami i poleceniami, jeśli nie są one sprzeczne z Konstytucją i ustawodawstwem Uzbekistanu. SBN ponosi odpowiedzialność za zabezpieczenie efektywnej ochrony funkcjonowania organów władzy

⁹ Декрет Президента Республики Узбекистан от от 25 августа 1991 г., № УП–237, http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=188970 (30.08.2016).

¹⁰ Декрет Президента Республики Узбекистан от 26 сентября 1991 г., № УП–265, http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=188455#188461 (30.08.2016).

państwowej Uzbekistanu od wywiadowczo-dywersyjnych i innych przestępczych zamachów ze strony służb specjalnych nieprzyjaźnie nastawionych państw i wewnętrznych struktur o cechach antykonstytucyjnych, i systematycznie składa sprawozdania Prezydentowi i Olij Mażlisowi¹¹. Postanowienie podkreśla, że działalność organów bezpieczeństwa narodowego oparta jest na zasadach praworządności, równości wszystkich wobec prawa, poszanowania człowieka, jego praw i wolności, humanizmu i internacjonalizmu. Organy bezpieczeństwa narodowego prowadzą swoją działalność ściśle przestrzegając praw i wolności obywateli¹².

SBN Republiki Uzbekistan ma prawa komitetu republikańskiego i podlega bezpośrednio Prezydentowi Uzbekistanu. SBN w celu wykonywania powierzonych jej zadań tworzy swoje organy w Republice Karałpakstanu po uzgodnieniu z organami władzy państwowej i administracjami tej ostatniej, w obwodach, miastach wydzielonych i rejonach. Służba Bezpieczeństwa Narodowego i jej organy terenowe w swojej działalności praktycznej mają obowiązek podtrzymywać ścisły związek z pracującymi, stale opierać się na ich pomocy.

SBN kieruje Przewodniczący, powoływany dekretem Prezydenta, a następnie zatwierdzony przez Senat. Przewodniczący Służby Bezpieczeństwa Narodowego korzysta z praw przewidzianych ustawodawstwem Uzbekistanu dla ministra republiki. Pierwszy Zastępca i Zastępcy Przewodniczącego SBN powoływani są postanowieniem Gabinetu Ministrów na wniosek Przewodniczącego SBN Uzbekistanu. Przewodniczący SBN i jego zastępcy w granicach swoich kompetencji wydają rozkazy, polecenia i instrukcje na podstawie i w celu wykonywania Konstytucji, obowiązujących ustaw Uzbekistanu, dekretów Prezydenta, postanowień obu izb Olij Mażlisa i Gabinetu Ministrów. Przewodniczący SBN jest głównym dyspozytariuszem środków przeznaczonych na utrzymanie Służby i jej organów. Postanowienie z 1991 roku przewiduje jeszcze istnienie w celu rozstrzygnięcia spraw organizacji pracy organów bezpieczeństwa Rady Służby Bezpieczeństwa Narodowego w składzie: Przewodniczący SBN – przewodniczący Rady, jego zastępcy i inni kierujący pracami Służby. Skład osobowy członków Rady zatwierdza Przewodniczący Służby w porozumieniu z Prezydentem¹³.

¹¹ Część I pkt. 1, 2, 4, 7 Postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

¹² Część III postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

¹³ Część I, pkt. 3, 5, 6, 7 postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu” (dalej: Postanowienie).

Kadry organów bezpieczeństwa narodowego Republiki Uzbekistanu stanowią wojskowi, pracownicy i funkcjonariusze¹⁴. Państwo gwarantuje ochronę socjalną pracowników organów bezpieczeństwa narodowego. Wojskowi pracownicy organów bezpieczeństwa narodowego podlegają obowiązkowemu państwowemu ubezpieczeniu osobistemu z środków budżetu republiki. Wysokość wypłacanych sum ubezpieczenia określa Gabinet Ministrów. Szkoda majątkowa wojskowego pracownika organów bezpieczeństwa narodowego, powstała w związku z wykonywaniem przez niego obowiązków służbowych lub powinności służbowej, zwracana jest w pełnej wartości¹⁵.

Organy Służby Bezpieczeństwa Narodowego utrzymuje się ze środków budżetu państwowego Republiki Uzbekistanu. Służba Bezpieczeństwa Narodowego i jej organy terytorialne mają pełną i skróconą nazwę¹⁶. Służba Bezpieczeństwa Narodowego Uzbekistanu posiada pieczęć z wyobrażeniem Herbu Państwowego Uzbekistanu i jej nazwą w języku uzbeckim i rosyjskim¹⁷.

Inne, oprócz przedstawionych, szczegóły odnoszące się do struktury wewnętrznej Służby Bezpieczeństwa Narodowego nie są dostępne publicznie. Wymieniony organ państwowy nie posiada nawet swojej strony internetowej. Nie wiadomo na przykład, jaki budżet ma Służba Bezpieczeństwa Narodowego. Funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa Narodowego Uzbekistanu (z wyjątkiem jej zmilitaryzowanych formacji) nie mają własnego jednolitego umundurowania.

Zadania i kompetencje organów Służby Bezpieczeństwa Narodowego

Uzbekistan przyjął model połączenia praktycznie wszystkich zadań służb specjalnych w ramach jednej służby, w miejsce tworzenia kilku służb, jak ma to miejsce np. w Rosji. Stąd podstawowymi zadaniami Służby Bezpieczeństwa Narodowego są działalność wywiadowcza i kontrwywiadowcza w interesie Republiki Uzbekistanu i walka z przestępczo-

¹⁴ Część V, pkt. 1 postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

¹⁵ Część VI postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

¹⁶ Część V, pkt. 9 i 10 postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

¹⁷ Część VII postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

ścią zorganizowaną. Owszem, istnieje odrębny wywiad wojskowy, ale jest on praktycznie pozbawiony zarówno dostatecznych kadr, jak i uprawnień.

Organy Służby Bezpieczeństwa Narodowego:

- prowadzą działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą;
- prowadzą walkę z terroryzmem i przestępczością zorganizowaną, dotykającą interesów bezpieczeństwa narodowego,
- zapewniają ochronę Konstytucji i suwerenności Uzbekistanu przed bezprawnymi zamachami;
- zapewniają bezpieczeństwo dyplomatycznych, handlowych i innych oficjalnych przedstawicielstw Uzbekistanu poza granicami;
- zapewniają, w przypadku takiej konieczności, bezpieczeństwo obywateli Republiki przy ich wyjeździe i przebywaniu poza granicami.
- we współdziałaniu z jednostkami wojsk ochrony pogranicza, rozlokowanymi na obszarze Uzbekistanu, podejmują niezbędne działania w celu zapewnienia nienaruszalności granic państwowych republiki.
- informują regularnie Prezydenta, organy władzy państwowej i administracji Uzbekistanu o sprawach, dotyczących bezpieczeństwa, prowadzą pracę informacyjno-analityczną w celu zapewnienia Prezydentowi, najwyższym organom władzy państwowej i administracji Uzbekistanu informacji, niezbędnych do wykonywania przez nie zadań, związanych z bezpieczeństwem, społeczno-gospodarczym, obronnym, budownictwem i naukowo-technicznym postępem, działalnością w polityce zewnętrznej i zewnętrznych stosunkach gospodarczych; prowadzi badania i prognozuje procesy i problemy społeczne, dotyczące spraw bezpieczeństwa.
- uczestniczą w przygotowaniu i przeprowadzaniu działań dla ochrony tajemnic państwowych i konfidencjonalnej informacji na gospodarczych i innych obiektach;
- tworzą i realizują politykę państwową, prowadzą kontrolę państwową w sferze kryptograficznej i technicznej ochrony informacji, zapewniają standaryzację, certyfikację i licencjonowanie działalności w obszarze kryptograficznej i technicznej ochrony informacji, ulepszają bazę normatywno-prawną w tej sferze; określają priorytetowe kierunki prac naukowo-badawczych i doświadczalno-konstrukcyjnych w obszarze rozwoju systemu kryptograficznej i technicznej ochrony informacji, przygotowują i wykonują działania dla ich realizacji, tworzą i ulepszają system przygotowania wykwalifikowanych kadr w obszarze kryptograficznej i technicznej ochrony informacji, prowadzą działania w obszarze organizacji Systemu Atestacji Obiektów Informacji;

- prowadzą dochodzenie i wstępne śledztwo w sprawach o przestępstwa, badanie których należy do właściwości organów bezpieczeństwa; prowadzą poszukiwania osób, które dokonały lub są podejrzane o dokonanie takich przestępstw i prowadzą rejestr osób, które ich dokonały;
- zapewniają bezpieczeństwo obiektów gospodarczych i innych;
- uczestniczą na podstawie decyzji Prezydenta Uzbekistanu, najwyższych organów władzy państwowej i administracji Uzbekistanu, wspólnie z organami spraw wewnętrznymi, w ochronie obywateli, ochronie obiektów transportu i łączności, ważnych dla zaspokajania potrzeb ludności, ważnych obiektów gospodarczych i wojskowych, przywracaniu praworządności i porządku prawnego, zakończenia masowych rozruchów, konfliktów międzyetnicznych;
- uczestniczą w podejmowaniu działań dla zapobieżenia poważnym awariom, katastrofom i innym nadzwyczajnym wydarzeniom w obiektach energetyki atomowej, przedsiębiorstwach naftowych i gazowniczych, transporcie, obiektach obronnych gałęzi przemysłu i innych ważnych obiektach gospodarczych, w likwidacji następstw katastrof naturalnych, epidemii, epizootii, katastrof ekologicznych i innych sytuacji nadzwyczajnych;
- przedstawiają, na wniosek organów państwowych, informacje o osobach, które posiadają wiadomości stanowiące tajemnicę państwową, w związku z ich wyjazdem poza granice i wnioskiem o zrzeczenie się obywatelstwa;
- uczestniczą we współdziałaniu z innymi organami państwowymi w przygotowaniu i prowadzeniu działań mających na celu zabezpieczenie transportów specjalnych;
- uczestniczą w zabezpieczeniu działań mobilizacyjnych organów bezpieczeństwa narodowego w czasie wojny;
- uczestniczą w opracowaniu ogólnopaństwowych środków dla zapewnienia bezpieczeństwa Uzbekistanu, w rozstrzyganiu spraw, dotyczących ochrony tajemnic państwowych, zasad celnych, trybu nabywania i przechowywania broni i amunicji;
- zgodnie z ustawodawstwem wydają konkluzje i prowadzą kontrolę w czasie tranzytu ładunków niebezpiecznych, broni, techniki wojskowej, majątku wojskowego, ładunków i substancji wybuchowych, a także kontyngentów wojskowych.
- opracowują i wykonują plany rozwoju bazy materialno-technicznej organów bezpieczeństwa narodowego.

- przygotowują i realizują środki odnośnie pracy z kadrami organów bezpieczeństwa narodowego; podejmują działania dla zapewnienia osobistego bezpieczeństwa¹⁸.

Organy bezpieczeństwa narodowego Uzbekistanu wykonując swoje obowiązki:

- prowadzą w ustanowionym trybie jawne i niejawne działania operacyjno-wywiadowcze, w tym także z wykorzystaniem środków technicznych w celu zapobieżenia, ujawnienia, przerwania i wykrycia przestępstw, śledztwo w sprawie których zostało powierzone ustawą organom bezpieczeństwa narodowego; wykorzystują otrzymane dane w przypadkach i trybie, przewidzianych ustawą;
- wykorzystują pomoc obywateli za ich zgodą na jawnej i niejawnej podstawie dla wykonywania powierzonych organom bezpieczeństwa narodowego obowiązków, w tym także angażują obywateli, na zasadzie dobrowolności, w charakterze nieetatowych pracowników bezpieczeństwa;
- prowadzą, z jednoczesnym powiadomieniem prokuratora, wyłącznie w celu zapobieżenia wywiadowczo-dywersyjnej działalności służb specjalnych państw obcych i obcych organizacji przeciwko Uzbekistanowi, bezprawnym zamachom na ustrój konstytucyjny i suwerenność republiki, kontrolę przesyłek pocztowych i podsłuchiwanie rozmów poszczególnych osób, które prowadzi się z wykorzystaniem telefonów i innych środków łączności, a także pozyskują informacje z technicznych kanałów łączności, wykorzystywanych przez te osoby, przy posiadaniu dostatecznych danych, wskazujących na dokonanie lub przygotowywanie przestępstw, śledztwo w sprawie których przekazano ustawą do zadań organów bezpieczeństwa narodowego, w sytuacji, kiedy istnieją podstawy twierdzić, że w wyniku tych działań zostaną uzyskane informacje, mogące stać się dowodem w sprawie karnej;
- prowadzą we współdziałaniu z organami spraw wewnętrznych działania operacyjno-poszukiwawcze w celu zapobieżenia, zakończenia i wykrycia przestępstw;
- angażują, po uzgodnieniu z organami spraw wewnętrznych, siły i środki tych organów w celu prowadzenia działań dla zapewnienie bezpieczeństwa;

¹⁸ Część II postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

- kontrolują obywateli, mając uzasadnione podejrzenie o ich udziale w popełnieniu przestępstwa albo przy popełnieniu przestępstw, śledztwo w sprawie których przekazano ustawą do zadań organów bezpieczeństwa narodowego, potwierdzają ich tożsamość, a także inne dokumenty, niezbędne do kontroli przestrzegania zasad, kontrolę nad wykonywaniem których powierzono organom bezpieczeństwa;
- korzystają bez przeszkód w celach służbowych ze środków łączności, należących do przedsiębiorstw, instytucji, organizacji, organizacji społecznych, a w sytuacjach niezwłocznych także do obywateli;
- wykorzystują w sytuacjach nie cierpiących zwłoki, środki transportu należące do przedsiębiorstw, instytucji, organizacji, organizacji społecznych lub do obywateli (oprócz środków transportu przedstawicielstw dyplomatycznych, konsulatów i innych instytucji państw obcych, organizacji międzynarodowych) w celu zapobieżenia przestępstwom, ściganiu i zatrzymaniu osób, popełniających lub podejrzewanych o udział w popełnieniu przestępstw, przewiezienia obywateli potrzebujących pilnej pomocy medycznej do instytucji leczniczych, a także przejazdu do miejsca wydarzeń lub katastrofy naturalnej. Na żądanie właścicieli środków transportu organy bezpieczeństwa narodowego rekompensują w ustanowionym trybie uczynioną im w wyniku tego szkodę;
- przy bezpośrednim zwalczaniu przestępstw, śledztwo w sprawie których przekazano ustawą organom bezpieczeństwa narodowego, ściganie osób, podejrzewanych o dokonanie takich przestępstw, w przypadku nadzwyczajnych okoliczności, zagrażających bezpieczeństwu, mogą wchodzić w dowolnym czasie do mieszkalnych i innych, należących do obywateli pomieszczeń, na teren i do pomieszczeń przedsiębiorstwa, instytucji i organizacji i przeszukiwać je z późniejszym powiadomieniem w ciągu doby prokuratora o przeprowadzonych czynnościach;
- na podstawie decyzji najwyższych organów władzy państwowej Uzbekistanu prowadzą działania w celu ujawnienia przestępstw w obszarze gospodarki, korzystając w tych przypadkach z praw, posiadanych przez funkcjonariuszy milicji;
- prowadzą profilaktykę przestępstw, śledztwo w sprawie których przekazano ustawą organom bezpieczeństwa narodowego. W przypadkach przewidzianych ustawodawstwem, oficjalnie ostrzegają obywateli o niedopuszczalności dokonania bezprawnych działań z następczym powiadomieniem o tym prokuratora;

- posiadają areszty śledcze i inne pomieszczenia do przetrzymywania w ustanowionym ustawą trybie osób, w stosunku do których, jako środek zapobiegawczy zastosowano aresztowanie i osób, zatrzymanych przez organy bezpieczeństwa narodowego w związku z podejrzeniem dokonania przestępstw, a w niektórych sytuacjach z sankcją prokuratora osób, zatrzymanych i aresztowanych przez organy spraw wewnętrznych, prokuratorów i sędziów, a także osądzonych w sytuacjach, przewidzianych ustawą Republiki Uzbekistanu;
- przeprowadzają w granicach kompetencji organizację i kontrolę zapewnienia i zachowania tajemnic państwowych, bezpieczeństwa specjalnych rodzajów łączności i szyfrowania pracy, rozstrzygania innych spraw dotyczących bezpieczeństwa w ministerstwach, komitetach państwowych, urzędach, przedsiębiorstwach, w instytucjach i organizacjach, organach zrzeszeń społecznych, organach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a także Wojskach Wewnętrznych MSW i innych, przewidzianych ustawodawstwem Uzbekistanu, formacji wojskowych; przedstawia wnioski w celu usunięcia ujawnionych uchybień, dotyczących interesów bezpieczeństwa, żąda podjęcia właściwych środków i informowania organów bezpieczeństwa narodowego o ich wykonaniu;
- zabraniają wykorzystywania na obszarze Uzbekistanu urzędzeń przekazujących dane radioelektroniczne, pracujących z danymi rejestracyjnymi lub z naruszeniem ustanowionych praw, a także pracy z informacjami, stanowiącymi tajemnice państwowe, wykonywanej z naruszeniem przewidzianych zasad;
- występują w ustanowionym trybie i otrzymują od ministerstw, komitetów państwowych, urzędów, przedsiębiorstw, instytucji, organizacji i organów zrzeszeń społecznych informację, niezbędną do wykonywania obowiązków związanych z zapewnianiem bezpieczeństwa;
- zapewniają państwową ochronę materiałów operacyjnych, śledczych i innych, odnoszących się do działalności organów bezpieczeństwa narodowego i określają tryb ich gromadzenia, przechowania i wykorzystania; tworzą systemy informacyjne;
- wojskowi pracownicy organów bezpieczeństwa narodowego mają prawo do noszenia, przechowywania, stosowania i wykorzystywania broni i środków specjalnych zgodnie z ustawą Uzbekistanu¹⁹.

¹⁹ Część IV postanowienia z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”.

Zagrożenie bezpieczeństwa narodowego Uzbekistanu

Służba Bezpieczeństwa Narodowego Uzbekistanu, ze względu na praktykę ustrojową Uzbekistanu, w znaczącej części angażuje swoje działania w zwalczanie opozycji przeciwnej istniejącemu reżimowi politycznemu. Należy zauważyć, że władze w Taszkencie zwykły oskarżać opozycję o islamski ekstremizm religijny i dokonywanie aktów terrorystycznych²⁰. Nie ulega wątpliwości, że islamiści są poważnym wyzwaniem dla bezpieczeństwa narodowego Uzbekistanu i w praktyce najpoważniejszym przeciwnikiem (i wydaje się, że jedyną realną alternatywą) dla obecnych władz²¹. Wynika to z tego, że to zwolennicy ustroju opartego na zasadach islamu czy głosiciele „czystej” wersji islamu mogą liczyć na realne poparcie znaczącej części społeczeństwa, w przeciwieństwie do liberalnej opozycji. Jednocześnie, podejmowane przez władze represje wobec zwolenników partii proislamskich powodują radykalizowanie nastrojów ich zwolenników, z których niektórzy rozpoczynają działalność, którą można zakwalifikować jako terrorystyczną, co umożliwia późniejsze zwalczanie grup bardziej umiarkowanych²². Nielegalną reprezentację polityczną islamistów stanowi Islamski Ruch Uzbekistanu, dążący do obalenia istniejącego porządku konstytucyjnego i stworzenia państwa islamskiego na obszarze Azji Centralnej i Sinciang-Ujgurskiego Rejonu Autonomicznego ChRL²³.

Pojawienie się ugrupowań islamistycznych w Azji Środkowej na przełomie lat 80/90. było inspirowane przez ośrodki zewnętrzne (Pakistan, Afganistan, Arabia Saudyjska itd.), które dawały środki na tzw. „odro-

²⁰ O historii rozwoju radykalnego islamu w Uzbekistanie patrz: З. Тодуа, *Радикальный ислам в Узбекистане: этапы становления и перспективы развития*, «Центральная Азия и Кавказ» 2005, nr 1, s. 41–48; М. Абишева, Т. Шаймергенов, *Религиозно-политический экстремизм в странах Центральной Азии: анализ причин распространения*, «Центральная Азия и Кавказ» 2006, nr 6 (48), s. 150–164.

²¹ O roli służb specjalnych w konfliktach etnoreligijnych patrz szerzej: А.В. Привезенцев, *Роль спецслужб в этноконфессиональных конфликтах: история и современность*, «Вестник Московского государственного лингвистического университета» 2011, nr 608, s. 180–191.

²² Zasady zwalczania terroryzmu w Uzbekistanie określa ustawa z 15 grudnia 2000 r. „О walce z terroryzmem” (Закон Республики Узбекистан от 15 декабря 2000 г. № 167-И „О борьбе с терроризмом”, http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=19015 (30.08.2016).

²³ O Islamskim Ruchu Uzbekistanu patrz: И. Мирсайитов, *Исламское движение Узбекистана: этапы развития и современное состояние*, «Центральная Азия и Кавказ» 2006, nr 6, s. 130–134.

dzenie religijne” w Azji Środkowej²⁴. Islamiści w Uzbekistanie prowadzą działalność zarówno wewnątrz kraju, jak też werbują ochotników do walki poza granicami Uzbekistanu. Tak wciągnęci obywatele Uzbekistanu uczestniczyli w wojnie domowej w Tadżykistanie po stronie opozycji, w Czeczeni, a w aktach terrorystycznych wewnątrz Uzbekistanu (np. w maju 2005 r. w Andżanie²⁵, ale także w Bucharze i Taszkencie). Istnienie faktycznych środowisk fundamentalistycznych umożliwiło jednak zwalczanie wszelkich przeciwników rządów Karimowa przez oskarżanie ich o związki z islamistami. Należy zauważyć, że w walce z przeciwnikami politycznymi przez oskarżanie ich o prawdziwy lub wymaginowany „islamizm” i „terroryzm”, Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Uzbekistanu sprzyjało rozpoczęcie przez Stany Zjednoczone tzw. wojny z terroryzmem. Dzięki temu pod sztandarem walki z „islamskim ekstremizmem”, „terroryzmem międzynarodowym”, „fundamentalizmem” i „separatyzmem” rząd Karimowa mógł, przy poparciu USA²⁶ i zachodu, rozprawić się z przeciwnikami politycznymi. Nie oznaczało to wcale zmniejszenia wpływu radykałów religijnych. Obecnie wciąż istnieje ryzyko przenikania dżihadystów na obszar Uzbekistanu w tym z tzw. Państwa Islamskiego. Według Służby Bezpieczeństwa Narodowego po stronie tzw. Państwa Islamskiego walczy co najmniej pół tysiąca obywateli Uzbekistanu. Przy czym, nie obejmuje to Uzbeków z zagranicy (imigrantów zarobkowych itd.). Innym wyzwaniem jest walka z kartelami narkotykowymi, zajmującymi się przemytem narkotyków z krajów Złotego Półksiężycza (przede wszystkim Afganistanu) do Europy Zachodniej, USA i Japonii. Uzbekistan jest tu jednym z głównych (jeżeli nie najważniejszym) węzłów tranzytowych dla kontrabandy tych środków odurzających.

Innym polem działalności Służby Bezpieczeństwa Narodowego jest walka z możliwością pojawienia się separatyzmu w Republice Karakałpackiej. Obszar ten został włączony do Uzbekistanu w 1936 roku. Od 1920 do 1930 roku Karakałpakstan, jako obwód autonomiczny znajdował się w składzie Kirgiskiej (potem Kazachskiej) ASRR, od 1930 do 1936 roku był w składzie Rosyjskiej FSRR, a potem został przekazany

²⁴ И.Р. Рахматов, *Внешние факторы развития и радикализации ислама в Центральной-Азиатском Регионе*, «Вестник Московского государственного лингвистического университета» 2011, nr 631, s. 96–104.

²⁵ О wydarzeniach w Andżanie patrz szerzej: С.Н. Абашин, *Обречённые восстания: Андижан/Нальчик, 2005 год*, «Вестник Евразии» 2007, nr 3, s. 31–42.

²⁶ О политике Станов Зjednoczonych wobec Azji Centralnej patrz: М. Лаумулин, *Стратегия и политика США в Центральной Азии*, «Центральная Азия и Кавказ» 2007, nr 4, s. 51–63.

Uzbeckiej SRR. W 1932 roku Karakałpacja otrzymała status republiki autonomicznej. 14 grudnia 1990 roku Rada Najwyższa tej republiki autonomicznej przyjęła deklarację o suwerenności państwowej, tym samym zaś faktycznie ogłosiła niepodległość Karakałpacji. Jednak we władzach republiki nie było zgodności co do tego, czy wybrać suwerenność czy też przyłączenie do Rosji, Kazachstanu lub Uzbekistanu, co nie pozwoliło im w efekcie stać się suwerennym państwem. Wykorzystał to Taszkient i w 1993 roku zawarł z Karakałpacją międzypaństwową umowę na dwadzieścia lat. Zgodnie z Konstytucją Uzbekistanu suwerenna Republika Karakałpakstanu wchodzi w skład Republiki Uzbekistanu. Uzbekistan jest także gwarantem jej suwerenności²⁷. Karakałpakstan posiada swoją Konstytucję²⁸, która musi być zgodna z Konstytucją Uzbekistanu²⁹. Na obszarze tego państwa obowiązują także ustawy Uzbekistanu³⁰. Jednakże z drugiej strony, obszar i granice Karakałpakstanu nie mogą być zmienione bez zgody tego państwa. Samodzielnie określa także swój ustrój administracyjno-terytorialny³¹. Posiada także prawo wyjścia ze składu Republiki Uzbekistanu na podstawie powszechnego referendum ludu Karakałpakstanu³², wobec czego działania na rzecz secesji od Uzbekistanu nie powinny być uznawane za nielegalne. W praktyce jednak władze w Taszkencie zwalczają nawet próby faktycznego korzystania przez ten region z obecnej autonomii. Służyło temu m.in. usunięcie niezależnych od Taszkientu polityków. Konstytucja Uzbekistanu stanowi, że wzajemne stosunki między Uzbekistanem i Karakałpakstanem w ramach Konstytucji Republiki Uzbekistanu reguluje się umowami i porozumieniami, zawartymi przez oba państwa. Spory zaś rozwiązywane są poprzez procedury pojednawcze³³. Obecnie stosowna umowa międzypaństwowa nie istnieje. Oprócz naruszania statusu Karakałpakstanu separatyzm może rodzić to, że sami Karakałpacy językowo i etnicznie są bliscy Kazachom, z Uzbekami łączy ich jedynie przynależność do Chanatu Chiwy.

²⁷ Art. 70 Konstytucji Uzbekistanu.

²⁸ Конституция Республики Каракалпакстан от 9 апреля 1993 г., <http://parliamentrk.gov.uz/ru/dokumenti/konstitucija-respubliki-karakalpakstan> (30.08.2016). О устройе Karakałpakstanu patrz: Миннибаев Б.И., Шарифуллин Р.Ф., *Особенности системы государственного управления Республики Узбекистан*, «Молодой ученый» 2014, nr 1, s. 41 – 43; А.М. Зарецкий, *Особенности правового статуса Жокаргы Кенеса парламента Каракалпакстана*, «Мир современной науки» 2014, nr 2 (24).

²⁹ Art. 71 Konstytucji Uzbekistanu.

³⁰ Art. 72 Konstytucji Uzbekistanu.

³¹ Art. 73 Konstytucji Uzbekistanu.

³² Art. 74 Konstytucji Uzbekistanu.

³³ Art. 75 Konstytucji Uzbekistanu.

Podkreślić trzeba, że region ten zajmuje ponad jedną trzecią obszaru Uzbekistanu i zaludniony jest przez ogółem 1,5 mln mieszkańców, mniej więcej w równych proporcjach Karakałpaków, Kazachów i Uzbeków. Jest to jednocześnie najbiedniejszy region Uzbekistanu. Utrzymuje się tam wysokie bezrobocie i związane z tym napięcia na tle socjalnym. Posiada on przy tym dość znaczące zasoby bogactw naturalnych, z których zyski są transferowane do centrum co może pogłębiać niezadowolenie. Oprócz Karakałpaków za zagrożenie uważana jest także możliwość pojawienia się separatyzmu wśród Tadżyków, zamieszkujących w Uzbekistanie, głównie w okolicach Buchary i Samarkandy, a uznawanych przez władze w Duszanbe za rdzennie tadżyckie miasta. Tadżycy stanowią oficjalnie około pięciu procent obywateli Uzbekistanu, nieoficjalnie jednak więcej, często bowiem jako narodowość podają „uzbecką”. Jest to pozostałość jeszcze z czasów radzieckich, a także wynika z obecnej sytuacji politycznej, która nie sprzyja otwartemu manifestowaniu odrębności etnicznej.

Zakończenie

Podstawą działania Służby Bezpieczeństwa Narodowego Uzbekistanu jest postanowienie Gabinetu Ministrów z 2 listopada 1990 r. „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Uzbekistanu”. Wciąż bowiem nie została przyjęta ustawa „O Służbie Bezpieczeństwa Narodowego”, stąd pierwszą odmiennością służby specjalnej w Uzbekistanie jest brak podstaw ustawowych jej działalności. Taki stan rzeczy trudno uznać za zgodny z obowiązującą od 1992 roku Konstytucją Uzbekistanu. Bez wątplenia bowiem problematyka działalności służb specjalnych ze względu na to, że jest w swej istocie związana z ingerencją w sferę praw i wolności obywatelskich wymaga odrębnego i możliwie dokładnego uregulowania za pomocą ustaw. Negatywnej oceny podstaw prawnych działalności Służby Bezpieczeństwa Narodowego nie zmienia to, że informacje o niektórych aspektach jej działalności można znaleźć w nielicznych aktach podustawowych, a nawet to, że niektóre takie uprawnienia wymienia ustawa z 7 maja 1993 roku „O ochronie tajemnic państwowych”³⁴. Wymienione tam zadania SBN wykonuje w granicach swoich uprawnień, a te określa akt podustawowy. Podobnie jest w przypadku ustawy z 15 grudnia 2000 r.

³⁴ Закон Республики Узбекистан от 7 мая 1993 г. № 848-ХІІ «О защите государственных секретов», http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=98845 (30.08.2016).

„O walce z terroryzmem”. Oprócz tego obecnie w proces powoływania i odwoływania Przewodniczącego Służby Bezpieczeństwa Narodowego został włączony Senat, przewidziano także informowanie przez SBN parlamentu o swojej działalności. Nie stanowi to jednak rzeczywistej kontroli nad jej działalnością ze względu na brak w Olij Mażlisie rzeczywistej „antysystemowej” opozycji, a także w pełni niezależnych mediów, które mogłyby nagłaśniać ewentualne przypadki nadużyć.

Nie ulega wątpliwości, że Służba Bezpieczeństwa Narodowego poprzez jej podporządkowanie głowie państwa, stanowi jedną z podstaw utrzymywania się istniejącego porządku ustrojowego w Uzbekistanie i osobiście Isloma Karimowa, a obecnie jego następcy – Shavkata Miromonovicha Mirziyoyeva u władzy. Rolę tę pełni zresztą od swojego powstania, bowiem to przechwycenie kontroli nad organami siłowymi Uzbeckiej SRR umożliwiło Karimowowi umocnienie i później utrzymanie władzy. Stąd znaczącą część swojej aktywności poświęca ona na zwalczanie opozycji politycznej. W dużej mierze stanowi podporządkowaną prezydentowi Uzbekistanu policję polityczną. Jednocześnie nie ulega wątpliwości, że zagrożenie ze strony radykałów islamskich w Uzbekistanie jest rzeczywiste i w walce z nimi SBN ma znaczące zasługi.

Ze względu na uwarunkowania ustroju politycznego Uzbekistanu organ, który w większości państw demokratycznych nie jest uznawany za istotny podmiot polityczny, musi odgrywać znaczącą rolę. Jest to bowiem cechą wszystkich systemów o nieliberalnym modelu demokracji. Trudno jednak ocenić, jak duży jest ten wpływ. Można jednak założyć, że po zmianie na urządzie prezydenta w ramach istniejącego systemu politycznego, wpływ Służby Bezpieczeństwa Narodowego wzrośnie. Sprzyjać temu zaś może zagrożenie ze strony radykałów islamskich.

STRESZCZENIE

Służba Bezpieczeństwa Narodowego powstała w 1991 r. Od początku podporządkowana była osobiście prezydentowi Uzbekistanu. Wraz z innymi organami siłowymi stanowi jeden z fundamentów istniejącego w Uzbekistanie porządku ustrojowego. Uzbekistan przyjął model połączenia w jednej instytucji wywiadu i kontrwywiadu, nie tylko cywilnego, ale także wojskowego oraz służby specjalnej zajmującej się ściganiem przestępstw gospodarczych. Powoduje to, że zadania i uprawnienia przyznane Służbie Bezpieczeństwa Narodowego są rozległe. Nie można mówić o istnieniu efektywnych mechanizmów kontroli parlamentarnej jej działalności. Ze względu na uwarunkowania polityczne, znaczącą część swojej

активности Служб Безопасности Народового пошвиеа звалчанию рзчывистых, потенциалных луб домниманых прротивников истнелюаего порзядку политического.

Andrzej Pogłódek

SECRET SERVICES IN THE POLITICAL SYSTEM OF UZBEKISTAN

The National Security Service was created in 1991 and from the beginning it was subordinated personally to the President of Uzbekistan. Together with other enforcing bodies, it constitutes one of the foundations of Uzbekistan's legislative order. Uzbekistan adopted a model where it merged the intelligence and counterintelligence, not only the civil but also the military and the secret services that persecutes economic crimes in one institution. The result is that the tasks and powers granted to National Security Service are extensive. There are no effective mechanisms of parliamentary control over the Service's activities. Due to political conditions, a significant part of its activity is devoted to fight against the actual and potential or alleged enemies of the existing political order.

KEY WORDS: *Uzbekistan, Central Asia, national security, the secret services, National Security Service*

Bibliografia

- Абишева М., Шаймергенов Т., *Религиозно-политический экстремизм в странах Центральной Азии: анализ причин распространения*, «Центральная Азия и Кавказ» 2006, nr 6 (48).
- Абашин С.Н., *Обречённые восстания: Андижан/Нальчик, 2005 год*, «Вестник Евразии» 2007, nr 3.
- Буриходжаев Т.Н., *Конституция Узбекской ССР 1978 года – Конституция развитого социализма*, Ташкент 1982.
- Джурабаев Д.Х., *Особенности кризиса политической власти в Бухарском ханстве начала XVIII в. (на первом этапе правления Убайдуллахана (1702–1711))*, «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук» 2012, nr 2.
- Джурабаев Д.Х., *Церемониал возведения на престол правителей Бухарского ханста – «Поднятие на белом кошме»*, «Современные проблемы науки и образования» 2013, nr 5.

- Джурабаев Д.Х., *Изучение политической истории Бухарского эмирата в советский и постсоветский периоды*, «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук» 2015, nr 2.
- Зарецкий А.М., *Особенности правового статуса Жокаргы Кенеса парламента Каракалпакстана*, «Мир современной науки» 2014, nr 2.
- Ишанов А.И., *Государственный строй Бухарской Народной Советской Республики*, Москва 1950.
- Лаумулин М., *Стратегия и политика США в Центральной Азии*, «Центральная Азия и Кавказ» 2007, nr 4.
- Миннибаев Б.И., Шарифуллин Р.Ф., *Особенности системы государственного управления Республики Узбекистан*, «Молодой ученый» 2014, nr 1.
- Мирсайитов И., *Исламское движение Узбекистана: этапы развития и современное состояние*, «Центральная Азия и Кавказ» 2006, nr 6.
- Печенкин С.В., *Средняя Азия и «постимперская» политика большевиков в 20-е годы XX века*, «Современные проблемы науки и образования» 2012, nr 3.
- Погорельский И.В., *История Хивинской революции и Хорезмской народной советской республики 1917–1924 г.*, Ленинград 1984.
- Привезенцев А.В., *Роль спецслужб в этноконфессиональных конфликтах: история и современность*, «Вестник Московского государственного лингвистического университета» 2011, nr 608.
- Рахматов И.Р., *Внешние факторы развития и радикализации ислама в Центральной-Азиатском Регионе*, «Вестник Московского государственного лингвистического университета» 2011, nr 631.
- Ташпулат Ю., *Как Каримов закладывал фундамент Службы национальной безопасности (часть III)*, <http://www.ozodlik.org/a/26919306.html> (30.08.2016).
- Тодуа З., *Радикальный ислам в Узбекистане: этапы становления и перспективы развития*, «Центральная Азия и Кавказ» 2005, nr 1.
- Толипов Ф., *Военные силы Узбекистана спустя двадцать лет после обретения независимости*, «The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societes» 2010, Issue 11, <https://pipss.revues.org/3785> (30.08.2016).
- Узбекистанские спецслужбы*, <http://www.uzbekistans.ru/naselenie/uzbekistanskije-specslujbi.html> (30.08.2016).

-
- Халикова Р.Э., *Об административном управлении Бухарского ханства во второй половине XVIII – начале XIX вв.*, «Universum: общественные науки» 2014, nr 8.
- Халимов Х.А., *Конституция Узбекской ССР 1927 года*, Алма-Ата 1988.
- Pogłódek A., *Instytucja referendum w Uzbekistanie*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2014, t. XIV.
- Pogłódek A., *Wybrane elementy statusu prawnego członka Senatu w Uzbekistanie*, „Społeczeństwo Kultura Wartości. Studium społeczne” 2014, nr 3.
- Szumulik B., Pogłódek A., *Sąd Konstytucyjny Republiki Uzbekistanu*, [w:] K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Łódź 2016.
- Pogłódek A., Szumulik B., *Senat Republiki Uzbekistan. Zagadnienia wybrane*, „Gdańskie Studia Prawnicze. Księga jubileuszowa profesora Andrzeja Pułło”, t. XXXI, red. A. Szmyt, Gdańsk 2014.
- Szukalski J., *System konstytucyjny Uzbekistanu*, Warszawa 2014.

Agnieszka Bień-Kacała, Tomasz Kacała

Działania psychologiczno-dezinformacyjne rosyjskich służb specjalnych

SŁOWA KLUCZOWE:

propaganda, dezinformacja, działania/operacje informacyjne, działania/operacje psychologiczne, dywersja

Wstęp

Federacja Rosyjska niewątpliwie należy do kluczowych graczy na arenie międzynarodowej. W niniejszym opracowaniu pragniemy przyjrzeć się pewnemu wycinkowi działań prowadzonych przez władze tego państwa. W tym celu przybliżymy pojęcia działań psychologicznych, propagandy i dezinformacji. Następnie wprowadzimy pewien kontekst historyczny dla tytułowego tematu oraz wskażemy obecną aktywność Federacji Rosyjskiej o wymiarze informacyjno-psychologicznym oraz potencjał tego państwa. W podsumowaniu postaramy się sformułować wnioski na przyszłość.

Kluczowe pojęcia dla działań informacyjnych i psychologicznych

Pojęcie działań psychologicznych odnosi się do działań prowadzonych w środowisku informacyjnym z zamiarem wywarcia określonego wpływu na jednostki, a nawet całe grupy społeczne i wywołania tym samym określonych, pożądaných przez podmiot prowadzący tego typu działania

postaw i zachowań¹. Działania psychologiczne postrzegane są zarówno w ujęciu czynnościowym (prowadzenie działań psychologicznych i ich wykorzystanie w operacjach wojskowych), jak i strukturalnym (centra, grupy i jednostki działań psychologicznych wraz z ich umiejscowieniem w strukturze sił zbrojnych wybranych państw).

O działaniach psychologicznych mówimy w przypadku sił zbrojnych państw, które możemy zaliczyć do kręgu liberalnych demokracji². W tym przypadku wyznacznikiem tego rodzaju działań jest transparentność, uczciwość i zgodność rozpowszechnianego przekazu z prawdą. Istotnym obwarowaniem jest także zakaz prowadzenia działań psychologicznych wobec obywateli własnego państwa lub obywateli państwa sojuszniczego. Dotyczy to również oddziaływania na żołnierzy własnych i sojusznicznych sił zbrojnych. Zasady te znajdują swoje odzwierciedlenie w doktrynie działań psychologicznych Sojuszu Północnoatlantyckiego.

Istnieje jednakże odmienna filozofia prowadzenia działań w środowisku informacyjnym³, która nie jest ograniczona zasadami narzucanymi systemem wartości liberalnych. Najlepszym przykładem państwa prowadzącego tego rodzaju działania jest Federacja Rosyjska⁴. Stosuje ona bardzo zróżnicowane środki kształtowania polityki międzynarodowej, w tym

¹ Szerzej na temat działań psychologicznych: T. Kacała, *Działania psychologiczne w Siłach Zbrojnych RP*, wyd. AON, Warszawa 2014; tenże, *Współczesne działania psychologiczne – Stany Zjednoczone*, „Zeszyty Naukowe AON” nr 2 (95), Warszawa 2014.

² Liberalna demokracja kojarzona jest z państwem, w którym ustrój państwa wyznaczany jest przez wolne wybory oraz przez zasadę państwa prawa, podział władzy, a także gwarancje statusu jednostki, przede wszystkim w postaci wolności słowa, zgromadzeń, sumienia i wyznania oraz ochronę własności prywatnej, F. Zakaria, *The Future of Freedom. Illiberal democracy at Home and Abroad*, New York 2007, s. 17–27. Autor proponuje jednak zrewidowanie równowagi między liberalizmem i demokracją w kontekście współczesnych zagrożeń, takich jak terroryzm, niż demograficzny czy też migracje. W konsekwencji prawo powinno wyznaczać granice wolności, a wartością centralną w zarządzaniu państwem powinien być „sprawny rząd”.

³ Szerzej na temat środowiska informacyjnego: T. Kacała, *Military Leadership in the Context of Challenges and Threats Existing in Information Environment*, „Journal of Corporate Responsibility and Leadership” 2015, vol. 2, issue 1 oraz tenże *Podstawowe założenia Koncepcji komunikacji strategicznej w Siłach Zbrojnych RP*, Kwartalnik „Bellona” 2015, nr 2 (681).

⁴ Opisywana jest niekiedy jako demokracja nieliberalna – państwo, w którym organy wyłaniane są w wyborach, natomiast daleko idącym prawnym ograniczeniom poddane są wolności obywatelskie, F. Zakaria, *The Future of Freedom...*, s. 89–118. Szerzej na temat ustroju Federacji Rosyjskiej: J. Zaleśny, *Duma Państwowa a Rząd w Federacji Rosyjskiej. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego*, Warszawa 2015.

w szczególności w jej wymiarze informacyjnym. Działania tego rodzaju określa się mianem działań informacyjno-psychologicznych. Polegają one na skoordynowanym użyciu szerokiej gamy instrumentów kształtujących przestrzeń publiczną rosyjskiej polityki zagranicznej, polityki bezpieczeństwa oraz polityki wewnętrznej. Działania tego rodzaju odbiegają w swoich podstawowych założeniach od wspomnianych wcześniej, prowadzonych w duchu poszanowania praw jednostki i zasad funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego, działań psychologicznych. Rosyjskie działania informacyjno-psychologiczne oparte są na dwóch zasadniczych fundamentach: dezinformacji i propagandzie⁵.

Podstawowe założenia działań dezinformacyjnych i propagandowych

Ogólnie rozumiana dezinformacja odnosi się do pewnego rodzaju informacji, a mianowicie informacji fałszywej, kłamliwej lub rzekomej, która wprowadza w błąd odbiorcę. Zasadniczym założeniem interpretacyjnym pojęcia „dezinformacja” jest jej celowość – nieprawdziwa informacja jest przekazywana po to, aby osiągnąć określony efekt, dać odbiorcy wiedzę pozorną, bezużyteczną lub wręcz szkodliwą, która następnie posłuży do podejmowania przez wspomnianego odbiorcę błędnych decyzji, korzystnych z punktu widzenia podmiotu dezinformującego. Niewykluczone jest także osiągnięcie efektu niezamierzonego, wynikającego z błędnego zrozumienia treści informacyjnej przez odbiorcę, lub jej zniekształcenia (np. w trakcie transmisji radiowej)⁶.

Natomiast „propaganda” jest powszechnie kojarzona z praktyką okłamywania całych społeczeństw przez władze państwowe, szczególnie funkcjonujące w państwach totalitarnych takich jak ZSRR czy narodowosocjalistyczne Niemcy⁷. Jako taka skierowana była do potencjalnego przeciwnika lub opinii międzynarodowej, ale przede wszystkim do własnego społeczeństwa. W związku z tym, że propaganda państwowa posługiwała się najnowszymi osiągnięciami ówczesnej techniki komuni-

⁵ Zob. także w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa T. Kacała, *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2015, nr 2 (24).

⁶ M. Wrzosek, *Dezinformacja jako komponent operacji informacyjnych*, Wydawnictwo AON, Warszawa 2005, s. 8.

⁷ B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, s. 5.

kowania społecznego, rodziło to powszechne przekonanie o kłamliwości rozpowszechnianego przekazu wyrażające się m.in. bardzo popularnym w latach 80. (także w Polsce) hasłem: „telewizja kłamie”.

Niemniej jednak w odniesieniu do dezinformacji i propagandy wątpliwe może być utożsamianie przekonań ugruntowanych w świadomości społecznej z ustalonym znaczeniem omawianych pojęć w literaturze przedmiotu.

Termin „dezinformacja” może być pojmowany w węższym i szerszym znaczeniu. Węższe znaczenie „dezinformacji” odnoszone jest najczęściej do wprowadzenia w błąd i wpływania⁸. Niemniej jednak nie należy tych kategorii traktować jako tożsamy. Zasadniczo wprowadzenie w błąd jest czynnością jednorazową, która odnosi się do konkretnej sytuacji czy też konkretnego zadania. W przypadku wprowadzenia w błąd zakłada się pewnego rodzaju „amatorszczyznę”, wykorzystanie szerokiego wachlarza środków z zamiarem wmówienia określonych rzeczy określonym osobom. Dezinformacja natomiast charakteryzuje się systematycznością działań, profesjonalnym ich przygotowaniem i organizowaniem oraz konsekwentnym wykorzystaniem środków masowego przekazu. Dezinformuje się całe populacje, a nie poszczególne osoby. Podobnie jest w przypadku wpływania, które postrzegane jest jako działanie niezorganizowane i doraźne. W porównaniu z wpływaniem dezinformacja to realizacja konsekwentnego programu, którego celem jest zastąpienie poglądów zidentyfikowanych w świadomości, a nawet podświadomości masowego odbiorcy. Zastępowane są poglądy, które zostały uznane przez dezinformatora za niekorzystne. Ich miejsce zastępuje odpowiednio dobrana narracja, wcześniej przygotowana przez podmiot dezinformujący.

W szerszym znaczeniu, dezinformacja to techniki wpływania na ludzi⁹. Wynika to z dwóch zasadniczych powodów. Z reguły dezinformatorzy są członkami grup (organizacji, instytucji, agencji, jednostek wojskowych), które prowadzą działania zarówno w sferze wpływu i szeroko rozumianej dezinformacji. Grupy te z reguły są związane z działalnością kontrwywiadowczą. Drugim powodem jest, jednakowe w obu przypadkach, postrzeganie celu. Istotą działań dezinformacyjnych jest bowiem wprowadzenie do opinii publicznej (obiegu informacyjnego) odpowiedniego katalizatora zachowań społecznych. Kluczem jest tu zachowanie pozorów spontaniczności.

⁸ V. Volkoff, *Dezinformacja – oręż wojny*, Wydawnictwo Delikon, Warszawa 1991, s. 8.

⁹ Tamże.

Dezinformacja może mieć wymiar strategiczny albo taktyczny. Dezinformacja strategiczna opiera się na systematycznym rozpowszechnianiu fałszywych sygnałów politycznych i informacji oraz fabrykowaniu przekazu w celu uzyskania nieprawdziwego obrazu sytuacji skutkującego jej błędną oceną. Dezinformacja taktyczna jest w swoich założeniach zbliżona do wprowadzenia w błąd. Ma ona bowiem wciąż walor celowej działalności o charakterze planowym, chociaż jej horyzont czasowy należy rozpatrywać raczej w wymiarze miesięcy niż lat.

Szczególnym rodzajem dezinformacji jest w tym kontekście dezinformacja wojskowa. Jest ona definiowana jako „zamierzone przekazywanie (...) przygotowanych (fałszywych) informacji, pogłosek, specjalnie opracowanych dokumentów oraz demonstrowanie działań wojsk, których celem jest wprowadzenie w błąd przeciwnika w odniesieniu do prawdziwych zamierzeń, planów i przedsięwzięć o znaczeniu militarnym”¹⁰. Dezinformacja wojskowa stanowi element kluczowy w uzyskiwaniu efektu zaskoczenia i warunkuje osiągnięcie powodzenia prowadzonych działań (operacji).

O ile kwestia jednoznaczności interpretacji natury dezinformacji nie pozostawia żadnych wątpliwości, to w przypadku propagandy nie jest to już tak oczywiste. Słowo „propaganda” można odnaleźć w bulli papieża Grzegorza XV (z 1622 r.), powołującej do życia *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, czyli instytucję, której zadaniem było krzewienie (propagowanie) wiary katolickiej. W późniejszych wiekach, szczególnie w pierwszej połowie XX wieku słowo to zaczęło być kojarzone z oddziaływaniem informacyjnym prowadzonym przez III Rzeszę i Związek Radziecki. Do powszechnego obiegu weszły takie zestawienia frazeologiczne jak „propaganda hitlerowska” czy „propaganda sowiecka/komunistyczna”. Na uwagę zasługuje tu jednak fakt, iż zbrojne ramię polskiego państwa podziemnego – Armia Krajowa – powołała w swoich strukturach komórkę odpowiedzialną za tego rodzaju działalność. Komórka ta nosiła nazwę Biuro Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK (BIP KG AK). Stąd trudno mówić o jednoznacznie negatywnych skojarzeniach związanych z tym terminem¹¹.

Zakreślając ramy definicyjne propagandy warto odwołać się między innymi do autorów amerykańskich, dla których propaganda to „zręczne

¹⁰ M. Wrzosek, *Dezinformacja – skuteczny element walki informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 2 (87), s. 23.

¹¹ Przykłady współczesnych działań propagandowych zostały omówione w: T. Kacała, *Współczesne działania propagandowe*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 2010, nr 1 (031).

posługiwanie się obrazami, sloganami i symbolami, odwołujące się do naszych uprzedzeń i emocji; jest komunikowaniem pewnego punktu widzenia, mającym na celu skłonienie odbiorcy do dobrowolnego przyjęcia tego punktu widzenia za swój”¹². W polskiej literaturze przedmiotu można odnaleźć nieco inne określenie istoty propagandy. Według B. Dobek-Ostrowskiej jest to „technika wpływania na zachowania obywateli, kierowania opinią publiczną i manipulowania. [Propaganda] Opiera się na najnowszych osiągnięciach naukowych i wynikach badań empirycznych w zakresie psychologii społecznej, socjologii, politologii, teorii komunikowania i innych naukach społecznych”¹³. Natomiast H. Kula definiuje propagandę jako „celowe upowszechnianie wiadomości, opinii, poglądów, teorii, wyjaśniających otaczającą rzeczywistość i zjawiska życia społecznego”¹⁴.

Rozwój działań dezinformacyjno-propagandowych w ZSRR

Jednym z kluczowych beneficjentów rozwoju dezinformacji i propagandy, a jednocześnie motorem tego rozwoju, była od samego początku Rosja Radziecka, a następnie ZSRR. Władze tego państwa przywiązywały ogromną wagę do tego typu oddziaływania, czego najlepszym przykładem było memorandum skierowane w 1921 roku przez kluczowego teoretyka komunizmu Władimira Iljicza Uljanowa do komisarza spraw zagranicznych Gieorgija Wasyljewicza Cziczierina. W memorandum tym Lenin opisuje światłe środowiska w Europie Zachodniej i Ameryce jako „głuchoniemych”. Ma to wynikać z faktu, że nie są one w stanie zrozumieć aktualnie panującej sytuacji, ani rzeczywistego układu sił. W związku z tym proponuje się zastosowanie „specjalnych działań”, które mogą przyspieszyć zwycięstwo bolszewików nad krajami kapitalistycznymi. Działania te mają obejmować ogłoszenie fikcyjnego rozdzielenia rządu i jego organów od partii i jej Biura Politycznego oraz Kominternu, który powinien być przedstawiany jako niezależny organ polityczny jedynie „tolerowany” na terytorium ZSRR. Kolejnym krokiem ma być wyrażenie przez władze ZSRR chęci nawiązania stosunków z krajami kapitalistycznymi opartych na zasadzie nieingerencji w ich sprawy wewnętrzne.

¹² A. Pratkanis, E. Aronson, *Wiek propagandy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 17.

¹³ B. Dobek-Ostrowska, J. Frasz, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy...*, s. 32.

¹⁴ H.M. Kula, *Propaganda współczesna. Istota – właściwości*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 82.

Pozwoli to na przeniknięcie wysłanników Kominternu i organów wywiadowczych partii bolszewickiej pod przykrywką przedstawicielstw dyplomatycznych, kulturalnych i handlowych. Zgodnie z utrwalonymi w literaturze poglądami Lenina, mówienie prawdy jest małostkowym przesądem burżuazyjnym, podczas kiedy zamierzony cel często usprawiedliwia kłamstwo¹⁵.

W okresie wojny polsko-radzieckiej w latach 1920–1921 Lenin promował pomysł określany przez niego mianem „planu doskonałego”¹⁶. Miał on polegać na dokonywaniu czystek na terenach zajętych przez Armię Czerwoną. Odpowiedzialne za to organy radzieckiego aparatu bezpieczeństwa miały podawać się za „zielonych”, czyli zbuntowanych chłopów odrzucających zarówno rację „białych”, jak i ideologię „czerwonych”. Czystki miały obejmować kułaków, księży, obszarników. Ceną ustaloną za każdego powieszzonego miało być sto tysięcy rubli, co na ówczesne warunki nie stanowiło kwoty wygórowanej.

Druga wojna światowa była okresem intensywnych działań dezinformacyjnych i propagandowych prowadzonych przez Związek Radziecki i Armię Czerwoną. Aktywności tego rodzaju miały wymiar bezpośrednich działań sił zbrojnych, takich jak agitacja, maskowanie ważnych obiektów wojskowych, budowa pozorowanych lotnisk i rejonów ześrodkowania wojsk. Efektem tego było doprowadzenie do sytuacji, w której, według ocen źródeł radzieckich, 2/3 wszystkich nalotów przeprowadzonych przez lotnictwo niemieckie na lotniska radzieckie w latach 1942–1945 było w istocie nalotami na lotniska pozorne¹⁷.

Podobna sytuacja miała miejsce w ramach wsparcia realizacji operacji „Bagration” przez Armię Czerwoną w 1944 roku. W ramach przygotowania dezinformacyjnego do wspomnianej operacji, ugruntowane zostały błędne przekonania wywiadu niemieckiego dotyczące m.in. liczebności dywizji radzieckich, dokonano skrytego przetrzutu sił, utworzone zostało fikcyjne zgrupowanie wojsk w innym miejscu frontu, pozorowano ożywioną korespondencję radiową, wykorzystano partyzantów i członków ruchu oporu do rozpoznania jednostek Wehrmachtu stacjonujących w Estonii i Białorusi oraz na Łotwie. Ponadto zainicjowane zostały działania partyzantów na pozornych kierunkach uderzenia Armii Czerwonej i rozpowszechniano pogłoski wśród ludności cywilnej na okupowanych terenach.

¹⁵ V. Volkoff, *Dezinformacja...*, s. 25.

¹⁶ Tamże, s. 120.

¹⁷ M. Wrzosek, *Dezinformacja jako komponent operacji informacyjnych...*, s. 19.

Praktycznie od końca drugiej wojny światowej trwał wyścig zbrojeń prowadzony w cieniu groźby wybuchu konfliktu jądrowego. Według szacunków, pomimo dysponowania przez USA i ZSRR bronią jądrową, aż do lat siedemdziesiątych nie można mówić o pełnej równowadze potencjałów w tej sferze. ZSRR, będąc *de facto* słabszym pod tym względem krajem, musiał przystąpić do wdrożenia środków wojny dywersyjnej – zaangażować intelekt przeciwko sile. Zgodnie z tą koncepcją, przypisuje się Józefowi Wisarionowiczowi Dżugaszwiliemu wynalezienie „wojny zastępczej”¹⁸. W ramach tego rodzaju wojny podejmowane były działania defensywne, które doprowadziły do stworzenia i utrzymania „żelaznej kurtyny” chroniącej Związek Radziecki przed ewentualną agresją oraz działania ofensywne, które zapewniły temu państwu dostęp do ciepłych mórz oraz obecność i wpływy w każdym miejscu na kuli ziemskiej.

Wojna zastępcza prowadzona przez Związek Radziecki miała polityczny i wyrotowy charakter. Umiejętne jej prowadzenie nie stanowiło problemu dla władz radzieckich, ponieważ przywódcy państwa, ministrowie i szefowie służb specjalnych rozpoczynali swoje kariery jako tajni agenci polityczni. Dysponowali oni także doświadczeniem, które wcześniej pozwoliło im zdobyć władzę i zyskać za granicą sympatyków, sojuszników i wspólników. Wynikało to po części z propagowania ideologii, której wielką zaletą jest uniwersalność. W każdym kraju na świecie znaleźć można osoby niezadowolone, uciśnione, wykorzystywane lub wykluczone, których działania, zmiany postaw i zachowań można napędzić obietnicą poprawy ich sytuacji. Stosowanie tego rodzaju oddziaływania psychologicznego stanowiło istotną innowację, swoisty „towar eksportowy” Kraju Rad. Co więcej, prosty przekaz „sprawiedliwego podziału” wielokrotnie wygrywał w historii z propozycją wprowadzenia demokracji oraz liberalizmu gospodarczego. Efektem tego była współpraca państw demokratycznych, w tym USA, z krajami kierującymi się określonego rodzaju korzyściami ekonomicznymi bądź politycznymi w różnych miejscach świata. Związek Radziecki mógł liczyć na fanatycznych zwolenników, „duchowe kolonie” i posłuszne władzom w Moskwie kierownictwo zagranicznych partii komunistycznych.

Istotnym elementem zarówno dezinformacji, jak i propagandy jest dywersja, która do drugiej wojny światowej uchodziła za uzupełnienie wojny konwencjonalnej prowadzonej przy użyciu środków walki. W okresie „zimnej wojny” dywersja stała się podstawowym rodzajem

¹⁸ V. Volkoff, *Dezinformacja...*, s. 72.

broni stosowanej przez Związek Radziecki. W przypadku braku możliwości dokonania bezpośredniej agresji zbrojnej na dany kraj, zgodnie z założeniami działań dywersyjnych, należy zainicjować proces osłabiania władzy przy użyciu dobrze wyszkolonych dywersantów¹⁹. Małe grupki partyzantów (bojowników), przedstawiane jako spontaniczne powoływane milicje lub autonomiczne siły zbrojne, podejmują wówczas nowy typ działań bojowych określając je jako „wojnę rewolucyjno-wyzwoleńczą”, a jednocześnie dążą do przyspieszenia procesu rozkładu kraju i objęcia władzy.

Współczesne rosyjskie działania informacyjno-psychologiczne (studium przypadku)

Działania informacyjno-psychologiczne, bazujące na omawianych wcześniej założeniach prowadzone są przez Federację Rosyjską od lat i bywają często określane mianem „wojny informacyjno-psychologicznej”. Najlepszym przykładem tego typu działań były i nadal pozostają działania prowadzone wobec Ukrainy i jej sił zbrojnych.

Pierwotnie celem rosyjskich działań informacyjno-psychologicznych było zwalczanie „pomarańczowej dżumy”, jak zgodnie z przyjętą narracją określana była „pomarańczowa rewolucja”, a następnie wspieranie obozu Wiktora Janukowycza na przełomie 2003 i 2004 roku oraz w 2010 roku. Geopolitycznym tłem tych działań było dążenie do utworzenia Eurazji jako gigantycznej strefy wpływów Rosji z Moskwą stanowiącą centralny ośrodek decyzyjny.

Na przeszkodzie do realizacji tego celu stanęła suwerenna Ukraina ze swoimi dążeniami do uczestnictwa w kluczowych dla Europy organizacjach o ponadnarodowym (UE) oraz międzynarodowym (NATO) charakterze. Wielu polityków i publicystów rosyjskich traktowało Ukrainę jako państwo sezonowe, ułomne, w którego granicach funkcjonują narody reprezentujące przeciwstawne orientacje geopolityczne i cele²⁰. Stąd też uzasadniano racje dotyczące odmiennych rozwiązań przewidywanych dla tego państwa.

Jeden z czołowych przedstawicieli rosyjskiej geopolityki, Aleksandr Dugin, w 2013 roku przedstawił zarys trzech scenariuszy integracji Ukra-

¹⁹ Tamże, s. 94.

²⁰ J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2014, s. 21.

iny z Rosją. Według pierwszego z nich dokonuje się podziału Ukrainy na dwie strefy, zachodnią i południowo-wschodnią w celu uniknięcia rzekomo realnej groźby wybuchu wojny domowej. Drugi scenariusz zakładał rodzaj „gry” z pragmatycznymi władzami Ukrainy znajdującej się w stanie kryzysu społeczno-ekonomicznego w celu przekonania ich do projektu eurazjatyckiego. Ukraina uległaby wówczas presji okoliczności lub obietnicom uzyskania korzyści politycznych, ekonomicznych i energetycznych. Trzeci ze scenariuszy, określany przez A. Duginą jako awangardowy, miałby polegać na wykorzystaniu zachodnioukraińskich nacjonalistów, którzy z definicji nie podzielają takich wartości jak liberalizm, indywidualizm, tolerancja, wielokulturowość czy prawa człowieka, a także stanowią główną przeszkodę w realizacji eurazjatyckiego projektu integracyjnego. W ramach realizacji założeń tego wariantu należy „spróbować przekształcić truciznę w lekarstwo, a wroga – w przyjaciela, bowiem Związek Eurazjatycki [nazwa podmiotu powstałego w wyniku realizacji projektu eurazjatyckiego – przyp. autorów] jest pomyślany jako model zachowujący tradycje i specyfikę kulturową poszczególnych wspólnot i narodów”²¹.

W ramach analizy przeprowadzonej przez J. Darczewską w odniesieniu do omawianego konfliktu dokonano istotnych ustaleń, które warto w tym miejscu przybliżyć²². Zgodnie z nimi, w interesującym nas wymiarze informacyjno-psychologicznym I. Panarin, rosyjski naukowiec i były funkcjonariusz KGB, zakwalifikował działania na Krymie jako „informacyjną wojnę obronną”. Charakteryzując przebieg tej operacji, określił ją jako operację kombinowaną obejmującą działania medialne, dyplomatyczne, finansowo-ekonomiczne i wojskowe, które zostały właściwie zaplanowane i odpowiednio skoordynowane. Z kolei generał major A. Michajłow, były szef Zarządu FSB ds. Kontaktów ze Społeczeństwem, w swoim wystąpieniu wskazał precyzyjną datę zakończenia operacji krymskiej – 16 marca, czyli w dniu przeprowadzenia referendum dotyczącego dalszych losów półwyspu. Wyliczył on podstawowe instrumenty krymskiej „wojny informacyjnej”: czynnik psychologiczny (presja i zastraszanie), bezpośrednio zaangażowanie kluczowych decydentów (prezydent FR Władimir Władimirowicz Putin), szantaż oraz sankcje. Ponadto stwierdził, że tego rodzaju działania obejmują liczne elementy składowe, tak w „realu”, jak

²¹ A. Dugin, *Ewrazijskij projekt i jego ukraińska problema* (www.odnako.org/magazine/material/ewrazijskiy-proekt-i-ego-ukrainskaya-problema) (25.06.2016).

²² J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej...*, s. 24.

i w przestrzeni wirtualnej, służące do blokowania wpływu przeciwnika i wywierania presji na wyselekcjonowane obiekty.

Zgodnie z opiniami ekspertów, rosyjskie działania na Krymie w sposób wyraźny nawiązują do propagandy specjalnej prowadzonej w czasie „zimnej wojny” przez Związek Radziecki. Wspomniane działania charakteryzowało stosowanie zasad prowadzenia skutecznych działań propagandowych, do których zaliczyć należy: zasadę masowego i długotrwałego oddziaływania (stosowanie stereotypów „pomarańczowej dżumy” i „banderowców” – od 2003 roku), zasadę informacji pożądanej (Rosjanie i ludność posługująca się językiem rosyjskim uwierzyła w nieprawdziwą informację o wprowadzeniu zakazu używania tego języka), zasadę emocjonalnego pobudzenia (doprowadzenie obiektów oddziaływania do stanu wyłączenia racjonalności postępowania, inicjowanie zachowań silnie emocjonalnych), zasadę zrozumiałości (uproszczenie przekazu informacyjnego i podanie go w oparciu o wyrażenia wartościujące takie jak „rusofob”) oraz zasadę rzekomej oczywistości (wywoływanie i utrwalanie bezpośrednich skojarzeń ze stereotypami oraz mitami: banderowcy – faszyzm, Majdan – chaos)²³. Stosowanie tych zasad jest zdecydowanie ułatwione w przypadku sprawowania przez państwo kontroli nad środkami przekazu, co faktycznie ma miejsce w Federacji Rosyjskiej²⁴.

Bardzo dobrym przykładem czynnej dezinformacji prowadzonej w odniesieniu do międzynarodowej opinii publicznej były tzw. „zielone ludziki”, czyli żołnierze wojsk specjalnych i aeromobilnych Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej działający na Krymie. Żołnierze występowali bez oznaczeń przynależności narodowej i organizacyjnej. Wykorzystując zaawansowaną rosyjską technikę wojskową skutecznie przejęli kontrolę nad kluczowymi obiektami infrastruktury krytycznej na Półwyspie Krymskim (np. lotnisko w Simferopolu). „Zielone ludziki” były określane przez rosyjskie media jako „krymskie siły samoobrony”, a ich działania zostały następnie wykorzystane w propagandzie rosyjskiej jako „pomoc przyjaznych ludzi”, czyli „pokojowa alternatywa” dla krwawych zająć, które miały miejsce na Majdanie w Kijowie.

Dodatkowym elementem charakterystycznym dla rosyjskich działań informacyjno-psychologicznych jest określona symbolika. W przypadku działań prowadzonych przez Rosjan na Ukrainie są to czerwone kurtki, wstążki świętego Jerzego, flagi rosyjskie. Symbolika pełni w propagandzie

²³ Tamże.

²⁴ H. Kula, *Propaganda współczesna...*, s. 54.

rolę konsolidującą, a w przypadku działań prowadzonych w ramach tzw. wojny hybrydowej także rozpoznawczą (identyfikującą).

Potencjał rosyjskich działań informacyjno-psychologicznych

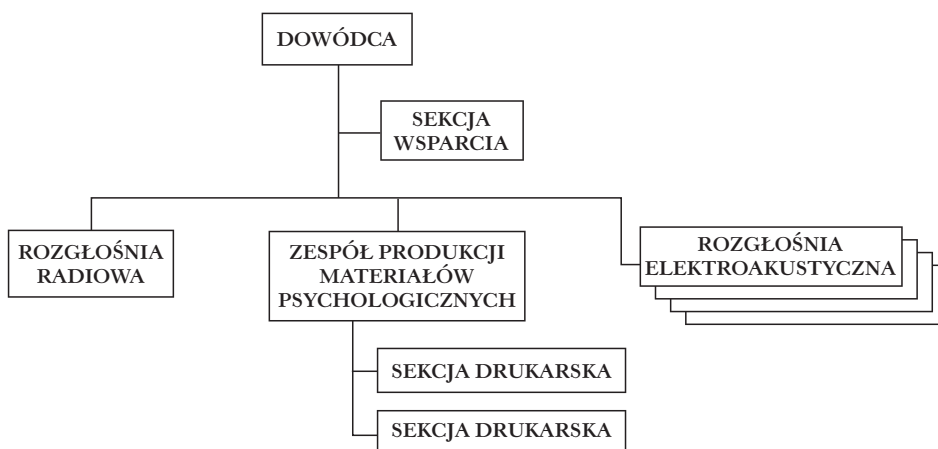
Rosyjskie działania informacyjno-psychologiczne dysponują niezwykle rozbudowanym potencjałem strukturalno-technicznym. Na podstawie dokonanych analiz można przyjąć, że Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej dysponują strukturami odpowiedzialnymi za prowadzenie tego typu działań na każdym poziomie kierowania i dowodzenia. Na poziomie rosyjskiego ministerstwa obrony funkcjonuje Centrum Informacji i Komunikacji Zagranicznej. Odpowiedniki tej instytucji odnaleźć można na niższych poziomach struktury rosyjskiego resortu obrony, czyli na poziomie Sztabu Generalnego FR, okręgu wojskowego (np. Zachodniego Okręgu Wojskowego), dowództwa floty (np. Floty Bałtyckiej). Poziom taktyczny obejmuje grupy działań psychologicznych samodzielnych brygad zmotoryzowanych (130 Brygada Zmotoryzowana), brygad działań specjalnych (ros. *Specjalnoje Naznaczenije* – SPECNAZ) i pułków powietrznodesantowych (45. Pułk Powietrznodesantowy). Znamienny jest fakt, iż rosyjskie działania psychologiczne są ściśle powiązane ze strukturami wywiadowczymi (ros. *Głównoje Razwiedywatjelnoje Uprawlenie* – GRU)²⁵.

Grupa działań psychologicznych wspierająca 130 Brygadę Zmotoryzowaną Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej liczy około 30 osób. W jej strukturze znajduje się rozgłośnia radiowa, zespół produkcji materiałów psychologicznych (drukowanych) oraz cztery rozgłośnie elektroakustyczne. Ponadto potrzeby administracyjno-logistyczne obsługiwane są przez odpowiednich specjalistów tworzących sekcję wsparcia (rys. 1).

Grupa działań psychologicznych stanowiąca element struktury 45. Pułku Powietrznodesantowego posiada nieco odmienną strukturę. W jej skład wchodzi bowiem rozgłośnie elektroakustyczne oraz studio telewizyjne na podwoziu GAZ 66. Grupa ta dysponuje zdolnością do nadawania programów telewizyjnych, które mogą być odbierane w odległości do 10 km od miejsca rozwinięcia nadajnika.

²⁵ Dane zebrane w ramach wywiadu eksperckiego przeprowadzonego z uczestnikami spotkań Grup Roboczych NATO ds. Operacji Informacyjnych, Operacji Psychologicznych i Konferencji nt. Komunikacji Strategicznej, które odbyły się w kwietniu 2014 r. w Ontario (Kanada) i w październiku 2014 r. w Splicie (Chorwacja).

Rys. 1. Modelowa struktura rosyjskiej grupy działań psychologicznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów ze spotkania Grupy Roboczej NATO ds. Operacji Informacyjnych (Ontario, Kanada, kwiecień 2014 r.).

Kolejną jednostką Sił Zbrojnych FR, której zasadniczym zadaniem jest prowadzenie operacji psychologicznych jest jednostka nr 03126 stacjonująca w Siertalowie koło Sankt Petersburga. Wymagania określone dla rosyjskich żołnierzy działań psychologicznych przewidują znajomość języków obcych (specjalność wojskowa 093500). W związku z tym, w 2011 r., przeszkolono 35 oficerów w ramach studiów prowadzonych przez Petersburski Uniwersytet Państwowy (Wydział Zachodni – 19 oficerów, Wydział Filologiczny – 11 oficerów, Wydział Sztuk Pięknych – 4 oficerów i Wydział Stosunków Międzynarodowych – 1 oficer). Jedną z jednostek naukowo-badawczych wspomnianego uniwersytetu, Wydział Nauk Wojskowych, w 2013 roku kształciła dwa plutony (ok. 60 osób) na kierunku operacje psychologiczne (specjalność 093500).

Wyposażenie rosyjskich działań informacyjno-psychologicznych obejmuje środki tradycyjne, jak również najnowsze osiągnięcia techniki wojskowej. Najlepszym przykładem wykorzystania nowoczesnych środków rozpowszechniania produktów psychologicznych jest bezzałogowy aparat latający TU-143. Stanowi on zasadniczy element systemu rozpoznawczego BP-3. Masa aparatu wynosi 1600 kg, prędkość – ok. 900 km/h, pułap – od 50 do 5000 m i zasięg do 180 km przy maksymalnym czasie lotu, który nie przekracza 13 minut. TU-143 napędzany jest silnikiem raketowym TPD TP3-117. Aparat ten ma wiele zastosowań. Jednym z nich jest rozpowszechnianie produktów psychologicznych o łącznej masie 19 kg, które są podzielone na 11 pakietów. Rozpowszechnianie

odbywa się w trakcie lotu aparatu poprzez wykorzystanie trzech gniazd kadłuba – jednocześnie lub kolejno.

Kolejnym przykładem elementu wyposażenia rosyjskich działań psychologicznych jest rozgłośnia elektroakustyczna ZS-88. Moc znamionowa głośników rozgłośni wynosi 1000 W, a deklarowany zasięg rozpowszechniania komunikatu (jego słyszalność i zrozumiałość) – 6 km. Rozgłośnia elektroakustyczna ZS-88 zapewnia także możliwość zdalnego nadawania komunikatów. Operator, który odczytuje tekst może znajdować się w odległości do 500 m od rozgłośni.

Rodzina rosyjskich pojazdów wojskowych określanych mianem rozgłośni elektroakustycznych (*ros. *zwukowieszczatielnaja stancija**) obejmuje także ZS-96.03. Rozgłośnia ta charakteryzuje się zasięgiem rozpowszechniania komunikatów, który nie przekracza 7 km. Moc głośników jest zależna od przyjętego trybu pracy i obejmuje zakres od 1485 W (tryb standardowy) do 2700 W (tryb zintensyfikowanego natężenia dźwięku). Czas pracy rozgłośni wynosi maksymalnie 2 godziny, a załogę (obsługę urządzeń) stanowi trzech żołnierzy.

Rosyjskie działania informacyjno-psychologiczne dysponują także mobilnymi zestawami drukarskimi (mobilnymi drukarniami) ATOF-97. Zestawy te dysponują możliwością drukowania arkuszy formatu A2 w ilości 6 do 12 tys. na godzinę oraz produktów psychologicznych w formacie od A5 do A3 – 2,5 do 7,5 tys. kopii na godzinę. Różnice ilościowe wynikają ze stopnia komplikacji i struktury graficznej drukowanych materiałów.

Podsumowanie

Przedstawiona w niniejszym opracowaniu analiza wskazuje generalnie na istnienie różnic między euroatlantyckim pojęciem działań psychologicznych a koncepcją rosyjskich działań informacyjno-psychologicznych. Przede wszystkim kluczowa jest kwestia przyjętych założeń ideologiczno-doktrynalnych. Działania psychologiczne to zasadniczo forma oddziaływania bazująca na wpływaniu na ludzkie reakcje, zachowania, postawy i przekonania w ramach dialogu pomiędzy nadawcą przekazu a jego odbiorcą, czyli w ramach transparentnego procesu komunikacji społecznej. Natomiast podstawowym założeniem działań informacyjno-psychologicznych jest realizacja przedsięwzięć z zakresu dezinformacji i propagandy. Odbiorca traktowany jest w tym przypadku jak przedmiot oddziaływania, a nie uczestnik aktu komunikacyjnego.

Zaprezentowane w niniejszej publikacji zróżnicowane sposoby postrzegania istoty działań prowadzonych w środowisku informacyjnym stanowią istotną przesłankę do przeanalizowania wyzwań stojących obecnie przed polskimi działaniami psychologicznymi oraz szerzej organami władzy państwowej i społeczeństwem. Wspomniane wyzwania powinny stanowić impuls do intensyfikowania rozwoju rodzimych działań z tego zakresu, w tym modyfikacji technicznej i strukturalnej oraz optymalizacji proceduralnej. Wydaje się to szczególnie istotne w kontekście aktualnie pojawiających się zagrożeń bezpieczeństwa państwa i jego obywateli, którzy są poddawani wzmożonemu oddziaływaniu dezinformacyjno-propagandowemu, którego źródłem są ośrodki związane z geopolityczną koncepcją eurazjatycką. Stąd też istotne jest naukowe opracowanie interesującej nas tematyki, ale również odpowiednia edukacja społeczeństwa oraz wyczerpujące nas na podejmowane próby oddziaływania. Do tego niezbędne są sprawnie i rzetelnie działające środki społecznego przekazu.

STRESZCZENIE

Kluczowym elementem rosyjskich działań informacyjno-psychologicznych jest dezinformacja i propaganda. Dezinformacja odnosi się do pewnego rodzaju informacji, będącej w istocie jej przeciwieństwem. Propaganda jest natomiast kojarzona z praktyką okłamywania całych społeczeństw przez władze państwowe, szczególnie funkcjonujące w państwach totalitarnych. Rosyjskie działania informacyjno-psychologiczne mają długą tradycję sięgającą czasów Rosji Radzieckiej i są aktualnie niezwykle skutecznym narzędziem realizacji polityki zagranicznej oraz wewnętrznej władz Federacji Rosyjskiej. Siły zbrojne FR dysponują bardzo rozbudowanym potencjałem umożliwiającym prowadzenie tego typu działań.

Agnieszka Bień-Kacała, Tomasz Kacała

RUSSIAN PSYCHOLOGICAL & INFORMATION OPERATIONS

The key elements of Russian Psychological and Information Operations include disinformation and propaganda activities. Disinformation refers to a type of information which is, in fact, its opposite. Whereas propaganda is associated with

the practice of lying to the whole of society by the state authorities, particularly functioning in totalitarian states. Russian Psychological and Information Operations have a long tradition dating back to Soviet Russia and are currently an extremely effective tool for the implementation of foreign and internal policy applied by the government of the Russian Federation. The Russian armed forces have developed extended capabilities in this regard.

KEY WORDS: *disinformation, propaganda, Psychological Operations (PSYOPS), Information Operations (INFO OPS), subversion*

Bibliografia

- Darczewska J., *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2014.
- Dobek-Ostrowska B., Frasz J., Ociepka B., *Teoria i praktyka propagandy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.
- Dugin A., *Ewrazijski projekt i jego ukraińska problematyka* www.odnako.org/magazine/material/evrazijskiy-proekt-i-ego-ukrainskaya-problema (30.08.2016).
- Kacała T., *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego nr 2 (24), Toruń 2015.
- Kacała T., *Działania psychologiczne w Siłach Zbrojnych RP*, wyd. AON, Warszawa 2014.
- Kacała T., *Military Leadership in the Context of Challenges and Threats Existing in Information Environment*, "Journal of Corporate Responsibility and Leadership" 2015, Vol. 2, Issue 1.
- Kacała T., *Podstawowe założenia koncepcji komunikacji strategicznej w Siłach Zbrojnych RP*, Kwartalnik „Bellona” 2015, nr 2 (681).
- Kacała T., *Współczesne działania propagandowe*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 2010, nr 1 (031).
- Kacała T., *Współczesne działania psychologiczne – Stany Zjednoczone*, „Zeszyty Naukowe AON” 2014, nr 2 (95).
- Kula H. M., *Propaganda współczesna. Istota – właściwości*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- Pratkanis A., Aronson E., *Wiek propagandy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Volkoff V., *Dezinformacja – oręż wojny*, Wydawnictwo Delikon, Warszawa 1991.

- Wrzosek M., *Dezinformacja jako komponent operacji informacyjnych*, Wyd. AON, Warszawa 2005.
- Wrzosek M., *Dezinformacja – skuteczny element walki informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 2(87).
- Zakaria F., *The Future of Freedom. Illiberal democracy at Home and Abroad*, New York 2007.
- Zaleśny J., *Duma Państwowa a Rząd w Federacji Rosyjskiej. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego*, Warszawa 2015.

Tomasz R. Aleksandrowicz

Wywiad jako narzędzie w koncepcji nowych wojen. Causus konfliktu ukraińskiego

SŁOWA KLUCZOWE:

*wojna informacyjna, nowe wojny, doktryna rosyjska, służby specjalne,
konflikt ukraiński*

Wprowadzenie. Czym jest wojna w XXI wieku?

W 1625 r. w Paryżu ukazało się dzieło Huig de Groota (Grocjujsza) *De iure belli ac pacis*. Już sam tytuł tego wiekopomnego dzieła wskazywał, że w prawie narodów obowiązują dwa porządki prawne: jeden, regulujący stan wojny, i drugi, obowiązujący w czasie pokoju. Wojna i pokój były zatem stosunkowo precyzyjnie rozdzielone. Stan taki trwał przez stulecia.

Początek XXI wieku przyniósł radykalne zmiany w środowisku bezpieczeństwa. Można wskazać dwa główne czynniki sprawcze tych zmian: postępujące procesy globalizacyjne i rewolucję informacyjną, będącą m.in. jedną z podstaw rewolucji w sprawach wojskowych (RMA). Z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia musimy zmierzyć się z nowymi zjawiskami, do czego – jak wskazał to otwarcie jeden z dowódców NATO – nie jesteśmy przygotowani. Stare, dobrze znane i powszechnie rozumiane pojęcia jak „wojna” czy „konflikt zbrojny” zyskały nowe konotacje; znane od dawna sposoby działania dzięki nowym technologiom zyskały nowy wymiar, jak np. taktyka typu *swarming*. Współcześnie termin „wojna” ma znacznie więcej wspólnego z rozumieniem Sun Tzu niż klasyczną Clausewitzowską teorią wojny. Wreszcie, powstało nowe środowisko walki, cyberprzestrzeń, a walka informacyjna, szczególnie prowadzona w środowisku sieciowym, nabrała większego znaczenia niż

kiedykolwiek. Wszystkie aspekty tych zmian stanowią wyzwanie zarówno dla nauk o bezpieczeństwie, jak i praktyki.

Analizując współczesne konflikty zbrojne należy odnotować dwie istotne tendencje¹. Po pierwsze, o ile w 1989 r. aktorzy niepaństwowi występujący jako strona konfliktu zbrojnego ponosili odpowiedzialność za 20% ogólnej liczby ofiar śmiertelnych, to w 2008 r. odsetek ten wzrósł do 80%. Po wtóre, konsekwentnie od początku XX stulecia wzrasta odsetek ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej (niekombatantów) – na przełomie XX i XXI wieku wynosił on od 80 do 90% ogólnej liczby ofiar². Analiza przytoczonych powyżej danych pozwala na postawienie kilku wniosków.

Zdaje się przemijać epoka wojen toczonych przez masowe armie reprezentujące państwa. Operacje militarne nie stanowią już domeny rządów ani ich przedstawicieli³. Coraz częściej prowadzą je niepaństwowe grupy zbrojne, definiowane jako zorganizowane i uzbrojone siły opozycyjne, motywowane czytelnymi celami politycznymi, działające niezależnie od państwa. Grupy te posiadają efektywną strukturę dowodzenia i opisywane są jako partyzantka, milicja, organizacje paramilitarne, organizacje samoobrony, a także grupy terrorystyczne. Od 2008 r. do tej kategorii włącza się także grupy zbrojne motywowane celami kryminalnymi, które – jak np. w Meksyku czy Kolumbii – mogą rzucić wyzwanie i toczyć wyrównaną walkę z podmiotami państwowymi⁴. Powołując się na dane Institute for Strategic Studies, Bolesław Balcerowicz podaje, iż liczba niepaństwowych grup zbrojnych wynosiła w 2007 r. ponad 340, w tym 260 działających aktywnie, a większe grupy łącznie liczyły ok. 800 tys. członków wobec 20 mln żołnierzy regularnych państwowych sił zbrojnych w skali globalnej⁵. Bolesław Balcerowicz stawia w związku z tym

¹ Zob.: T. Aleksandrowicz, *Świat w sieci. Państwa – społeczeństwa – ludzie. W poszukiwaniu nowego paradygmatu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014, s. 87 i n.

² E. Hobsbawm, *Globalisation, Democracy and Terrorism*, London 2007, s. 17 i n.

³ Tamże, s. 17.

⁴ Jak zauważa R.D. Kaplan z think – tanku *Stratford. Global Intelligence*, liczba ofiar śmiertelnych konfliktu w Meksyku związanego z akcjami zbrojnymi karteli narkotykowych w latach 2006 – 2011 sięgnęła 47 000. Dla porównania: liczba ofiar konfliktu wewnętrznego w Syrii w marcu 2012 osiągnęła liczbę 8 000. Zob.: R.D. Kaplan, *With the Focus on Syria, Mexico Burns*, March 28, 2012, http://www.stratfor.com/analysis/focus-syria-mexico-burns-robert-d-kaplan?utm_source=freelist-f&utm_medium=email&utm_campaign=20120328&utm_term=kaplan&utm_content=readmore&elq=a5584048431f433c8422ea90c75183f7 (28.03.2012).

⁵ B. Balcerowicz, *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010, s. 44. Por. na ten temat: C. Brudelein, *The Role of Non – State Actors in Building Human Security*:

tezę o zacieraniu się granic pomiędzy wojną, przestępczością zorganizowaną i gwałceniem praw człowieka⁶.

Zanika pojęcie frontu i obraz konfliktu zbrojnego toczonego przez dwie stojące naprzeciw siebie masowe armie. Przyjmując za zasadną tezę o braku wojen pomiędzy rozwiniętymi państwami demokratycznymi, trudno jest równocześnie wykluczyć całkowicie możliwość wybuchu „klasycznej” wojny pomiędzy państwami słabiej rozwiniętymi technologicznie. Wystarczy wskazać w tym kontekście na starcia zbrojne pomiędzy Rosją a Gruzją w 2008 r., by jednoznacznie stwierdzić, iż „klasyczna wojna” nie jest jeszcze w skali globu niemożliwa.

Nie będzie zatem przesadą stwierdzenie, iż największy wpływ na zmianę sposobów prowadzenia konfliktów zbrojnych mają praktyczne rezultaty rewolucji informacyjnej rozumiane jako radykalne zwiększenie możliwości pozyskiwania, przetwarzania, analizy i przekazywania informacji, a w rezultacie – koordynacji działań poszczególnych elementów składowych biorących udział w konkretnym przedsięwzięciu. Z tego punktu widzenia współczesne technologie informacyjne umożliwiły praktyczną realizację postulatów strategicznych Sun Tzu i pełne wykorzystanie jego myśli na współczesnym polu walki.

Zarysowane powyżej zmiany skłaniają wielu teoretyków i praktyków do dokonania rewizji szeregu pojęć, które w nauce były od dawna ugruntowane, od niedawna zaś ich konotacje zaczęły budzić wątpliwości. Operowanie nieostrymi pojęciami, jak słusznie zauważa Bolesław Balcerowicz, nie służy dobremu komunikowaniu się⁷. Przegląd literatury dowodzi, że bardzo często pojęciami takimi jak wojna czy konflikt zbrojny posługiwano się w pewnej mierze intuicyjnie, dodając różnego rodzaju przymiotniki (np. zimna wojna) czy tworząc *de facto* nowe pojęcia nie podając ich precyzyjnej definicji (np. *Global War on Terror*)⁸. Wywoływało to (i wywołuje nadal) szereg nieporozumień, terminologicznego i metodologicznego zamętu. Trudno np. zgodzić się z tezą jednego z badaczy głoszącej, iż „współczesna (XXI wiek) wojna legalizuje terroryzm jako równoprawną z innymi dotychczas uznawanymi za dopuszczalne metodę

the Case of Armed Groups in Infra – State Wars, Geneva Center for Human Dialog, May 2000, <http://www.hdcentre.org/files/the%20role%20of%20non-state%20actors.pdf> (28.03.2012).

⁶ B. Balcerowicz, *O pokoju. O wojnie. Między esejem a traktatem*, Warszawa 2013, s. 87.

⁷ Tamże, s. 81.

⁸ Zob. M.L. Dudziak, *War Time. An Idea, It's History, It's Consequences*. Oxford 2012.

prowadzenia konfliktu zbrojnego” i uznającą terroryzm za „nowy paradygmat wojny”⁹.

Stanisław Koziej w nowym wydaniu „Teorii sztuki wojennej” stwierdza wprost, że „zmiany warunków polityczno – militarnych oraz gwałtowny rozwój środków walki zbrojnej wprowadzają wiele nowych elementów do całej sztuki wojennej. Pojawia się potrzeba ponownego przejrzenia i skorygowania niektórych istniejących do tej pory poglądów, koncepcji, ustaleń. Dotyczy to także sfery pojęciowej. Niektóre z pojęć zmieniają swoje znaczenie, mają też miejsce całkiem nowe zjawiska, które muszą znaleźć swoje odzwierciedlenie w terminologii”¹⁰. Wtórzy mu Bolesław Balcerowicz postulując dokonanie przeglądu znaczeniowego takich pojęć, jak konflikt między państwami, przemoc zbrojna, organizacja czy siły zbrojne¹¹.

Konflikt ukraiński

Problemy te zyskały na znaczeniu w rezultacie kryzysu ukraińskiego. Czy pomiędzy Ukrainą a Rosją toczy się wojna? Czy organizowanie, uzbrajanie, wsparcie w środkami walki informacyjnej i klasycznym uzbrojeniem tzw. zielonych ludzików przez Moskwę należy traktować jako wojnę, prowadzenie działań zbrojnych, przemoc zbrojną? Pytanie dotyczy, rzecz jasna, statusu Rosji w tym konflikcie, bowiem z punktu widzenia Ukrainy mamy do czynienia z wojną domową/powstaniem. To problem dramatycznie pilny, powstaje bowiem nieuchronne pytanie, w jaki sposób NATO będzie reagować na tego typu działania Rosji podejmowane przeciwko państwu członkowskiemu NATO. Pytanie pozostaje bez odpowiedzi, co przyznaje nawet dowódca sił NATO w Europie, gen. Philip Breedlove¹². Na marginesie niejako można stwierdzić, iż działania Rosji wobec Ukrainy wypełniają znamiona agresji określone w przywołanej powyżej Definicji Agresji (wysyłanie przez lub w imieniu jakiegoś państwa uzbrojonych band, grup, sił nieregularnych lub najemnych, które dopuszczają się aktów zbrojnych o takiej doniosłości przeciwko innemu państwu, że oznaczają akty wyżej wymienione lub oznaczają mieszanie

⁹ K. Karolczak, *Terroryzm. Nowy paradygmat wojny*. Warszawa 2010, s. 17.

¹⁰ S. Koziej, *Teoria sztuki wojennej*. Warszawa 2011, s. 9.

¹¹ B. Balcerowicz, *O wojnie, o pokoju...*, s. 85–86.

¹² http://www.defence24.pl/analiza_nato-nie-ma-strategii-dzialania-na-wojne-hybrydowa (15.10.2014).

się do nich). Czy podjęcie tego typu działań przeciwko np. Estonii oznacza operacjonalizację art. 5 Paktu?¹³

Analizując rosyjskie działania o charakterze hybrydowym na Ukrainie, Krzysztof Wąsowski wymienia wśród atrybutów konfliktu charakterystycznych dla metod hybrydowych także wojnę informacyjną, wskazując jako środki i metody z arsenału działań wojny hybrydowej „zmasowaną kampanię mającą uzasadnić rosyjskie prawa do aneksji Krymu, próby przekonania lokalnej ludności, że istnieją poważne zagrożenia ze strony władz centralnych Ukrainy, które faktycznie nigdy nie pojawiły się w polityce Kijowa wobec Krymu. Przekaz zewnętrzny rosyjskich mediów na temat faktycznego udziału Rosji w konflikcie”¹⁴. Co ciekawe, przywołany autor jako odrębne atrybuty wskazuje wojnę psychologiczną („Intensywne manewry i gromadzenie regularnych wojsk rosyjskich przy granicach z Ukrainą stosownie do przebiegu konfliktu i taktycznych potrzeb”) oraz niejednoznaczność („Pierwotnie stanowcze zaprzeczanie bezpośredniej interwencji rosyjskich żołnierzy („zielone ludziki”) na Ukrainie, a następnie oficjalne jej potwierdzenie przez Władimira Putina, w momencie, kiedy okazało się to przydatne do osiągnięcia taktycznych celów w polityce wewnętrznej”)¹⁵.

Nie sposób przy tym nie zauważyć, że Kreml za wszelką cenę stara się utrzymać ten konflikt poniżej progu wojny, unikając otwartego zaangażowania swoich sił zbrojnych. *De facto* rosyjska interwencja zbrojna na Ukrainie została ograniczona do działań tzw. zielonych ludzików, których pododdziały formalnie i oficjalnie nie były częścią armii rosyjskiej. Timothy Thomas dodaje do tego prowadzenie działań w taki sposób, aby uniknąć ponoszenia za nie odpowiedzialności, podając jako przykład sprawę zestrzelenia nad Ukrainą malezyjskiego samolotu pasażerskiego 17 lipca 2014 r.¹⁶

¹³ Zob.: T. Aleksandrowicz, *Gdzie leży czerwona linia? Strategia wobec Rosji*, <http://wszystkoconajwazniejsze.pl/tomasz-aleksandrowicz-strategia-wobec-rosji> (15.10.2014).

¹⁴ K. Wąsowski, *Istota i uniwersalność rosyjskiego modelu wojny hybrydowej wykorzystanego na Ukrainie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2 (wydanie monotematyczne).

¹⁵ Tamże. Zob. też: M. Trudolyubov, *Russia's Hybrid War*, The New York Times February 24, 2016, <http://www.nytimes.com/2016/02/25/opinion/russias-hybrid-war.html> (26.02.2016).

¹⁶ Zob. T. Thomas, *Russia's 21st Century Information War: Working to Understand and Destabilize Populations*, Defence Strategic Communications, „The Official Journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence” Winter 2015, vol. 1, nr 1, s. 18.

Wojny nowej generacji

Analizując rosyjską myśl strategiczną należy zauważyć, iż konflikt ukraiński mieści się w kategorii tzw. nowych wojen lub koncepcji „wojen nowej generacji”, której głównym założeniem jest skoordynowane użycie środków dyplomatycznych, wojskowych, humanitarnych, ekonomicznych, technologicznych i informacyjnych. Istotną rolę przypisano w niej służbom specjalnym. W tej koncepcji, jak wskazuje Andriej Monojło, walka informacyjna spełnia trzy podstawowe funkcje:

- po pierwsze, zaciera granicę pomiędzy wojną a pokojem, co pozwala na zaatakowanie państwa bez deklarowania wojny i brak oskarżeń o dokonanie agresji (napaści zbrojnej);
- po drugie, pozwala na wywołanie chaosu w zaatakowanym państwie poprzez prowokowanie konfliktów lokalnych i jego destabilizację;
- po trzecie, pozwala na wprowadzenie „blokady informacyjnej” poprzez izolację utrudnienie/odcięcie zaatakowanego obszaru od dostępu do międzynarodowych źródeł informacji (międzynarodowych mediów¹⁷).

W ocenie szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej gen. armii. Genadija Gierasimowa, środki walki informacyjnej mają być stosowane m.in. w celu wzmocnienia i wykorzystania „potencjału protestu”, a więc opozycji wewnętrznej w danym kraju, w tym poprzez stymulowanie ruchów antysystemowych w społeczeństwach danego państwa. Cel ten ma być osiąganym za pomocą „miękkiej siły”, rozumianej jako technologia walki geopolitycznej pozwalająca na uzyskanie dominacji nad wrogim państwem poprzez niejawną przejmowanie kontroli nad mechanizmami formowania polityki, podejmowania decyzji gospodarczych, uzyskania wpływu na procesy kulturowe. Koncepcja wojen nowej generacji zakłada m.in.:

- prowadzenie działań asymetrycznych w celu osłabienia przeciwnika i stworzenia sprzyjających warunków ułatwiających interwencję poprzez zastosowanie środków informacyjnych, psychologicznych, dyplomatycznych i ekonomicznych;
- dezorientacja władz państwowych za pomocą jawnych i tajnych operacji specjalnych prowadzonych za pośrednictwem mediów, dyplomacji i organizacji pozarządowych; operacje takie polegają na wykorzystywaniu istniejących sprzeczności i konfliktów wewnętrznych, podsycaniu ich i stymulowaniu;

¹⁷ C. Johnston, *Russia's Info-War: Theory and Practice*, Issue Alert 22/2015, European Union Institute for Security Studies, April 2015.

- zastraszanie, oszukiwanie i korumpowanie elit;
- stosowanie środków propagandowych wpływających na wzrost nastrojów niepewności i poczucia zagrożenia w społeczeństwie.¹⁸

Wojny informacyjne („nowej generacji”) toczą się o zasoby społeczne. Według Siergieja Rastorgujewa z Instytutu Problemów Bezpieczeństwa Informacyjnego Uniwersytetu Łomonosowa w Moskwie „kluczem do tych zasobów są elity i media przeciwnika. Ważnym czynnikiem jest posiadanie wśród tych elit i mediów niezbędnej masy agentów wpływu, których agresor rekrutuje spośród osób o egoistycznym bądź niewolniczym światopoglądzie. (...) strategia wojny informacyjnej zawsze łączy mnóstwo powiązanych ze sobą wzajemnie taktycznych operacji informacyjnych. Globalny cel tych operacji nie zawsze jest widoczny. (...) wojna informacyjna oznacza ofensywę, zaś o skuteczności działań decyduje realny potencjał sił i środków oddziaływania lub jego brak”¹⁹.

Rosyjscy teoretycy podkreślają także, iż walka informacyjna powinna „przeformatować mentalną przestrzeń społeczeństwa” i „ma przede wszystkim na celu zdemoralizowanie społeczeństwa oraz stworzenie warunków sprzyjających odrzuceniu religii i wartości duchowych charakterystycznych dla tożsamości narodowej i kultury danego kraju. Konieczne jest także wytworzenie wśród ludności atakowanego kraju negatywnego stosunku do własnego dziedzictwa kulturowego i tradycji historycznych”²⁰. Jako cel zasadniczy wskazuje się podważenie międzynarodowego znaczenia danego państwa oraz spowodowanie szkód w najważniejszych dla niego sferach działalności (polityka, gospodarka, obronność, kultura, etc.)²¹.

Peter Pomerantsev i Michael Weiss, próbując wyliczyć sposoby stosowane przez Kreml we współczesnej walce/wojnie informacyjnej, wymieniają:

- kreowanie stanu zagrożenia i propagowanie wszelkiego rodzaju teorii spiskowych, stawiających Rosję w roli zaatakowanego i zmuszonego przez przeciwników do obrony;

¹⁸ Zob.: M. Wojnowski, *Koncepcja wojen nowej generacji w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 13 (7), s. 13 i n.

¹⁹ O.Nazarow, *Informacionnyje wojny – ugroza dlia civilizacii*, „Litieraturnaja Gazieta” 2013, nr 42. Cyt. za: J. Darczewska, *Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, Wydanie specjalne – *Wojna hybrydowa*, s. 62–63.

²⁰ M. Wojnowski, *Koncepcja wojen nowej generacji...*, s. 19.

²¹ Tamże.

- wysokie nakłady finansowe na wykorzystywane w walce informacyjnej środki masowego przekazu: ponad 300 mln USD rocznie, z czego 41% na kanały francusko- i niemieckojęzyczne oraz wykorzystywanie platform mediów społecznościowych;
- wsparcie dla ugrupowań skrajnie prawicowych, autorytarnych w krajach demokratycznych (a więc przeciwnie, niż w latach zimnej wojny, gdy ZSRR finansował partie lewicowe, lewackie i anarchistyczne);
- sprawne wykorzystywanie zasad liberalnej demokracji na Zachodzie;
- wykorzystywanie do własnych działań propagandowych ekspertów z państw demokratycznych, choćby poprzez zaproszenia do udziału w spotkaniach Klubu Wałdajskiego²²;
- wykorzystywanie komercyjnych firm Public Relations i lobbyngowych²³.

W działaniach prowadzonych przez Federację Rosyjską w związku z konfliktem ukraińskim można wyodrębnić wszystkie aspekty walki informacyjnej. James R. Clapper, Director of National Intelligence, przedstawiając 26 lutego 2015 r. ocenę amerykańskiego wywiadu bieżących zagrożeń globalnych sprzed Senackim Komitetem do spraw Sił Zbrojnych podkreślił, że Rosja podniosła walkę informacyjną na nowy poziom, podsycając antyamerykańskie i antyzachodnie sentymenty zarówno w samej Rosji, jak i na całym świecie. Rosyjskie media państwowe publikują fałszywe i mylące informacje w celu zdyskredytowania Zachodu, podważając jego jedność w sprawach rosyjskich i budując poparcie dla rosyjskiego stanowiska²⁴.

Widoczna jest także aktywność rosyjskich i prorosyjskich trolli w internecie, publikujących komentarze pod artykułami na portalach informacyjnych, aktywnych na portalach społecznościowych.

Z *Raportu z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2014 r.* wynika, że przedsięwzięcia realizowane w Polsce przez rosyjskie służby specjalne były uwarunkowane głównie konfliktem ukraińskim i zostały podporządkowane strategii propagandowej Kremla. Główne kierunki działań w tym zakresie obejmowały, wg. *Raportu*, następujące elementy:

²² Klub Wałtajski to coroczne spotkanie światowej sławy ekspertów ds. Rosji. Powstał w 2004 r. Spotkania organizowane są w Wielkim Nowogrodzie, niedaleko jeziora Wałdaj, stąd też nazwa – Klub Wałtajski.

²³ P. Pomerantsev, M. Weiss, *The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money*. A Special Report presented by The Interpreter, a Project of the Institute of Modern Russia, New York 2014, s. 6.

²⁴ http://www.dni.gov/files/documents/Unclassified_2015_ATA_SFR_-_SASC_FINAL.pdf (3.06.2015).

- dyskredytację stanowiska Polski i innych państw członkowskich NATO w kwestii kryzysu ukraińskiego;
- akcentowanie skomplikowanych doświadczeń historycznych w stosunkach polsko – ukraińskich w celu wywoływania antagonizmów pomiędzy społeczeństwami obu krajów;
- wypuklanie i kreowanie podziałów wśród państw członkowskich Unii Europejskiej i NATO;
- eksponowanie, a niekiedy inspirowanie stanowisk polityków eurosceptycznych, krytykujących nałożone na Federację Rosyjską sankcje;
- działania na rzecz konsolidacji środowisk prorosyjskich w Polsce²⁵.

Do realizacji tych przedsięwzięć Rosjanie wykorzystywali zarówno rosyjskie media, jak i obywateli RP reprezentujących prorosyjską postawę i w niektórych przypadkach opłacanych przez instytucje Federacji Rosyjskiej. Jak stwierdzają Autorzy *Raportu*, „Jednym z aspektów wojny informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską jest próba kształtowania prorosyjskich oraz antyukraińskich poglądów wśród polskiej opinii publicznej za pośrednictwem internetowych blogów, portali i serwisów informacyjnych. W tym celu wykorzystywane są osoby, które można przypisać do następujących grup:

- działające na zlecenie i opłacane za wykonaną pracę, tj. zamieszczanie wpisów, komentarzy ukazujących odpowiednie osoby i wydarzenia w pozytywnym świetle, wykorzystując do tego wybrane i przywołane w odpowiednim kontekście zmodyfikowane fakty,
- tzw. *useful idiots*, czyli osoby prowadzące profile na portalach społecznościowych, czy też blogi osobiste, na których zamieszczane są ‘pożądane’ teksty, oraz inne osoby inspirowane do powielania dezinformacji.

‘Pożądane’ informacje i komentarze pisane są według podobnego szablonu, zwykle mają obszerną treść i są wysoko oceniane przez innych ‘użytkowników’. Opinie stojące w opozycji do treści zleconych są źle oceniane przez innych ‘dyskutantów’. Wpisy w znacznym stopniu są kopią poprzednich, zamieszczanych na innych portalach, często w niewielkim, kilkusekundowym odstępnie czasu”²⁶.

Trudno nie zauważyć, iż mamy do czynienia ze starannie przygotowaną i zaplanowaną operacją. Rosja w bardzo umiejętny sposób wykorzystuje różnego rodzaju narzędzia walki informacyjnej. Jeśli dokonamy

²⁵ Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2014 r. <http://www.abw.gov.pl/pl/pobierz/raporty/575,Raporty.html> (3.06.2015).

²⁶ Tamże, s. 15.

analizy choćby wpisów na Twitterze, okaże się, że rosyjskie interesy prezentowane są tam przez cały szereg podmiotów. Po pierwsze, oficjalne konta rosyjskich instytucji, np. ministerstwa spraw zagranicznych FR. Druga linia to konta prowadzone przez rosyjskie media elektroniczne i tradycyjne, choćby sztandarowa agencja propagandy rosyjskiej *Russia Today*. Potem zaczynają się fałszywki, bez żenady podające informacje nieprawdziwe lub przekłamane (jak ta, wedle której samolot z Janukowyczem na pokładzie miał wylądować w Dubaju). Wreszcie – „piechota informacyjna”: konta prowadzone przez pojedynczych użytkowników Twittera z różnych krajów, którzy albo twardo trzymają stronę Rosji, albo są zdecydowanie antyukraińscy, albo po prostu antyamerykańscy czy antyunijni.

W Rosji istnieją całe „fabryki internetowych trolli”, pracujących w systemie ciągłym, których zadaniem jest publikowanie komentarzy, wpisów i prowadzenie debat na różnego rodzaju portalach społecznościowych, informacyjnych czy blogach²⁷. Jeden z badaczy Internetu, Lawrence Alexander, zidentyfikował ponad 20 000 kont na Twitterze prowadzonych właśnie przez tego typu opłacanych przez Kreml trolli. Daje to pojęcie o skali prowadzonej operacji²⁸. Powstały też repozytoria zdjęć i rycin wykpiwających polityków zachodnich i ukraińskich, prezentujących antyrosyjskie stanowiska²⁹.

Rosja prowadzi zatem bardzo aktywne działania w obszarze aktywizmu i hakytywizmu; w widoczny sposób przybrały one na sile po rozpoczęciu rosyjskiej agresji na Ukrainę. Stosując programy analityczne NodeXL i Gephi, Lawrence Alexander zidentyfikował ok. 3000 kont na Twitterze, z których prowadzona jest prorosyjska kampania propagandowa, dezinformacyjna i psychologiczna; badacz stwierdza, że mamy do czynienia z prawdziwą „armią trolli”³⁰. Badania te potwierdzają słowa Marata Burkharda, opisującego funkcjonowanie „fabryki trolli”, mieszczącej się w St. Petersburgu, którego oficjalna nazwa brzmi Internet Research Center. Zatrudnieni tam blogerzy pełnią 12 godzinne dyżury w systemie zmia-

²⁷ Istnienie takich instytucji potwierdził jeden z jej byłych pracowników. Zob.: *One Professional Russian Troll Tells All*, http://www.rferl.org/content/how-to-guide-russian-trolling-trolls/26919999.html?utm_content=buffer9f046&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (3.06.2015).

²⁸ Zob.: *Social Network Analysis Reveals Full Scale of Kremlin's Twitter Bot Campaign*, <https://globalvoicesonline.org/2015/04/02/analyzing-kremlin-twitter-bots> (3.06.2015).

²⁹ Na przykład, http://вштабе.рф/index.php?utm_content=bufferd69d4&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (3.06.2015).

³⁰ L. Alexander, *Social Network Analysis...*

nowym przez 7 dni w tygodniu, 24 godziny na dobę. Ich zadaniem jest publikowanie wpisów i komentarzy na forach internetowych, prowadzenie kont na portalach społecznościowych, dyskusje z internautami³¹. Oczywiście, treści publikowane przez pracowników Internet Research Center muszą zawierać określone tezy. Z raportu opublikowanego przez NATO Strategic Communication COE wynika, że Rosjanie wykorzystują media społecznościowe jako efektywne narzędzie dezinformacji i wywierania wpływu na atakowane społeczeństwo. Główne kierunki ataku informacyjnego zawierają uzasadnienie polityki Kremla, dyskredytację atakowanego rządu i niszczenie społecznego poparcia dla niego³².

Nie oznacza to porzucenia przez Rosjan klasycznych metod wywiadowczych, stosowanych przez Kreml od dziesięcioleci. Agentura, agentura wpływu, ideowcy przekonani o rosyjskich racjach, tzw. pożyteczni idioci. To znane od lat, sprawdzone mechanizmy, jak np. wsparcie partii politycznych o nastawieniu prorosyjskim, podsycanie sporów i kontrowersji, wykorzystywanie różnic politycznych i pluralizmu w życiu politycznym państw demokratycznych. W ten sposób rozczarowanie polityką Unii Europejskiej na Węgrzech zaowocowało prorosyjską polityką Victora Orbana; widać grę wykorzystującą narastające w Europie nastroje strachu przed islamizacją. Jasno trzeba powiedzieć: poparcie dla polityki Putina nie jest równoznaczne z byciem agentem rosyjskiego wywiadu. Jednak rosyjski wywiad dyskretnie wspiera ludzi popierających na Zachodzie politykę Putina.

Podstawy doktrynalne rosyjskich wojen nowej generacji

Koncepcje wojen informacyjnych znajdują swoje odzwierciedlenie zarówno w obowiązujących dokumentach strategicznych Federacji Rosyjskiej, jak i realizowanych strategiach oraz w praktyce, czego dowodzą choćby działania FR związane z konfliktem na Ukrainie.

Kwestie wojen informacyjnych Kreml traktuje bardzo poważnie; informacja stanowi wedle ich dokumentów strategicznych skuteczną broń wykorzystywaną wobec przeciwnika zewnętrznego, jak też narzędzie do

³¹ *One Professional Russian Troll Tells All* http://www.rferl.mobi/a/how-to-guide-russian-trolling-trolls/26919999.html?utm_content=buffer9f046&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (11.04.2016).

³² *Internet Trolling as a hybrid warfare tool: the case of Latvia. Results of the Study*, NATO STRATCOM Centre of Excellence, <http://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0> (11.04.2016).

panowania nad własnym społeczeństwem. Dowodem na to jest podpisana 26 grudnia 2014 r. przez prezydenta Władimira Putina nowelizacja Doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej³³. Uwagę zwraca przede wszystkim fakt, iż o ile w dokumentach zachodnich mowa jest raczej o środkach prowadzenia walki/wojny/konfliktu (*warfare*), to w ich rosyjskich odpowiednikach mówi się wprost o wojnie informacyjnej.

Tak więc, wymieniając niebezpieczeństwa i zagrożenia wojenne dla Federacji Rosyjskiej wśród „głównych zewnętrznych niebezpieczeństw wojennych” Doktryna wymienia „wykorzystywanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w celach wojskowo – politycznych do prowadzenia działań sprzecznych z prawem międzynarodowym, skierowanych przeciwko suwerenności, niezawisłości politycznej, integralności terytorialnej oraz stanowiących zagrożenie dla międzynarodowego pokoju, bezpieczeństwa, stabilności globalnej i regionalnej”. Jako jedno z głównych wewnętrznych niebezpieczeństw wojennych Doktryna wskazuje na „działalność w zakresie oddziaływania informacyjnego na społeczeństwo, w pierwszym rzędzie na młodych obywateli, mająca na celu przerwanie historycznych, duchowych i patriotycznych tradycji w zakresie obrony Ojczyzny.” Z kolei wśród podstawowych zagrożeń wojennych Doktryna wymienia „zakłócanie pracy systemów państwowego i wojskowego zarządzania Federacją Rosyjską, naruszanie jej strategicznych sił jądrowych, systemów powiadamiania o ataku raketowym, kontroli przestrzeni kosmicznej, obiektów magazynowania ładunków jądrowych, energetyki atomowej, przemysłu atomowego, chemicznego, farmaceutycznego oraz medycznego, jak również innych potencjalnie niebezpiecznych obiektów.”

Charakteryzując współczesne konflikty wojenne, Doktryna wyraźnie odwołuje się do koncepcji wojen hybrydowych oraz wojen „buntowniczych” (por. niżej). Współczesne konflikty zbrojne charakteryzują się m.in. następującymi cechami i właściwościami:

- kompleksowym wykorzystaniem „siły militarnej, politycznych, ekonomicznych, informacyjnych i innych środków o charakterze pozamilitarnym, realizowanych przy wykorzystaniu potencjału protestacyjnego ludności oraz sił prowadzących operacje specjalne”;
- jednoczesnym oddziaływaniem na nieprzyjaciela na całej głębokości jego terytorium w globalnej przestrzeni informacyjnej, w przestrzeni powietrzno – kosmicznej, na lądzie oraz na morzu”.

W kontekście naszych rozważań należy podkreślić fakt, iż przestrzeń informacyjna nie tylko została oficjalnie za piątą środowisko walki (po

³³ Tekst polski: „Bezpieczeństwo Narodowe” 2015, nr III, lipiec–wrzesień 2015 r.

ładzie, morzu, przestrzeni powietrznej i kosmicznej), ale wręcz wymieniona na pierwszym miejscu, co dodatkowo podkreśla znaczenie, jakie twórcy Doktryny przywiązują do wojny informacyjnej. Konsekwencją takiego ujęcia jest kształt określonej w Doktrynie polityki wojennej Federacji Rosyjskiej. Wśród podstawowych zadań Federacji Rosyjskiej w zakresie odstraszenia i zapobiegania konfliktom wojennym w omawianym dokumencie wymienia się m.in.:

- ocenę i prognozowanie rozwoju sytuacji wojskowo-politycznej na szczeblu globalnym i regionalnym, jak również stanu stosunków międzypaństwowych w obszarze wojskowo-politycznym z wykorzystaniem współczesnych środków technicznych i technologii informacyjnych;
- neutralizację potencjalnych niebezpieczeństw wojennych i zagrożeń wojennych przy pomocy środków politycznych, dyplomatycznych i innych środków pozamilitarnych;
- stworzenie warunków zapewniających obniżenie ryzyka wykorzystania technologii informacyjnych i komunikacyjnych do celów wojskowo-politycznych w ramach realizacji działań sprzecznych z prawem międzynarodowym i skierowanym przeciwko suwerenności, niezawisłości politycznej, integracji terytorialnej państw oraz stanowiących zagrożenie dla pokoju międzynarodowego, bezpieczeństwa, stabilności globalnej i regionalnej.

Realizacji tych zadań służyć ma rozwój systemu wojennego, budowa i rozwój sił zbrojnych oraz innych wojsk i służb oraz zabezpieczenie wojskowo-gospodarcze obrony. W tym kontekście doktryna wymienia następujące zadania:

- doskonalenie systemu bezpieczeństwa informacyjnego sił zbrojnych oraz innych wojsk i służb;
- efektywne zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego sił zbrojnych oraz innych wojsk i służb;
- rozwój sił i środków walki informacyjnej;
- jakościowe doskonalenie środków wymiany informacyjnej na bazie wykorzystania współczesnej technologii i standardów międzynarodowych, jak również jednolitej przestrzeni informacyjnej sił zbrojnych oraz innych wojsk i służb jako części przestrzeni informacyjnej Federacji Rosyjskiej.

Analiza treści Doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej uzasadnia pytanie o źródła takiego rozumienia kwestii walki i wojny informacyjnej, widać bowiem wyraźnie, że nie są one traktowane jedynie jako narzędzia czy środki działania, lecz wręcz jako samodzielne, wyodrębnione zjawisko.

Analizując dostępne w rosyjskiej literaturze przedmiotu definicje tego pojęcia Michał Wojnowski zauważa, że charakteryzują się one uniwersalnością i odnoszą zarówno do działań prowadzonych w czasie wojny (rozumianej klasycznie), jak i w czasie pokoju. Co więcej, określenie to nie funkcjonuje w dyskursie wojskowym, w którym pojawiają się terminy „konfrontacja informacyjna” i „walka informacyjna”; pojęcie „wojna informacyjna” jest używane przede wszystkim przez uczonych i analityków cywilnych. Próbuując znaleźć wspólne elementy w analizowanych przez siebie definicjach przywołany autor pisze, iż „rosyjska wojna informacyjna stanowi całokształt różnorodnych, czasowo skoordynowanych działań prowadzonych przez wojsko, jak i cywilne służby specjalne na wielu obszarach w celu zneutralizowania przeciwnika przy pomocy narzędzi informacyjno-technicznych i informacyjno-psychologicznych”³⁴.

Analiza przytaczanych przez Michała Wojnowskiego definicji nakazuje uznać poprawność powyższej konstatacji. Tak np. płk Siergiej Komow jeszcze w latach 90. definiował walkę informacyjną jako całokształt wsparcia informacyjnego, informacyjnego przeciwdziałania oraz informacyjnej ochrony własnych zasobów, prowadzonych według jednolitego planu w celu zdobycia i utrzymania przewagi informacyjnej nad stroną przeciwną. Z kolei cytowany przez jednego z zachodnich badaczy anonimowy oficer Akademii Wojennej Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej definiował pojęcie konfrontacji informacyjnej jako jedną z form rozwiązywania konfliktu pomiędzy stronami, których celem jest osiągnięcie i utrzymanie przewagi informacyjnej nad oponentem; rezultat ten jest możliwy do osiągnięcia przy pomocy środków informacyjno-technicznych i informacyjno-psychologicznych przez wywieranie wpływu na ośrodki decyzyjne danego państwa, jego system dowodzenia i kontroli, ludność oraz zasoby informacyjne. Warta przytoczenia jest też opinia analityka Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej Władimira Cymbała, którego zdaniem pojęcie wojny informacyjnej należy rozpatrywać w dwóch aspektach: szerokim i wąskim. Wojna informacyjna *sensu largo* to według Cymbała – zespół działań stosowanych przez jedno państwo przeciwko ludności cywilnej drugiego państwa lub grupie państw w czasie pokoju. Działania te dotyczą uzyskania wpływu na świadomość społeczną przez naukę, sztukę, kulturę, system edukacji, administrację etc. Działania mieszczące się w tej definicji zobowiązane

³⁴ M. Wojnowski, *Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko – ukraiński jako przykład realizacji doktryny geopolitycznej Aleksandra Dugina i koncepcji wojny buntowniczej Jewgienija Messnera*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11 (6), s. 79–80.

są prowadzić cywilne służby specjalne, a więc – w warunkach Federacji Rosyjskiej – Federalna Służba Bezpieczeństwa (FSB) i Służba Wywiadu Zagranicznego (SWR). Zadaniem SWR jest zdobycie kontroli nad zasobami informacyjnymi innych państw, sabotowanie rozwoju technologii informatycznych w państwach uznanych za wrogie oraz neutralizowanie systemów komunikacyjnych i sieci informacyjnych przeciwnika; rolą FSB jest natomiast rozbudowywanie i implementacja systemów gwarantujących bezpieczeństwo własnych zasobów informacyjnych. W zapewnieniu bezpiecznej łączności wiodącą rolę odgrywa Federalna Agencja Łączności Rządowej (FAPSI)³⁵. Natomiast wojna informacyjna *sensu stricto* oznacza formę działań militarnych mających na celu uzyskanie przewagi informacyjnej nad przeciwnikiem w zakresie rozpowszechniania, wykorzystania i przetwarzania informacji oraz wdrażania efektywnych decyzji pozwalających na osiągnięcie przewagi na polu walki.

Z kolei zdaniem Andrieja Manojło³⁶ wojna informacyjna to skrajna metoda konfrontacji pomiędzy państwami realizowana różnorodnymi sposobami i metodami wpływu informacyjnego, mająca za zadanie realizację ich strategicznych celów. Podstawową formą prowadzenia wojny informacyjnej są tajne operacje informacyjno-psychologiczne, mające na celu spowodowanie strat w systemach i zasobach informacyjnych przeciwnika oraz psychologiczną obróbkę masowej świadomości danego społeczeństwa, co w konsekwencji ma doprowadzić do destabilizacji państwa i narodu. Wdrażanie różnorodnych czynności przybierających postać operacji informacyjno-psychologicznych ma na celu umożliwienie uzyskania wpływu na system wyobrażeń o świecie charakterystyczny dla narodu lub grup etnicznych danego kraju. Według koncepcji Manojło obiektami ataku informacyjnego mogą być świadomość, wola i emocje społeczeństwa.

³⁵ Uzupełniając wywód Cymbała należy dodać, iż w latach 90. XX stulecia w Federacji Rosyjskiej powołano do życia sieciową strukturę odpowiadającą za prowadzenie wojen informacyjnych, złożoną z cywilnych służb specjalnych, tj. SWR, FSB, FAPSI oraz elementy sił zbrojnych, przede wszystkim GRU (wywiad wojskowy). Zob.: T.L. Thomas, *Russia's Information Warfare Structure: Understanding the Roles of the Security Council, FAPSI, The State Technical Commission and the Military*, „European Security” 1998, nr 7, s. 156–172; zob.: M. Wojnowski, *Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko – ukraiński jako przykład realizacji doktryny geopolitycznej Aleksandra Dugina i koncepcji wojny buntowniczej Jewgienija Messnera*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11 (6), s. 81.

³⁶ Reasumpcję poglądów tego rosyjskiego politologa, teoretyka walki i wojny informacyjnej i oficera FSB zob.: M. Wojnowski, *Zarządzanie refleksyjne jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno – psychologicznych w XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7), s. 27–28.

Działania o charakterze informacyjno-psychologicznym należy prowadzić szczególnie podczas takich wydarzeń, jak wybory, referenda, sytuacje kryzysowe, okresy przesileni politycznych i napięć etc. Obiektem ataku staje się infrastruktura informacyjna oraz szeroko rozumiane podmioty odpowiedzialne za kierowanie działaniami w sferze polityki, gospodarki, nauki, i sił zbrojnych danego państwa, co stwarza możliwość niezauważalnego sterowania procesami decyzyjnymi we wszystkich kluczowych sferach. Manojło podkreśla, że operacja informacyjno-psychologiczna składa się z dużej liczby skoordynowanych i zsynchronizowanych w czasie przedsięwzięć, łącznie z cyberatakami; działania te są prowadzone za pomocą broni informacyjnej, a więc takich środków technicznych i technologii informacyjnych, których użycie umożliwia uzyskanie wpływu na przestrzeń informacyjną i zasoby informacyjne przeciwnika, indywidualną i masową świadomość, moralno-psychologiczny i psychofizyczny stan ludności; rosyjski analityk przywołuje w tym miejscu dezinformację, lobbying, propagandę, sterowanie kryzysami, szantaż i kampanie public relations; wszystko to mieści się w ramach zarządzania refleksyjnego³⁷.

Twórcą koncepcji zarządzania refleksyjnego jest Władimir Lefewr (Władimir Lefebvre), rosyjski psycholog i matematyk, od lat 70. mieszkający w Stanach Zjednoczonych. Koncepcja powstała w latach 60. XX wieku, a obecnie jest rozwijana na potrzeby rosyjskiej teorii i praktyki walki informacyjnej. Nie wdając się w tym miejscu w szczegóły³⁸ należy wskazać, iż istotą lefewrowskiej koncepcji zarządzania refleksyjnego jest przyjęcie założenia, iż każdy obiekt tworzy w swojej świadomości nie tylko własny obraz świata materialnego, lecz także posiada zdolność do analizowania własnych myśli i wyobrażeń (autorefleksja lub refleksja pierwszego stopnia). Przy pomocy odpowiednich instrumentów (np. prowokacji, intrygi, kamuflażu etc) można z zewnątrz wpływać na te procesy:

- za pomocą procesu przekazania fałszywej informacji o danej sytuacji lub nieprawdziwego obrazu danego obiektu;
- wykreowania celu dla oponenta;
- sformułowania korzystnej dla siebie doktryny i przekazania jej przeciwnikowi tak, by podejmował on na jej podstawie korzystne dla nas działania;

³⁷ Tamże, s. 27–28.

³⁸ Zainteresowany tą problematyką Czytelnik znajdzie je w artykule M. Wojnowskiego *Zarządzanie refleksyjne jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7), s. 11–36.

- za pomocą neutralizacji dedukcji przeciwnika, czyli jego dezorientacji poprzez wykreowanie kilku fikcyjnych celów uniemożliwiających odkrycie celu rzeczywistego.

Jak wyjaśniał Lefewr (a raczej już Lefebvre) w 2003 r. „Zarządzanie refleksyjne to informacyjny wpływ na obiekty, do których opisanie wymagane jest użycie takich terminów jak świadomość i wola. Obiektami tego rodzaju są zarówno pojedynczy ludzie, jak i wspólnoty ludzkie: rodzina, grupa, naród, społeczeństwo, cywilizacja. Termin zarządzanie refleksyjne można rozumieć w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, jako sztuka manipulacji ludźmi i wspólnotami ludzkimi. Po drugie, jako specyficzna metoda sterowania społecznego (...) zarządzanie refleksyjne pojawiło się na początku lat sześćdziesiątych, w czasie kiedy powstawała koncepcja wojny informacyjnej. Specyfika tej metody polega na tym, że generowanie informacyjnych efektów jest oparte nie tyle na naturalnej ludzkiej intuicji, ile na specjalnym modelu poddanego kontroli podmiotu (...) Powodzenie zarządzania refleksyjnego w znacznej mierze zależy od jakości modelu podmiotu, który zastosowano. Modele psychologiczne, oparte na tradycyjnych, behawioralnych, a nawet psychoanalitycznych pojęciach, okazały się mało efektywne. Rzecz w tym, że model podmiotu powinien odzwierciedlać nie tylko sferę jego zachowania, lecz także zdolność do pojmowania samego siebie i drugich podmiotów, włączając i te, które próbują uzyskać kontrolę nad jego działaniem, tzn. model powinien być refleksyjny (...). Modele refleksyjne wniosły nowe spojrzenie na wiedzę o człowieku, związane z takimi kategoriami, jak moralność, sumienie i poczucie sprawiedliwości. Pozwalają one na odzwierciedlenie sytuacji, w których ludzie chcą nie tylko uzyskać materialną korzyść, ale także mają nieutilitarne cele, spełniają akty ofiarne, pragnąc wyglądać godnie w oczach własnych, jak i w oczach innych osób”³⁹.

Szczegółowa analiza przeprowadzona przez Michała Wojnowskiego jednoznacznie wskazuje na poziom recepcji zarządzania refleksyjnego przez rosyjski wywiad wojskowy (GRU), który potraktował koncepcję Lefewra jako narzędzie walki informacyjnej prowadzonej w wymiarze strategicznym dotyczącym sytuacji konfliktowej o charakterze geopolitycznym.

³⁹ Cyt. za: M. Wojnowski, *Zarządzanie refleksyjne...*, s. 20–21. Warto w kontekście naszych rozważań zaznaczyć, że zacytowany fragment tekstu Lefewra został opublikowany w Moskwie w 2000 r. w zbiorze „Refleksja” pod redakcją W.J. Lepskija. Sam Lefebvre, pracownik naukowy Uniwersytetu Kalifornijskiego, zajmuje się tworzeniem refleksyjnych modeli sprawców przestępstw, struktur przestępczości zorganizowanej, sekt i organizacji terrorystycznych, prowadzi też badania nad etyką i motywacjami ludzkich zachowań.

tycznym⁴⁰. Zdaniem rosyjskich teoretyków za pomocą technik zarządzania refleksyjnego można dokonać głębokiej transformacji masowej świadomości społeczeństwa i zmienić moralno – psychologiczny stan narodu; wśród metod wywierania wpływu na przeciwnika tak, by spowodować jego reakcje korzystne dla Federacji Rosyjskiej wymienia się:

- metodę nacisków siłowych poprzez demonstracje siły militarnej, tworzenie sojuszy wojskowych, groźby polityczne i gospodarcze, wsparcie dla wewnętrznych sił antyrządowych etc;
- metodę kreowania i przekazywania fałszywych informacji o danej sytuacji, stosowanie dezinformacji, prowokowanie przeciwnika do eskalacji konfliktu i przeniesienia go na obszary nieobjęte destabilizacją, zmuszenie go do podejmowania czasochłonnych i energochłonnych działań represyjnych, wiążących jego siły i środki;
- metodę wywierania wpływu na algorytm podejmowania decyzji przez przeciwnika poprzez np. publikację rozmyślnie zniekształconej doktryny prowadzenia operacji, uzyskiwanie wpływów na systemy zarządzania i kontroli w państwie oraz postaci pełniące kluczowe funkcje polityczne, neutralizacja strategii i myślenia operacyjnego przeciwnika, jego dezorientacja;
- metodę wpływania na czas decyzji przeciwnika poprzez wywoływanie niespodziewanych działań wojennych, prowokowanie do podejmowania irracjonalnych, pochopnych decyzji skutkujących nieadekwatnymi do sytuacji reakcjami.

Zarządzanie refleksyjne w kategoriach geopolitycznych definiowane jest przez rosyjskich analityków wojskowych jako kompleks technik i sposobów manipulacji emocjami, percepcją i świadomością sił zbrojnych, elit przywódczych i poszczególnych grup społecznych w państwie nieprzyjacielskim; wśród nich wymienia się:

- metodę odwracania uwagi, w więc wdrożenie przedsięwzięć, których celem jest stworzenie prawdziwego lub fikcyjnego zagrożenia dla przeciwnika;
- metodę przeciążenia, polegającą na przekazywaniu przeciwnikowi dużej ilości sprzecznych informacji, co powoduje przeciążenie systemów informacyjnych, tworząc szum informacyjny, co powoduje dezorientację i wzrost niepewności w procesie decyzyjnym;
- metodę paraliżowania, polegającą na wzbudzaniu u przeciwnika strachu na skutek umacniania w nim przekonania o zagrożeniu jego interesów politycznych, gospodarczych, militarnych etc;

⁴⁰ M. Wojnowski, *Zarządzanie refleksyjne...*, zwłaszcza s. 21–26.

- metodę wyczerpania oponenta poprzez stymulowanie go do przeprowadzania dużej ilości bezużytecznych, czasochłonnych, energochłonnych i kosztownych operacji;
- metodę inscenizacji, a więc działania informacyjne w stosunku do przeciwnika polegające na stworzeniu fikcyjnego zagrożenia dla niego, ale w taki sposób, aby oponent odkrył to oszustwo; jest to metoda na osłabienie czujności nieprzyjaciela;
- metodę dezintegracji – zmuszenie wrogiego państwa do podejmowania czynności sprzecznych z interesami sojuszu, w którym się znajduje, np. poprzez kreowanie i wzmacnianie wewnętrznych konfliktów społecznych, co może prowadzić do wewnętrznej destabilizacji i zmniejszenia potencjału politycznego, gospodarczego i militarnego przeciwnika;
- metodę uspokojenia obiektu agresji poprzez wywołanie w świadomości przeciwnika przeświadczenia o neutralności lub przyjaznej postawie przyszłego agresora, co może skutkować np. odstąpieniem od planów rozbudowy sił zbrojnych, obniżenia nakładów na obronę i bezpieczeństwo etc;
- metodę zastraszania wroga poprzez przekazanie pakietu informacji zawierających dane (niekoniecznie prawdziwe) o dużej przewadze przyszłego agresora;
- metodę prowokacji, a zatem stymulowanie przeciwnika do podejmowania działań korzystnych dla drugiej strony;
- metodę sugestii, rozumianą jako tworzenie i transmisję do świadomości wrogiego społeczeństwa stereotypów informacyjnych stanowiących prawne, moralne i ideologiczne bodźce mające na celu spowodowanie korzystnego działania poszczególnych grup społecznych zaatakowanego państwa na rzecz agresora;
- metodę nacisku czyli dyskredytowanie przeciwnika w oczach opinii publicznej poprzez ujawnienie kompromitujących go informacji (prawdziwych bądź zmanipulowanych).

Thimothy Tomas, próbując uogólnić tego typu działania, wprowadza pojęcie „broni poznawczej” (*cognitive weapon*), rozumiejąc pod tym pojęciem wprowadzanie do intelektualnego środowiska zaatakowanego społeczeństwa fałszywych teorii naukowych, paradygmatów, koncepcji i strategii, które wpływają na administrację państwową w sposób znacząco osłabiający narodowy potencjał obronny⁴¹.

⁴¹ T. Thomas, *Russia's 21st Century Information War: Working to Understand and Destabilize Populations, Defence Strategic Communications*, „The Official Journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence” Winter 2015, vol. 1, nr 1, s. 18.

Strategia rosyjska w tym zakresie nawiązuje do opracowanej jeszcze w latach 60. XX wieku przez Jewgienija Messnera koncepcji wojen buntowniczych. Koncepcja Messnera opiera się na stymulowaniu powstania we wrogim państwie ugrupowań antyrządowych, rewolucyjnych, nie cofających się przed przemocą, podejmującymi działania typu partyzanckiego czy terrorystycznego. Celem wojny buntowniczej jest nie tylko neutralizacja sił zbrojnych przeciwnika, lecz także destabilizacja państwa za pomocą czynników psychologicznych (demoralizacji, strachu, poczucia zagrożenia). Dlatego też sam Messner określał tak rozumianą wojnę buntowniczą jako „półwojnę” – przemoc zbrojną nie będącą klasycznymi działaniami wojennymi. Głównym celem wojny buntowniczej jest „zdobycie duszy wrogiego narodu”, stąd istotną rolę odgrywają w niej dziennikarze, dywersanci, prowokatorzy, propagandyści, a pojęcie linii frontu w takiej wojnie odnosi się do poszczególnych sfer aktywności danego społeczeństwa (polityka, gospodarka, kultura etc)⁴².

W swoich rozważaniach Messner sprecyzował 9 szczegółowych zasad prowadzenia wojny buntowniczej:

- rozkład morale wrogiego narodu;
- rozbitcie aktywnych części państwa (sił zbrojnych, ruchów społecznych);
- zajęcie lub unieszkodliwienie obiektów mających wartość psychologiczną;
- zajęcie lub unieszkodliwienie obiektów mających wartość materialną;
- wdrożenie działań mających na celu pozyskanie sojuszników i osłabienie sprzymierzeńców nieprzyjaciela;
- ochrona morale własnego narodu;
- oszczędzanie własnych sił zbrojnych;
- zabezpieczenie swoich obiektów stanowiących wartość psychologiczną oraz materialną;
- ograniczenie oddziaływania czynników, które mogą spowodować negatywną dla strony prowadzącej wojnę buntowniczą reakcję w państwach neutralnych, nie tylko w sferach rządowych, lecz także w szerokich grupach społecznych⁴³.

⁴² Zob.: M. Wojnowski, *Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko – ukraiński jako przykład realizacji doktryny geopolitycznej Aleksandra Dugina i koncepcji wojny buntowniczej Jewgienija Messnera*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11 (6), s. 73–77; J. Tomaszewicz, *Od skrytobójstwa do miatężowójny. Ewolucja terroryzmu politycznego w Europie – aspekty ideologiczne, taktyczne i organizacyjne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11 (6), s. 133–134.

⁴³ M. Wojnowski, *Terroryzm w służbie geopolityki...*, s. 76–77.

Jak zauważa Joanna Darczewska, „podczas operacji krymskiej Rosja zademonstrowała światu możliwości i potencjał prowadzenia wojen informacyjnych. Ich celem jest podporządkowanie elit i społeczeństw innych państw w sposób niezauważalny, przy wykorzystaniu różnych tajnych i jawnych kanałów (służb specjalnych, dyplomatycznych, medialnych), oddziaływania psychologicznego, dywersji ideologicznej i politycznej. Batalie informacyjne rosyjscy politycy i dziennikarze uzasadniają koniecznością przeciwdziałania ‘infoagresji cywilizacji atlantyckiej pod przywództwem USA’ na ‘cywilizację rosyjsko/eurazjatycką’, tj. wykorzystywanym od lat argumentem z arsenału geopolityki stosowanej”⁴⁴. Zasadny wydaje się zatem być wniosek, iż doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej oraz towarzysząca jej akcja informacyjno – interpretacyjna są elementami ogólnej strategii informacyjnej Rosji, której aspekt funkcjonalny odzwierciedla koncepcja walki informacyjnej. Joanna Darczewska zauważa przy tym, że „koncepcja ta jest przejawem militarystyki polityki Kremla; pozwala mobilizować społeczeństwo, a poprzez manipulację własną i zagraniczną opinią publiczną legitymizować działania Rosji na arenie wewnętrznej i międzynarodowej. Z tego względu doktryna ma istotny walor praktyczny: przygotowuje grunt pod potencjalne interwencje zbrojne i tworzy preteksty do użycia rosyjskiej armii”⁴⁵. Autorka zauważa przy tym, że rosyjscy teoretycy uznają wojnę informacyjną za oddziaływanie na masową świadomość w międzypaństwowej rywalizacji systemów cywilizacyjnych w przestrzeni informacyjnej przez wykorzystanie poszczególnych sposobów kontroli nad zasobami informacyjnymi, używanych jako „broń informacyjna”; podstawowe znaczenie ma w tym kontekście nie wymiar technologiczny, lecz czynniki kulturowe i ideologiczne⁴⁶.

Rosyjska doktryna i praktyka wojen nowej generacji ma zatem solidną, starannie wypracowaną podbudowę teoretyczną, metodologia opiera się na koncepcji walki informacyjnej, zarządzania refleksyjnego i tzw. wojnach buntowniczych. Istotą rosyjskich wojen informacyjnych jest oddziaływanie na społeczeństwo zaatakowanego państwa, osiągnąć zakładany cel (zwycięstwo) bez bezpośredniego i otwartego zaangażowa-

⁴⁴ J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, „Punkt widzenia”, Ośrodek Studiów Wschodnich, nr 42, Warszawa maj 2014 r.

⁴⁵ J. Darczewska, *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, „Punkt widzenia”, Ośrodek Studiów Wschodnich, nr 50, Warszawa maj 2015, s. 7.

⁴⁶ Zob.: J. Darczewska, *Anatomia...*

nia sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej w klasycznie rozumiany konflikt zbrojny (wojnę).

Podsumowując swoją analizę Michał Wojnowski podkreśla dwie kardynalne kwestie. Po pierwsze, sterowanie refleksyjne to proces przekazania do wrogiego ośrodka specjalnie spreparowanych i uprawdopodobnionych informacji, które mają na celu podjęcie przez przeciwnika korzystnej dla agresora decyzji. *Conditio sine qua non* takiej operacji jest nieświadomość przeciwnika, że przesłanki, na podstawie których podejmuje decyzje, są rezultatem zewnętrznej manipulacji. Konieczne jest zatem nie tylko zachowanie w tajemnicy samej operacji, lecz także transmisja informacji w taki sposób, aby przeciwnik nie zorientował się, że pada ofiarą manipulacji. Po drugie – co jest naturalną konsekwencją – konieczne jest zbudowanie maksymalnie precyzyjnego modelu refleksyjnego przeciwnika, który będzie umożliwiał symulację (imitację) jego zachowania w konkretnej sytuacji i na tej podstawie dobór odpowiednich środków działania. W tym kontekście kluczową rolę odgrywa działanie wywiadu. Jak podkreśla w swoim wywodzie przywołany Autor, „do głównych zadań wywiadu należy przede wszystkim gromadzenie, analiza i przetwarzanie informacji dotyczących moralno – psychologicznych cech strony przeciwnej, jej mentalności, kultury, w przypadku zaś państw i narodów dodatkowo organizacji społecznej i tożsamości historycznej (podkreślić w tym miejscu wypada, że są to informacje możliwe do zdobycia metodami białego wywiadu, a więc operującego źródłami otwartymi, legalnymi i analizą informacji – T.A.). Szczęólnego uwzględnienia wymagają biografie, cechy charakteru, przyzwyczajenia, upodobania i słabości członków elity przywódczej, dowództwa sił zbrojnych, prominentnych przedstawicieli mediów i dziennikarzy, czyli osób mających zdolności i możliwości opiniotwórcze. Ważnym elementem jest także rozpoznanie Internetu jako środka służącego do ewentualnej transmisji informacji, monitoring społeczno – politycznej sytuacji w danym kraju oraz ocena reakcji społeczeństwa na konkretne działania informacyjne. Zebranie tych danych umożliwia stworzenie modeli poszczególnych aktorów konfliktu oraz zaplanowanie szczegółowego przebiegu operacji uwzględniających różne warianty rozwoju sytuacji, scenariusze zachowania stron itp. Głównym celem jest uzyskanie informacji umożliwiających skuteczne wywieranie wpływu na poszczególne elementy organizacji społecznej (tzw. audytoria) wrogiego państwa lub koalicji przez zastosowanie specjalnych technik”⁴⁷.

⁴⁷ M. Wojnowski, *Zarządzanie refleksyjne...*, s. 24–25.

Rola służb specjalnych w koncepcji nowych wojen

Jak rozumieć pojęcie służb specjalnych? Termin ten jest daleki od precyzji, wypada w tym miejscu przyznać rację Sławomirowi Zalewskiemu, którego zdaniem obejmuje on zasadzie tylko wywiad i kontrwywiad.⁴⁸ Podstawowym zadaniem tych służb jest zdobywanie informacji służących zapewnieniu bezpieczeństwa oraz zapewnienie bezpieczeństwa informacji własnych.

Do zadań o charakterze czysto informacyjnym z czasem dołączyły zadania o charakterze aktywnym, a więc nie tylko zdobywanie informacji, lecz także kreowanie sytuacji korzystnej dla państwa: wprowadzanie w błąd przeciwnika (dezinformacja), pozyskiwanie agentów wpływu, kompromitacja przeciwnika i skrytobójstwa. Za prekursora tego typu myślenia o roli służb specjalnych uchodzi na poły legendarny chiński mędrzec Sun Tzu⁴⁹.

Generalnie rzecz ujmując, służby specjalne odgrywają dwie podstawowe role: informacyjno – analityczną oraz kreatywną.

Funkcji informacyjno – analitycznej nie sposób jest sprowadzić wyłącznie do roli źródła informacji dla decydentów. Potencjałem służb specjalnych w tym zakresie jest przede wszystkim zdolność do tworzenia analiz i prognoz (również na poziomie strategicznym) opartych na wszystkich dostępnych źródłach informacji (tzw. *all – source analysis*), które stanowią wkład do tworzenia strategii i polityki bezpieczeństwa narodowego (państwa). Równocześnie materiały analityczne stanowią wsparcie bieżących działań innych organów i instytucji państwowych, np. w postaci obsługi negocjacji prowadzonych przez MSZ (rozpoznanie potencjalnych stanowisk i mandatu negocjacyjnego partnera).

Funkcja ta dotyczy zarówno sfery zewnętrznej, jak i wewnętrznej państwa i wykonywana jest wszędzie tam, gdzie dane państwo ma swoje interesy. W sferze zewnętrznej rozpoznanie może dotyczyć np. konfliktów, które mogą wpłynąć na interesy państwa czy wręcz zagrozić jego bezpieczeństwu. W sferze wewnętrznej można je sprowadzić do identyfikacji zagrożeń, głównych kierunków tych zagrożeń (np. kierunki zainteresowań operacyjnych obcych służb specjalnych) oraz na

⁴⁸ Zob.: S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005, wyd. II poszerzone i uaktualnione, s. 7 n.

⁴⁹ Zob.: Sun Tzu, Sun Pin, *Sztuka wojny*, Warszawa 2004, szczególnie rozdział *Zatrudnianie szpiegów*.

podstawie identyfikacji zagrożeń prowadzenie działań wyprzedzających i ochronnych, np. w sferze ochrony informacji i zasobów strategicznych państwa.

Funkcja kreatywna służb specjalnych w zarządzaniu bezpieczeństwem strategicznym państwa oznacza stymulowanie przez służby specjalne sytuacji korzystnych z punktu widzenia interesów państwa. Jest to funkcja wykonawcza, bowiem podejmowane przez służby specjalne działania muszą mieścić się i wynikać z przyjętej przez państwo strategii bezpieczeństwa narodowego. Termin „sytuacja korzystna z punktu widzenia interesów państwa” należy rozumieć dwojako, tj. w postaci negatywnej i pozytywnej, choć trzeba zwrócić uwagę, że granica pomiędzy nimi jest płynna i niezbyt wyraźnie zarysowana. W postaci negatywnej kreowanie sytuacji korzystnej dla interesów państwa następuje poprzez neutralizację zagrożenia, np. identyfikacja kierunków zagrożeń ze strony obcych służb specjalnych i doprowadzenie do podniesienia poziomu ochrony określonego sektora czy informacji. Natomiast o postaci pozytywnej możemy mówić np. przy skłonieniu innego podmiotu do zawarcia korzystnego dla państwa porozumienia czy też po przewerbowaniu agenta obcych służb specjalnych przeprowadzenie skutecznej operacji dezinformacyjnej⁵⁰.

Tak więc, rola służb specjalnych nie kończy się w tym przypadku na zdobywaniu i analizie informacji. Równie istotna jest kwestia przekazania odpowiednio spreparowanej informacji stronie przeciwnej, a przede wszystkim wykorzystaniu takich kanałów informacyjnych i takich źródeł informacji, które będą dla przeciwnika wiarygodne. W znacznej mierze pozostaje to domeną służb specjalnych, choćby przy konieczności wykorzystania agentury klasycznej i/lub agentury wpływu. W literaturze przedmiotu takie działania nazywa się operacjami pozainformacyjnymi wywiadu (*covert operations*). Nazwa ta – choć wydawać się może paradoksalna, bowiem przecież mowa jest o walce i wojnie informacyjnej – związana jest z faktem, iż operacje takie nie mają nic wspólnego ze zbieraniem informacji, ale realizacją określonej polityki poprzez uzyskanie wpływu na działanie przeciwnika. „Na działania tego typu składają się akcje propagandowe, polityczne, militarne, logistyczne, techniczne oraz finansowe wspieranie pewnych ugrupowań (najczęściej opozycyjnych) (...) prowadzone są wtedy, kiedy nie ma możliwości osiągnięcia celów

⁵⁰ Zob.: na ten temat: T. Aleksandrowicz, *Służby specjalne w strategicznym zapewnianiu bezpieczeństwa państwa*, [w:] J. Gryz (red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*, Warszawa 2013, s. 254 i n.

militarnie albo użycie siły militarnej wywoła konsekwencje negatywne lub niewspółmierne do uzyskanych efektów, a instrumenty dyplomatyczne są nieskuteczne. Wśród działań dezinformujących i okłamujących przeciwnika, realizowanych m.in. przez służby wywiadowcze państw, możemy wyróżnić wpływanie na instytucje państwowe przeciwnika oraz jego społeczeństwo⁵¹.

Tego typu działania nie stanowią w stosunkach międzynarodowych żadnego *novum*. Tak np., na mocy dyrektywy 10/2 Rady Bezpieczeństwa Narodowego USA w sprawie projektów specjalnych z 18 czerwca 1948 r.⁵², Centralna Agencja Wywiadowcza otrzymała uprawnienie do prowadzenia *covert operations* (tajnych operacji), rozumianych jako „działalność prowadzona przez rząd Stanów Zjednoczonych lub na jego zlecenie przeciwko wrogim państwom lub grupom lub w celu poparcia przyjaznych państw lub grup, które są tak zaplanowane i wykonywane, że odpowiedzialność żadnej agendy rządu Stanów Zjednoczonych nie będzie mogła być udowodniona przez osobę nieuprawnioną, a w przypadku ujawnienia takich operacji rząd Stanów Zjednoczonych będzie mógł w prawdopodobny sposób odrzucić jakąkolwiek odpowiedzialność za nią. Operacje takie mogą polegać na działaniach związanych z propagandą, wrogimi działaniami gospodarczymi (*economic warfare*), prewencyjnymi działaniami bezpośrednimi, takimi jak sabotaż, niszczenie i zabór środków, działalność wywrotową przeciwko obcym państwom, w tym wsparcie dla odziemnych ruchów oporu, partyzantów, uchodźców, grup wyzwolńczych oraz wsparcie dla lokalnych elementów antykomunistycznych w Wolnym Świecie. Takie operacje nie obejmują konfliktów zbrojnych prowadzonych przez regularne siły zbrojne, szpiegostwa i zwalczania szpiegostwa, osłony i podstępów dla operacji militarnych⁵³.

⁵¹ M. Minkina, B. Gądek, *Kłamstwo i podstęp we współczesnym świecie*, Warszawa 2015, s. 36.

⁵² National Security Council Directive on Office of Special Projects (NSC 10/2), Washington, June 18, 1948, para. 5, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292> (21.03.2016).

⁵³ Jest to tzw. doktryna prawdopodobnego zaprzeczenia (*plausible deniability*). Wedle obowiązujących definicji normatywnych definicja *covert operation* stanowi, że jest to „działalność Rządu Stanów Zjednoczonych prowadzona w celu wpływania na warunki polityczne, gospodarcze lub militarne za granicą, która zakłada, iż rola Rządu Stanów Zjednoczonych nie będzie widoczna lub znana publicznie”, Executive Order 12333. United States Intelligence Activities (As amended by Executive Orders 13284 (2003), 13355 (2004) and 13470 (2008)), para. 3.5. b), <http://fas.org/irp/offdocs/eo/eo-12333-2008.pdf> (21.03.2016). Również i w tym przypadku takie operacje nie obejmują otwartych działań wojskowych.

Podsumowanie

Koncepcja „wojen nowej generacji” („nowych wojen”) stanowi rozwinięcie znanych od dawna koncepcji informacyjnych, buntowniczych i zarządzania refleksyjnego. Jej podstawowym elementem jest informacja wykorzystywana jako broń, a podstawową zasadą unikanie zaangażowania Federacji Rosyjskiej w konflikty powyżej progu otwartej wojny, a więc takich, w których Rosja byłaby stroną konfliktu militarnego (wojny) prowadzonego przeciwko innemu podmiotowi państwowemu. Istotnym elementem wojen nowej generacji są służby specjalne, których zadaniem jest nie tylko pozyskiwanie informacji o przeciwniku, lecz także przekazywanie mu informacji za pośrednictwem wielu kanałów informacyjnych w taki sposób, aby spowodować jego działania korzystne dla Rosji. Analiza konfliktu rosyjsko-ukraińskiego wyraźnie wskazuje, iż omawiana koncepcja znalazła w tym przypadku pełne zastosowanie.

Ocena tego typu działań pod kątem zastosowania wobec nich dychoomicznego kryterium wojna – pokój ma nie tylko istotny wymiar teoretyczny, jak i praktyczny. Jego rozstrzygnięcie wiąże się bowiem z reakcją państw i sojuszy wojskowych na tego typu zagrożenia, które z trudnością (o ile w ogóle) mieszczą się w pojęciu wojny.

Jako punkt wyjścia można przyjąć propozycję Stanisława Kozieja wprowadzającego pojęcie konfliktu niezbrojnego w związku z rosnącą rolą pozazbrojnych środków przemocy w osiągnięciu celów wojennych. W jego ujęciu konflikt niezbrojny stanowi trzeci, pośredni stan pomiędzy wojną a pokojem. „Współcześnie w naukach wojennych mamy więc do czynienia z problemem natury pojęciowej, który można ująć w postaci następującej alternatywy: albo poszerzyć pojęcie wojny tak, aby objąć nim także stosowanie samych pozazbrojnych form przemocy politycznej, albo – zachować jej dotychczasowe pojmowanie, a stosowanie wyłącznie niezbrojnej przemocy do narzucania swej woli stronie przeciwnej uważać za jakościowo inne zjawisko i nazwać je inaczej”⁵⁴.

⁵⁴ S. Koziej, *Teoria...*, s. 12–13.

STRESZCZENIE

Analizując rosyjską doktrynę, myśl strategiczną i działania podejmowane przez Federację Rosyjską przeciwko Ukrainie nie sposób nie zauważyć, iż Kreml wdraża w życie koncepcję „nowych wojen” („wojen nowej generacji”). Koncepcja ta obejmuje zarówno wojnę informacyjną, jak i „zarządzanie refleksyjne” i „wojny buntownicze”. Wiele wskazuje na to, że wypracowana przez Rosjan koncepcja „nowych wojen” jest odpowiedzią na zachodnie koncepcje wojny informacyjnej (*information warfare*) i wojen hybrydowych. Konflikt ukraiński można traktować ja swoisty poligon dla rosyjskich służb specjalnych, tak wojskowych jak i cywilnych, które w ramach „nowych wojen” odgrywają kluczową rolę.

Tomasz R. Aleksandrowicz

FOREIGN INTELLIGENCE AS A TOOL IN THE CONCEPT OF NEW WARS. THE UKRAINIAN CONFLICT CASE

Analysis of the Russian doctrine, strategic thought and practice in the Ukrainian conflict shows that the Kremlin has developed the concept of “new wars” or “new generation of wars”. In this concept one can find the “information wars”, “reflective governance” and “mutiny wars”. In the matter of fact it is the reaction to the western concept of “information warfare” and “hybrid war”. The Ukrainian conflict is probably kind of a training ground of the Russian special services, both military (GRU) and the SVR. In the concept of “new wars” special services has to play the main role as a useful tool but also as an intellectual background.

KEY WORDS: *information war, new wars, Russian doctrine, foreign intelligence, Ukrainian conflict*

Bibliografia

- Aleksandrowicz T., *Gdzie leży czerwona linia? Strategia wobec Rosji*, <http://wszystkoconajwazniejsze.pl/tomasz-aleksandrowicz-strategia-wobec-rosji> (15.10.2014).
- Aleksandrowicz T., *Służby specjalne w strategicznym zapewnianiu bezpieczeństwa państwa*, [w:] J. Gryz (red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*, Warszawa 2013.
- Aleksandrowicz T., *Świat w sieci. Państwa – społeczeństwa – ludzie. W poszukiwaniu nowego paradygmatu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2014.

- Balcerowicz B., *O pokoju. O wojnie. Między esejem a traktatem*, Warszawa 2013.
- Balcerowicz B., *Siły zbrojne w stanie pokoju, kryzysu i wojny*, Warszawa 2010.
- Brudelein C., *The Role of Non – State Actors in Building Human Security: the Case of Armed Groups in Infra – State Wars*, Geneva Center for Human Dialog, May 2000, <http://www.hdcentre.org/files/the%20role%20of%20non-state%20actors.pdf> (28.03.2012).
- Darczewska J., *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, „Punkt widzenia”, Ośrodek Studiów Wschodnich, nr 42, Warszawa maj 2014.
- Darczewska J., *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, „Punkt widzenia”, Ośrodek Studiów Wschodnich, nr 50, Warszawa maj 2015.
- Darczewska J., *Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, Wydanie specjalne – *Wojna hybrydowa*.
- Dudziak M.L., *War Time. An Idea, It's History, It's Consequences*, Oxford 2012.
- Hobsbawm E., *Globalization, Democracy and Terrorism*, London 2007.
- Johnston C., *Russia's Info-War: Theory and Practice*, Issue Alert 22/2015, European Union Institute for Security Studies, April 2015.
- Karolczak K., *Terroryzm. Nowy paradygmat wojny*, Warszawa 2010.
- Koziej S., *Teoria sztuki wojennej*, Warszawa 2011.
- Minkina M., Gądek B., *Kłamstwo i podstęp we współczesnym świecie*, Warszawa 2015.
- Nazarow O., *Informacionnyje wojny – ugroza dlia civilizacii*, „Litieraturnaja Gazieta” 2013, nr 42.
- Pomerantsev P., Weiss M., *The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money*. A Special Report presented by The Interpreter, a Project of the Institute of Modern Russia, New York 2014.
- Sun Tzu, Sun Pin, *Sztuka wojny*, Warszawa 2004.
- Thomas T., *Russia's 21st Century Information War: Working to Understand and Destabilize Populations*, Defence Strategic Communications, „The Official Journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence”, vol. 1, nr 1, Winter 2015.
- Thomas T.L., *Russia's Information Warfare Structure: Understanding the Roles of the Security Council, FAPSI, The State Technical Commission and the Military*, „European Security” 1998, nr 7.

- Tomasiewicz J., *Od skrytobójstwa do miateżowojny. Ewolucja terroryzmu politycznego w Europie – aspekty ideologiczne, taktyczne i organizacyjne*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 11 (6).
- Trudolyubov M., *Russia’s Hybrid War*, The New York Times, February 24, 2016, <http://www.nytimes.com/2016/02/25/opinion/russias-hybrid-war.html> (26.02.2016).
- Wąsowski K., *Istota i uniwersalność rosyjskiego modelu wojny hybrydowej wykorzystanego na Ukrainie*, „Sprawy Międzynarodowe” 2015, nr 2.
- Wojnowski M., *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem geopolityki przez cywilne i wojskowe służby specjalne we współczesnej Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 10 (6).
- Wojnowski M., *Koncepcja wojen nowej generacji w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 13 (7).
- Wojnowski M., *Terroryzm w służbie geopolityki. Konflikt rosyjsko – ukraiński jako przykład realizacji doktryny geopolitycznej Aleksandra Dugina i koncepcji wojny buntowniczej Jewgienija Messnera*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 11 (6).
- Wojnowski M., *Zarządzanie refleksyjne jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno – psychologicznych w XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7).
- Zalewski S., *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005.

Miroslaw Minkina, Leszek Pawlikowicz

Ewolucja strukturalno-kadrowa aparatu centralnego pionu ogólnego kontrywiadu krajowego Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2016

SŁOWA KLUCZOWE:

kontrywiad, służby specjalne, struktury, kadry, Federacja Rosyjska

Wprowadzenie

Wśród relatywnie nielicznych opracowań naukowych odnoszących się w różnym zakresie do rozmaitych aspektów funkcjonowania „nowych”, choć działających już ćwierć wieku, rosyjskich służb specjalnych odpowiedzialnych za sferę bezpieczeństwa wewnętrznego brakuje niewątpliwie prac prezentujących i poddających pogłębionej analizie ewolucję strukturalno-kadrową ich poszczególnych pionów, w tym także pionu kontrywiadu krajowego¹.

1 Spośród monografii i tzw. opracowań zwartych do najbardziej wartościowych (w odniesieniu do „nowych” rosyjskich służb bezpieczeństwa wewnętrznego) można zaliczyć niewątpliwie (w kolejności chronologicznej): M.J. Waller, *Soviet Empire: The KGB in Russia Today*, Boulder 1994; A. Knight, *Spies Without Cloaks: The KGB's Successors*, Princeton 1996 (wyd. polskie: *Szpiedzy bez maski. Spadkobiercy KGB*, Warszawa 2001); A. Grajewski, *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998; G. Bennett, *The Federal Security Service of the Russian Federation*, Shrivenham March 2000; Tenże, *Vladimir Putin & Russia's Special Services*, Shrivenham August 2002; A. Яровой, *Процвай, КГБ*, Москва 2001; A. Колпакиди, М. Серяков, *Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и российской Федерации*, Москва-Санкт-Петербург 2002; A. Литвиненко, Ю. Фельштинский, *ФСБ взрывает Россию*, New York 2002; R.D'A. Henderson, *Brassey's International Intelligence Yearbook (2003 Edition)*, New York 2003; А.И. Кол-

Autorzy niniejszego artykułu poza usystematyzowaniem stanu wiedzy w tym zakresie odnoszącego się do wspomnianego pionu działającego w ramach czterech kolejnych formacji organów bezpieczeństwa Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej oraz Federacji Rosyjskiej na poziomach ich central pomiędzy listopadem 1991 r. a wrześniem 2016 r. analizują także jego obecną sytuację kadrową w szerszym kontekście politycznym i społeczno-gospodarczym.

W celu lepszej wizualizacji obejmujących różne aspekty, ale zestandaryzowanych, danych strukturalno-kadrowych oraz ułatwienia zrozumienia ich wzajemnych korelacji posłużono się tabelami, które zamieszczono w aneksie.

Likwidacja „radzieckiego” i utworzenie „rosyjskiego” pionu kontrwywiadu krajowego w ostatnich miesiącach istnienia Związku Radzieckiego

Najważniejszym rezultatem nieudanego „puczu sierpniowego” (19–21 sierpnia 1991 r.) było gwałtowne przyspieszenie i tak już nader dynamicznych przemian polityczno-gospodarczym w – chylącym się ku upadkowi – Związku Radzieckim. Z jednej strony – doprowadziły one do faktycznego, choć jeszcze nieformalnego, przekształcenia się byłych republik radzieckich w samodzielne państwa, z drugiej natomiast – wygenerowały rzeczywistą dwuwładzę w samej Rosji (wówczas jeszcze Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republice Radzieckiej).

Rywalizujące strony: wzmocniony poprzez klęskę puczu obóz Borysa Jelcyna, który reprezentował „eksplodującą nową Rosję” oraz coraz bardziej słabnący obóz Michaiła Gorbaczowa próbujący ocalić cokolwiek z kurczącej się masy spadkowej „implodującego supermocarstwa”

пакиди, *Энциклопедия секретных служб России*, Москва 2004; А. Север, *ФСБ*, Москва 2010; A. Soldatov, I. Borogan. *The New Nobility: The Restoration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB*, New York 2010 (wyd. polskie: *KGB/FSB. Władcy Rosji*, Warszawa 2015); E. Lucas, *Deception: The Untold Story of East-West Espionage Today*, New York 2012 (wyd. polskie: *Podstęp. O szpiegach, kłamstwach i o tym, jak Rosja kiwa Zachód*, Warszawa 2014). W tym kontekście warto również wspomnieć o istotnych informacjach (głównie na temat Federalnej Służby Bezpieczeństwa FR) zamieszczanych na portalu internetowym Agentura.ru (studies.agentura.ru/).

Z kolei w opracowaniach poświęconym funkcjonowaniu pionów kontrwywiadu krajowego (cywilnego) oraz kontrwywiadu wojskowego nader pobieżnie potraktowano okres po 1991 r. Zob.: В. Абрамов, *Контрразведка. Щит и меч против Абвера и ЦРУ*, Москва 2006; А. Бондаренко, *Военная контрразведка 1918–2010. История советской и российской военной контрразведки*, Москва 2011.

– w odniesieniu do służb specjalnych miały zdecydowanie odmienne cele. Jelcyń zdynamizował (rozpoczął jeszcze niedługo przed puczem) budowę własnych, „rosyjskich” organów bezpieczeństwa, Gorbaczow z kolei próbował zminimalizować nieuniknione straty wynikające z kluczowej roli odegranej przez (podległy mu *de iure*) Komitet Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR (*Комитет государственной безопасности СССР – КГБ СССР*) w nieudanej próbie zamachu stanu. Planował zatem doprowadzić do jego formalnej likwidacji połączonej z faktycznym podziałem tej instytucji.

Rozwiązanie KGB ZSRR nastąpiło decyzją Rady Państwa ZSRR 22 października 1991 r., a wchodzące w jego skład jednostki organizacyjne rozdzielono pomiędzy trzy odrębne struktury: Centralną Służbę Wywiadu ZSRR (*Центральная Служба Разведки СССР – ЦСР СССР*), Międzyrepublikańską Służbę Bezpieczeństwa ZSRR (*Междуреспубликанская Служба Безопасности СССР – МСБ СССР*) oraz Komitet ds. Ochrony Granicy Państwowej ZSRR (*Комитет по Охране Государственной Границы СССР – КОГГ СССР*)².

Dotychczasowy pion ogólny kontrwywiadu krajowego – 2. Zarząd Główny KGB ZSRR (*2. Главное управление КГБ СССР*) – został zatem przemianowany na Główny Zarząd Kontrwywiadu MSB ZSRR, przy czym wspomnianą nazwę stosowano zamiennie z byłym określeniem „liczebnikowym” (*Главное управление контрразведки [2. Главное управление] МСБ СССР*)³. Jednak niemal dwa miesiące później, w obliczu przesądzonego już rozwiązania Związku Radzieckiego, które zostało uzgodnione w ramach tzw. porozumień białowieskich, zdecydowano o likwidacji z dniem 19 grudnia 1991 r. także Międzyrepublikańskiej Służby Bezpieczeństwa. Jej aktywa włączono *de facto* do struktur – utworzonego w tym samym dniu – „jelcynowskiego” Ministerstwa Bez-

² Постановление Государственного Совета СССР от 22 октября 1991 г. № ГС-8 „О реорганизации органов государственной безопасности”, <http://www.bestpravo.com/sss/eh-praktika/w7a.htm> (11.07.2016); Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1991. Справочник (орг. А. Кокурин, Н. Петров), Москва 2003, s. 179; В. Бакагин, Избавление от КГБ. Время, события, люди, Москва 1992, s. 91–92, 94; G. Bennett, *The Federal Security Service...*, s. 8. Choć formalne zatwierdzenie wspomnianej decyzji przez Prezydenta ZSRR nastąpiło dopiero 28 listopada 1991 r. to jednak wszystkie akty resortowe wydane po 22 października 1991 r. nie były już sygnowane nazwą KGB ZSRR, lecz nazwami nowo powstałych jednostek organizacyjnych (zob. np. tekst protokołu z posiedzenia Rady Koordynacyjnej Międzyrepublikańskiej Służby Bezpieczeństwa z 28 października 1991 r.). Zob. В. Бакагин, *Избавление...*, s. 95, 111–113; Лубянка..., s. 180.

³ В. Абрамов, *Контрразведка...*, s. 224–225.

pieczeństwa i Spraw Wewnętrznych RFSRR (*Министерство безопасности и внутренних дел РСФСР – МБВД РСФСР*)⁴. Tym samym istnienie radzieckiego kontrwywiadu krajowego ostatecznie przeszło do historii (zob. Aneks tab. 1).

Ewolucja struktur pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego aparatu centralnego w rosyjskich służbach specjalnych w latach 1991–2016

Pierwszą w pełni efektywną formacją służb bezpieczeństwa wewnętrznego podległą Jelcynowi była utworzona 26 listopada 1991 r. Agencja Bezpieczeństwa Federalnego RFSRR (*Агентство федеральной безопасности РСФСР – АФБ РСФСР*)⁵, w ramach której zorganizowano niezależny od MSB ZSRR własny pion kontrwywiadu krajowego pod nazwą – Głównego Zarządu Kontrwywiadu AFB RFSRR (*Главное управление контрразведки АФБ РСФСР*)⁶. Przez niemal kolejne cztery tygodnie funkcjonowały zatem równoległe na tym samym terytorium dwie struktury kontrwywiadu cywilnego z podobnymi zadaniami. Dopiero likwidacja obu wraz z jednoczesnym przejściem ich aktywów

⁴ Указ Президента РСФСР от 19 декабря 1991 г. № 289 „Об образовании Министерства безопасности и внутренних дел РСФСР”, http://www.lawrussia.ru/texts/legal_689/doc689a529x136.htm (11.07.2016); Лубянка..., s. 180. Wydane tego samego dnia przez ówczesny Rząd RFSRR postanowienie nr 51 o włączeniu likwidowanej MSB ZSRR w skład AFB RFSRR, która również została wtedy rozwiązana (a jej aktywa także włączono do MBWD RFSRR) – stało się tym samym bezprzedmiotowe. Zob.: А. Север, ФСБ..., s. 13.

⁵ Указ Президента РСФСР от 26 ноября 1991 г. № 233 „О преобразовании Комитета государственной безопасности РСФСР в Агентство федеральной безопасности РСФСР”, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102014289&backlink=1&&nd=102013248> (12.07.2016). Choć w wielu publikacjach podkreśla się, że AFB RFSRR powstała w wyniku przekształcenia powstałej 5 maja 1991 r. KGB RFSRR to jednak w praktyce ta ostatnia nie była jeszcze w stanie skutecznie realizować nałożonych na nią zadań (dopiero od 4 września podporządkowano jej bowiem zarządy KGB krajów i obwodów położonych na terytorium republiki, a zdolność do prowadzenia pracy operacyjnej osiągnięto w listopadzie). Zob. szerzej: L. Pawlikowicz, Tarcza i miecz – od rozkwitu do upadku: podstawowe funkcje, struktury, potencjał kadrowy oraz obsada personalna Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1975–1991, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1 (10), s. 52.

⁶ Агентство федеральной безопасности..., <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/613080> (16.07.2016).

przez wspomniane wyżej MBWD RFSRR doprowadziło do zrationalizowania stanu faktycznego. Z uwagi jednak na fakt zakwestionowania przez Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej zbyt rozległego zakresu uprawnień owego „superresortu” w jego miejsce powołano 24 stycznia 1992 r. – Ministerstwo Bezpieczeństwa FR (*Министерство безопасности РФ – МБ РФ*)⁷. W ramach obu ministerstw pion ogólny kontrwywiadu krajowego prowadził działalność jako Zarząd Kontrwywiadu MBWD RFSRR/FR [MB FR] (*Управление контрразведки МБВД РСФСР/РФ [МБ РФ]*)⁸. Mimo że stracił zatem formalnie (w stosunku do AFB RFSRR) status „zarządu głównego” (zob. Aneks tab. 2), jednak dotyczyło to również wszystkich innych pionów tych formacji, które uprzednio posiadały analogiczną rangę.

W rezultacie kolejnej reorganizacji rosyjskich struktur bezpieczeństwa polegającej na przekształceniu 21 grudnia 1993 r. MB FR w Federalną Służbę Kontrwywiadu FR (*Федеральная служба контрразведки РФ – ФСК РФ*) i po zatwierdzeniu kilkanaście dni później jej nowej struktury pion ogólny kontrwywiadu krajowego został rozdzielony na dwa równorzędne, ale niezależne od siebie piony: Zarząd Operacji Kontrwywiadowczych FSK FR (*Управление контрразведывательных операций ФСК РФ*) oraz Zarząd ds. Kontrwywiadowczego Zabezpieczenia Obiektów Strategicznych FSK FR (*Управление контрразведывательного обеспечения стратегических объектов ФСК РФ*)⁹. Ów dualizm strukturalny utrzymał się również po przeprowadzeniu ponownej reformy, w trakcie której w miejsce FSK FR utworzono Federalną Służbę Bezpieczeństwa FR (*Федеральная служба безопасности РФ – ФСБ РФ*)¹⁰.

⁷ Указ Президента РФ от 24 января 1992 г. № 42 „Об образовании Министерства безопасности Российской Федерации”, <http://giod.consultant.ru/files/1234152> (16.07.2016); A. Север, *ФСБ...*, s. 16–19; G. Bennett, *The Federal Security Service...*, s. 9; A. Knight, *Szpiedzy bez maski...*, s. 48–49.

⁸ А. Яровой, *Прощай...*, s. 46.

⁹ Указ Президента России от 21 декабря 1993 г. № 2233 „Об упразднении Министерства безопасности Российской Федерации и создании Федеральной службы контрразведки Российской Федерации” <http://kremlin.ru/events/president/news/46576>, 17.07.2016 r. Strukturę FSK FR służby zatwierdzono jednak dopiero 5 stycznia 1994 r. Zob.: Утверждена Указом Президента РФ от 5 января 1994 г. № 19 структура Федеральной службы контрразведки Российской Федерации, http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_48620.html (12.07.2016); A. Север, *ФСБ...*, s. 24–25; G. Bennett, *The Federal Security Service...*, s. 11; A. Grajewski, *Tarcza i miecz...*, s. 63.

¹⁰ Указ Президента России от 23 июня 1995 г. № 633 «О первоочередных мерах по реализации Федерального закона „Об органах федеральной службы безопасности

Unifikacja obu pionów nastąpiła dopiero po pierwszej z trzech reorganizacji FSB, co nastąpiło 22 maja 1997 r. Nowa jednostka przyjęła nazwę Departamentu Kontrwywiadu FSB FR (*Департамент контрразведки ФСБ РФ*)¹¹ i funkcjonowała przez następne 13 miesięcy. Po drugiej, przeprowadzonej 6 lipca 1998 r., formalnie nadal zachowała swą dotychczasową nazwę, ale od tej pory można ją było stosować naprzemiennie z określeniem „liczebnikowym” – 1. Departament FSB FR (*Департамент контрразведки [1. Департамент] ФСБ РФ*)¹². Wreszcie 11 lipca 2004 r., po ostatniej z reorganizacji i zarazem jedynej dokonanej w okresie sprawowania władzy przez Putina, na jego miejsce wprowadzono 1. Służbę FSB FR, także z zamiennym określeniem Służba Kontrwywiadu FSB FR (*1. Служба [Служба контрразведки] ФСБ РФ*)¹³. W tej formule organizacyjnej pion ogólny kontrwywiadu krajowego istnieje do chwili obecnej (zob. Aneks tab. 2, 3 i 4).

W dostępnych źródłach aż do początku bieżącego stulecia brak było jakichkolwiek informacji na temat struktury wewnętrznej wspomnianego pionu (pionów) kontrwywiadu krajowego, poza faktem, że – zgodnie z tradycyjnymi wzorcami ukształtowanymi jeszcze we wczesnych latach funkcjonowania radzieckich organów bezpieczeństwa – dzieliły się one na wydziały (*отделы*)¹⁴. Zapewne także przedmiotowy zakres ich działania nie odbiegał znacząco od zakresu działania poszczególnych wydziałów funkcjonujących w ramach 2. Zarządu Głównego KGB ZSRR w schyłkowym okresie jego istnienia.

в Российской Федерации”», <http://kremlin.ru/acts/bank/7993> (12.07.2016). W tym samym dniu zatwierdzono także strukturę FSB FR, która z nielicznymi wyjątkami, była niemal analogiczna do struktury FSK FR. Por.: Утверждена Указом Президента РФ от 23 июня 1995 г. № 633 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (12.07.2016); А. Север, *ФСБ...*, s. 25–26.

¹¹ Утверждена Указом Президента РФ от 22 мая 1997 г. № 515 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://kremlin.ru/acts/bank/10967>, 12.07.2016 r.; А. Север, *ФСБ...*, s. 26–27.

¹² Утверждена Указом Президента РФ от 6 июля 1998 г. № 806 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12606/page/2> (16.07.2016); А. Север, *ФСБ...*, s. 27.

¹³ Указ Президента РФ от 11 июля 2004 № 870 „Вопросы Федеральной службы безопасности Российской Федерации”, <http://base.garant.ru/187213> (19.07.2016); А. Север, *ФСБ...*, s. 29–30.

¹⁴ Wskazują na to wyraźnie informacje na temat przebiegu służby niektórych byłych funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa wewnętrznego. Zob. np.: Фомин Владимир Васильевич, <http://sroportal.ru/personas/fomin-vladimir-vasilevich> (19.07.2016).

Dopiero na przełomie obu stuleci ujawniono, że w skład istniejącego od lipca 1998 r. Departamentu Kontrwywiadu [1. Departamentu] FSB FR wchodziły również, początkowo, dwa zarządy:

- Zarząd Operacji Kontrwywiadowczych (*Управление контрразведывательных операций*) – odpowiedzialny za realizację przedsięwzięć kontrwywiadowczych;
- Zarząd Wsparcia Informacyjnego Działań Operacyjno-Śledczych (*Управление информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности*) – sprawujący nadzór nad działalnością informacyjno-analityczną.

Dodatkowo po trzech miesiącach, w październiku 1998 r. utworzono kolejny:

- Zarząd Bezpieczeństwa Komputerowego i Informacyjnego (*Управление компьютерной и информационной безопасности*) – koordynujący zagrożenia z zakresu tzw. cyberbezpieczeństwa¹⁵.

Z kolei w skład utworzonej od lipca 2004 r. 1. Służby [Służby Kontrwywiadu] FSB FR wchodzi następujące komórki (o charakterze subpionów):

- Departament Operacji Kontrwywiadowczych (*Департамент контрразведывательных операций*);
- Zarząd Koordynacji i Analiz Działań Kontrwywiadowczych (*Управление координации и анализа контрразведывательной деятельности*);
- Centrum Bezpieczeństwa Informacyjnego (*Центр информационной безопасности*);
- Zarząd Przedsięwzięć Specjalnych (*Управление специальных мероприятий*);
- Zarząd Kontrwywiadu na Obiektach (*Управление контрразведки на объектах*)¹⁶.

¹⁵ Что мы знаем про ФСБ: из досье на спецслужбу [stan na 2002 – przyp. aut.], <http://www.temadnya.ru/spravka/05mar2002/1131.html> (20.07.2016); Agentura.ru: Структура ФСБ [pocz. 2004 – przyp. aut.], <http://archive.ec/Wjrt>, 20.07.2016 r.; Федеральная служба безопасности Российской Федерации: *Интервью с экспертом Управления компьютерной и информационной безопасности ФСБ России Владимиром Непомнящим*, http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html!_print%3Dtrue%26id%3D10342758@fsbSmi.html (25.07.2016).

¹⁶ ПРО ФСБ по состоянию на 2007 г. [fakt. stan na pocz. 2008 – przyp. aut.], <http://www.liveinternet.ru/users/1298624/post103008517> (20.07.2016); Agentura.ru: *Структура ФСБ: Центральный аппарат* [stan na 2012 – przyp. aut.], <http://archive.ec/YZF> (20.07.2016); Agentura.ru: *Служба контр-разведки ФСБ* [stan na poł. 2015 – przyp. aut.], <http://www.agentura.ru/dossier/russia/fsb/structure/contr> (20.07.2016).

Trzy pierwsze subpiony są niewątpliwie tożsame z analogicznymi pionami wchodzącymi uprzednio w skład 1. Departamentu FSB FR, choć poza formalną zmianą nazw przynajmniej w przypadku pierwszego z nich nastąpiło też podniesienie jego statusu (z pozycji zarządu na poziom departamentu). Warto ponadto zaznaczyć, iż funkcjonujący formalnie w ramach 1. Służby FSB FR – 3. Departament [Departament Kontrwywiadu Wojskowego] FSB FR (3. Департамент [Департамент военной контрразведки] ФСБ РФ) jest faktycznie całkowicie autonomicznym pionem kontrwywiadu wojskowego podległym w zakresie działań operacyjnych bezpośrednio dyrektorowi FSB FR.

Ewolucja kadr kierowniczych pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego aparatu centralnego w rosyjskich służbach specjalnych w latach 1991–2016

W okresie od listopada 1991 r. do lipca 2004 r. na czele pionu (pomiędzy styczniem 1994 a majem 1997 – dwóch pionów) kontrwywiadu krajowego funkcjonujących w ramach kolejnych formacji organów bezpieczeństwa wewnętrznego (AFB RFSRR, MBWD RFSRR/FR, MB FR, FSK FR i FSB FR) – stali naczelnicy, a od lipca 2004 r. do chwili obecnej (w ramach FSB FR) – kierownicy¹⁷.

Ogółem w ciągu minionego ćwierćwiecza wspomnianym pionem (pionami) kierowało co najmniej ośmiu wyższych oficerów, przy czym w oparciu o tzw. źródła otwarte udało zidentyfikować tożsamość siedmiu z nich (zob. Aneks tab. 2, 3 i 4). Zdecydowanie najdłużej funkcję tę pełnił Oleg Syromołotow (14 lat i osiem miesięcy), następnie Walerij Pieczenkin (cztery lata i 10 miesięcy) oraz Wiktor Zorin (trzy lata i trzy miesiące). Z kolei najkrócej stanowisko to sprawowali: Jurij Cziczelow (niecały miesiąc) i Władimir Kliszyn (niemal pół roku). Średni okres kierowania pionem (pionami) kontrwywiadu krajowego wynosił trzy lata i 10 miesięcy. Tylko dwóm naczelnikom/kierownikom (ze względu na wyjątkowo długi okres pełnienia funkcji przez wspomnianego wyżej Syromołotowa) udało się go przekroczyć (drugim był – także wymieniony już – Zorin).

¹⁷ Na taką tytułaturę wskazują nie tylko artykuły w rosyjskiej prasie, ale także liczne odnośniki oraz odrębne strony na portalu internetowym Agentura.ru poświęcone wszystkim szefom owych służb nominowanym od 2004 r.

Przed nominacją zaledwie jeden posiadał doświadczenie w zarządzaniu pracą kontrwywiadowczą na poziomie centrali (Syromołotow), jeden pełnił służbę w innych pionach aparatu centralnego organów bezpieczeństwa wewnętrznego (Zorin), dwóch awansowało bezpośrednio (Cziczelow, Pieczenkin), a jeden pośrednio (Walentin Soboliew) z poziomu naczelników zarządów obwodowych, jeszcze inny natomiast (Władisław Mienszikow) przeszedł z pozycji naczelnika służby zewnętrznej (Głównego Zarządu Programów Specjalnych Prezydenta FR [*Главное управление специальных программ президента Российской Федерации – ГУСП*]) po uprzednim 19-letnim okresie pracy na stanowiskach kierowniczych w innych instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych. Ich przeciętny wiek w chwili nominacji wynosił 52 lata. Było to trzy lata mniej od średniej wieku dwóch ostatnich naczelników kontrwywiadu krajowego – KGB ZSRR i MSB ZSRR (zob. Aneks tab. 1, 2, 3 i 4). Do najstarszych należeli: Kliszyn (58 lat), Pieczenkin (równe 56 lat) i Mienszikow (niemal 56 lat), a najmłodszych: Syromołotow oraz Soboliew (obaj w momencie mianowania liczyli ponad 47 lat).

Najwyższą rangą osiągniętą w trakcie pełnienia przez nich funkcji naczelnika/kierownika pionu kontrwywiadu krajowego był stopień generała armii uzyskany przez Syromołotowa w lutym 2007 r. Była to zarazem najwyższa ranga, jaką kiedykolwiek przyznano jakiemukolwiek oficerowi kierującego wspomnianym pionem począwszy od 1917 r.¹⁸ Stopnia generała-pułkownika dosłużyło się z kolei na tym stanowisku trzech oficerów (Zorin, Pieczenkin oraz Soboliew), generała-lejtnanta – jeden (Mienszikow), a generała-majora – dwóch (Cziczelow, Kliszyn). Jeden z nich (Cziczelow) awansował jeszcze na wyższy stopień (generała-lejtnanta) na kolejnych etapach kariery w rosyjskich organach policji podatkowej (zob. Aneks tab. 2, 3 i 4).

Zróznicowana był również pozycja poszczególnych naczelników/kierowników pionu (pionów) w ramach czterech wyżej wymienionych formacji organów bezpieczeństwa wewnętrznego. Trzech (Soboliew, Pieczenkin i Syromołotow) kumulowało bowiem w niektórych okresach – obok wspomnianej funkcji – jednocześnie stanowisko zastępcy dyrektora całej formacji (we wszystkich przypadkach była to FSB FR). Ponadto w późniejszym czasie dwóch (Zorina oraz Soboliewa) nominowano na fotel 1. zastępcy szefa tejże (wymienionej już FSB FR), jeden (Zorin) został awansowany na szefa innej służby specjalnej (GUSP), kolejny (Cziczelow) na zastępcę dyrektora formacji policyjnej (Federalnej Służby

¹⁸ В. Абрамов, *Контрразведка...*, s. 15–19, 241–272.

Policji Podatkowej FR [*Федеральная служба налоговой полиции Российской Федерации – ФСНП России*]), natomiast jeszcze inny (Syromołotow) objął stanowisko zastępcy ministra spraw zagranicznych ds. walki z terroryzmem (zob. Aneks tab. 2, 3 i 4).

Na funkcjonowanie pionu kontrwywiadu krajowego nader istotny wpływ wywierało również otoczenie polityczne. Należy bowiem zauważyć, że w okresie sprawowania władzy przez prezydenta Jelcyna (1991–1999) aż pięciokrotnie nominowano jego kolejnych naczelników (Cziczelową, Kliszyna, Zorina, Soboliewa oraz Pieczenkina), podczas gdy za czasów jego następcy – Putina (2000–2016) – analogiczne zmiany miały miejsce zaledwie dwukrotnie (powołano jedynie Syromołotowa i Mienszikowa). Było to odzwierciedleniem permanentnego braku stabilności politycznej tak charakterystycznych dla rządów pierwszego, i postępującej stabilizacji (choć wyraźnie zmierzającej ku autorytaryzmowi) – kojarzonej z drugim. Częste zmiany premierów, ministrów oraz szefów organów centralnych, reorganizacje rozmaitych ministerstw i instytucji, jak również ciągła rotacja na średnich szczeblach aparatu władzy w latach 90. XX w. stały się także udziałem rosyjskich organów bezpieczeństwa wewnętrznego, co w rezultacie – odbijało się negatywnie na ich efektywności działania. Po przeprowadzeniu – w ciągu pierwszego roku po objęciu urzędu prezydenta przez Putina – dość rozległych czystek na kluczowych stanowiskach wewnątrz FSB (w tym również w ramach pionu kontrwywiadu krajowego) karuzela zmian kadrowych w kolejnych latach zdecydowanie wyhamowała. Zwłaszcza po reorganizacji dokonanej w lipcu 2004 r. można mówić nie tylko o daleko posuniętej stabilizacji kadrowej na szczytach rosyjskich służb, ale nawet o pewnej stagnacji. Ta swoista „złota” dekada została zakończona wraz z wybuchem kryzysu na Ukrainie. Od ponad roku ponownie jesteśmy świadkami kolejnej fali zmian personalnych, przy czym wydaje się, że wynikają one z rosnącej niepewności Putina co do lojalności jego dawniejszych nominatów w warunkach gwałtownie zaostrzającej się sytuacji politycznej (zewnętrznej i wewnętrznej), która – w związku z drastycznymi spadkami cen ropy naftowej i gazu, jak również przeciągającymi się sankcjami gospodarczymi państw zachodnich – może doprowadzić nie tylko do dawno nie widzianej otwartej krytyki władz, ale także pojawienia się masowych protestów społecznych. Byłyby one poważnym wyzwaniem dla niekwestionowanej dotąd pozycji obecnego włodarza Kremla. Dlatego próbując odwrócić uwagę rosyjskiego społeczeństwa od wyraźnie spadającego poziomu życia (w sytuacji dysponowania przez rządzących coraz słabszymi instrumentami ekonomicznymi) świadomie rozkręca atmosferę „zagrożenia wojennego”, co pozwoliłoby mu na traktowanie wszel-

kich wyrazów niezadowolenia nie jako formalnie dopuszczalnych przez prawo form krytyki politycznej, ale niemal jako zdrady państwa. Stąd na „obecnym etapie walki” Putin prawdopodobnie uznał za konieczne zastąpienie dotychczasowych – bardziej doświadczonych i lepiej przygotowanych – „technokratycznych czekistów” epoki wczesnego i dojrzałego okresu swych rządów – „czekistowskimi janczarami” nawiązującymi do epoki „neo-samodzierżawia”. Tę tendencję zdają się potwierdzać słowa rosyjskiego prezydenta, które – według niektórych środków masowego przekazu – miały być wypowiedziane do, pochodzącego z Leningradu (co od 15 lat stało się nieformalną „przepustką” do kariery), Władysława Mienszikowa przy okazji jego nominacji na kierownika 1. Służby FSB FR: „...ożywić ducha kontrwywiadu...”¹⁹.

W tym kontekście mniejsze znaczenie mają spekulacje na temat powiązań polityczno-personalnych poszczególnych naczelników/kierowników kontrwywiadu krajowego. W okresie jelicynowskim podlegali oni bowiem zbyt szybkiej rotacji, natomiast od 2000 r. musieli i tak cieszyć się osobistym zaufaniem samego Putina, nie tylko ze względu na kluczową rolę odgrywaną przez FSB w systemie nadzoru i kontroli sprawowanym przez tę służbę nad całą Federacją Rosyjską, ale także z uwagi na znaczenie przywiązywane przez obecnego prezydenta do wymogu bardziej personalnej (wobec Putina osobiście) niż urzędniczej (wobec urzędu prezydenta) lojalności od mianowanych przez siebie funkcjonariuszy aparatu władzy²⁰.

Spośród naczelników jednostek organizacyjnych niższego szczebla wchodzących w skład pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego udało się zidentyfikować ośmiu kierujących pomiędzy 1998 r. a 2016 r. ogółem trzema subpionami: operacji kontrwywiadowczych, koordynacji i analiz kontrwywiadowczych oraz ochrony informacji cyfrowych (zob. Aneks tab. 5, 6 i 7). Niemal wszyscy (w przypadku jednego nie udało się usta-

¹⁹ Meduza: A. Солдатов, *Что означают кадровые перестановки в ФСБ? Отвечает эксперт по силовым структурам*, 20.06.2016, <https://meduza.io/feature/2016/06/20/chto-oznachayut-kadrovye-perestanovki-v-fsb> (27.07.2016).

²⁰ Według spekulacji niektórych rosyjskich mediów Mienszikow miał być uważany za zaufanego człowieka Siergieja Iwanowa – byłego ministra obrony, wicepremiera, a do niedawna także kierownika Administracji Prezydenta FR. Brakuje jednak sygnałów, że niedawna (z 12 sierpnia 2016 r.) dymisja Iwanowa dokonana przez Putina mogła w jakikolwiek sposób wpłynąć na osłabienie pozycji obecnego kierownika 1. Służby FSB FR. Trudno sobie wyobrazić pozostawanie na tak newralgicznym stanowisku kogokolwiek, kto nie cieszyłby się zaufaniem obecnego prezydenta. Zob.: *Службу контрразведки ФСБ возглавил Владислав Меньщиков*, <https://cont.ws/post/81639> (19.07.2016).

lić rangi) pełniący wówczas w nich służbę posiadali stopnie generalskie, w tym dwóch – generała-pułkownika (Michaił Nieczajew) i wiceadmirała (Aleksandr Roszupkin), czterech – generała-lejtnanta (Nikołaj Wołobujew, Andriej Rucziew, Boris Mirosznikow oraz Władimir Skorik), a jeden – generała-majora (Andriej Gierasimow). Średnio piastowali oni stanowiska przez cztery i pół roku, przy czym najdłużej kierowali podległymi im jednostkami: Roszupkin (ponad dziewięć lat), Skorik (ok. siedmiu lat) oraz Gierasimow (ok. sześciu lat), najkrócej natomiast: Rucziew i Matrosow (po ok. dwa lata). Spośród czterech, których wcześniejszą karierę udało się częściowo ustalić: dwóch (Wołobujew oraz Mirosznikow) służyło uprzednio na innych stanowiskach w ramach pionu kontrwywiadu krajowego aparatu centralnego, jeden w innym pionie centrali (Gierasimow), a kolejny (Rucziew) w jednym z obwodowych zarządów organów bezpieczeństwa. W późniejszym czasie ostatni z nich (wspominany Rucziew) awansował na naczelnika – nader prestiżowego (zwłaszcza w okresie sprawowania władzy przez Putina) – Zarządu FSB FR ds. Sankt Petersburga i Obwodu Leningradzkiego, inny natomiast (Gierasimow) przeszedł do konkurencyjnego i raczej nie cieszącego się zbyt dużą popularnością w szeregach funkcjonariuszy FSB FR resortu – Ministerstwa Spraw Wewnętrznych FR (zob. Aneks tab. 5, 6 i 7).

Wnioski

Od chwili upadku „puczu sierpniowego” pion ogólny kontrwywiadu krajowego aparatu centralnego „nowych” rosyjskich służb specjalnych przeszedł liczne przeobrażenia. W tym czasie poddano go aż ośmiu reorganizacjom oraz kierowało nim co najmniej tyluż naczelników i kierowników. Niemal wszystkich tych zmian dokonano jednak za czasów sprawowania władzy przez Jelcyna (do końca 1999 r. przeprowadzono siedem reorganizacji i wymieniono taką samą liczbę „szefów”), natomiast w okresie putinowskim, a w szczególności pomiędzy lipcem 2004 r. a lutym 2014 r. nastąpiła daleko idąca stabilizacja strukturalno-kadrowa (jedna reorganizacja i jedna wymiana „szefa”). Ostatnie zmiany kadrowe są wynikiem nie tylko zaostrzającej się sytuacji politycznej w sferze międzynarodowej i wewnętrznej, lecz także próbą stworzenia nowego standardu bezwzględnie lojalnego „czekisty” gotowego na podjęcie „nadzwyczajnych wyzwań” spodziewanych w najbliższej przyszłości.

STRESZCZENIE

Autorzy niniejszego artykułu podjęli się zadania usystematyzowania stanu wiedzy w zakresie odnoszącym się do zmian organizacyjnych i personalnych przeprowadzonych w ostatnim ćwierćwieczu w ramach pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego na poziomie centrali w „nowych” rosyjskich służbach specjalnych – począwszy od Agencji Bezpieczeństwa Federalnego RFSRR, a skończywszy na Federalnej Służbie Bezpieczeństwa FR. A zatem cezura czasowa przedmiotowego artykułu obejmuje okres pomiędzy listopadem 1991 a wrześniem 2016. Analizują także jego obecną sytuację kadrową w szerszym kontekście politycznym i społeczno-gospodarczym stawiając ponadto prognozy co do kierunków jej rozwoju w przyszłości.

Miroslaw Minkina, Leszek Pawlikowicz

STRUCTURAL AND PERSONNEL EVOLUTION OF THE CENTRAL APPARATUS OF THE GENERAL DIVISION OF THE NATIONAL COUNTERINTELLIGENCE OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE YEARS 1991–2016

The authors of this article have taken on the task of systematizing a knowledge in the field relating to organizational and personal changes carried out in the last quarter of the section of the overall national counterintelligence at the headquarters level in the „new „ Russian special services – from the Federal Agency for Security of the RSFSR to creation and development of the Federal Security Service of the Russian Federation And therefore the span of the research covers the period between November 1991 and September 2016. They have also analysed the human resources capabilities in the broader context of the political and socio – economic circumstances and provided forecasts as to the direction of its future development.

KEY WORDS: *counterintelligence, special services, structure, personnel, Russian Federation*

Bibliografia

- Абрамов В., *Контрразведка. Щит и меч против Абвера и ЦРУ*, Москва 2006.
- Агентство федеральной безопасности РСФСР, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/613080> (12.07.2016).
- Авиация СГВ: *Похоронный марш российских генералов. Статистика и инфографика*, <http://www.sgvavia.ru/forum/107-3017-65> (13.07.2016).

- Бакатин В., *Избавление от КГБ. Время, события, люди*, Москва 1992.
- База данных «Лабиринт»: *Чичелов Юрий Васильевич*, <http://www.labyrinth.ru/kontent/card.asp?cardid=21504> (12.07.2016).
- База данных «Лабиринт»: *Сыромолотов Олег Владимирович*, <http://www.labyrinth.ru/content/card.asp?cardid=98974> (19.07.2016).
- Болхов.ру: *Зорин, Виктор Михайлович*, <http://www.bolhov.ru/index.php?option=com>
- История отечественных спецслужб и правоохранительных органов: *2-е Главное управление*, <http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU.htm> (11.07.2016).
- КГБ во власти и бизнесе, http://www.krotov.info/library/11_k/ag/ebe.htm (16.07.2016).
- Кокурин А., Петров Н. (орг.), *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1991. Справочник*, Москва 2003.
- Колпакиди А., Серяков М., *Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и российской Федерации*, Москва-Санкт Петербург 2002.
- Колпакиди А.И., *Энциклопедия секретных служб России*, Москва 2004.
- Постановление Государственного Совета СССР от 22 октября 1991 г. № ГС-8 „О реорганизации органов государственной безопасности”, <http://www.bestpravo.com/sssр/eh-praktika/w7a.htm> (11.07.2016).
- Ручьев Андрей Владимирович, <http://whoiswho.dp.ru/cart/person/1933511> (22.07.2016).
- Руководство ФСБ России: *Заместители директора*, http://yugnaya-koreya.takgivetmir.ru/a_yugnaya-koreya&rukovodstvo-fsb-rossii&2.htm (13.07.2016).
- Самые секретные службы России: *Управление контрразведки до 2000 года*, <http://www.drakankc.ru/kontrrazvedka/kontrrazvedkarf/323-upravlenie-kontrrazvedki-do-2000-goda.html> (13.07.2016).
- Север А., *ФСБ*, Москва 2010.
- Службу контрразведки ФСБ возглавил Владислав Меньщиков, <https://cont.ws/post/81639> (19.07.2016).
- Солдатов А., Бороган И., *Новое дворянство. Очерки истории ФСБ*, Москва 2011.
- Щеголев К., *Кто есть кто в России. Исполнительная власть*, Москва 2010.

- Указ Президента РСФСР от 26 ноября 1991 г. № 233 „О преобразовании Комитета государственной безопасности РСФСР в Агентство федеральной безопасности РСФСР”, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102014289&backlink1&&nd=102013248> (12.07.2016).
- Указ Президента РСФСР от 19 декабря 1991 г. № 289 „Об образовании Министерства безопасности и внутренних дел РСФСР”, http://www.lawrussia.ru/texts/legal_689/doc689a529x136.htm (11.07.2016).
- Указ Президента РФ от 24 января 1992 г. № 42 „Об образовании Министерства безопасности Российской Федерации”, <http://giod.consultant.ru/files/1234152> (16.07.2016).
- Указ Президента России от 21 декабря 1993 г. № 2233 „Об упразднении Министерства безопасности Российской Федерации и создании Федеральной службы контрразведки Российской Федерации”, <http://kremlin.ru/events/president/news/46576> (17.07.2016).
- Указ Президента России от 23 июня 1995 г. № 633 «О первоочередных мерах по реализации Федерального закона „Об органах федеральной службы безопасности в Российской Федерации“», <http://kremlin.ru/acts/bank/7993> (12.07.2016).
- Указ Президента РФ от 11 июля 2004 № 870 „Вопросы Федеральной службы безопасности Российской Федерации”, <http://base.garant.ru/187213> (19.07.2016).
- Утверждена Указом Президента РФ от 5 января 1994 г. № 19 структура Федеральной службы контрразведки Российской Федерации, http://www.projects.innovbusiness.u/pravo/DocumShow_DocumID_48620.html (12.07.2016).
- Утверждена Указом Президента РФ от 23 июня 1995 г. № 633 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (12.07.2016) г.
- Утверждена Указом Президента РФ от 22 мая 1997 г. № 515 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (12.07.2016).
- Утверждена Указом Президента РФ от 6 июля 1998 г. № 806 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12606/page/2> (16.07.2016).
- Bennett G., *The Federal Security Service of the Russian Federation*, Shrivenham March 2000.
- Bennett G., *Vladimir Putin & Russia's Special Services*, Shrivenham August 2002.

- Daily Report: Soviet Union*, Foreign Broadcast Information Service, 15. November 1991, nr 221.
- Daily Report: Central Eurasia*, Foreign Broadcast Information Service, 4. June 1992, nr 108.
- Daily Report: Central Eurasia*, Foreign Broadcast Information Service, 18. June 1992, nr 118.
- Daily Report: Central Eurasia*, Foreign Broadcast Information Service, 2. March 1993, nr 039.
- Grajewski A., *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998.
- Knight A., *Szpiedzy bez maski. Spadkobiercy KGB*, Warszawa 2001.
- Lucas E., *Podstęp. O szpiegach, kłamstwach i o tym, jak Rosja kiwa Zachód*, Warszawa 2014.
- Pawlikowicz L., *Tarcza i miecz – od rozkwitu do upadku: podstawowe funkcje, struktury, potencjał kadrowy oraz obsada personalna Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1975–1991, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1 (10).*
- Waller M.J., *Soviet Empire: The KGB in Russia Today*, Boulder 1994.

Aneks

Ewolucja nazw jednostek i obsada personalna pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego (cywilnego) KGB ZSRR/MSB ZSRR/AFB RFSRR(RF)/MB FR/FSK FR/FSB FR w latach 1991–2016

Tabela 1. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego (cywilnego) KGB/MSB ZSRR w okresie sierpień–grudzień 1991

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)}/okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa i służbach policyjnych
2. Zarząd Główny KGB ZSRR (2. Главное управление КГБ СССР)	19.08.1991–22.10.1991	Giennadij Fiodorowicz TITOW [ur. 14.06.1932 (Pietrozawodsk)/ gen.-lejt. (13.12.1990)/{j.w.}/ w org. bezp. od 1952 (KGB ZSRR) do 1991 (KGB ZSRR)] [29.01.1991]–11.09.1991 (jednocześnie zastępca przewodniczącego KGB)	uprzednio m.in.: naczelnik 3. Wydziału (brytyjsko-skandynewskiego) 1. Zarządu Głównego (ds. wywiadu zagranicznego) KGB ZSRR od 12.1980 do 01.1984, I. zastępca pełnomocnika (szefa Przedstawicielstwa) KGB ZSRR ds. koordynacji łączności z MFS NRD w Berlinie Wschodnim od 05.1984 do 03.1987, pełnomocnik (szef Przedstawicielstwa) KGB ZSRR ds. koordynacji łączności z Mfs NRD w Berlinie Wschodnim od 03.1987 do 11.1989 oraz I. zastępca naczelnika 1. Zarządu Głównego (ds. wywiadu zagranicznego) KGB ZSRR od 11.1989 do 01.1991

<p>Główny Zarząd Kontrwywiadu MSB ZSRR (Главное управление контрразведки [2. Главное управление] МСБ СССР)</p>	<p>22.10.1991–19.12.1991</p>	<p>Fiodor Aleksiejewicz MJASNIKOW [ur. 23.06.1940 (Dziwieński, obwód leningradzki)/gen.-mjr (29.10.1987)/w org. bezp. od 1967 (KGB ZSRR) do 1991 (KGB ZSRR)] 13.09.1991–22.10.1991 (jednocześnie zastępca przewodniczącego KGB)</p>	<p>uprzednio m.in.: naczelnik 2. Służby (ds. kontrwywiadu krajowego) Zarządu KGB ZSRR ds. Obwodu Leningradzkiego od 1980 do 01.1985, naczelnik Zarządu KGB ZSRR ds. Obwodu Wologradzkiego od 01.1985 do 12.1987 oraz zastępca naczelnika Zarządu Inspekcji KGB ZSRR od 12.1987 do 09.1991</p>
<p>j.w./ 22.10.1991–19.12.1991 (jednocześnie od 13.12.1991 zastępca kierownika MSB)</p>			

Źródła: Постановление Государственного Совета СССР от 22 октября 1991 г. № ГС-8 „О реорганизации органов государственной безопасности”, <http://www.best-pravo.com/sssr/eh-praktika/w7a.htm> (11.07.2016); Указ Президента РСФСР от 19 декабря 1991 г. № 289 „Об образовании Министерства безопасности и внутренних дел РСФСР”, http://www.lawrussia.ru/texts/lega_689/doc689a529x136.htm (11.07.2016); *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1991. Справочник* (опр. А. Кокурин, Н. Петров), Москва 2003, s. 179, 278, 291; L. Pawlikowicz, *Tarcza i miecz – od rozkwiitu do upadku: podstajowe funkcje, struktury, potencjal kadrowy oraz obsada personalna Komitetu Bezpieczestwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR w latach 1975–1991*, „Арагат Репресји в Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, № 1 (10), s. 77; А. Север, *ФСБ, Москва 2010*, s. 16; А. Колпакиди, М. Серяков, *Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации*, Москва-Санкт Петербург 2002, s. 527–528; *История ответственных спецслужб и правоохранительных органов: 2-е Главное управление*, <http://shieldandword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU.htm> (11.07.2016); *История ответственных...: Титов Геннадий Феоорович*, http://shieldandword.mozohin.ru/personnel/titov_g_f.htm (11.07.2016); *История ответственных...: Масников Федор Алексеевич*, http://shieldandword.mozohin.ru/personnel/myasnikov_f_a.htm, 11.07.2016 г.; М. J. Waller, *Secret Empire: The KGB in Russia Today*, San Francisco-Oxford 1994, s. 70.

Tabela 2. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego (cywilnego) AFB RFSRR/MBWD RFSRR(FR)/ MB FR/FSK FR/FSB FR w latach 1991–1997

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)}/okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa i służbach policyjnych
Główny Zarząd Kontrwywiadu AFB RFSRR (Главное управление контрразведки АФБ РСФСР)	26.11.1991–19.12.1991	Jurij Wasiljewicz CZICZEŁOW [ur. 17.11.1940 (Tuła), zm. 2002/gen. mjr (b.d.)/{gen.-lejt. (1994)}/w org. bezp. od 1964 (KGB ZSRR) do 1991 (AFB RFSRR)] 26.11.1991–19.12.1991	uprzednio m.in.: naczelnik Zarządu KGB ZSRR ds. Obwođu Riazzańskie-go od 1990 do 11.1991; później: zastępca naczelnika Głównego Zarządu Dochodzeń Podatkowych przy Państwowej Służbie Podatkowej FR od 03.1992 do 10.1993, zastępca dyrektora Departamentu Policji Podatkowej FR od 10.1993 do 12.1995, oraz zastępca dyrektora Federalnej Służby Policji Podatkowej FR od 12.1995 do 2001
Zarząd Kontrwywiadu MBWD RFSRR/FR (Управление контрразведки МБВД РСФСР/РФ)	19.12.1991–24.01.1992	Władimir Aleksandrowicz KLISZYN [ur. 1933 (b.d.), zm. b.d./gen.-mjr (ok. 1991) {j.w.}/b.d. (KGB ZSRR) do 1992 (MB FR)] 19.12.1991–24.01.1992	b.d.
Zarząd Kontrwywiadu MB FR (Управление контрразведки МБ РФ)	24.01.1992–5.01.1994	j.w./ 24.01.1992–3.06.1992 Wiktor Michajłowicz ZORIN [ur. 31.03.1942 (Bołchow, obwód orłowski)/gen. lejtn. (1992), gen.-plk. (1994) {j.w.}/w org. bezp. od 1963 (KGB ZSRR) do 2000 (GUSPP FR)] 15.06.1992–5.01.1994	uprzednio m.in.: zastępca naczelnika 7. Zarządu (ds. obserwacji zewnętrznej) KGB ZSRR do 10.1991 i jednocześnie p.o. naczelnika 7. Zarządu (ds. obserwacji zewnętrznej) KGB ZSRR od 08. do 09.1991, naczelnik 7. Zarządu (ds. obserwacji zewnętrznej) KGB ZSRR od 09. do 10.1991, naczelnik 7. Zarządu

Zarząd Operacji Kontrolywiadowych FSK FR (Управление контрразведывательных операций ФСК РФ)	5.01.1994–23.06.1995	j.w./ 5.01.1994–23.06.1995	(ds. obserwacji zewnętrznej) MSB ZSRR od 10. do 12.1991 oraz naczelnik Zarządu Operacyjno-Poszukiwawczego MB FR od 01. do 06.1992; później m.in.: 1. zastępca dyrektora FSB FR od 09.1995 do 05.1998 i jednocześnie naczelnik Centrum Antyterrorystycznego FSB FR od 09.1995 do 05.1998 oraz naczelnik Głównego Zarządu Programów Specjalnych Prezydenta FR od 05.1998 do 06.2000
Zarząd Operacji Kontrolywiadowych FSB FR (Управление контрразведывательных операций ФСБ РФ)	23.06.1995–22.05.1997	j.w./ 23.06.1995–14.09.1995 Walerij Pawłowicz PIECZENKIN [ur. 19.09.1939 (Torez, obwód doniecki), zm. 12.2007/ gen.-lejt. (b.d.), gen.-plk. (ok. 2000) {j.w.}/b.d. (KGB ZSRR) do 2000 (FSB FR)] wrzesień 1995–22.05.1997	uprzednio m.in.: naczelnik Zarządu MSB ZSRR ds. Obwodu Nowosybirskiego w 11.1991 oraz naczelnik Zarządu MBWD/MB FR ds. Obwodu Nowosybirskiego od 12.1991 do 07.1995; później m.in.: naczelnik Departamentu Kontrolywiadu FSB FR od 05.1997 do 07.1998 i jednocześnie zastępca dyrektora FSB FR od 09.1997 do 07.2000

Źródła: Ukaz Prezidenta RFСФР от 26 ноября 1991 г. № 233 „О преобразовании Комитета государственной безопасности RFСФР в Агентство федеральной безопасности RFСФР”, <http://pravovo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102014289&backlink=1&&nd=102013248> (12.07.2016); Ukaz Президента РСФСР от 19 декабря 1991 г. № 289..., http://www.lawrussia.ru/texts/legal_689/doc689a529x136.htm, 12.07.2016 г.; А. Север. *ФСБ...*, s. 14, 16, 19, 23, 24, 25–26, 534; М. J. Waller, *Secret Empire...*, s. 115, 317; Агентство федеральной безопасности RFСФР, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruviki/613080> (12.07.2016); А. Яровой, *Прощай, КГБ*, Москва 2001, s. 47, 48, 53; Утверждена Указом Президента РФ от 5 января 1994 г. № 19 структура Федеральной службы контрразведки Российской Федерации, http://www.projects.innov.business.ru/pravo/DocumShow_DocumID_48620.html (12.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 23 июня 1995 г. № 633 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (12.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 22 мая 1997 г. № 515 ~ структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://acts/bank/10967> (12.07.2016); База данных «Лабиринт»: *Цицелов Юрий Васильевич*, <http://www.labyrint.ru/content/card.asp?cardid=21504> (12.07.2016); История отечественных..., *УКГБ по Рязанской области*, http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/tegr_ogoblast/gyazan.htm (12.07.2016); А. И. Колпакиди, *Энциклопедия секретных служб России*, Москва 2004, s. 317–318, 548, 668; В. Абрамов, *Контрразведка. Штам и меч против Аберра и ЦРУ*, Москва 2006, s. 226–227, 271–272; Самые секретные службы России: *Управление контрразведки до 2000 года*, <http://www.drakank.ru/kontrazvedka/kontrazvedka-uf/323-upravlenie-kontrazvedki-do-2000-goda.html> (13.07.2016); История России, Всемирная история: *Контрразведка Российской Федерации*, <http://www.istoriya.zvezda-uf/323-upravlenie-kontrazvedki-do-2000-goda.html> (13.07.2016); Руководство ФСБ России: *Заместители директора*, http://yugruya-koreya.tagikvetm.ru/a_yugruya-koreya&rukovodstvo-fsb-rossii&2.htm (13.07.2016); *Daily Report: Soviet Union*, Foreign Broadcast Information Service, 15. November 1991, no. 221, s. 59; Газета «Коммерсантъ»: *Очередная чистка в ГБ*, 8.06.1992, <http://www.kommersant.ru/doc/5181> (13.07.2016); *Daily Report: Central Eurasia*, Foreign Broadcast Information Service, 4. June 1992, no. 108, s. 1; *Daily Report: Central Eurasia*, Foreign Broadcast Information Service, 18. June 1992, no. 118, s. 22; С. Bennett, *The Federal Security Service of the Russian Federation*, Shrivernham, March 2000, s. 9; *Daily Report: Central Eurasia*, Foreign Broadcast Information Service, 2. March 1993, no. 039, s. 36; Болхов: *Зорин, Виктор Михайлович*, http://www.bolhov.ru/index.php?option=com_fireboard&Itemid=4000&func=view&catid=50&id=4118 (13.07.2016); История отечественных..., *2-е Главное управление*, <http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU.html> (13.07.2016); «Архив журналиста»: *Печеникин Валерий Павлович*, http://www.grankin.ru/dosye/ru_bio41.htm (13.07.2016); *Авиация СВГ: Похоронный мари российских генералов. Статистика и инфографика*, <http://www.sgvavia.ru/forum/107-3017-65> (13.07.2016).

Tabela 3. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych pionu kontrwywiadowczego zabezpieczenia obiektów strategicznych AFB RFSRR/MBWD RFSRR(FR)/MB FR/FSK FR/FSB FR w latach 1991–1997

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)}/okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa i służbach policyjnych
brak jednostki	26.11.1991–19.12.1991	brak odrębnego pionu kontrwywiadowczego zabezpieczenia obiektów strategicznych w strukturze służby AFB RFSRR (АФБ РСФСР)	
j.w.	19.12.1991–24.01.1992	brak odrębnego pionu kontrwywiadowczego zabezpieczenia obiektów strategicznych w strukturze służby MBWD RFSRR/FR (МБВД РСФСР/РФ)	
j.w.	24.01.1992–5.01.1994	brak odrębnego pionu kontrwywiadowczego zabezpieczenia obiektów strategicznych w strukturze służby MB FR (МБ РФ)	
Zarząd ds. Kontrwywiadowczego Zabezpieczenia Obiektów Strategicznych FSK FR (Управление контрразведывательного обеспечения стратегических объектов ФСК РФ)	5.01.1994–23.06.1995	b.d.	b.d.
Zarząd ds. Kontrwywiadowczego Zabezpieczenia Obiektów Strategicznych FSB FR	23.06.1995–22.05.1997	<p>Walentin Aleksiejewicz SOBOLIEW [ur. 11.03.1947 (Gudri-Ohum, obwód aszcharbadzki)/gen.-plk. (b.d.)]{j.w.}/w org. bezp. od 1972 (KGB ZSRR) do 1999 (FSB FR)] koniec 1994–23.06.1995 (jednocześnie zastępca dyrektora FSB FR)</p>	<p>uprzednio m.in.: naczelnik Zarządu KGB/MSB/AFB ZSRR/RFSRR ds. Obwodu Tomskiego od pocz. 1990 do 12.1991, później: naczelnik Departamentu ds. Walki z Terroryzmem FSB FR od 05. do 07.1998 i jednocześnie 1. zastępca dyrektora FSB FR od 05.1997 do 1999</p>
		j.w./ 23.06.1995–maj 1997 (jednocześnie zastępca dyrektora FSB FR)	

<p>(Управление контрразведывательного обеспечения стратегических объектов ФСК РФ (ФСБ РФ))</p>			
--	--	--	--

Źródła: Указ Президента РСФСР от 26 ноября 1991 г. № 233..., <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102014289&backlink=1&&nd=102013248> (16.07.2016); Указ Президента РСФСР от 19 декабря 1991 г. № 289..., http://www.lawrussia.ru/texts/legal_689/doc689a529x136.htm (16.07.2016); А. Север, *ФСБ...*, s. 14, 16, 19, 23, 24, 25–32; Агентство федеральной безопасности..., <http://dic.academic.ru/dic.nsf/rurwiki/613080> (16.07.2016); А. Яровой, *Процат...*, s. 46–49; Утверждена Указом Президента РФ от 5 января 1994 г. № 19 структура Федеральной службы..., http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_48620.html (16.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 23 июня 1995 г. № 633 структура Федеральной службы..., <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (16.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 22 мая 1997 г. № 515 структура Федеральной службы..., <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (16.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 6 июля 1998 г. № 806 структура Федеральной службы безопасности Российской Федерации, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12606/page/2> (16.07.2016); К. Щеголев, *Кто есть кто в России. Исполнительная власть*, Москва 2010, s. 284 [PDF]; **КТБ во власти и бизнесе**, http://www.krotov.info/library/11_k_ag/ebe.htm (16.07.2016).

Tabela 4. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych pionu ogólnego kontrwywiadu krajowego (cywilnego) FSB FR w latach 1997–2016

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/ stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)} /okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa
Departament Kontrwywiadu FSB FR (Департамент контрразведки ФСБ РФ)	22.05.1997–6.07.1998	Walerij Pawłowicz PIECZENKIN [pozostałe dane zob. Tabela 1] 22.05.1997–6.07.1998 (jednocześnie od września 1997 zastępca dyrektora FSB FR)	zob. Tabela 1
Departament Kontrwywiadu [1. Департамент] FSB FR (Департамент контрразведки [1. Департамент] ФСБ РФ)	6.07.1998–11.07.2004	j.w./ 6.07.1998–12.07.2000 (jednocześnie zastępca dyrektora FSB FR) Oleg Władimirowicz SYROMOŁOTOW [ur. 19.05.1953 (Litewska SRR)/gen.-plk. (b,d.)/ gen. armii (23.02.2007) {j.w.}/w org. bezp. od 1979 (KGB ZSRR) do 2015 (FSB FR)] 12.07.2000–11.07.2004 (jednocześnie do lipca 2004 zastępca dyrektora FSB FR)	uprzednio m.in.: zastępca naczelnika Zarządu Bezpieczeństwa Ekonomicznego MB FR od 12.1993 do 01.1994, zastępca naczelnika Zarządu ds. Kontrwywiadowego Bezpieczenia Obiektów Strategicznych FSK/ FSB FR od 01.1994 do 07.1998, oraz zastępca naczelnika Zarządu ds. Kontrwywiadowego Bezpieczenia Transportu w Departamencie Bezpieczeństwa Ekonomicznego [4. Departamencie] FSB FR od 07.1998 do 07.2000
1. Służba [Służba Kontrwywiadu] FSB FR (1. Служба [Служба контрразведки] ФСБ РФ)	11.07.2004–nadal	j.w./ 11.07.2004–19.03.2015	

<p>Władisław Władimirowicz MIENSZIKOW [ur. 16.06.1959 (Leningrad)/gen.-lejt. (2015) {j.w.}/w org. bezpr. od 1983 (KGB ZSRR) do 1995 (FSK FR) oraz od 2015 (FSB FR)] 7.04.2015–nadal</p>	<p>urzednio m.in.: naczelnik Głównego Zarządu Pro-gramów Specjalnych Prezydenta FR od 03.2014 do 04.2015</p>
---	--

Źródła: А. Север. *ФСБ...*, s. 26–27, 30; Утверждена Указом Президента РФ от 22 мая 1997 г. № 515 структура Федеральной службы..., <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (19.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 6 июля 1998 г. № 806 структура Федеральной Службы..., <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12606/page/2> (19.07.2016); Указ Президента РФ от 11 июля 2004 № 870 „Вопросы Федеральной службы безопасности Российской Федерации”, <http://base.garant.ru/187213> (19.07.2016); А.И. Колпакиди, *Энциклопедия секретных служб...*, s. 317–318; В. Абрамов, *Контрразведка...*, s. 226–227; Самые секретные службы России: *Управление контрразведки...*, <http://www.dakancs.ru/konttrazvedka/konttrazvedka-rt/323-upravlenie-konttrazvedki-do-2000-goda.html> (19.07.2016); История России, Всемирная история: *Контрразведка...*, <http://www.istoriya.ru/book/konttrazvedka/09.php> (19.07.2016); Руководство ФСБ России: *Заместители директора*, http://yugruya-koreya.ta.govetmir.ru/a_yugruya-koreya&rukovodstvo-fsb-rossii&2.htm (19.07.2016); «Архив журналиста»: *Печенин Валерий Павлович*, <http://www.sgvavia.ru/forum/107-3017-65> (19.07.2016); Олег Сыгомолотов, http://dbpedia.org/page/Oleg_Sygomolotov (19.07.2016); *Авиация СНГ: Похоронный марш российских...*, <http://www.labyinth.ru/content/card.asp?cardid=98974> (19.07.2016); Газета «Коммерсантъ»: *Олег Сыромолотов назначен заместителем главы МИДа по борьбе с терроризмом* (19.03.2015), <http://www.kommersant.ru/doc/2689581> (19.07.2016); С. Беннетт, *Vladimir Putin & Russia's Special Services...*, s. 23; Службу контрразведки ФСБ возглавил Владислав Меньщиков, <https://cont.ws/post/81639> (19.07.2016); Э. Форд, *За кулисами ФСБ, Москва 2011*, s. 184.

Tabela 5. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych subpionu operacji kontrwywiadowczych FSB FR w latach 1997–2016

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)}/{okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa
Zarząd Operacji Kontrwywiadowczych Departamentu Kontrwywiadu FSB FR (Управление контрразведывательных операций Департамента контрразведки ФСБ РФ)	22.05.1997–6.07.1998	b.d.	b.d.
Zarząd Operacji Kontrwywiadowczych Departamentu Kontrwywiadu [1. Departamentu] FSB FR (Управление контрразведывательных операций Департамента контрразведки [1. Департамента] ФСБ РФ)	6.07.1998–11.07.2004	b.d.	b.d.
Departament Operacji Kontrwywiadowczych 1. Służby [Służby Kontrwywiadu] FSB FR	11.07.2004–nadal	<p>Nikołaj Anatolijewicz WOŁOBUJEW [ur. 24.02.1952 (b.d.)/gen.-lejt. (b.d.)/{j.w.}/w org. bezp. od 1976 (KGB ZSRR) do 2004 (FSB FR)] ok. 2000–4.06.2004 (jednocześnie od czerwca 2002 do czerwca 2004 był 1. zastępcą kierownika Departamentu Kontrwywiadu FSB FR)</p> <p>Michail Władimirowicz NIECZAJEW [ur. 11.03.1952 (b.d.), zm. 5.12.2007/gen.-plk (b.d.)/{j.w.}/w org. bezp. od 1969 (KGB ZSRR) do 2007 (FSB FR)]</p>	<p>b.d.</p> <p>uprzednio m.in.: zastępca naczelnika Zarząd Operacji Kontrwywiadowczych Departamentu Kontrwywiadu FSB FR od ok. 1997 do 06.2002</p>

Департамент контрразведывательных операций 1. Службы [Службы контрразведки] ФСБ РФ	11.07.2004–5.12.2007 (jednocześnie od lipca 2004 do grudnia 2007 był 1. zastępcą kierownika 1. Służby FSB FR)	b.d.
---	--	------

Źródła: Утверждена Указом Президента РФ от 22 мая 1997 г. № 515 структура Федеральной службы..., <http://kremlin.ru/acts/bank/10967> (20.07.2016); Утверждена Указом Президента РФ от 6 июля 1998 г. № 806 структура Федеральной службы..., <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12606/page/2> (20.07.2016); Указ Президента РФ от 11 июля 2004 № 870 Вопросы Федеральной службы..., [stan na 2002 – przym. aut.], <http://www.temadnya.ru/spravka/05mar2002/1131.html> (20.07.2016); Агентura.ru: *Структура ФСБ* [rocz. 2004 – przym. aut.], <http://archive.ec/Wjrt> (20.07.2016); ПРО ФСБ по состоянию на 2007 г. [fakt. stan na pocz. 2008 – przym. aut.], <http://www.liveinternet.ru/users/1298624/post103008517> (20.07.2016); Агентura.ru: *Структура ФСБ: Центральный аппарат* [stan na 2012 – przym. aut.], <http://archive.ec/YZF> (20.07.2016); Агентura.ru: *Служба контрразведки ФСБ* [stan na pol. 2015 – przym. aut.], <http://www.agentura.ru/dossier/russia/fsb/structure/contr> (20.07.2016); История России. Всемирная история: *Контрразведка...*, <http://www.istoriya.ru/book/kontrazvedka/09.php> (20.07.2016); Волобуев Николай Анатольевич. Биография, <http://ladno.ru/person/volobuev/bio> (20.07.2016); Николай Волобуев, <http://rostec.ru/about/board/person/693> (20.07.2016); С. Bennett, *Vladimir Putin & Russia's Special Services...*, s. 23; А. Солдатов, И. Бороган, *Новое дворянство...*, s. 126; Федеральная служба безопасности Российской Федерации: *Шпионы литнут к России как мухи*, <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html?id%3D10342784@fsbSmi.html> (20.07.2016); Нецаев Михаил Владимирович, <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/664058> (20.07.2016).

Tabela 6. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych subpionu koordynacji i analiz kontrwywiadowczych FSB FR w latach 2004–2016

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania) }/okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa
Zarząd Koordynacji i Analiz Działalności Kontrwywiadowczej 1. Służby [Służby Kontrwywiadu] FSB FR (Управление координации и анализа контрразведывательной деятельности 1. Службы [Службы контрразведки] ФСБ РФ)	11.07.2004–nadal	b.d. Andriej Władimirowicz RUCZIEW [ur. 3.06.1954 (Leningrad)/gen.-lejt. (b.d.)/{gen.-plk (b.d.)}/w org. bezp. od 1980 (KGB ZSRR) do 2015 (FSB FR)] wiosna 2005–16.03.2007 (jednocześnie od 2005 do 2007 zastępca kierownika 1. Służby FSB FR) Aleksandr Piotrowicz ROSZUPKIN [ur.11.02.1959 (b.d.)/wicadm. (b.d.)/{j.w.}/ wiosna marzec 2007–nadal (jednocześnie od 2005 zastępca kierownika 1. Służby FSB FR)	b.d. uprzednio m.in.: naczelnik Zarządu FSB FR ds. Republiki Karelii od 08.2003 do wiosny 2005; później: naczelnik Zarządu FSB FR ds. Sankt Petersburga i Obwodu Leningradzkiego od 03.2007 do 2015, b.d.

Źródła: A. Sever, *ФСБ...*, s. 86; Указ Президента РФ от 11 июля 2004 № 870 Вопросы Федеральной службы..., <http://base.garant.ru/187213> (22.07.2016); Что мы знаем про ФСБ: из досье..., [stan na 2002 – przerw. aut.], <http://www.temadnya.ru/spravka/05mar2002/1131.html> (22.07.2016); Agentura.ru: *Структура ФСБ* [procz. 2004 – przerw. aut.], <http://archive.ec/Wjrt, 22.07.2016> r.; ПРО ФСБ по состоянию..., [stan na procz. 2008 – przerw. aut.], <http://www.liveinternet.ru/users/1298624/post103008517> (22.07.2016); Agentura.ru: *Структура ФСБ: Центральный аппарат* [stan na 2012 – przerw. aut.] (<http://archive.ec/YZF> (22.07.2016); Agentura.ru: *Служба контрразведки ФСБ* [stan na poł. 2015 – przerw. aut.], <http://www.agentura.ru/dossier/russia/fsb/structure/cont> (22.07.2016); Ручьев Андрей Владимирович, <http://whoiswho.dp.ru/cat/person/1933511> (22.07.2016); Ручьев Андрей Владимирович – биография, <http://viperson.ru/people/ruchiev-andrey-vladimirovich> (22.07.2016); Борс с негальными мигрантами, <http://c-society.ru/main.php?ID=582220> (22.07.2016); Список награждённых Почётной грамотой Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации в феврале 2010 года, <http://www.council.gov.ru/events/news/19538> (22.07.2016).

Tabela 7. Wykaz oficjalnych nazw oraz naczelników/kierowników jednostek organizacyjnych subpionu ochrony informacji cyfrowych (cyberbezpieczeństwa) FSB FR w latach 1998–2016

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)} /okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)] okres pełnienia funkcji	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa
Zarząd Bezpieczeństwa Komputerowego i Informacyjnego Departamentu Kontrwywiadu [1. Департаменту] FSB FR (Управление компьютерной и информационной безопасности Департамента контрразведки [1. Департамента] ФСБ РФ)	10.1998–11.07.2004	Boris Nikolajewicz MIROSZNIKOW [ur. 12.10.1950 (b.d.)/gen.-lejtn. (b.d.)/{gen.-płk (b.d.)}/w org. bezp. od ok. 1975 (KGB ZSRR) do 2004 (FSB FR)] październik 1998–marzec 2001	uprzednio m.in.: zastępca naczelnika Zarządu Operacji Kontrwywiadowych FSB FR od ok. 1995 do 05.1997 oraz zastępca naczelnika Zarządu Operacji Kontrwywiadowych Departamentu Kontrwywiadu FSB FR od 05.1997 do 10.1998; później m.in.: naczelnik Głównego Zarządu Specjalnych Przedsięwzięć Technicznych MWVD FR od 08.2001 do 01.2011 b.d.
Centrum Bezpieczeństwa Informacyjnego 1. Służby [Służby Kontrwywiadu] FSB FR	11.07.2004–nadal	Walerij Michajłowicz MATROSOW [ur. 8.09.1952 (b.d.)/ b.d. (b.d.)/{b.d. (b.d.)}/ marzec 2001–2003 Władimir Władlenowicz SKORIK [ur. 24.02.1951 (b.d.)/ gen.-lejtn. (1999)]/{j.w.} 2003–11.07.2004 j.w./ 11.07.2004–ok. 2010	b.d.

Tabela 7 c.d.

Oficjalna nazwa jednostki organizacyjnej	Okres funkcjonowania jednostki	Naczelnik/kierownik jednostki [data urodzenia (miejscowość), śmierci/stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji (data uzyskania)/ {najwyższy osiągnięty stopień wojskowy (data uzyskania)}/okres służby w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa (formacja)]	Inne ważniejsze funkcje pełnione w radzieckich lub rosyjskich organach bezpieczeństwa
(Центр информационной безопасности 1. Службы [Службы контрразведки] ФСБ РФ)		Okres pełnienia funkcji Andriej Wasiljewicz GIERASIMOW [ur. 9.05.1954 (b.d.)/ gen.-mjr (b.d.)/{b.d. (b.d.)}/ ok. 2010—nadal	uprzednio m.in.: zastępca naczelnika Centrum Bezpieczeństwa Informacyjnego 1. Służby ФСБ FR od ok. 2005 do ok. 2010

Źródła: Утверждена Указом Президента РФ от 6 июля 1998 г. № 806 структура Федеральной службы..., <http://www.kremlin.ru/acts/bank/12606/page/2> (25.06.2016); Указ Президента РФ от 11 июля 2004 г. № 870 Вопросы Федеральной службы..., <http://base.garant.ru/187213> (25.07.2016); Федеральная служба безопасности...: *Интервью с экспертом Управления Информационной безопасности ФСБ России Владимиром Непомнящим*, <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html?print%3Dtrue%26id%3D10342758@fsbSmi.html> (25.07.2016); Что мы знаем про ФСБ: из досье..., [стан на 2002 – прзур. aut.], <http://www.temadnya.ru/spravka/05mar2002/1131.html> (25.07.2016); Агентura.ru: *Структура ФСБ* [почт. 2004 – прзур. aut.], <http://archive.ec/Wjrt> (25.07.2016); ПРО ФСБ по состоянию..., [стан на почт. 2008 – прзур. aut.], <http://www.liveinternet.ru/users/1298624/post103008517> (25.07.2016); Агентura.ru: *Структура ФСБ. Центральный аппарат* [стан на 2012 – прзур. aut.], <http://archive.ec/YZF> (25.07.2016); Агентura.ru: *Служба контрразведки ФСБ* [стан на пол. 2015 – прзур. aut.], <http://www.agentura.ru/dossier/russia/fsb/structure/contr> (25.07.2016); Газета «Коммерсантъ»: *Все тайное становится пенсией*, 29.01.2011, <http://kommersant.ru/doc/1576529> (25.07.2016); СNews: *Субернат наняла главного борца с хакерами*, 19.12.2012, http://www.snews.ru/news/top/cyberplat_danayala_glavnogo_borca_s_hakerami (25.07.2016); Федеральная служба безопасности...: *Защита информации в интересах государства*, <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html?id%3D10342750@fsbSmi.html> (25.07.2016); Информационное агентство «Рустрес»: *Непотопляемый Мароер*, <http://www.rustres.com/hearsay/2038/> (25.07.2016); Успешно реализован проект по созданию официального сайта ФСБ России, <http://www.systematic.ru/novosti/sx/art/310346/ro/309643/cp/111/br/309436/discart/310346.html> (25.07.2016); В поддержку отдельных сотрудников ЦИБ ФСБ! <http://besttoday.ru/read/5374.html> (25.07.2016).

Malina Kaszuba

Carsko-sowiecka mitologia rosyjskich służb specjalnych

SŁOWA KLUCZOWE:

służby specjalne, ideologia czekistowska, mitologizacja, Federacja Rosyjska

STUDIA I ANALIZY

Spektakularnym symbolem ostatnich dni Związku Radzieckiego było symboliczne „powieszenie” w czasie sierpniowego puczu 1991 r. pomnika założyciela WCzK (Wszzechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrewolucją i Sabotażem). Opisując to symboliczne wydarzenie kilkanaście lat później, jeden z dziennikarzy porównał je ze zniszczeniem w czasie zamachu terrorystycznego nowojorskich wież Centrum Światowego Handlu (ang. World Trade Centre, WTC). Jego zdaniem od tego momentu zakończyła się pewna epoka w Rosji „Obrazy żelaznego Feliksa ze stalową pętlą na szyi będą teraz pokazywane na rosyjskich kanałach wiecznie – to jest nasz nowy symbol, tak jak dla Ameryki uderzający w wieżowiec samolot”¹. Istotnie, usunięcie pomnika oznaczało wymazanie pewnej pielęgnowanej przez lata tradycji, która była – według oficjalnej wykładni radzieckiego państwa – chlubą i znaczącym osiągnięciem państwa i narodu radzieckiego. Stan taki nie istniał długo. W marcu 2000 r. prezydentem Federacji Rosyjskiej został wybrany człowiek, który sam służył przez wiele lat w organach bezpieczeństwa ZSRR i z dumą

¹ Д. Федор, *Традиции Чекистов. От Ленина до Путина. Культ Государственной Безопасности*, Путер–Москва–Санкт-Петербург–Самара–Новосибирск–Киев–Харьков–Минск 2012, s. 145. Jest to tłumaczenie na język rosyjski książki Julie Fedor, *Russia and the Cult of State Security. The Chekist Tradition from Lenin to Putin*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York 2011.

wyrażał się o swojej zawodowej przeszłości. Potwierdził swoją przynależność zawodową, kiedy na jedenaście dni przed odejściem z urzędu Borysa Jelcyna, występując przed funkcjonariuszami FSB „meldował, że z powodzeniem wykonał powierzone mu zadanie i zakończył „operację specjalną przejęcia władzy”²”.

W połowie lat dziewięćdziesiątych organy bezpieczeństwa Rosji, a szczególnie wywiadu i kontrwywiadu zaczęły się stopniowo odradzać. Wraz z odradzaniem się tych służb rozpoczęto od nowa budowę ideologii i mitów. Ukazywały się publikacje naukowe i popularno-naukowe gloryfikujące osiągnięcia służb specjalnych, budujące wizerunek ich bohaterstwa, oddania ojczyźnie, który jest godnie kontynuowany we współczesnej Rosji.

Sierpień 1991 r. i nieudany pucz był silnym uderzeniem w skuteczność i wizerunek wszechpotężnego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego. Jego przewodniczący Władimir Kriuczkow wchodził w skład 8 osobowego Państwowego Komitetu Stanu Wyjątkowego. Po nieudanym zamachu został aresztowany i osadzony w więzieniu *Matrowskaja Tiszyna*³. Stanął przed sądem, oskarżony o zdradę ojczyzny, zgodnie z artykułem 64 Kodeksu Karnego Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej. Ale już w 1993 r., po podpisaniu zobowiązania o nieopuszczeniu terytorium Rosji, został zwolniony, a w 1994 r. amnestionowany.

Na miejsce Władimira Kriuczkowa został wyznaczony Wadim Bakatin, którego zadaniem było przeprowadzenie gruntownej reformy służb specjalnych. Reformując KGB skoncentrował się głównie na uderzeniu w czekistowską ideologię, która opierała się na kryminalno-patriotycznej romantyce – micie założycielskim czekistów i ich osiągnięć⁴. Dlatego Bakatinn był ostro krytykowany, za to że naruszył świętość i zdyskredytował w odbiorze społecznym obraz czekisty⁵. Swoje oburzenie wyrażał sam Kriuczkow: *Pracownicy organów bezpieczeństwa zawsze nazywali siebie czekistami. Związane to było z nazwiskiem Dzierżyńskiego, kryształowo uczciwego, bezkompromisowego, ideowo oddanego człowieka. Zdaniem Bakatina „tradycje czekistów należy wykorzenić, czekizm jako ideologia powinien zniknąć (...) Czyżby wszystkie tradycje były złe? Czyżby dziedzictwo pozostawione nam przez Dzierżyńskiego było niegodne?*⁶.

² W. Radziwinowicz, *Wyuczony czekista*, „Gazeta Wyborcza” 30.12.2009, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114881,7401751,Wyuczony_czekista.html (14.07.2016).

³ *Последний Председатель. В Москве скончался бывший глава КГБ Владимир Крючков*, Lenta.ru 27.11.2007 <https://lenta.ru/articles/2007/11/27/kgb> (14.07.2016).

⁴ Д. Федор, *Тадичии Чекистов*, s. 147.

⁵ Tamże.

⁶ В.Крючков, *Личное дело*, t. 2, wyd. Олимп Москва 1996, s. 493.

Czas pokazał, że Bakatinowi nie udało się zrealizować tego celu. Ideologia czekizmu, nie tylko nie zginęła, ale w połowie lat 90. zaczęła się odradzać i powracała w formie dostosowanej do nowej rzeczywistości politycznej. „Chwalebne” tradycje zaczęły przybierać retorykę narodowej dumy i pamięci historycznej. Stały się one nie tylko częścią korporacyjnego *esprit de corps* byłych i czynnych pracowników rosyjskich służb specjalnych, ale urosły do rangi oficjalnej ideologii państwowej.

Punktem zwrotnym powrotu tej ideologii było powstanie w 1995 r. Federalnej Służby Bezpieczeństwa. Warto zauważyć, że powołaniu w 1991 r. innej ważnej służby specjalnej Federacji Rosyjskiej – Służby Wywiadu Zagranicznego – nie towarzyszyła, przynajmniej na początku, ideologiczno-kulturowa oprawa. Do połowy lat 90. rosyjskie służby specjalne były w stanie ciągłej reorganizacji, żeby nie rzec chaosu. Z ich byłymi pracownikami nie liczył się powstający w wyniku dzikiej i drażniącej prywatyzacji wielki biznes. Nowa klasa oligarchów tworzyła duże i kosztowne komórki bezpieczeństwa, obsadzone przez byłych oficerów KGB, a wyższych funkcjonariuszy KGB zatrudniano na stanowiskach konsultantów. Szerząca się wówczas przestępczość i wymuszanie haraczy skłaniała nawet oligarchów do podjęcia próby sprywatyzowania części służb specjalnych⁷.

Pracownicy służb specjalnych – szczególnie po nieudanych puczach – nie cieszyli się szacunkiem społecznym. Stabilizacja i wzrost znaczenia służb specjalnych rozpoczęła się wraz z powstaniem FSB, jeszcze za czasów prezydentury Jelcyna. Ale dopiero kolejne awanse Władimira Putina, najpierw na stanowisko dyrektora FSB, potem premiera i prezydenta wzmocniały status, kompetencje i wizerunek społeczny rosyjskich służb specjalnych. Wraz z powstaniem FSB wprowadzono nowe logo. Przedstawia ono tarczę i miecz – tradycyjną symbolikę organów bezpieczeństwa państwowego ZSRR – do których dodano carskiego dwugłowego orła. W tej symbolice oddano syntezę Rosji carskiej i ZSRR⁸. Według interpretacji jednego z byłych dyrektorów służby Nikołaja Patruszewa, zobrazowanie w jednym tych dwóch symboli odzwierciedla oczywisty fakt, że korzenie rodzimych służb specjalnych sięgają w głąb wieków, do czasów narodzin i powstania scentralizowanego rosyjskiego państwa. Retoryka wielowiekowych tradycji jest jedną z cech odróżniających współczesne

⁷ M. Minkina, *FSB Gwardia Kremla*, Warszawa 2016.

⁸ А. Зданович, *Спецслужбы и общество. Диалог необходим*, „Politika” styczeń 1999, nr 1, <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html?id%3D10342790@fsbSmi.html> (12.08.2016).

służby rosyjskie od jej poprzednika KGB. W czasach ZSRR niemal każda historia, w tym historia służb zaczynała się od 1917 r., powstania WCzK. We współczesnej Rosji pojawiają się publikacje na temat wielowiekowego rodowodu rosyjskich służb. W oficjalnej historii wydanej w 1995 r. ówczesny dyrektor Służby Wywiadu Zagranicznego Jewgienij Primakow twierdzi, że historia rosyjskiego wywiadu sięga czasów Scytów – dawnych przodków Rosjan⁹. W 1997 r. Borys Jelcyn za początkowy punkt historii służb uznał czasy panowania Aleksego I Romanowa (XVII wiek)¹⁰. W 2007 r. dyrektor FSB Patruszew, wypowiadając się o historii podległej mu służby, odwołał się do Zofii z dynastii Paleologów (przełom XV/XVI wieku), blisko spokrewnionej z bizantyjską rodziną panującą, która była drugą żoną cara Iwana III¹¹.

Do symbolicznej rangi urasta siedziba FSB Łubianka dom nr 2 (wcześniej KGB, NKWD i WCzK) i nazywana od Placu Łubiańskiego, na którym się znajduje. Jest to miejsce martyrologii Polaków, Rosjan i innych narodowości osadzanych, więzionych i mordowanych przez zbrodniarzy z NKWD. Dla upamiętnienia ofiar Łubianki 1990 r. rosyjska organizacja pozarządowa Memoriał wzniosła tu kamień przywieziony z Wysp Sołowieckich, gdzie w latach 20. zlokalizowany był pierwszy i największy obóz koncentracyjny specjalnego przeznaczenia OGPU. Łubianka w przełomowych momentach historycznych, zarówno w epoce Chruszczowa, pierestrojki Gorbaczowa czy po puczu 1991 r., była miejscem złych skojarzeń, swego rodzaju oczyszczenia społecznego i politycznego. Jednak pod koniec lat 90. rozpoczęła się kampania budowania zupełnie innego wizerunku tego miejsca i wymazywania negatywnych skojarzeń z nim związanych. Wówczas przestaje być ona synonimem sowieckiego terroru i staje się miejscem i kolebką rosyjskiej państwowości¹². W nowej narracji pojawiają się wątki historyczne, m.in. bohaterowie opowieści ludowych z czasów średniowiecza. Najbardziej znany bohater wielu ruskich bylin (ludowe poematy) Ilja Muromiec jest patronem Służby Pogranicznej FSB. Podkreśla się historyczne znaczenie Placu Łubiańskiego jako miejsca, w którym rozstrzygały się przełomowe wydarzenia dla rosyjskiej

⁹ Е. Примаков, *Очерки истории российской разведки*, т. 1 – *От древнейших времен до 1917 года*, Москва 1995, s. 14–15.

¹⁰ Борис Ельцин: никогда больше спецслужбы не будут „цепными псами” Полный текст радиообращения президента 19 декабря, Газета «Коммерсантъ», 20.12.1997, nr 220, s. 2 <http://www.kommersant.ru/doc/189888> (2.08.2016).

¹¹ Д. Федор, *Тадичи Чекистов...*, s. 151.

¹² А. Зданович, *Спецслужбы и общество...*

państwowości, związane z konfrontacją z najeźdźcami, jak chociażby wypędzenie Polaków z Kremla przez siły kupca Minina i kniazia Pożarskiego (lata 1611–1612) czy zwycięstwo nad Napoleonem w 1812 r.

W 1995 r. dekretem prezydenta Jelcyna z 20 grudnia ustanowiono Dzień pracownika organów bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, który obchodzono również w czasach Związku Radzieckiego. Wybór tego właśnie dnia związany jest z dekretem Rady Komisarzy Ludowych Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, powołującym z dniem 20 grudnia 1917 r. Wszechrosyjską Nadzwyczajną Komisję do walki z kontrrewolucją i sabotażem. Na obchodach tego święta w grudniu 2014 r. Putin zauważył:

*Oddajemy dzisiaj hołd tym, którzy stoją na straży interesów narodowych Federacji Rosyjskiej, bronią jej suwerenności, integralności terytorialnej, porządku konstytucyjnego i bezpieczeństwa naszych obywateli. Służba ta wymaga szczególnie wysokiej jakości, szczególnego typu charakteru, twardej wiary w swoje państwo, słuszność i sprawiedliwość swojej pracy, wiary w to, że służba Ojczyźnie przede wszystkim – tak było istotnie zawsze w historii organów bezpieczeństwa (...). Historia służb specjalnych bogata jest we wspaniałe wyczyny i legendarne nazwiska. W Rosji z szacunkiem odnosimy się do wszystkich pokoleń ludzi, którzy chronili nasz kraj przed zewnętrznymi i wewnętrznymi zagrożeniami, składamy ukłon przed bohaterstwem i niezłomnością naszych weteranów (...). Sytuacja w świecie daleka jest od stabilności: rośnie liczba zagrożeń i ryzyka, ignorowane są normy prawa międzynarodowego. Stosowane są wszelkie środki: i szantaż, i prowokacje, i ekonomiczne, i informacyjne naciski, wsparcie radykalnych elementów, nacjonalistycznych ugrupowań; próby destabilizacji sytuacji wewnętrznej, i tym samym poddanie pełnej kontroli całego państwa (...). Oczywiście, że zastraszyć nas, powstrzymywać, izolować Rosję nikomu nigdy nie udało się i nigdy nie uda. Próby takie czyniono zawsze na przestrzeni stuleci, mówiłem już o tym publicznie, a w XX wieku wielokrotnie: i w latach 20., i w latach 40. i później. Nic się nie udało i obecnie nic się nie uda. Przy czym musimy być gotowi do przejścia przez określone trudności i zawsze dawać adekwatną odpowiedź na jakiegokolwiek zagrożenia dla naszej suwerenności, stabilności i jedności naszego społeczeństwa (...).*¹³

Wybór tej daty jest swego rodzaju historyczną syntezą, a nadanie jej rangi oficjalnego święta państwowego, było podkreśleniem i podniesieniem społecznego znaczenia organów bezpieczeństwa państwo-

¹³ *Торжественный вечер, посвящённый Дню работника органов безопасности*, 20.12.2014 r. Strona prezydenta FR <http://www.kremlin.ru/events/president/news/47269> (15.07.2016).

wego¹⁴. Uznano, że słowo „czekista” wyszło poza ramy jego źródłowego znaczenia, a stało się powszechnie stosowanym synonimem człowieka wykonującego określony zawód. Jak stwierdził w rozmowie z dziennikarzem jeden z rosyjskich czekistów-weteranów, deputowany do Dumy Siergiej Gonczarow *Rządy przychodzą i odchodzą, a wyjątkowa cywilizacja, którą jest Rosja zostaje. Do obrony jej żywotnych interesów powołano ludzi, którzy nazywają się czekistami*¹⁵.

Rok 1995 można uznać za zwrot w kierunku autorytaryzmu. Świadczyło o tym nie tylko oficjalne ustanowienie święta organów bezpieczeństwa. W tym samym roku przyjęto szereg dokumentów normatywnych wzmacniających uprawnienia służb specjalnych, przeprowadzono szereg spektakularnych operacji kontrwywiadowczych, rozpoczął się okres „zamykania ust” obywatelom¹⁶. Jelcynowski zwrot w kierunku autorytaryzmu w połowie lat 90. spowodowany był dużym spadkiem popularności władzy, a szczególnie urzędu prezydenta, co skłoniło go do większego polegania na organach bezpieczeństwa państwowego. Tendencja ta nasiliła się jeszcze bardziej w czasie drugiej kadencji Jelcyna. W 1996 r. wyznaczył byłego dyrektora Służby Wywiadu Zagranicznego, Jewgienija Primakowa, na stanowisko ministra spraw zagranicznych. Kryzys finansowy z sierpnia 1998 r. skłonił prezydenta do powierzania urzędu premiera kolejnym osobom z przeszłością w służbach specjalnych. Premierami byli kolejno Jewgienij Primakow – były dyrektor SWZ, Siergiej Stiepaszyn – generał pułkownik, były dyrektor FSB oraz minister spraw wewnętrznych i wreszcie Władimir Putin – ppłk KGB, były dyrektor FSB.

Przełomowym wydarzeniem w procesie odbudowywania prestiżu i znaczenia organów bezpieczeństwa państwowego, było radiowe przemówienie prezydenta Jelcyna w Dniu Czekisty w 1997 r.:

*Ale jakim było państwo – takimi były i jego służby bezpieczeństwa. Spoglądając wstecz, dostrzegam, że w demaskowaniu przestępczej działalności organów bezpieczeństwa, popadliśmy w zbytnią skrajność. Przecież w ich historii były nie tylko czarne okresy, ale także stronice sławy, z których rzeczywiście możemy być dumni (...).*¹⁷

¹⁴ *Директор Федеральной службы безопасности России Николай Патрушев: Еслимы «сломаемся» и уйдем с Кавказа – начнется развал страны*, „Комсомольская Правда” 20.12.2000, <http://www.kp.ru/daily/22458/7028> (5.08.2016).

¹⁵ Cytuję za: Д. Федор, *Тадици Чекистов...*, s. 151.

¹⁶ О. Воронков, *Год нынешний – год затыканья ртов?* <http://www.uic.unn.ru/hrnnov/rus/nnsnr/paper/list2/list3.htm> (16.08.2016).

¹⁷ *Борис Ельцин: никогда больше спецслужбы не будут „цепными псами”...*

W tym przemówieniu przytoczył także historyczne i współczesne osiągnięcia służby wywiadu i bezpieczeństwa wewnętrznego, wypowiadając dosadnie, że *nigdy więcej służby specjalne nie będą „psami łańcuchowymi” partyjnych ideologów, ale będą służyły narodowi i jego bezpieczeństwu*¹⁸. Ale jednocześnie, wbrew zapowiedzi służby państwu, przywołał kategorię „idei”: *Dzisiaj w szeregach naszych służb specjalnych – autentyczni patrioci swojej służby. To ludzie pracujący nie dla nagrody, a – nie boję się tego słowa – dla idei. Dla bezpieczeństwa państwa*¹⁹. A zatem działania służb specjalnych otrzymały status ideologii państwowej.

Środowisko czekistów odebrało te słowa jako zachętę do działania, niemal jak do walki. Pojawiła się fala różnej jakości twórczości publicystycznej i pamiętnikarskiej, która miała przywrócić etos służby, która pod koniec lat 80. i 90. doznała – w odczuciu weteranów – tyle upokorzeń w środkach masowego przekazu. Kampania adoracji i animizacji mitów czekistowskich nabrała szybkiego tempa. W 2002 r. mer Moskwy Jurij Łużkow przedstawił propozycję powrotu pomnika Feliksa Dzierżyńskiego na swoje stare miejsce na Placu Łubiańskim. W nowej interpretacji historii organy bezpieczeństwa przedstawiano często jako męczenników. Według niej nie oni rozpoczęli Wielki Terror lat 30., ale byli jego ofiarami. Wypełniali czyjaś wolę, a około 20 000 czekistów podzieliło los ofiar stalinowskich represji. Proporcjonalnie ponieśli więcej ofiar niż jakakolwiek inna grupa społeczna²⁰. Taki pogląd głosił między innymi deputowany do Dumy Nikołaj Leonow, były generał I Zarządu Głównego KGB (wywiad) w stanie spoczynku. Generał gloryfikuje postać Jurija Andropowa, krytykuje Michaiła Gorbaczowa za próbę modernizacji komunistycznego systemu i wreszcie upadek ZSRR uważa za swoją osobistą tragedię. Sposób myślenia czekistów wyraźnie oddaje sposób myślenia ludzi z aparatu bezpieczeństwa, którzy zaczęli odgrywać decydującą rolę w życiu politycznym²¹. Innymi słowy, według tej narracji organy bezpieczeństwa wiele ucierpiały od państwa funkcjonującego według modelu, który rozpoczęła Opricznina Iwana Groźnego, a kulminacją jego były stalinowskie represje.

Wzrost siły i znaczenia pracowników służby bezpieczeństwa wyrażało mianowanie Władimira Putina na stanowisko dyrektora FSB. Już w pierwszym roku kierowania służbą, obecny prezydent Federacji Rosyj-

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ *Политика — это служение Отчеству*, „Журнал Золотой Лев” – http://www.zlev.ru/59_11.htm (12.08.2016).

²¹ Tamże.

skiej, w wystąpieniu telewizyjnym, słaWił czyny WCzK, nie wspominając ani słowem, że instytucja ta była instrumentem terroru. Rok później przywrócił w gmachu FSB, usuniętą w 1991 r., tablicę upamiętniającą byłego szefa KGB, a później pierwszego sekretarza Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Jurija Andropowa. Od czasów objęcia urzędu przez Putina, Dzień Czekisty stał się faktycznie świętem kierownictwa rosyjskiego państwa, w którym kluczowe stanowiska objęli ludzie z przeszłością w organach bezpieczeństwa. Od czasów awansu Władimira Putina na kolejne urzędy, FSB obsadziła kluczowe stanowiska w państwie. Ludzie z przeszłością w strukturach siłowych, głównie służbach specjalnych i policyjnych, obsadzili w 77% z ponad tysiąca najważniejszych stanowisk rządowych. Objęli oni także ważne i intratne funkcje w mediach i biznesie. Pracownicy służb specjalnych mają prawo do noszenia broni, a ich legitymacja służbowa upoważnia do wejścia do każdego miejsca, biura, budynku, bez względu czy jest to obiekt publiczny, czy mieszkanie prywatne. Grupę, cechuje silna solidarność i tajemniczość korporacyjna, niedostępna dla osób spoza środowiska²².

Nie wymaga szerszego komentarza tytuł w gazecie „Moskiewski Komsomolec” z grudnia 2004 r. pt. „Ojczyzna zaczyna się od CzeKa” (С ЧК начинается Родина), w którym postawiona jest teza, że przez 87 lat od powstania WCzK, zadania w zasadzie się nie zmieniły²³. Na oficjalnej stronie FSB, od chwili powstania służby do 2013 r., w zakładce „Publikacje autorskie” i „Omówienia książek” pojawiły się rekomendacje ponad 300 opracowań, głównie książek o wyczynach i bohaterstwie radzieckich i rosyjskich służb specjalnych, w których gloryfikuje się bohaterstwo wywiadowców i kontrwywiadowców, zarówno w przeszłości, jak i obecnie²⁴.

Służba prasowa i public relations FSB zadbały o to, aby służby specjalne przedstawić jako nową elitę, nową klasę szlachecką. W 2000 r. Nikołaj Patruszew (ówczesny dyrektor FSB) udzielił „Komsomolskiej Prawdzie” wywiadu, w którym scharakteryzował profil osobowościowy i kwalifikacje pracowników FSB:

Kiedy wręczam moim ludziom nagrody, badam uważnie ich twarze. Są to wysoko wykwalifikowani analitycy, dobrze zbudowani, silni żołnierze specnazu, cisi specjaliści od materiałów wybuchowych, bardzo wnikliwi śledczy, dyskretni pracownicy operacyjni

²² A. Illarionov, *The Siloviki in Charge*, „Journal of Democracy” 2009, vol. 20, nr 2, s. 70–71.

²³ С ЧК начинается Родина. Сегодня главный праздник страны, “Московской Кomsomolec” 20.12.2004 <http://www.mk.ru/editions/daily/article/2004/12/20/201713-s-chk-nachinaetsya-rodina.html> (2.08.2016).

²⁴ Strona FSB, *Авторские публикации*, <http://www.fsb.ru/fsb/history/author.htm> (2.08.16) oraz *Дайджесты книг* <http://www.fsb.ru/fsb/history/book.htm> (2.08.16).

*kontrwywiadu... Na zewnątrz są oni różni, ale jest jedna cecha, która ich łączy: poczucie obowiązku służby, jeśli chcecie współczesna nowa szlachta.*²⁵

Określenie to bardzo szybko weszło do przestrzeni medialnej i warsztatu eksperckiego, ze względu na fakt, że oddaje wiernie uprzywilejowaną pozycję tej grupy społecznej w państwie. Społeczeństwo rosyjskie i dziennikarze z pewnością zauważyli masowy napływ funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa do administracji rządowej, samorządowej i biznesu. Dlatego należało wykreować ideologię uzasadniającą ten stan. Zadanie to przejęła gorliwie służba prasowa FSB i SWZ. Jej zadaniem było przeciwdziałanie – pojawiającego się tu i ówdzie – pogładowi, że stanowią oni klikę, czy korporację decydującą o sprawach państwowych i oszukujących przywilejów. Należało uzasadnić elitarność grupy. Najczęściej powtarzającym się argumentem był żarliwy patriotyzm, poczucie szczególnej misji, odpowiedzialności za przyszłość Rosji oraz odrodzenie jej należnej potęgi. Niezmiennie kultywowany jest mit, że tylko oni oraz instytucja, z której się wywodzą, są gwarantem patriotyzmu i silnego państwa. Twierdzą, że propaństwowość ta ma wielowiekową tradycję, której istotą są konserwatywne wartości, do których zalicza się historia, język i prawosławie²⁶.

Mitologia czekizmu została wzmocniona także przez bliskie związki z Cerkwią Prawosławną, które zaczęły się w pierwszych latach po upadku ZSRR. Na początku lat 90, kiedy odkryto częściowo archiwa KGB, wyszło na jaw, że niemal wszyscy wyżsi hierarchowie Cerkwi współpracowali z tą instytucją. Agentami KGB był patriarcha Aleksiej II – agent o pseudonimie „Drozdow” i jego następcą patriarcha Cyryl – pseudonim „Michajłow”²⁷. Relacje Cerkwi z FSB zintensyfikowały się po objęciu przez Władimira Putina funkcji dyrektora FSB i są nadal kontynuowane.

W marcu 2002 r. w centrum Moskwy na terenie siedziby FSB, z inicjatywy Putina poświęcono prawosławną świątynię. W uroczystości uczestniczył patriarcha Aleksiej II i dyrektor FSB Nikołaj Patruszew, którzy wymienili się symbolicznymi upominkami. Wydarzenie to można uznać za publiczne i formalne ogłoszenie swobodnego sojuszu Cerkwi i służb specjalnych. Symboliczny charakter tych relacji został oddany również w słowach umieszczonych na tabliczce przytwierdzonej do ściany świątyni, brzmiących „Świątynia Mądrości Bożej na Łubiance została odbudowana z błogosławieństwem patriarchy Moskwy i Wszechrusi i dzięki gorliwo-

²⁵ *Директор Федеральной службы безопасности России Николай Патрушев: Еслмы «сломается» иуйдем с Кавказа...*

²⁶ M. Minkina, FSB...

²⁷ M. Зыгарь, *Всякремлевскаярать, Краткая история современной России*, Москва 2016, ebook format epub, s. 315.

ści Federalnej Służby Bezpieczeństwa”²⁸. Można zatem stwierdzić, że nastąpiła sakralizacja spraw bezpieczeństwa i wzajemne przeplatanie się bezpieczeństwa państwowego z jego nową kategorią – bezpieczeństwem duchowym. Ta nowa ideologia była oczywiście ukłonem w stronę Kremla. Co warto zauważyć, stała się oficjalną wykładnią polityki państwa, którą odzwierciedlono w państwowych dokumentach strategicznych, m.in. w Koncepcji Bezpieczeństwa Narodowego FR ze stycznia 2000 r.²⁹ i Doktrynie Bezpieczeństwa Informacyjnego FR z września 2000 r.³⁰ Poświęcenie świątyni na Łubiance nie tylko podkreślało związek FSB z Cerkwią – o czym już była mowa – ale pozwalało na sformułowanie w nowy sposób misji tej służby. Powstał ideologiczno-intelektualny fundament działań FSB, który wzmacniał jej prestiż i moralny autorytet. W 2005 dyrektor FSB i SWZ otrzymali od Aleksieja II wyróżnienia za rozwój współpracy pomiędzy cerkwią a państwem.

Wykształcił się również zwyczaj uczestnictwa oficerów FSB w uroczystościach religijnych, a spektakularnym dowodem sojuszu „ołtarza i tronu” stało się niewspółmiernie surowe ukaranie młodych kobiet, za wykonanie piosenki *Bogurodzico przegoń Putina* w soborze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie. Przesłaniem tego happeningu była krytyka powiązania hierarchów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej ze służbami specjalnymi i Putinem³¹.

Mity chwalebnej historii organów bezpieczeństwa wspierane są także przez twórczość artystyczną. W styczniu 2000 r. ustanowiono nagrodę Służby Wywiadu Zagranicznego (SWZ) Federacji Rosyjskiej dla twórców i ludzi kultury. Celem tego wyróżnienia jest inspirowanie do podejmowania problematyki poświęconej działalności oraz osiągnięciom wywiadu. Corocznie przyznawane są trzy nagrody indywidualne lub zbiorowe autorom najlepszych utworów literackich, sztuki plastycznej, programów telewizyjnych i publicystyce, poświęconych służbie wywiadu zagranicznego i jej pracownikom. Nagroda wręczana jest w Dniu pracownika organów bezpieczeństwa FR przez dyrektora służby

²⁸ *Czekistowsko-prawosławne państwo Putina*, <http://niezalezna.pl/14045-czekistowsko-prawoslawne-panstwo-putina> (2.08.2016).

²⁹ *Концепция национальной безопасности Российской Федерации 2000* <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html> (20.08.2016).

³⁰ *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации 2000* <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/5.html> (20.07.2016).

³¹ *Członkinie Pussy Riot zatrzymane i po kilku godzinach zwolnione*, TVN 24 18.02.2014, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/czlonkinie-pussy-riot-zatrzymane-i-pokilku-godzinach-zwolnione,399537.html> (12.08.2016).

(obecnie Michaił Efimowicz Fradkow) w centrali SWR w Jaseniewie pod Moskwą. Laureat otrzymuje medal z napisem „Laureat nagrody SWZ Rosji” i kwotę 120 000 rubli³². Jednym z laureatów nagrody literackiej SWR w 2014 r. był Nikołaj Michajłowicz Dołgopółow, pisarz i zastępca redaktora naczelnego „Gazety Rosyjskiej” („Российская газета”). Jest on autorem powieści o legendarnym wywiadowcy okresu drugiej wojny światowej i zimnej wojny, bohaterze ZSRR, Geworku Andriejewiczu Wartanianie, pt. *Wartanian*³³. Na nagrodę złożyły się także inne publikacje o radzieckim i rosyjskim wywiadzie. W wywiadzie udzielonym jednemu z historycznych portali „Столетие” zatytułowanym „Разведчиков – горстка, но элита элита” (Wywiadowców garstka, ale to elita elit) nadaje służbie charakter mistyczny, tajemniczy i patriotyczny. Również pytania dziennikarza sformułowane są w tej samej konwencji:

Dziennikarz: W filmie Tatiany Lioznowej „Siedemnaście mgień wiosny” jest ciekawy moment, kiedy Stirlitz świętuje 23 lutego (Święto Armii Czerwonej, obecnie Dzień Obroncy Ojczyzny – MK) przekazano mu szyfrogram z Centrali, przeczytał go z zaczął coś nucić (melodię rosyjskiej pieśni – MK). Zrozumiałe, że są to domysły autorów filmu. Ale zgodzi się Pan, że ten epizod wywołuje u widza bardzo duże emocje. Mogło tak rzeczywiście być?

Dołgopółow: Nie wiem czy wywołuje czy nie wywołuje, ale takiego czegoś w realnym życiu wywiadowcy być nie mogło. Pewnego razu Goar Lewonowna Wartanian (żona słynnego wywiadowcy – MK) w pierwszych latach za granicą w jednym z kapitalistycznych – jak wtedy mówiono – państw w dniu tego radzieckiego święta przygotowywała w kuchni dobry obiad i zanuciła – nie zaśpiewała – motywy z jakiejś to naszej świątecznej piosenki. Natychmiast w kuchni pojawił się Gework Andriejewicz, nic nie powiedział, tylko tak na nią popatrzył, że przestała. I powiedziała mi, że nigdy więcej radzieckich pieśni nie śpiewała (...). Niektórzy wywiadowcy opowiadali mi, że czasami chciało im się porozmawiać po rosyjsku, że brali wtedy samochód i jechali do lasu. Zostawiali go na skraju, potem szli w gęszcz i mówili w ojczystym języku. Robiło się trochę źlej, bo w życiu codziennym nikt po rosyjsku nie mówił. Ponadto, wszyscy nielegalowie twierdzili, że kiedy powracali z długiej nielegalnej podróży służbowej do Rosji, to początkowo borykali się z trudnościami. Pierwsze 30–40 minut nie rozumiesz co do ciebie mówią, odpowiadasz bez sensu i dopiero potem powracają – w zasadzie lekko – nawyki mowy rodzinnej. Był taki przypadek, o którym opowiadał mi naczelnik nielegalnego wywiadu Jurij Iwanowicz Drozdow, kiedy wyższe kierownictwo przyjmowało dwóch nielegalów, którzy wrócili po wielu latach pracy w „warunkach szczególnych”. Zdziwili się mówiąc „Cóż, ty sam to jeszcze mówisz po rosyjsku, ale żona to prawie zapomniała języka, po

³² *Службы внешней разведки Российской Федерации. Премия СВР России.* http://svr.gov.ru/svr_today/premia.htm (20.07.2016).

³³ Н. Долгополов, *Вартанян*, Москва 2013.

prostu cudzoziemka. Skąd ona?" I Drozdow, wtedy już generał odpowiedział „ Z Riazania”. Takie to jest właśnie ucielenie się w rolę. Swego rodzaju mistrzowskie aktorstwo.³⁴

W 2006 r. swoją nagrodę ustanowiła Federalna Służba Bezpieczeństwa. Laureaci nagrody wyłaniani są w trybie konkursu na twórczość artystyczną i dziennikarską poświęconą działalności organów Federalnej Służby Bezpieczeństwa³⁵. Kryterium wyboru pracy jest przedstawienie najbardziej obiektywnie, na wysokim poziomie artystycznym i dziennikarskim, sylwetki pracownika organów bezpieczeństwa i jego pracy. Konkurs obejmuje następujące kategorie twórczości:

- programy telewizyjne i radiowe (filmy dokumentalne, audycje telewizyjne i radiowe);
- literatura piękna i dziennikarstwo (proza, poezja, felieton, reportaż);
- twórczość muzyczna (piosenka, koncert – autorzy i wykonawcy);
- filmy kinowe i telewizyjne (reżyseria);
- aktorstwo filmowe;
- sztuki plastyczne (malarstwo, rzeźba, inne duże konstrukcje artystyczne)³⁶.

Warto zwrócić uwagę na treści twórczości, za którą przyznano trzy pierwsze nagrody w kategorii programy telewizyjne i radiowe w 2015. Pierwszą nagrodę otrzymał film dokumentalny Gasanowa Wadima Kasimowicza „Перемышль. Подвиг на границе” (Przemysł. Wysięk na granicy). Według rosyjskiego opisu: *Film poświęcony jest jednej z prawie zapomnianych chwalebnych stron historii Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Latem 1941 r. nazwa miasta Przemysł była znana każdemu w Związku Radzieckim. Przemysł to pierwsze radzieckie (!?) miasto, odbite od Wermachtu w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Miało to miejsce 23 czerwca 1941 r., w drugim dniu wojny*³⁷. Drugą nagrodę przyznano Siergiejowi Barabanowowi (scenariusz) i Leonidowi Miodowowi (reżyseria) za film „Последняя мис-

³⁴ Н. Долгополов, *Разведчиков – горстка, но это элита из элит Беседа с известным журналистом и писателем, автором нашумевшей книги „Легендарные разведчики”* „Информационно – аналитическое издание фонда исторической перспективы Интернетгазета”, http://www.stoletie.ru/obschestvo/nikolaj_dolgopolov_razvedchikov_gorstka_no_eto_elita_iz_elit_679.htm (17.07.2016).

³⁵ W latach 1978–1989 istniała nagroda Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego w dziedzinie twórczości literackiej i filmowej. Obecne nagrody przyznawane przez SWZ i FSB są kontynuacją tej tradycji.

³⁶ *Федеральная Служба Безопасности РФ. Премия ФСБ России*, <http://www.fsb.ru/fsb/premiya.htm> (1.08.2016).

³⁷ Strona telewizji „Россия 1” *Подвиг на границе*, https://russia.tv/brand/show/brand_id/59058 (1.08.2016).

сия „Охотника” (Ostatnia misja „myśliwego”). Treść filmu: W marcu 2011 r. inżynier Andriej Hermanowicz Muchin otrzymuje zaproszenie na Plac Łubiański, dom nr 2 (siedziba FSB). W ten pamiętny dzień dyrektor FSB Aleksander Bortnikow wręcza Muchinowi Order Wielkiej Wojny Ojczyźnianej Pierwszego stopnia. Orderem tym – dekretem Rady Najwyższej ZSRR z listopada 1944 r., – był odznaczony pośmiertnie major organów bezpieczeństwa Herman Fiodorowicz Muchin, ojciec zaproszonego inżyniera. W czasie spotkania na Łubiance syn dowiedział się o pracy i śmierci 34-letniego wówczas majora, który był wywiadowcą i dywersantem na tyłach wojsk niemieckich. *Pracował także jako nielegal w Europie. Kochał i był kochanym. Było to szczęśliwe i tragiczne życie, takie jak milionów znanych i nieznanymi, naszych rodaków, którzy na zawsze zostali na tej wojnie*³⁸. Laureaci trzeciej nagrody w tej samej kategorii – Michaił Worozencew (scenariusz) i Aleksandr Sidorow (reżyseria) w dokumentalnym filmie „Группа „А”. Охотана шпионов” (Grupa „A”. Polowanie na szpiegów) przedstawiają nieznaną stronę działań legendarnej grupy sił specjalnych FSB „A”, określanej jako „Alfa”. Grupa ta, oprócz swoich podstawowych zadań, uczestniczyła w operacjach unieszkodliwiania zagranicznych szpiegów. Można je porównać z niektórymi motywami z życia James’a Bonda. Występują tu wszystkie atrybuty szpiegowskich gier – obserwacja, pościg, hasła, wyjście na spotkanie, wąsy, peruki³⁹.

Zwraca uwagę fakt, że wszystkie nagrodzone filmy realizowane były dla telewizji państwowej „Rosja” i w niej emitowane.

Mitologia FSB nie odnosi się do niepowodzeń tej służby. Próba odbicia zakładników z rąk czeczeńskich terrorystów w szkole Biesłanie w 2004 r. była klęską służby. Podczas szturmów jednostki specjalnej FSB, od strażników terrorystów i sił specjalnych, od płomieni i podczas ucieczki z budynku szkoły w panice zginęły 334 osoby, z których połowa to dzieci⁴⁰.

Tradycje carskich i rosyjskich służb specjalnych zostały inkorporowane do oficjalnej ideologii państwowej, stały się elementem wychowania młodzieży, treści podręczników, twórczości artystycznej. Na nowo pisana

³⁸ Strona telewizji „Россия 1”, *Последняя миссия «Охотника»*, https://russia.tv/brand/show/brand_id/59164 (1.08.2016).

³⁹ Strona telewizji „Россия 1”, *Группа «А». Охота на шпионов*, https://russia.tv/brand/show/brand_id/59011 (1.08.2016).

⁴⁰ A. Pawłowska, *Jesteśmy tu, żeby was zabić! 10 lat po ataku terrorystycznym w Biesłanie* (fragmenty książki) Z. Pawlak, J. Wlazło, *Biesłan. Pęknięte miasto*, Wydawnictwo Znak 2014, Gazeta.Pl Wiadomości 1.09.2014, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,16563060,_Jestesmy_tu__zeby_was_zabic__10_lat_po_ataku_terrorystycznym.html (5.08.2016).

jest historia, w której nie zauważa się okrucieństwa oprawców, cierpień prześladowanych i ich najbliższych. Przedstawiana romantyka służb specjalnych, ich sukcesów w walce z wrogiem zewnętrznym i wewnętrznym, ma spajać społeczeństwo, które z kolei ma uwierzyć, że wrogi, zewnętrzny świat oraz inspirowany i finansowany przez zagranicę wróg wewnętrzny, chcą wykorzystać dla swoich interesów i zniszczyć taką wyjątkową cywilizację i kulturę jaką jest Rosja. W tej narracji służby specjalne są również bytem wyjątkowym, ich funkcjonariusze i żołnierze to ludzie szczególni, patrioci posiadający najwyższe kwalifikacje zawodowe i cnoty, którzy są w stanie obronić i ochronić ojczyznę i których społeczeństwo powinno traktować z najwyższym szacunkiem.

STRESZCZENIE

Kult służb specjalnych w Rosji ma wieloletnią tradycję. Ich rola i znaczenie podlega swoistej mitologizacji. Szczególnie widoczne jest to od momentu powstania Federalnej Służby Bezpieczeństwa, kiedy na nowo zaczęto sięgać do ideologii czekizmu, dostosowanej do rzeczywistości politycznej lat 90. Z jeszcze większą siłą mit funkcjonariuszy służb specjalnych zaczęto kreować od momentu rozpoczęcia przez Władimira Putina kariery na Kremlu. Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka przedmiotowego zjawiska z uwzględnieniem roli m.in. Cerkwii Prawosławnej oraz twórców rosyjskiej kultury.

Malina Kaszuba

TŒARIST-SOVIET MYTHOLOGY OF RUSSIAN SECRET SERVICES

The cult of secret services in Russia has a long tradition. Their role and importance is a subject of specific mythologization. It is particularly evident since the foundation of the Federal Security Service, when checkist ideology, adapted to the political realities of 90s, has been exploited again. With even greater force, the myth of secret services' officers was created from the beginning of the Vladimir Putin's career in the Kremlin. The purpose of this article is to characterize the objective phenomenon, taking into account, among others, the role of Orthodox Church and the of Russian culture creators.

KEY WORDS: *secret services, chekist ideology, mythologization, Russian Federation*

Bibliografia

- Fedor J., *Russia and the Cult of State Security. The Chekist Tradition from Lenin to Putin*, Routledge 2011.
- Minkina M., *FSB Gwardia Kremla*, Warszawa 2016.
- Доктрина информационной безопасности Российской Федерации 2000, <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/5.html> (20.07.2016).
- Долгополов Н., *Вартанян*, Москва 2013.
- Зданович А., *Спецслужбы и общество. Диалог необходим*, <http://www.fsb.ru/fsb/smi/interview/single.html?id%3D10342790@fsbSmi.html> (12.08.2016).
- Зыгарь М., *Вся кремлевская рать, Краткая история современной России*, Москва 2016.
- Концепция национальной безопасности Российской Федерации 2000, <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html> (20.08.2016).
- Крючков В., *Личное дело*, т. 2, Москва 1996.
- Примаков Е., *Очерки истории российской разведки, т. 1 – От древнейших времен до 1917 года*, Москва 1995.

Jacek Wojnicki

Miejsce KGB w systemie politycznym Republiki Białorusi

SŁOWA KLUCZOWE:

reżim autorytarny, służby specjalne, organy bezpieczeństwa, kontrwywiad, wywiad

Białoruś należy do grupy państw postradzieckich o autorytarnej formie rządów. Realna władza państwowa znajduje się w administracji prezydenta, natomiast rząd, parlament i sądy są jej bezpośrednio podporządkowane. Taki reżim polityczny wymusza specyficzne umocowanie sektora bezpieczeństwa publicznego¹. Jego kluczowym zadaniem nie jest tylko ochrona interesów państwa, lecz przede wszystkim gwarancja stabilności obecnego układu politycznego. Jak zwracają uwagę analitycy sceny białoruskiej: *na Białorusi wytworzył się system rządów jednoosobowych, w którym wszelkie decyzje zależą od jednego człowieka. System ten eliminuje ze wszystkich sfer działania jednostki wykazujące inicjatywę, samodzielne, pragnące ofiarnie pracować na korzyść państwa, a nie wyłącznie oczekujące na polecenia i popierające wszelkie kroki Aleksandra Łukaszenki*². Zwornikiem tego systemu jest prezydent, sprawujący od listopada 1996 roku niczym

¹ Zob. E. Mironowicz, *Białoruś. Historia państw świata w XX wieku*, Warszawa 2007; D. Riach, *Post-Soviet Belarus*, [in:] T. Rakowska-Harmstone, P. Dutkiewicz (eds.), *New Europe. The Impact of the First Decade. vol 2. Variations on the Pattern*, Warsaw 2006, s. 114 i n.; M. Kascûk (red.), *Belarus' u 1946–2009 gg.*, Minsk 2011; A. Poczobut, *System Białoruś*, Gliwice 2013; M. Kacewicz, *Łukaszenko: dyktator w kolchozie Białoruś*, Warszawa 2007; M. Nocuń, A. Brzeziński, *Białoruś: kartofle i dżinsy*, Kraków 2007.

² Zob. A. Wójtowicz, *Dzisiejsza Białoruś: aspekt polityczny i ekonomiczny. Spojrzenie w przeszłość*, [w:] M. Iwanow (red.), *Białoruś: trudna droga do demokracji*, Wrocław 2006, s. 27.

nieograniczoną władzę państwową. W tym kontekście warto przywołać następującą opinię: *prezydentura Aleksandra Łukaszenki jest populistyczną dyktaturą opartą na represjach i strachu, lecz nie tylko na strachu przed represjami, które w ostatnim czasie się nasilają, lecz także, a może przede wszystkim, strachu „prostego człowieka”, przed kosztami demokratycznych przekształceń powiązanych z przekształceniami własnościowo-gospodarczymi*³. Co prawda w ostatnich dwóch latach (po 2014 roku) fala represji osłabła i jesteśmy świadkami kolejnej odgórnjej ograniczonej liberalizacji, ale nie zmienia to zasadniczo istoty ukształtowanego systemu władzy, ani charakteru reżimu⁴. Niezależny badacz białoruski Wiktor Czernow określa reżim białoruski jako „bonapartyzm”. W swojej analizie konkluduje:

*reżim władzy personalnej Łukaszenki stanowi zmodernizowany wariant bonapartyzmu, który wyraża interesy panującej nomenklatury konserwatywno-sowieckiej. Nomenklatura była zmuszona pogodzić się z dyktaturą tylko dlatego, że zobaczyła w niej możliwość zachowania swojego panowania*⁵.

Kwestie bezpieczeństwa publicznego znajdziemy w regulacjach konstytucyjnych oraz ustawowych. Te pierwsze z oczywistych względów mają charakter bardziej ogólny. W przedmiotowym kontekście należy wskazać na uprawnienia prezydenta. Głowa państwa podejmuje środki w celu ochrony suwerenności Republiki Białoruś, jej bezpieczeństwa narodowego i nienaruszalności terytorialnej (art. 79 Konstytucji)⁶. Wykonując powyższe zadania głowa państwa powołuje Radę Bezpieczeństwa Republiki Białoruś i przewodniczy jej obradom (art. 84). Może również wprowadzić stan nadzwyczajny (art. 84)⁷. Bardziej szczegółowe regulacje odnajdziemy w ustawie o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białorusi⁸. Ustawa reguluje prawne i organizacyjne aspekty funkcjonowania organów bezpieczeństwa, ustanawia obowiązki i prawa organów bezpieczeństwa

³ Zob. M. Czerwiński, *Prezydent jako głowa władzy wykonawczej-model białoruski*, [w:] M. Drzonek, A. Wołek (red.), *Władza wykonawcza w Polsce i w Europie*, Kraków-Nowy Sącz 2009, s. 203.

⁴ Zob. Z.J. Winnicki, *Ustrój polityczno-administracyjny Republiki Białoruś – zarys problematyki*, [w:] B. Albin, W. Baluk (red.), *Białoruś. Dekada przemian*, Wrocław 2004.

⁵ Cyt. za: P. Usov, *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neoautorytarnego na Białorusi*, Warszawa 2014, s. 56.

⁶ Zob. *Konstytucja Republiki Białoruś 1994 goda (s izmieneniami i dopolnieniami)*, Minsk 2003.

⁷ Zob. J. Zaleśny, *System konstytucyjny Białorusi*, Warszawa 2011, s. 34.

⁸ Zakon Republiki Białoruś ot 10 iliuja 2012 r. N 390-3 „ob organach gosudarstvennoj bezapasnosti Respubliki Białoruś.

i ich funkcjonariuszy, gwarantuje prawne i socjalne zabezpieczenie funkcjonariuszy oraz ich rodzin. Ustawodawca podaje katalog podstawowych zadań przynależnych organom bezpieczeństwa państwowego (art. 2)⁹. Zalicza do nich: 1. ochronę niezawisłości oraz nienaruszalności terytorialnej Republiki Białoruś; 2. zabezpieczenie bezpieczeństwa narodowego w następujących sferach: politycznej, gospodarczej, wojskowej, naukowo-technicznej, informacyjnej, społecznej, demograficznej i ekologicznej. Jest to katalog niezmiernie szeroki i obejmuje wszystkie kluczowe obszary funkcjonowania państwa. Do kolejnych zadań należy zaliczyć: 3. dokonywanie oceny bieżącego stanu bezpieczeństwa narodowego, prognozowanie jego rozwoju a także rozwoju i wdrożenia zestawu środków mających na celu zapobieganie i wykrywanie zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś; 4. realizację zgodnie z ustawodawstwem Republiki Białoruś propozycji prezydenta Republiki Białoruś w celu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś; 5. rozwój i prowadzenie działań w celu wspierania władz publicznych i innych organizacji w realizacji środków politycznych, społeczno-gospodarczego rozwoju i postępu naukowego i technologicznego Republiki Białoruś; 6. organizację i wdrożenie w granicach swoich kompetencji, kontrwywiadu i wywiadu; 7. zapobieganie, wykrywanie i zwalczanie terroryzmu i innych działań ekstremistów, przestępczości zorganizowanej i korupcji, nielegalnej migracji, przemytu substancji odurzających i psychotropowych, broni, amunicji, materiałów jądrowych i ich części składowych, a także innych elementów podlegających kontroli wywozu; 8. przeprowadzanie zapytania i wstępnego dochodzenia, w sprawach, które na mocy aktów prawnych Republiki Białorusi zostały przypisane do kompetencji organów bezpieczeństwa państwa; wdrażanie ustawodawstwa Republiki Białoruś w sferze władzy państwowej w zakresie tajemnic państwowych; 9. organizację i świadczenie w ramach swoich kompetencji, usług kryptograficznych i zabezpieczenie techniczne łączności utajnionej i innych rodzajów łączności specjalnej w Białorusi¹⁰. Organy bezpieczeństwa mają informować Prezydenta Republiki, i na jego wniosek, inne organy państwowego i organizacje w kwestiach bezpieczeństwa narodowego. Prawnymi podstawami funkcjonowania organów bezpieczeństwa państwowego ustrojodawca ustanawia: Konstytucję Republiki, ustawę szczegółową, ukazy i dekrety Prezydenta Republiki oraz inne akty ustawodawcze Republiki Białoruś (art. 3). Zasady działalności organów bezpieczeństwa obejmują: zwierzchność regulacji ustawowych; respekto-

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

wanie praw, swobód i ustawowych interesów obywateli Republiki, obywateli innych państw oraz bezpaństwowców; zasadę humanizmu; zasadę jednolitości systemu organów bezpieczeństwa państwowego i centralizacji uprawnień pomiędzy nimi; zasadę niezależności od funkcjonowania partii politycznych i innych ugrupowań (art. 4). Analiza wspomnianych zasad powinna być uzupełniona o świadomość funkcjonowania państwa autorytarnego i związaną z tym faktem, rozbieżnością między literą prawa a praktyką polityczną Republiki Białorusi.

Ustawodawca określa szczegółowo kompetencje głowy państwa w sferze bezpieczeństwa państwowego (art. 7)¹¹. W ich skład wchodzi: wydawanie ogólnych wytycznych dla organów bezpieczeństwa; zatwierdzanie statutu Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego; ustanawianie numeracji organów bezpieczeństwa państwa, jednostek wojskowych oraz innych organizacji i jednostek podległych organom bezpieczeństwa państwowego (z wyjątkiem personelu technicznego i niefinansowego z budżetu państwa); mianowanie i dymisjonowanie przewodniczącego KGB i jego zastępców, a także innych urzędników państwowych ze sfery bezpieczeństwa państwowego, w przypadkach przewidzianych przez akty prawne Republiki; ustanawianie procedury i regulacji z zakresu logistyki organów bezpieczeństwa państwowego; podejmowanie decyzje w zakresie ochrony prawnej i socjalnej pracowników organów bezpieczeństwa i ich rodzin¹².

Zgodnie z regulacjami ustawowymi kontrolę nad działalnością organów bezpieczeństwa państwowego sprawuje Prezydent Republiki oraz Rada Ministrów w zakresie pełnomocnictw przekazanych jej przez głowę państwa (art. 41). Z kolei nadzór w zakresie realizacji przez organy bezpieczeństwa państwowego ustaw i innych aktów ustawodawczych Republiki sprawuje Prokurator Generalny Republiki Białoruś oraz prokuratorzy podlegli mu w ramach swoich kompetencji (art. 42)¹³.

Na oficjalnej stronie Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego znajdziemy rys historyczny aparatu bezpieczeństwa¹⁴. Nawiązuje on w sposób bezpośredni do tradycji radzieckich organów bezpieczeństwa państwowego. Swojej genezy doszukuje się on w utworzeniu 20 grudnia 1917 roku Nadzwyczajnej Komisji ds. Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem (WCzK) na czele z Feliksem Dzierżyńskim. 25 lutego 1918 roku

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

¹⁴ Zob. *Istorija ozdanija i etapy istoričeskovo puti*, www.kgb.by/ru/istoriya-sozdaniya-ru (20.06.2016).

na ziemiach białoruskich, będących pod władzą radziecką, utworzono Zachodni Obwód WCzK pod kierownictwem W.I. Jarkina. Dalsze losy aparatu bezpieczeństwa na Białorusi były związane z funkcjonowaniem sektora bezpieczeństwa w Rosji Radzieckiej, a od grudnia 1922 roku – w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR)¹⁵. Do zasadniczej reorganizacji aparatu bezpieczeństwa – nie zmieniającej jednakże meritum jego działalności – doszło w połowie lat 50. XX wieku, po śmierci J.W. Stalina, długoletniego dyktatora¹⁶. Jak analizują dwaj rosyjscy historycy:

KC partii ponownie przejął całkowitą odpowiedzialność za aparat terroru – okrojony, zredukowany, ale zachowany nadal jako niezbędny element sowieckiego socjalistycznego systemu społecznego. Podstawą rezerwy kadrową KGB pozostawał, jak poprzednio, Komsomol. [...] Utrzymanie w mocy organów bezpieczeństwa państwowego dowodziło, że fundamenty systemu, który stworzył Lenin, a udoskonalił Stalin, pozostały nienaruszone¹⁷.

13 marca 1954 roku utworzono w Moskwie Komitet Bezpieczeństwa Publicznego (KGB) przy Radzie Ministrów ZSRR z Iwanem Sierowem jako przewodniczącym. Podobne zmiany organizacyjne zostały przeprowadzone w pozostałych republikach związkowych, w tym na Białorusi. 19 maja 1954 roku został powołany w Mińsku Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów BSRR, a jego przewodniczącym mianowano A.I. Perepelicyna. Do zadań aparatu bezpieczeństwa zaliczano wówczas: prowadzenie działalności wywiadowczej w państwach kapitalistycznych, walka ze szpiegostwem, dywersją i terroryzmem i inną wyrotową działalnością obcych wywiadów wewnątrz Republiki; walka z działalnością elementów antyradzieckich wewnątrz ZSRR; działalność kontrwywiadowcza prowadzona w siłach zbrojnych; organizacja pionu kryptologii oraz ochrona kierownictwa partii i rządu. W grudniu 1978 roku utworzono odrębne struktury Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego w ramach administracji republikańskiej¹⁸.

Do kolejnej reorganizacji doszło na początku lat 90. XX wieku, co było związane z postępującym procesem rozpadu państwa związkowego.

¹⁵ Zob. szerzej Ch.M. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1997; J. Barron, *KGB*, Paris 1975; K. Persak, Ł. Kamiński (red.), *Czekaści: organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego: 1944–1989*, Warszawa 2010.

¹⁶ Zob. *Istorija sozdanija i etapy istoričeskovo puti...*

¹⁷ Zob. M. Heller, A. Niekricz, *Utopia u władzy. Historia Związku Sowieckiego. Tom II*, Londyn 1987, s. 185.

¹⁸ Tamże.

27 lipca 1990 roku parlament republikański (Rada Najwyższa BSRR) uchwalił Deklarację Suwerenności¹⁹. Kilka dni po nieudanym puczu Jana-jewa w Moskwie (19–21 sierpnia 1991 roku, co należy uznać za ostatnią próbę zbrojnego powstrzymania rozpadu ZSRR, 25 sierpnia 1991 roku białoruscy ustawodawcy nadali wspomnianej Deklaracji status ustawy konstytucyjnej. Wpłynęło to na zmianę organizacji i – po części funkcjonowania struktur bezpieczeństwa. Komitet Bezpieczeństwa Państwowego BSRR został przemianowany na Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś. Zmianie uległy zadania i funkcje aparatu czekistowskiego. Do jednego z kluczowych należała ochrona konstytucyjnego porządku i suwerenności państwowej młodego państwa białoruskiego, w tym jego politycznych i ekonomicznych interesów²⁰.

Warto podkreślić, iż na oficjalnej stronie KGB znajdują się biografie wszystkich 20 szefów aparatu bezpieczeństwa w czasach państwa radzieckiego (od 1918 do 1990) począwszy od Wiktora Jarkina (szef WCzK w latach 1918–1919) aż do ostatniego przewodniczącego KGB BSRR Benjamina Bałujewa (1980–1990)²¹. Wspomniana lista obejmuje również ośmiu szefów Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białoruś, sprawujących urząd po 1990 roku²². Warto zauważyć, iż pięciu z nich było narodowości białoruskiej, dwóch urodziło się na Ukrainie, a jeden deklarował się jako Rosjanin. Kolejno przewodniczącymi KGB Republiki Białoruś byli: Eduard Szirkowski (listopad 1990–luty 1994), Gennadij Ławickij (luty–lipiec 1994), Władimir Jegorow (lipiec 1994–grudnia 1995), Władimir Mackiewicz (grudzień 1995–listopad 2000), Leonid Jerin (listopad 2000–2004), Stepan Suchorenko (2005–2007), Jurij Żadobin (lipiec 2007–lipiec 2008) oraz Wadim Zajcew (lipiec 2008–2012)²³. Należy zauważyć, iż wszyscy szefowie Komitetu wywodzili się ze służb bezpieczeństwa lub sił zbrojnych. Żaden nie był w momencie nominacji cywilem, co dobitnie świadczy o braku cywilnej kontroli nad aparatem bezpieczeństwa w przypadku białoruskim. Drugie godne odnotowania spostrzeżenie wiąże się z faktem automatycznie dokonywanych zmian na stanowiskach kierowniczych w KGB po przełomowych zmianach politycznych (odwołanie Stanisława Szuszkiewicza w styczniu 1994 roku, zakończenie misji tymczasowej głowy państwa przez Mie-

¹⁹ Zob. E. Zieliński, *Proces odrodzenia narodowego i państwowego republik*, [w:] *Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, [red.] E. Zieliński, Warszawa 1993, s. 25.

²⁰ Zob. *Istorija sozdanija i etapy istoričeskoj puti ...*

²¹ Zob. *Kratkaja biografija rukowoditieliej*, www.kgb.by/ru/kratkaja-biografiya-ru (20.07.2016).

²² Tamże.

²³ Tamże.

czysława Griba (lipiec 1994 roku), objęcie urzędu prezydenckiego przez Aleksandra Łukaszenki). Kolejne zmiany na wskazanych stanowiskach kierowniczych wiążą się z procesem konsolidacji władzy przez obóz skupiony wokół białoruskiej głowy państwa i całkowitego podporządkowania sektora bezpieczeństwa administracji prezydenckiej.

Interesującym zagadnieniem jest analiza wieku pełnienia kierowniczych funkcji w aparacie bezpieczeństwa oraz zdobytego wykształcenia. W momencie mianowania na szefa Komitetu najstarszym był Eduard Szirkowski (58 lat); Władimir Jegorow (55 lat), Jurij Żadobin (53 lata) oraz Gennadij Ławickij (52 lata). Pozostali szefowie KGB w momencie mianowania nie mieli ukończonych 50 lat: Leonid Jerin (49 lat), Stepan Suchorenko (48 lat), Władimir Mackiewicz (48 lat) oraz Wadim Zajcew (44 lata)²⁴. Cywilnym wykształceniem mogli się pochwalić: Władimir Jegorow (ukończył w 1967 roku studia w Mogilewskim Instytucie Pedagogicznym na kierunku historia); Gennadij Ławickij (ukończył w 1970 studia w Witebskim Państwowym Instytucie Pedagogicznym im. S.M. Kirowa na kierunku biologia i chemia); Leonid Jerin (ukończył w 1973 roku studia w Białoruskim Instytucie Kolejnictwa); Władimir Mackiewicz (ukończył w 1970 roku studia w Białoruskim Instytucie Technologicznym im. S.M. Kirowa w zakresie technologii chemicznych – przerobu ropy i gazu); Stepan Suchorenko (ukończył w 1980 roku Białoruski Instytut Technologiczny im. S.M. Kirowa w Mińsku) oraz Eduard Szirkowski (ukończył 1954 roku Miński Instytut Prawniczy). Stopień doktora nauk w zakresie technologii informatycznych uzyskał Leonid Jerin. Z kolei Wadim Zajcew ukończył dwie rosyjskie szkoły wojskowe – w 1997 roku Akademię Federalną Służby Pogranicza oraz w 2004 roku – Wojskową Akademię Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej²⁵. Oprócz tego wszyscy ukończyli kursy lub szkoły KGB ZSRR (oprócz Jurija Żadobina, który ukończył 1995 roku fakultet dowódczy Wojskowej Akademii Wojsk Pancernych)²⁶. Charakterystyczne jest, iż nie ma w podanych notach bibliograficznych informacji o członkostwie w partii komunistycznej (ani KZPR, ani KPB), są natomiast informacje o członkostwie w Komsomole (Eduard Szirkowski, Władimir Jegorow, Władimir Mackiewicz)²⁷.

Obecnie (od 2012 roku) przewodniczącym Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego jest gen. lejtlant Walerij P. Wakulczik. W momencie nomina-

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

cji na szefa KGB miał ukończone 48 lat, co pozwala umieścić go w średnim miejscu peletonu szefostwa aparatu bezpieczeństwa. Odnosnie wykształcenia aktualnego kierownika służb należy wskazać na ukończenie w 1985 roku Charkowskiej Wyższej Szkoły Wojsk Pancernych, a w 1992 roku – Wyższego Kursu Wojennego Kontrwywiadu ZSRR. 16 listopada 2012 roku na mocy dekretu Prezydenta Republiki Nr 511 został mianowany Przewodniczącym Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego²⁸.

Struktura aparatu bezpieczeństwa państwowego na Białorusi składa się z sześciu delegatur – dla Miasta Mińska i obwodu mińskiego, dla obwodu brzeskiego, dla obwodu witebskiego, dla obwodu homelskiego, dla obwodu grodzieńskiego oraz obwodu mogilewskiego. Dwie delegatury powstały po 17 września 1939 roku, w wyniku zabrania Polsce i włączenia ziem Zachodniej Białorusi do ZSRR (delegatura brzeska oraz grodzieńska). Pozostałe datują swój początek od 1918/1919 roku, gdy powstawały struktury aparatu czekistowskiego na terenie Rosji Radzieckiej²⁹. Na oficjalnych stronach poszczególnych oddziałów znajdują się pewne informacje dotyczące aktywności służb bezpieczeństwa. I tak, cztery delegatury informują o udziale swoich pracowników w wojnie afgańskiej (16 z brzeskiej, 14 z homelskiej, 22 z grodzieńskiej oraz 3 z mogilewskiej). Te same delegatury podają dane o udziale swoich funkcjonariuszy w likwidacji skutków awarii w Czarnobylskiej Elektrowni Atomowej (35 z brzeskiej, 104 z homelskiej, 18 z grodzieńskiej oraz 55 z mogilewskiej). Dodatkowo na oficjalnej stronie delegatury grodzieńskiej znajdujemy informacje o udziale 20 osobowej specjalnej grupy biorącej udział w zabezpieczeniu XX Letniej Olimpiady w Moskwie (lipiec–sierpień 1980 roku)³⁰.

W skład struktur białoruskiego aparatu bezpieczeństwa państwowego należy zaliczyć również GUO – Instytut Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Białoruś z siedzibą w Mińsku. W obecnym kształcie został on utworzony w kwietniu 1994 roku, z przekształcenia dotychczasowych Wyższych Kursów KGB prowadzonych od 1964 roku. Genezy placówki można się doszukiwać w utworzonej w grudniu specjalnej szkole dla funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa. GUO (Państwowa Instytucja Edukacyjna) jest zaliczany do multidyscyplinarnych placówek szkolnictwa wyższego. W jego skład wchodzi 12 specjalistycznych katedr, dwa oddziały naukowo-badawcze oraz doktorantura (studia podyplo-

²⁸ *Rukovodstvo*; www.kgb.by/ru/rukovodstvo (20.07.2016).

²⁹ *Organy gosudarstvennoj bezapastnosti*; www.kgb.by/ru/systema-organov-gb-ru (20.07.2016).

³⁰ www.kgb.by/ru/ukgb-brest-ru; www.kgb.by/ru/ukgb-homel-ru; www.kgb.by/ru/ukgb-grodno-ru oraz www.kgb.by/ru/ukgb-mogilev-ru (20.07.2016).

mowe). W Instytucie znalazło zatrudnienie szerokie grono pracowników naukowo-dydaktycznych: akademik, 8 doktorów nauk, 21 kandydatów nauk, 9 profesorów oraz 26 docentów. Reprezentują oni zróżnicowane dyscypliny naukowe, takie jak: filozofia, historia, socjologia, psychologia, prawo, politologia. Zajęcia prowadzą członkowie Związku Pisarzy Republiki Białoruś oraz mistrzowie sportowi klasy międzynarodowej³¹.

Wspomnieć należy także o 14 Wydzielonym Pułku Łączności KGB Republiki Białoruś. Genezy pułku można się doszukiwać w 1943 roku, gdy na bazie 53 Wydzielonego Zachodniego Pułku Łączności na mocy dyrektywy Sztabu Generalnego Armii Czerwonej zaczął być formowany 694 wydzielony batalion łączności wchodzący w skład 41 korpusu strzeleckiego. W marcu 1956 roku w mieście Mołodeczno na bazie wspomnianego batalionu zaczęto formować 14 Wydzielony Pułk Łączności KGB przy Radzie Ministrów ZSRR³². Pułk uczestniczył we wszystkich manewrach sił zbrojnych Białorusi: „Niemen 2001”, „Berezyna 2002”, „Jasne Niebo 2003”, „Tarcza Ojczyzny 2004”, „Tarcza Związku” 2006, „Jesień 2008”, „Zachód 2009” oraz „Zachód 2013”³³.

Funkcjonariusze KGB oraz ich rodziny mają do dyspozycji ośrodek sanatoryjny „Las”. Został on utworzony w lipcu 1989 roku, a w 1996 roku przeszedł we władanie Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Białorusi. Sanatorium jest położone w malowniczym miejscu nieopodal Jeziora Domaszkowskoje, na granicy obwodów witebskiego i mińskiego³⁴.

Jak komentują publicyści, miejsce KGB w systemie politycznym współczesnej Białorusi jest kluczowe.

Wszyscy do niedawna bali się reżimu Łukaszenki i jednocześnie wierzyli, że tylko on jest w stanie zapewnić życie na takim poziomie. Dziś pozostał już obywatelom tego kraju tylko strach, wszechogarniający, czające się na każdym kroku drużyny KGB, które bez zastanowienia mogą posłać każdego nieprawomyślnego obywatela za kraty³⁵. Podkreśla to szczególne miejsce organów bezpieczeństwa w ramach ukształtowanego reżimu politycznego. Wykraczające poza domenę innych służb specjalnych w państwach

³¹ GUO „Institut Nacionalnoj Bezapastnosti Respubliki Belarus”; www.kgb.by/ru/institut-nac-bez-ru (20.07.2016).

³² 14-j otdelnyj polk pravitelstvennoj sviazi Komiteta Gosudarstvennoj Bezapastnosti Respubliki Belarus; www.kgb.by/ru/14-polk-ru (20.07.2016).

³³ Tamże.

³⁴ GU Sanatorij „Lesnoje” Komiteta Gosudarstvennoj Bezapastnosti Respubliki Belarus, www.kgb.by/ru/sanatoriy-lesnoe-ru (20.07.2016).

³⁵ Zob. *W białoruskim skansenie tylko kontrole są na dobrym poziomie*, „Polska” 8.7.2011, <http://www.polskatimes.pl/artukul/424488,w-bialoruskim-skansenie-tylko-kontrol-sa-na-dobrym-poziomie,id,t.html> (20.07.2016).

demokratycznych. Jest natomiast komplementarna do funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa w innych państwach poradzieckich (z wyjątkiem państw bałtyckich).

W kontekście funkcjonowania służb specjalnych należy odnotować zmiany kadrowe w ramach resortu spraw wewnętrznych. Wpływały one nie tylko na układ sił poszczególnych klanów wokół prezydenta, ale miały istotne znaczenie dla bieżącego funkcjonowania Komitetu. 11 maja 2012 prezydent Aleksander Łukaszenko udzielił dymisji ministrowi spraw wewnętrznych gen. Anatolowi Kuleszau i powołał na to stanowisko jego dotychczasowego pierwszego zastępcę płk. Ihara Szuniewicza. Jednocześnie białoruska głowa państwa zapowiedziała reformę MSW, polegającą m.in. na ograniczeniu zakresu kompetencji tego resortu. Wspomniana decyzja wieńczy trwającą od końca 2011 roku serię zmian personalnych w kierownictwie MSW Białorusi. W grudniu 2011 roku został zdymisjonowany i aresztowany (m.in. w związku z oskarżeniem o przekroczenie uprawnień służbowych i nadużycia) jeden z wiceministrów płk Jauhień Połudzień, a w następnych miesiącach stanowiska stracili kolejni zastępcy ministra, w tym pierwszy zastępca płk Aleh Piekarski. W styczniu 2012 roku jego miejsce zajął przeniesiony z KGB płk Szuniewicz³⁶. Na interesujący aspekt korupcji zwraca uwagę białoruski badacz:

korupcja była wykorzystywana jako system kontroli nad biurokracją, przede wszystkim nad jej najwyższym szczeblem. Był to mechanizm wzajemnej kontroli i osłabiania odrębnych struktur, także siłowych (MSW, KGB, Komitet Kontroli Państwowej), które prowadziły tzw. wojny korupcyjne. Wojny te polegały na tym, iż każda z tych grup siłowych dostarczała materiały kompromitujące przedstawicieli, kierownictwo poszczególnych służb lub urzędników najwyższego szczebla, a już sam Łukaszenko decydował o tym, co z tymi materiałami zrobić³⁷.

W kontekście powyższych zmian personalnych warto podkreślić, iż nowy szef resortu płk Ihar Szuniewicz pracował w KGB od 2007 roku, a więc od momentu, kiedy wspomniana struktura zaczęła wchodzić w sferę wpływów grupy skupionej wokół starszego syna Aleksandra Łukaszenki – Wiktara. Obecnie powyższa grupa kontroluje większość białoruskich organów bezpieczeństwa. Wydaje się, że nominacja na szefa MSW oficera KGB oraz dymisje większości wiceministrów z poprzedniego układu personalno-politycznego oznaczały przejście kontroli nad

³⁶ Zob. K. Kłyński, *Białoruś: Dymisja szefa MSW umacnia wpływy Wiktara Łukaszenki*, „Komentarze OSW”, 16.05.2012.

³⁷ Zob. P. Usov, *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie...*, s. 146.

ostatnią strukturą siłową pozostającą poza wpływami omawianej grupy skupionej w najbliższym otoczeniu białoruskiego prezydenta³⁸.

Przejęcie kontroli nad MSW ostatecznie mogło zagwarantować formowaną od kilku lat uprzywilejowaną pozycję w strukturach siłowych oficerów z Komitetu Wojsk Pogranicznych oraz KGB, które od dłuższego okresu pozostawały pod osobistą kontrolą Wiktara Łukaszenki. Ze wspomnianych instytucji wywodzi się bowiem większość obecnej kadry kierowniczej w sektorze bezpieczeństwa państwa, w tym w kluczowych w białoruskim systemie władzy Komitecie Śledczym oraz Centrum Operacyjno-Analitycznym. Do ich zadań należy m.in. prowadzenie postępowań wobec urzędników i wysokich funkcjonariuszy państwowych³⁹.

Bezpośrednim efektem zmian w MSW jest fakt, iż po raz pierwszy w okresie rządów prezydenta A. Łukaszenki praktycznie cały aparat bezpieczeństwa znalazł się pod kontrolą jednej grupy wpływów. Można to uznać za przejaw postępującego spadku zaufania Aleksandra Łukaszenki do najbliższego otoczenia. Białoruski prezydent zdecydował się powierzyć sektor siłowy najstarszemu synowi, dostrzegając w tym gwarancję własnego bezpieczeństwa i stabilności systemu władzy. Wzrostu wpływów Wiktara nie należy wiązać z faktem, iż stał się on niezależny wobec ojca i zacznie prowadzić własną, odrębną politykę państwową⁴⁰.

Należy jednakże dostrzec, iż znaczące umocnienie wpływów, już wcześniej uznawanej za najsilniejszą w elicie władzy, grupy Wiktara Łukaszenki miało jednocześnie konsekwencje wykraczające poza sektor bezpieczeństwa. Zwiększająca się dominacja struktur siłowych jeszcze bardziej pogłębiła dysproporcje w istniejącym układzie sił pomiędzy grupami wpływu w otoczeniu prezydenta Aleksandra Łukaszenki. Rezultatem omawianego zjawiska może być dalsza marginalizacja zwolenników powolnych, ewolucyjnych reform gospodarczych i wznowienia dialogu z Zachodem, co może oznaczać m.in. utrwalenie nakazowo-rozdzielczego modelu ekonomicznego oraz kontynuację represji wobec polityków opozycyjnych⁴¹.

Kolejnym istotnym wydarzeniem w sektorze bezpieczeństwa była roszada w kierownictwie Komitetu. 9 listopada 2012 roku prezydent Aleksander Łukaszenka zdymisjonował szefa KGB Wadima Zajcewa. Jego obowiązki przekazał tymczasowo sekretarzowi Rady Bezpieczeństwa

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

Leanidowi Malcau. A. Łukaszenka wyraził jednocześnie zaniepokojenie przejawami „zdrady interesów państwa, korupcji i bezczynności” oraz uchybieniami „w pracy ideologicznej w systemie KGB”. Wydał równocześnie polecenie prokuratorowi generalnemu Alaksandrowi Koniuk i szefowi Komitetu Śledczego RB generałowi lejtnantowi Waleremu Wakulczykowi do przeprowadzenia dochodzenia, które ma potwierdzić informacje o nieprawidłowościach w bieżącej pracy KGB, do których doszło z winy kierownictwa KGB. Prezydent A. Łukaszenka zapowiedział jednocześnie zacieśnienie kontroli nad sektorami siłowymi. Sekretariat Rady Bezpieczeństwa został zobowiązany raz na kwartał organizować spotkania poświęcone ocenie sytuacji w białoruskich strukturach siłowych⁴².

Negatywną ocenę pracy KGB oraz decyzje kadrowe i personalne głowy państwa należy uznać za rezultat ujawnianych w 2012 roku licznych przykładów nieskuteczności jego działań i pogarszającej się sytuacji wewnątrz służby. Dotychczasowy szef Komitetu Bezpieczeństwa Publicznego L. Zajcew stał się obiektem publicznej krytyki prezydenta w lipcu 2012 roku, kiedy został obciążony przez A. Łukaszenkę częściową odpowiedzialnością za brak skuteczności w przeciwdziałaniu akcji propagandowej zorganizowanej przez szwedzką firmę PR („desant pluszowych misiów”)⁴³. W wizerunek L. Zajcewa jako sprawnego szefa służby specjalnej uderzyły również przypadki ucieczek za granicę przedstawicieli resortów siłowych (m.in. żołnierza specnazu MSW na Litwę) oraz znanych opozycjonistów (m.in. Andrieja Sannikaua), w tym również negatywne zjawiska wewnątrz samego Komitetu. Pod koniec października 2012 r. w zagadkowych okolicznościach poniósł śmierć (oficjalna wersja mówi o samobójstwie) podpułkownik mińskiego Zarządu KGB Alaksandr Kazak. Dodatkowo jego śmierć początkowo była ukrywana przez Komitet, co spowodowało spekulacje o jego zaangażowaniu w proceder korupcyjny bądź dysponowaniu przez niego informacjami o przykładach korupcji wyższych funkcjonariuszy KGB⁴⁴.

Odwołanie L. Zajcewa można interpretować jako wyraz obserwowanego zaniepokojenie prezydenta A. Łukaszenki kondycją całego białoruskiego sektora siłowego, w tym pogarszającymi się nastrojami wśród funkcjonariuszy KGB i konfliktami między szefami resortów siłowych. Obserwowane w 2012 roku (a i wcześniej) liczne incydenty związane z funkcjonowaniem

⁴² Zob. P. Żochowski, *Kryzys w białoruskim KGB*, „Komentarze OSW”, 14.11.2012.

⁴³ Zob. R. Sadowski, *Białoruś w konflikcie ze Szwecją po „pluszowym desancie”*, „Komentarze OSW”, 08.08.2012.

⁴⁴ Zob. P. Żochowski, *Kryzys w białoruskim KGB...*

struktur siłowych (m.in. eksplozja w pobliżu budynku KGB w Witebsku 11 listopada oraz przywołana tajemnicza śmierć płk. A. Kazaka) świadczyły wyraźnie o pogłębiającym się napięciu w sektorze siłowym, w tym o zaostrzającej się rywalizacji o wpływy i kontrolę nad biznesem⁴⁵.

Dodatkowo ogólną kondycję KGB można odczytywać w kontekście pogarszania się efektywności pracy aparatu państwowego w obliczu postępującego kryzysu gospodarczego. Bezpośrednim tego skutkiem było narastające rozprzężenie w resortach siłowych, w coraz większym stopniu zainteresowanych ochroną własnych interesów. Postępująca niewydolność systemu instytucji bezpieczeństwa stworzonego przez prezydenta A. Łukaszenkę stanowiła również rezultat konsekwentnego zwiększania kompetencji represyjnych i kontrolnych sektora siłowego, kluczowego dla utrzymania dotychczasowego systemu autorytarnego zapewniającego władzę prezydentowi. Efektem ubocznym było ujawnienie problemów związanych z brakiem sprawowania nad nim skutecznego nadzoru⁴⁶.

Warto w tym miejscu analizy odwołać się do następującej opinii:

Złośliwi mówią, że bez pomocy wszechwładnej na Białorusi tajnej policji politycznej KGB nawet żniwa w tym kraju nie mają prawa się udać. Ale tym, którzy występują mniej lub bardziej oficjalnie przeciwko ostatniemu dyktatorowi Europy Aleksandrowi Łukaszence, nie jest wcale do śmiechu. Bo agenci KGB kontrolują życie Białorusinów, i to bardzo dokładnie. Nie brakuje głosów, że KGB jest tak potężne, że ma w garści nawet Łukaszenkę. Dla ludzi KGB istnienie obecnego reżimu to sprawa życia i śmierci, upadek Łukaszenki oznaczałby jeśli nie krwawy odwet na tajnej policji, to na pewno surowe jej rozliczenie za to wszystko, co było jej udziałem⁴⁷.

Opozycja polityczna jest traktowana przez władze białoruskie jako swoista „karta przetargowa” w kontaktach z Zachodem. Jednocześnie pozostaje pod szczególną kontrolą aparatu bezpieczeństwa. Od 1994 roku (tzn. objęcia urzędu przez prezydenta Aleksandra Łukaszenkę) działacze opozycyjni byli poddawani represyjnej polityce, w oficjalnych mediach definiowano ich jako „pięta kolumna”. Przy czym należy podkreślić, iż władze białoruskie wykorzystywały szeroką paletę środków operacyjnych: poprzez uwięzienia, częste zatrzymania w aresztach, zwolnienia z pracy lub uczelni, po zróżnicowane metody zastraszania. Celem jest zniechęcenie społeczeństwa od zaangażowania się w działalność niezależną

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Zob. *Białoruś Łukaszenki: kraj szpiegów i szpicli*, „Polska” 20.04.2012, <http://www.polskati-mes.pl/artykul/558103,bialorus-lukaszenki-kraj-szpiegow-i-szpicli,id,t.html> (20.07.2016).

oraz udzielania poparcia działaniom opozycji⁴⁸. Należy jednakże podkreślić, iż władze białoruskie celowo nie zdecydowały się na ostateczne wyeliminowanie działalności opozycyjnej. Chodzi o ukazanie rzekomo pluralistycznego społeczeństwa Białorusi, również kanalizowanie objawów niezadowolenia z decyzji rządzących. Wspomnieć należy również próbach kontrolowania jej działalności przez organy bezpieczeństwa⁴⁹. Warto w tym kontekście przywołać słowa byłego białoruskiego kandydata na prezydenta w elekcji z grudnia 2010 roku Alesia Michalewicza:

Rzeczywiście, kiedy podjąłem decyzję, że opowiem o tym, co się działo w więzieniu KGB, nie planowałem opuszczać Białorusi. Jednak po nagłośnieniu przeze mnie sprawy torturowania więźniów politycznych stałem się dla władz bardzo poważnym problemem. Wyjechałem dopiero wtedy, kiedy otrzymałem z wiarygodnego źródła – chodzi o wysokiej rangi przedstawiciela władz – informację, że ponownie zostaną wtrącony do więzienia KGB⁵⁰.

W związku z pogarszającą się sytuacją gospodarczą państwa oraz niekorzystnym położeniem geopolitycznym (w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej) władze Białorusi zdecydowały się na pewne gesty w kierunku Zachodu. W tym kontekście należy odczytywać uwolnienie sześciu więźniów politycznych (w tym jednego kandydata na prezydenta w wyborach z grudnia 2010 roku) w sierpniu 2015 roku. Jak zauważali jednak analitycy białoruskiego życia politycznego, nie miało to poważniejszego znaczenia dla dalszej istoty systemu autorytarnego, bowiem w każdej chwili może dojść do kolejnych aresztowań wymierzonych w działalność niezależną. Decyzje prezydenta A. Łukaszenki miały tylko uzasadnienie wizerunkowe, nie były powiązane z zapowiedzią podjęcia działań liberalizujących system polityczny oraz gospodarczy państwa⁵¹.

Należy zwrócić uwagę na bezpośrednie nawiązywanie do tradycji radzieckich służb bezpieczeństwa w ich funkcjonowaniu na Białorusi. Białoruski dziennik rządowy „Respublika” poinformował, że nowi oficerowie KGB składali we wrześniu 2011 roku przysięgę na wierność ojczyźnie i białoruskiemu narodowi w kompleksie Dzierżyniowo. Został on odbudowany już po 2000 roku w okresie rządów prezydenta Aleksandra Łukaszenki.

⁴⁸ Zob. T. Bakunowicz, *Gra według reguł Łukaszenki: opozycja polityczna na Białorusi*, „Komentarze OSW”, 09.07.2016.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Zob. *Łukaszenka jak terrorysta*, „Gazeta Wyborcza” 30.03.2011, wyborcza.pl/1,76842,9343172,Łukaszenka-jak-terrorysta.html (20.07.2016).

⁵¹ Zob. T. Bakunowicz, *Białoruskie déjà vu: Łukaszenka uwalnia więźniów politycznych*, „Komentarze OSW”, 26.08.2015. Zob. również: T. Bakunowicz, *Mińsk próbuje rozbroić stosunki z Zachodem*, „Komentarze OSW”, 25.06.2014.

Powstał w symbolicznym miejscu dawnego majątku, gdzie urodził się Feliks Dzierżyński, jeden z twórców służb specjalnych Związku Radzieckiego w latach 20. XX stulecia. Stanowi to swoisty symbol kontynuacji funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa. „Republika” podkreślała, że wiele państw i całe narody znalazły się w niebezpieczeństwie, wynikającym – zdaniem gazety – z agresywnych działań niektórych polityków i państw. „W zaistniałej sytuacji najważniejszym zadaniem jest przeciwdziałanie próbom manipulacji świadomością społeczną, narzucaniu cudzych ideologii i moralności, stworzenie pewnych barier wobec technologii degradacji społecznych i kolorowych rewolucji” – pisze białoruski dziennik⁵².

Wart również odnotować współpracę organów bezpieczeństwa Białorusi i Federacji Rosyjskiej. Republika Białorusi postanowiła w maju 2016 roku, że nie wpuści na terytorium swojego państwa osób, które mają zakaz wjazdu na teren państwa rosyjskiego. Takie regulacje zawiera umowy zawartej między Białorusią a Federacją Rosyjską w marcu 2015 roku, a która została ratyfikowana jesienią 2015 roku. Realizacją wspomnianej umowy zajmuje się białoruski Komitet Bezpieczeństwa Państwowego czyli tamtejsze KGB we współpracy z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Decyzję zatwierdziła Rada Ministrów Białorusi. Według ustaleń porozumienia osoba, która zostanie objęta zakazem wjazdu na teren jednego z tych państw, będzie mogła zostać pozbawiona możliwości uzyskania wizy i pobytu również w drugim państwie. 26 kwietnia 2016 roku władze białoruskie nie chciały pozwolić na wjazd wicemarszałkowi Rady Najwyższej, przedstawicielowi Ukrainy na negocjacjach mińskich Irinie Gieraszenko. Wcześniej na Białoruś nie wpuszczono również deputowanego ukraińskiego Igora Guzja. Obydwoje byli objęci również zakazem wjazdu do Rosji.

Należy podkreślić częste nawiązywanie do tradycji służb bezpieczeństwa z okresu istnienia państwa radzieckiego. Pomnik poświęcony funkcjonariuszom służby bezpieczeństwa poległym podczas wykonywania zadań odsłonięto w grudniu 2012 roku w Mińsku. Kompozycja „Tarcza Ojczyzny”, na której znalazła się m.in. podobizna Feliksa Dzierżyńskiego, została uroczystie odsłonięta w 95. rocznicę utworzenia przez niego Ogólnorosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrewolucją i Sabotażem (Czeka). Jak podały służby prasowe białoruskiego KGB, pomnik wspomniany ma stanowić wyraz hołdu dla osób, które tworzyły jedną z najsilniejszych służb specjalnych świata, walczyły na frontach II wojny światowej oraz uczestniczyły w misjach w Afganistanie i Czar-

⁵² Zob. *Białoruś – nowi oficerowie w szeregach KGB*, kresy.pl/wydarzenia, bezpieczeństwo, i-obrona?zobacz/bialorus/nowi-oficerowie-w-szeregach-kgb (20.07.2016).

nobyłu. Z drugiej strony monument ma za zadanie przypominać Białorusinom, iż historia stanowi żywą pamięć o bohaterstwie, chwale i honorze tych, którzy za cenę życia bronili wolności i niepodległości ojczyzny. Na uroczystość z udziałem m.in. szefa KGB Walera Wakulczyka i wicepremiera Anatola Tozika przyjechali także goście z Rosji, m.in. dyrektor Federalnej Służby Bezpieczeństwa (FSB) Aleksandr Bortnikow. Pomnik odlany z brązu autorstwa Uładzimira Żbanoua, wysokości 3,5 m i szerokości 2 m, stanął na terenie Instytutu Narodowego Bezpieczeństwa Białorusi w Mińsku. Znajdują się na nim trzy płaskorzeźby: oprócz Dzierżyńskiego także żołnierza z czasów II wojny światowej symbolizującego wszystkich czekistów walczących z faszyzmem oraz współczesnego pracownika organów bezpieczeństwa państwowego⁵³. W kontekście powyższej uroczystości warto odnotować, iż Feliks Dzierżyński, urodził się w Dzierżynowie, kilkanaście kilometrów od Iwieńca pod Mińskiem. Corocznie odbywają się tam uroczystości przyjmowania do służby nowych funkcjonariuszy KGB. F. Dzierżyński miał już wcześniej w Mińsku swój pomnik – jego popiersie stoi na skwerze naprzeciwko siedziby KGB⁵⁴.

STRESZCZENIE

Funkcjonowania organów bezpieczeństwa państwowego w Republice Białoruś należy analizować poprzez pryzmat uformowanego tam reżimu autorytarnego. Jego zwornikiem jest osoba prezydenta Aleksandra Łukaszenki, a silne wpływy w sektorze służb specjalnych posiada najstarszy syn głowy państwa – Wiktar. Aparat bezpieczeństwa podlega bezpośrednio administracji prezydenckiej i realizuje jego wytyczne. Wiąże się to z faktem, iż stanowi główną podporę ukształtowanego systemu władzy na Białorusi. Kontrola ze strony parlamentu jest fikcyjna i realnie występowała tylko w początkowym okresie niezależności białoruskiej (1990–1996), aż do czasu konsolidacji reżimu prezydenckiego. Należy zwrócić również uwagę na bezpośrednie nawiązywanie do tradycji radzieckich czekistów oraz służb specjalnych funkcjonujących w okresie ZSRR. Takim symbolem jest osoba Feliksa Dzierżyńskiego, twórcy CzeKa, radzieckiej policji politycznej. brak również cywilnej kontroli nad aparatem bezpieczeństwa, wszyscy jego szefowie byli funkcjonariuszami mundurowymi, lub pochodzili z sił zbrojnych. Regulacje konstytucyjne i ustawowe mają charakter formalny i nie ograniczają dominującego wpływu administracji prezydenckiej nad organami bezpieczeństwa.

⁵³ Zob. I. Krawczyk, *Białoruska SB zasłużyła na pomnik*, „Rzeczpospolita” 17.12.2012, www.rp.pl/artukul/962405-Bialoruska-SB-zasluzyla-na-pomnik.html#ap.-1 (20.07.2016).

⁵⁴ Tamże.

Jacek Wojnicki

KGB IN THE POLITICAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF BELARUS

The State Security Agency of the Republic of Belarus is the national intelligence agency of Belarus. Along with its counterparts in Transnistria and South Ossetia, it is one of the few intelligence agencies that kept the Russian name „KGB” after the dissolution of the Soviet Union, albeit it is lost in translation when written in Belarusian (becoming KDB rather than KGB). It is the Belarusian successor organization to the KGB of the Soviet Union. Felix Dzerzhinsky, who founded the Cheka – the original Bolshevik intelligence police – was born in what is now Belarus and remains a national hero. It is governed by the law About State Security Bodies of the Republic of Belarus.

KEY WORDS: *authoritarian regime, special forces, security organ, counterespionage, intelligence activities*

Bibliografia

- Bakunowicz T., *Białoruskie déjà vu: Łukaszenka uwalnia więźniów politycznych*, „Komentarze OSW”, 26.08.2015.
- Iwanow M. (red.), *Białoruś: trudna droga do demokracji*, Wrocław 2006.
- Kłysiński K., *Białoruś: Dymisja szefa MSW umacnia wpływy Wiktara Łukaszenki*, „Komentarze OSW”, 16.05.2012.
- Organy gosudarstvennoj bezapastnosti*; www.kgb.by/ru/systema-organov-gb-ru (20.07.2016).
- Usov P., *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neoautorytarnego na Białorusi*, Warszawa 2014.
- Winnicki Z.J., *Ustrój polityczno-administracyjny Republiki Białoruś – zarys problematyki*, [w:] B. Albin, W. Baluk (red.), *Białoruś. Dekada przemian*, Wrocław 2004.
- Zaleśny J., *System konstytucyjny Białorusi*, Warszawa 2011.
- Zochowski P., *Kryzys w białoruskim KGB*, „Komentarze OSW”, 14.11.2012.

Jacek Zalesny

Analiza prawna działalności operacyjno-rozpoznawczej w Republice Białoruś

SŁOWA KLUCZOWE:

Republika Białoruś, KGB, działalność operacyjno-rozpoznawcza

STUDIA I ANALIZY

Wiodącą metodą pozyskiwania informacji przez służby specjalne są czynności operacyjno-rozpoznawcze. Ich z jednej strony tajność, efektywność w zastosowaniu, z drugiej zaś strony często technologiczna prostota sprawiają, że służby specjalnie chętnie z nich korzystają, a jednocześnie mają tendencję, do nadużywania ich, kosztem naruszenia wolności i praw obywateli. Z tego też powodu, z punktu widzenia skuteczności wypełniania zadań państwa w obszarze bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego, a zarazem ochrony wolności i praw jednostki, nie jest bez znaczenia czy działalność operacyjno-rozpoznawcza podlega prawnej regulacji, a jeśli tak, jak ona jest ukształtowana, w kontekście zasad i wartości konstytucyjnych. Ten sposób myślenia o instytucjach państwa, wolnościach i prawach obywateli, ma swoje umocowanie także w Republice Białoruś. Jego legislacyjnym odwzorowaniem jest normatywne uregulowanie problematyki działalności operacyjno-rozpoznawczej. Zarazem jednak zaznaczenia wymaga, że legislacyjnie prawidłowe ukształtowanie działalności operacyjno-rozpoznawczej nie oznacza, że podobna będzie praktyka. Pomiędzy bowiem *law in book* a *law in action* mogą występować napięcia, co – samo w sobie – nie neguje założenia, że płaszczyzną odniesienia jest warstwa normatywna zdarzeń. Dopiero na jej tle można analizować praktykę, jej relacje do rozwiązań uznawanych za właściwe we współczesnych państwach europejskich.

Tak jak przepisy ustawy z 10 lipca 2012 r. Nr 390-3 o organach bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś są wiodące dla określenia ustroju białoruskich organów bezpieczeństwa państwa, tak dla ustalenia przedmiotu ich działalności kluczowe znaczenie mają przepisy ustawy z 15 lipca 2015 Nr 307-3 o działalności operacyjno-rozpoznawczej¹. Parlament określił w niej materię i tryb stosowania środków operacyjno-rozpoznawczych, stosunki prawne powstające w trakcie realizacji tych środków. Zawarł normatywną definicję działalności operacyjno-rozpoznawczej.

Na Białorusi działalność operacyjno-rozpoznawcza jest prowadzona przez organy państwowe zgodnie z przepisami ustawy z 15 lipca 2015 r. o działalności operacyjno-rozpoznawczej, w sposób konspiracyjny, z zastosowaniem środków operacyjno-rozpoznawczych, w sposób jawny i niejawny, w celu ochrony życia, zdrowia, praw, wolności i interesów prawnych obywateli Białorusi, obywateli innych państw, apatrydów, praw i prawnie ochronionych interesów organizacji, własności przed przestępstwami, zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwa i państwa.

Zadaniami działalności operacyjno-rozpoznawczej są:

- 1) zbieranie informacji na temat zdarzeń i działań stwarzających zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś;
- 2) zapobieganie, wykrywanie, udaremnianie przestępstw, a także identyfikacja osób, które je przygotowują, popełniają lub popełniły;
- 3) poszukiwanie osób ukrywających się przed organami ścigania lub sądem i (lub), których miejsce pobytu jest nieznane tym organom, obywateli zaginionych bez wieści, jak również skazanych na karę w przypadkach ustawowo określonych;
- 4) ustalenie danych osobowych obywateli, którzy zginęli (zmarli);
- 5) ustalenie danych osobowych obywateli, którzy ze względu na stan zdrowia lub wiek nie mogą zgłaszać informacji o sobie;
- 6) ustalenie majątku, który jest lub może być przedmiotem zajęcia w postępowaniu karnym;
- 7) zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom współpracującym lub którzy współpracowali w sposób konfidencjonalny z organami prowadzącymi działalność operacyjno-rozpoznawczą i ich bliskich, jak również ochrony ich majątku przed kradzieżą, zapewnienie bezpieczeństwa innych obywateli, zgodnie z obowiązującym prawodawstwem;

¹ Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 307-3 „Об оперативно-розыскной деятельности”, <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3961&p0=H11500307> (12.09.2016).

- 8) zbieranie informacji w celu podjęcia decyzji w sprawie dopuszczenia obywateli do tajemnic państwowych, prac związanych z eksploatacją urządzeń stanowiących podwyższone zagrożenie dla życia i zdrowia obywateli i środowiska, do udziału w działalności operacyjno-rozpoznawczej, do pomocy na zasadzie konfidencjonalnej organom prowadzącym działalność operacyjno-rozpoznawczą;
- 9) ochrona tajemnic państwowych.

Izby Zgromadzenia Narodowego zastrzegły, że działalność operacyjno-rozpoznawcza jest realizowana na zasadach legalności, przestrzegania praw, wolności i interesów prawnych obywateli, praw i interesów prawnych organizacji, konspiracji, prowadzenia działań operacyjno-rozpoznawczych jawnie i niejawnie.

W trakcie wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych państwo gwarantuje przestrzeganie praw, wolności i interesów prawnych obywateli, praw i interesów prawnych organizacji. Przestrzeganie praw jest zapewnione poprzez ustanowienie obowiązków organów prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą, określenie trybu realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych, nadzór i kontrolę nad działalnością operacyjno-rozpoznawczą. Ograniczenie praw, wolności i interesów prawnych obywateli, praw i interesów prawnych organizacji w trakcie realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych jest dopuszczone wyłącznie w interesie bezpieczeństwa narodowego Białorusi, porządku publicznego, ochrony moralności, zdrowia ludzi, praw i wolności innych obywateli, zgodnie z obowiązującymi ustawami.

Działalność operacyjno-rozpoznawcza prowadzona jest z wyłączeniem jawności. Jest to zasada współwyznaczająca jej tożsamość. Utajnieniu podlegają informacje o organizacji, taktyce, siłach, środkach, metodach, planach działań operacyjno-rozpoznawczych, stosowanych przy wykonywaniu zadań operacyjno-rozpoznawczych przez organy prowadzące działalność operacyjno-rozpoznawczą; osobach współpracujących z organami stosującymi środki operacyjno-rozpoznawcze; o organizacjach w związku ze stosowaniem środków operacyjno-rozpoznawczych; funkcjonariuszach organów prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą, którzy uczestniczą lub uczestniczyli w wykonywaniu takich czynności; niejawnym współpracownikach, jak również o innych funkcjonariuszach organów realizujących działalność operacyjno-rozpoznawczą; o prowadzonych przez organy stosujące środki operacyjno-rozpoznawcze tego rodzaju przedsięwzięciach i o innej ich działalności przy wykonywaniu zadań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym.

W ustawie o działalności operacyjno-rozpoznawczej w sposób rozbudowany parlament ustalił prawa i obowiązki obywateli w związku z prowadzeniem działalności operacyjno-rozpoznawczej. Mają oni prawo wyrazić zgodę na udzielenie pomocy organom prowadzącym działalność operacyjno-rozpoznawczą bądź odmówić takiej pomocy.

Obywatele, w stosunku do których prowadzi się lub prowadzono czynności operacyjno-rozpoznawcze, mogą zaskarżyć działalność organów wykonujących czynności operacyjno-rozpoznawcze do organów wyższego rzędu prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą, prokuratury lub do sądu, w celu uchylenia szkody wyrządzonej im podczas przeprowadzania czynności operacyjno-rozpoznawczych. Mają prawo zapoznać się ze gromadzonymi na ich temat informacjami, gdy przeciwko nim nie wszczęto postępowania karnego bądź postępowanie karne zostało umorzono bądź umorzono postępowanie karne w związku z brakiem społecznie niebezpiecznego czynu, przewidzianego przez ustawodawstwo karne bądź w związku z brakiem w ich czynach elementów przestępstwa bądź zostali uniewinnieni przez sąd.

Obywatele zaangażowani w prowadzenie działalności operacyjno-rozpoznawczej mają prawo przedstawiać takim organom bezpłatnie lub za wynagrodzeniem informacje niezbędne dla wypełnienia zadań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym, dostarczać im ruchomości, będące w ich rozporządzeniu pomieszczenia, środki transportu, środki łączności i inne mienie, które może zostać wykorzystane przez organy operacyjno-rozpoznawcze. Mają prawo do wynagrodzenia i innych świadczeń, których nie wykazują w deklaracji o dochodach i majątku; kompensacji kosztów ponoszonych w związku z udziałem w działaniach operacyjno-rozpoznawczych, jak również do wyeliminowania powstałych w związku z tym dla nich negatywnych skutków. Są uprawnieni do złożenia skargi na działalność organów prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą do organów wyższego rzędu prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą, prokuratury lub sądu, w trybie prawnie przewidzianym. Gwarantuje się im zachowanie w tajemnicy informacji dotyczących udzielania przez nich pomocy organom operacyjno-rozpoznawczym. Osoby współpracujące z organami operacyjno-rozpoznawczymi na podstawie zawieranego z nimi kontraktu. Mają prawo jednostronnie odstąpić od niego, pod warunkiem zwrotu całego uzyskanego wynagrodzenia.

Osoby zaangażowane w prowadzenie działalności operacyjno-rozpoznawczej zobowiązane są do zachowania w tajemnicy informacji o udzielaniu pomocy organom prowadzącym działalność operacyjno-rozpoznawczą; informacji pozyskanych w trakcie tej działalności. Nałożono

na nie obowiązek wskazywania źródła wiedzy na temat przekazywanych informacji, jak też przestrzegania warunków umowy swojej współpracy. Zapewnia się bezpieczeństwo ich i ich bliskich, jak również chroni się ich własność przed przestępstwami związanymi ze świadczeniem przez nie pomocy.

W ustawie z 15 lipca 2015 r. o działalności operacyjno-rozpoznawczej uregulowano nie tylko prawa obywateli w związku ze współpracą z organami stosującymi środki operacyjno-rozpoznawcze, ale także prawa organizacji podejmujących tego typu działalność kooperacyjną. Mają one prawo dostarczać organom prowadzącym działalność operacyjno-rozpoznawczą informacje niezbędne im do wykonywania zadań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym. Swoje nieruchomości i ruchomości, własność państwową, administrowane nieruchomości, środki transportu, środki łączności i inną własność, udostępniają do wykorzystania organom prowadzącym działalność operacyjno-rozpoznawczą. Czynią to na podstawie umowy. Mają prawo do odszkodowania za szkodę wyrządzoną im podczas wykorzystywania środków operacyjno-rozpoznawczych, do kompensacji wydatków poniesionych w związku z wykonywaniem czynności operacyjno-rozpoznawczych, z wyjątkiem przypadków ustawowo przewidzianych, jak również do usunięcia powstałych w związku z tym dla nich negatywnych skutków. Na pisemny wniosek przedkładają dokumenty niezbędne do wypełnienia zadań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym, udzielają pomocy w ich sporządzeniu. Mogą brać udział w wykonywaniu czynności operacyjno-rozpoznawczych w charakterze legendowanej organizacji bądź odmówić takiego udziału. Mają prawo złożyć skargę na czynności organów prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą do organów wyższego rzędu prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą, prokuratury lub sądu, w trybie prawnie przewidzianym.

Organizacje udostępniają swoje bazy danych, systemy informacyjne, wprowadzają do nich zmiany niezbędne do wykonywania zadań operacyjno-rozpoznawczych. Przekazują dokumenty niezbędne do prowadzenia działalności operacyjno-rozpoznawczej, okazują pomoc przy sporządzaniu tego typu dokumentów. Współpracują w tworzeniu i funkcjonowaniu legendowanych organizacji.

W trakcie wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych niezbędne jest podejmowanie działań na rzecz ochrony życia, zdrowia, praw, wolności i interesów prawnych obywateli, praw i interesów prawnych organizacji, własności przed aktami przestępczymi, bezpieczeństwa społeczeństwa i państwa, wykonywać w ramach swoich kompetencji rozkazy, instrukcje, regulaminy, zgodnie z obowiązującym prawem.

Organy prowadzące działalność operacyjno-rozpoznawczą

Kompetencję prowadzenia działalności operacyjno-rozpoznawczej mają tylko te organy, które w takie uprawnienia wyposażył ustawodawca. Są to:

- organy spraw wewnętrznych Republiki Białoruś;
- organy bezpieczeństwa państwowego Republiki Białoruś;
- organy służby granicznej Republiki Białoruś;
- Służba Bezpieczeństwa Prezydenta Republiki Białoruś (SBP);
- Centrum Operacyjno-Analityczne przy Prezydencie Republiki Białoruś (OAC);
- organy kontroli finansowej Komitetu Kontroli Państwowej Republiki Białoruś;
- organy celne Republiki Białoruś;
- służby wywiadowcze Sił Zbrojnych Republiki Białoruś (Główny Zarząd Wywiadowczy – GRU). Prowadzą one działalność operacyjno-rozpoznawczą w celu zapewnienia bezpieczeństwa służb wywiadowczych Sił Zbrojnych Republiki Białoruś.

W świetle ustawowego wyliczenia organów prowadzących działalność operacyjno-rozpoznawczą, tego typu kompetencji nie mają podmioty prawa prywatnego, w tym podmioty prowadzące działalność detektywistyczną czy ochroniarską.

Organy stosujące techniki operacyjno-rozpoznawcze przedstawiają organom ścigania i sądowi materiały działalności operacyjno-rozpoznawczej zgodnie z obowiązującymi aktami prawnymi. Wykonują pisemne wnioski organizacji międzynarodowych, organów ochrony prawnej i służb specjalnych innych państw, zgodnie z przepisami ustawy o działalności operacyjno-rozpoznawczej i umowami międzynarodowymi Republiki Białoruś. Informują one organy zaangażowane w działalność operacyjno-rozpoznawczą o informacjach uzyskanych w trakcie wykonywania zadań związanych z działalnością operacyjno-rozpoznawczą, odnoszących się do ich kompetencji. Zobowiązane są do przestrzegania tajemnicy w prowadzeniu działalności operacyjno-rozpoznawczej, zapewnienia bezpieczeństwa wszystkich podmiotów zaangażowanych w realizację takiej działalności, jak również do ochrony ich własności przed przestępstwami. Również w tajemnicy mają zachować informacje o okazanej przez obywateli pomocy. Ustawodawca zobowiązuje je do podejmowania działań na rzecz przywrócenia naruszonych praw, wolności i interesów prawnych obywateli, praw i interesów prawnych organizacji, niszczenia materiałów działalności operacyjno-rozpoznawczej, zawierających informacje

niezwiązane z nielegalną działalnością. W przypadku naruszenia praw lub wolności obywateli informują, że działalność organów operacyjno-rozpoznawczych doprowadziła do takiego stanu rzeczy i informują, na czym ona polegała.

Organom stosującym czynności operacyjno-rozpoznawcze zabrania się wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych do realizacji zadań nieprzewidzianych przepisami ustawy o działalności operacyjno-rozpoznawczej. Nie mogą stwarzać sytuacji wykluczających możliwość swobodnego wyboru działania przez obywateli, w stosunku do których prowadzi się czynności operacyjno-rozpoznawcze, w tym – nie mogą prowokować do popełnienia przestępstwa. Nie mogą wykorzystywać informacji pozyskanych z wykorzystaniem środków operacyjno-rozpoznawczych do innych celów niż ustawowo przewidziane. Nie mają prawa fałszować rezultatów działalności operacyjno-rozpoznawczej.

Organy stosujące środki operacyjno-rozpoznawcze zostały wyposażone w rozbudowany zespół kompetencji, których stosowanie w całej rozciągłości umożliwi im realizację powierzonych zadań. Mogą angażować obywateli (za ich zgodą) do przygotowywania działań operacyjno-rozpoznawczych i udziału w nich, przekazywania informacji; ustanawiać, na zasadzie bezpłatności lub odpłatnie, współpracowników i zawierać z nimi umowę na konfidencjonalne działanie. Są kompetentne tworzyć i wykorzystywać bazy danych, systemy informacyjne, otrzymywać bezpłatnie informacje z dowolnych baz danych, systemów informacyjnych poprzez zdalny do nich dostęp i nośniki informacji. Wprowadzają zmiany do tego typu baz danych i systemów informacyjnych, mających służyć realizacji zadań operacyjno-badawczych. Mają prawo wykorzystywać (na podstawie umowy) ruchomości i nieruchomości należące do obywateli i organizacji, a także zarządzane przez organy władzy publicznej, pomieszczenia operacyjne, środki transportu, środki łączności i inne mienie. Tworzą i wykorzystują dokumenty niezbędne do wypełniania zadań operacyjno-rozpoznawczych. Zwracają się o sporządzenie takich dokumentów bądź okazanie pomocy w ich wytworzeniu do organizacji i innych organów realizujących działalność operacyjno-rozpoznawczą. Zbierają i analizują informacje i dokumenty niezbędne do wykonywania powierzonych zadań. Tworzą i wykorzystują legendowanie organizacji. Występują do innych organów operacyjno-rozpoznawczych o przeprowadzenie tego typu czynności. Z drugiej zaś strony, wykonują pisemnie sporządzone wnioski organizacji międzynarodowych, organów ochrony prawa i służb specjalnych innych państw, na zasadzie wzajemności. Zbierają informacje niezbędne dla podjęcia decyzji w sprawie wydania

poświadczenia bezpieczeństwa uprawniającego do dostępu do informacji niejawnych.

Przepisy ściśle określają cele, w związku z którymi mają zastosowanie czynności operacyjno-rozpoznawcze. Mogą one być wykonywane w sytuacjach enumeratywnie wyliczonych przez białoruskiego ustawodawcę. Podstawą dla ich realizacji są informacje na temat zdarzeń i działań stwarzających zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Republiki Białoruś; informacje na temat przygotowywania, popełnianym lub popełnionym przestępstwie, jak również o obywatelu przygotowującym je, popełniającym je lub obywatelu, który już je popełnił bądź mającym wiedzę na temat takiego przestępstwa. Czynności operacyjno-rozpoznawcze wykonuje się na zlecenie organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze, sądu lub innego organu w sprawie karnej. Prowadzi się je w sprawie ustalenia danych osobowych obywatela, który został zabity (zmarł), ustalenia danych osobowych obywatela, który ze względu na stan zdrowia lub wiek nie może udzielić informacji na temat swoich danych osobowych. Czynności operacyjno-rozpoznawcze są podejmowane na pisemny wniosek organizacji międzynarodowej, organu ochrony prawnej, służby specjalnej innego państwa w związku z umowami międzynarodowymi Białorusi, a także na zasadzie wzajemności. Wykonuje się je w razie konieczności zebrania informacji niezbędnych do podjęcia decyzji w sprawie zastosowania środków do zapewnienia bezpieczeństwa obywateli współpracujących konfidencjonalnie z organami prowadzącymi działalność operacyjno-rozpoznawczą i osób im bliskich, jak również ochrony ich własności przed przestępstwem. Uzasadnia je także zbieranie informacji na potrzeby wydania poświadczenia bezpieczeństwa uprawniającego do dostępu do informacji niejawnych.

Wykonywanie czynności operacyjno-rozpoznawczych prowadzone jest pod nadzorem. Co do zasady, zgodę na wykonanie tego typu czynności daje prokurator lub jego zastępca. Zarazem jednak ustawodawca przewiduje sytuacje, w których można prowadzić działalność operacyjno-rozpoznawczą bez takiej zgody. Dzieje się tak wtedy, gdy trzeba natychmiast podjąć działania na rzecz ochrony bezpieczeństwa obywateli i państwa, dla zapobiegnięcia, wykrycia, powstrzymania poważnego przestępstwa, poszukiwania i zatrzymania obywatela, który je popełnił, jak również w przypadku informacji o wydarzeniach i działaniach, które zagrażają bezpieczeństwu narodowemu Białorusi. Jednak i w tego typu sytuacjach organ wyposażony w kompetencje operacyjno-rozpoznawcze nie może korzystać z nich swobodnie. Zobowiązany jest uzyskać zgodę Ministra Spraw Wewnętrznych, Przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Pań-

stwowego, zastępcy Przewodniczącego Komitetu Kontroli Państwowej – Dyrektora Departamentu Dochodzeń Finansowych lub osób wykonujących ich obowiązki. Udzielając zgody, organ jednocześnie ustala jej temporalne ramy. Czas prowadzenia działalności operacyjno-rozpoznawczej w procedurze ekstraordynaryjnej (bez zgody prokuratora lub jego zastępcy) nie może być dłuższy niż 90 dni. Kopia decyzji w sprawie przeprowadzenia działań operacyjno-rozpoznawczych w ciągu 24 godzin jest przekazywana prokuratorowi lub osobie wykonującej jego obowiązki. Funkcjonariusz wykonujący czynności operacyjno-rozpoznawcze bez zgody prokuratora, w ciągu 48 godzin od momentu rozpoczęcia prowadzenia działań zobowiązany jest uzyskać zgodę prokuratora lub jego zastępcy na prowadzenie działań operacyjno-rozpoznawczych lub zaprzestać ich prowadzenia. Kiedy wobec braku zgody prokuratora funkcjonariusz zaprzestał realizacji działalności operacyjno-rozpoznawczej lub zawiesił ją, w ciągu 48 godzin od momentu jej rozpoczęcia przedstawia prokuratorowi lub jego zastępcy materiały działalności operacyjno-rozpoznawczej, które posłużyły do podjęcia decyzji o prowadzeniu czynności operacyjno-rozpoznawczych bez zgody prokuratora lub jego zastępcy. Prokurator lub jego zastępca niezwłocznie rozpatruje je i podejmuje decyzję o zasadności lub bezzasadności decyzji o prowadzeniu czynności operacyjno-rozpoznawczych bez zgody prokuratora lub jego zastępcy. Informacje uzyskane w trakcie działalności operacyjno-rozpoznawczej prowadzenie której bez zgody prokuratora lub jego zastępcy zostało uznane przez prokuratora lub jego zastępcę za bezzasadne, nie mogą być wykorzystane do wykonywania zadań operacyjno-rozpoznawczych.

Oprócz wyodrębnienia sytuacji, w których można wykonywać czynności operacyjno-rozpoznawcze bez uprzedniej zgody prokuratora lub jego zastępcy, prawodawca przewidział kategorie osób, wobec których mają zastosowanie inne zasady postępowania. W stosunku do osób należących do kadrowego zasobu głowy państwa Republiki Białoruś, działalność operacyjno-rozpoznawczą prowadzi się za zgodą Prezydenta Republiki i sankcją Prokuratora Generalnego Republiki Białoruś lub osoby wykonującej jego obowiązki, lub za zgodą Prezydenta Republiki wyrażonej na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych, Przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego, zastępcy Przewodniczącego Komitetu Kontroli Państwowej – Dyrektora Departamentu Dochodzeń Finansowych lub osób wykonujących ich obowiązki, bez sankcji Prokuratora Generalnego lub osoby wykonującej jego obowiązki. Wykonywanie czynności operacyjno-rozpoznawczych wobec deputowanego do Izby Reprezentantów Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś, członka Rady Republiki

Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś, sędziego, prokuratora, kierownika jednostki dochodzeniowej, oficera śledczego ma miejsce za zgodą Prokuratora Generalnego lub osoby wykonującej jego obowiązki lub na podstawie decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych, Przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego, zastępcy Przewodniczącego Komitetu Kontroli Państwowej – Dyrektora Departamentu Dochodzeń Finansowych lub osób wykonujących ich obowiązki, bez sankcji Prokuratora Generalnego lub osoby wykonującej jego obowiązki.

W celu ochrony praw obywateli i ich związków, ustawodawca białoruski wyznaczył – co do zasady – temporalne ramy prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych. I tak, czas trwania kontroli operacyjnej mieszkania i innej własności obywatela, pomieszczenia, budynku, urządzenia, środka transportu, innego obiektu i pomieszczenia organizacji, monitorowanie sieci teleinformacyjnej, poczty, zakup kontrolowany wobec tego samego obywatela w jednej sprawie operacyjnej, może trwać do 90 dni. Okres obserwacji z wykorzystaniem niejawnego pozyskiwania informacji i innych środków zainstalowanych w miejscu zamieszkania lub innym obywatela, pomieszczenia, budynku, urządzenia, środka transportu, innego obiektu i pomieszczenia organizacji, z wyjątkiem miejsc publicznie dostępnych, a także środków transportu publicznego, wynosi do 90 dni. Okres obserwacji w innych przypadkach wynosi do 180 dni. Czas prowadzenia eksperymentu wynosi do 180 dni. W uzasadnionych przypadkach, pod kontrolą prokuratora lub hierarchiczną kontrolą organu nadrzędnego wobec funkcjonariusza realizującego czynności operacyjne, czas ten może zostać prolongowany.

Nadzór i kontrola nad działalnością operacyjno-rozpoznawczą

Nadzór nad precyzyjnym i jednolitym stosowaniem przepisów dotyczących działalności operacyjno-rozpoznawczej, przestrzeganiem przez służby wolności i praw obywateli, sprawuje Prokurator Generalny Republiki Białoruś i upoważnieni przez niego prokuratorzy. Czynią to w ramach posiadanych przez siebie kompetencji. Nadzorowi prokuratorowskiemu podlega działalność służb specjalnych w stosunku do obywateli i ich organizacji, jak również co do naruszenia przez nie podstawowego interesu Białorusi. Natomiast dochodzenie wobec funkcjonariuszy służb specjalnych jest prowadzone przez KGB.

Od nadzoru nad realizacją czynności operacyjno-rozpoznawczych ustawodawca białoruski oddziela kontrolę nad nimi. Kontrolę nad prawi-

dłowym przeprowadzaniem czynności operacyjno-rozpoznawczych prowadzą szefowie organów wykonujących czynności operacyjno-rozpoznawcze.

W literaturze białoruskiej zwraca się uwagę na niedostateczny charakter kontroli nad służbami specjalnymi², co sprawia, że nierzadko sposób ich działania wykracza poza przepisy ustawy z 15 lipca 2015 r. o działalności operacyjno-rozpoznawczej.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest analiza prawna czynności operacyjno-rozpoznawczych prawnie dopuszczalnych w Republice Białoruś. W jej świetle stawia się tezę, że są one istotnie rozbudowane i wywierają kluczowe znaczenie dla realizacji zadań wyznaczonych białoruskim służbom specjalnym.

Jacek Zalesny

LEGAL ANALYSIS OF ACTIVITY OPERATIONAL AND RECONNAISSANCE IN THE REPUBLIC OF BELARUS

The article is focused on the activity operational and reconnaissance in the Republic of Belarus. The thesis of this article is they are developed. They have a crucial importance for the tasks assigned to the Belarusian special services.

KEY WORDS: *Republic of Belarus, KGB, activity operational and reconnaissance*

Bibliografia

Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 307-З „Об оперативно-розыскной деятельности”, <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3961&p0=H11500307> (12.09.2016).

Поротников А., *Будущее спецслужб Беларуси: трезвый расчет вместо красивых фантазий*, 5 февраля 2015, <http://nmnby.eu/news/analytics/5707.html> (12.09.2016).

² А. Поротников, *Будущее спецслужб Беларуси: трезвый расчет вместо красивых фантазий*, 5 февраля 2015, <http://nmnby.eu/news/analytics/5707.html> (12.09.2016).

Aleksandra Zięba

Systemy antyterrorystyczne Federacji Rosyjskiej i Republiki Litewskiej

SŁOWA KLUCZOWE:

antyterroryzm, kontrterroryzm, państwa poradzieckie, Litwa, Rosja

Głównym terminem, wokół którego będą prowadzone rozważania artykułu będzie pojęcie systemu antyterrorystycznego rozumianego jako zbiór istniejących w danym państwie elementów, obejmujących rozwiązania: prawno-karne dotyczące przestępstw terrorystycznych, instytucjonalne oraz kompetencyjne i realizowana w tym zakresie polityka¹. Płaszczyzna instytucjonalna obejmie agendy rządowe, formacje wojskowe i policyjne wyspecjalizowane w przeciwdziałaniu terroryzmowi w kontekście zarówno działań defensywnych (antyterroryzm), jak i ofensywnych (kontrterroryzm). Jej analizę można przeprowadzić wyróżniając trzy poziomy: strategiczny, operacyjny i taktyczny. Pierwszy dotyczy wytyczania głównych kierunków polityki antyterrorystycznej, poziom drugi – koordynacji wymiany informacji, a taktyczny – realizowania funkcji ochronnej przez poszczególne służby, organy i instytucje².

Struktura systemu antyterrorystycznego na szczeblu krajowym może być ujmowana również funkcjonalnie poprzez obszary odpowiedzialności

¹ Autorka przyjmuje za Bartoszem Bolechowem rozumienie polityki antyterrorystycznej, jako integralną część procesu terrorystycznego, a tym samym czynnik dynamizujący interakcje w obrębie systemu antyterrorystycznego. Zob. B. Bolechów, *Polityka antyterrorystyczna w świetle badań nad terroryzmem*, Wrocław 2012, s. 13–14.

² Zob. A. Zięba, *Problem terroryzmu w wybranych państwach Europy Środkowej i Południowej*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 38, s. 67.

poszczególnych instytucji i agend w ramach określonych faz. Pierwsza faza dotyczy detekcji (nadzór i obserwacja), w dalszej kolejności prewencji (uniemożliwienie). Kolejnym elementem jest ochrona (osób i mienia). Czwarta faza dotyczy działań wyprzedzających, czyli powstrzymania działań terrorystycznych, w tym przechwytywania lub rozbijania grup/osób planujących zamachy. Następny etap zarządzania skutkami obejmuje fazę kryzysową i post-kryzysową, czyli ograniczenia oddziaływania ataku. W dalszej kolejności wskazać należy etap atrybucji dotyczący m.in. oceny zdolności odnalezienia sprawców ataku. Ostatnim etapem winna być analiza i innowacja, czyli auto-refleksyjność systemu i jego aktorów w kontekście nowych wyzwań i zagrożeń³.

Ważnymi elementami konstytuującymi i wpływającymi na efektywność systemu antyterrorystycznego danego państwa jest koordynacja i przepływ informacji pomiędzy instytucjami zaangażowanymi w zwalczanie terroryzmu oraz współpraca międzynarodowa. Uwzględniony zatem zostanie udział poszczególnych państw w regionalnych systemach zwalczania terroryzmu (Wspólnocie Niepodległych Państw, Szanghajskiej Organizacji Współpracy, Radzie Europy oraz w przypadku państw bałtyckich – Unii Europejskiej) oraz w systemie globalnym (Organizacji Narodów Zjednoczonych). Sprzyja to bowiem nie tylko implementacji prawa międzynarodowego do porządku krajowego, ale także wymianie doświadczeń w zakresie prewencji antyterrorystycznej, metod fizycznego zwalczania terroryzmu, oraz informacji dotyczących osób i grup podejrzanych o terroryzm⁴.

Działania antyterrorystyczne podejmowane w ramach każdego systemu skupiają się, zdaniem Boaza Ganora na: tworzeniu prawa, karaniu sprawców, współpracy międzynarodowej, działaniach wymierzonych wobec społeczności i osób popierających terroryzm oraz działaniach public relations uzasadniających daną politykę w wobec terroryzmu. Strategicznym celem tworzenia takiego systemu jest w pierwszej kolejności zapobieganie eskalacji zjawiska, w tym przede wszystkim atakom terrorystycznym, finansowania i rekrutacji nowych członków. Ponadto ważne są kontrola zniszczeń, na którą składają się systemy reagowania na zaistniałe incydenty oraz pozbawienie terroryzmu atrakcyjności, które

³ Zob. szerzej: A. B. Carter, *The Architecture of Government in the Face of Terrorism*, „International Security”, vol. 26, nr 3, Winter 2001/02, s. 15–16. Por. B. Bolechów, *Polityka antyterrorystyczna...*, s. 272–273.

⁴ K. Jałoszynski, S. Kulczyński, *Antyterroryzm – metody i formy walki z zagrożeniami terrorystycznymi*, [w:] K. Jałoszynski (red.), *Zagadnienia fizycznej walki z zagrożeniami terrorystycznymi*, Warszawa 2010, s. 48.

w konsekwencji prowadzić ma do „wykorzenia terroryzmu”⁵. Efektem wszelkich działań związanych ze zwalczaniem terroryzmu ma być wyeliminowanie nie tylko zagrożenia i aktorów dokonujących tej formy przemocy z życia politycznego, ale również i społecznego. Natomiast celem polityki antyterrorystycznej według Bartosza Bolechowa są: neutralizacja głębokich przyczyn terroryzmu, zapobieganie radykalizacji, ograniczenie skuteczności oraz działań grup terrorystycznych, odstraszenie, obrona bezpośrednia, minimalizowanie negatywnych skutków dokonanych ataków terrorystycznych, ewaluacja systemu i proponowanie zmiany⁶. Wszystkie powyższe elementy systemu i polityki antyterrorystycznej są ze sobą skorelowane pod względem uwarunkowań i skuteczności podejmowanych działań.

Ze względu na obszar poradziecki omówione zostaną tylko wybrane dwa państwa celem ukazania różnorodności przyjętych rozwiązań prawnych i instytucjonalnych w przeciwdziałaniu terroryzmowi. W dalszej części artykułu wyróżnione zostaną system rosyjski i litewski z odniesieniami do pozostałych wybranych państw poradzieckich i struktur wpływających na ewolucję strategii antyterrorystycznych. Wybór tych państw do analizy podyktowany jest kilkoma czynnikami różnicującymi badane przypadki. W pierwszej kolejności skalą zjawiska terroryzmu, która jest nieporównywalnie wysoka w Federacji Rosyjskiej, z niską aktywnością terrorystów na terenie Litwy. Ponadto tworzenie i ewolucja prawa antyterrorystycznego i rozwiązań instytucjonalnych w zakresie przeciwdziałania terroryzmowi uwarunkowane jest w tych państwach przez różne przesłanki. W przypadku Rosji dominowały przesłanki wewnętrzne, stąd inicjowanie jakichkolwiek zmian dla systemu miało charakter proaktywny i reaktywny w zależności od kampanii terrorystycznych i antyterrorystycznych (problem Kaukazu Północnego). Natomiast na Litwie impulsy pochodziły od zewnątrz, przede wszystkim od Unii Europejskiej, nadając systemowi charakter prewencyjny.

Federacja Rosyjska

Zagrożenie terrorystyczne w Rosji jest bardzo wysokie porównując z państwami bałtyckimi, czy pozostałymi państwami byłego Związku Radzieckiego. Spowodowane jest to przede wszystkim napiętą sytuacją

⁵ Zob. B. Ganor, *The Counter-Terrorism Puzzle*, London/New York 2005, s. 25–26.

⁶ B. Bolechów, *Polityka antyterrorystyczna...*, s. 273–274.

na Północnym Kaukazie (w Dagestanie, Czeczenii, Inguszetii i Kabardo-Balkarii) i rozwojem idei Emiratu Kaukaskiego (ros. *Кавказский Эмират*, ЕК)⁷. Podstawowe wytyczne w zakresie realizacji polityki antyterrorystycznej Federacji Rosyjskiej wyznaczają: Koncepcja bezpieczeństwa narodowego (ros. *Концепция национальной безопасности Российской Федерации*) z 12 maja 2009 roku⁸, Koncepcja polityki zagranicznej FR (ros. *Концепция внешней политики Российской Федерации*) z 15 lipca 2008 roku⁹, Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego (ros. *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации*) z 9 września 2000 roku¹⁰ i Doktryna morska FR (ros. *Морская доктрина Российской Федерации*) z 26 lipca 2015 roku¹¹, nowa Koncepcja polityki zagranicznej FR z 30 listopada 2016 r.¹², Doktryna wojenna FR (ros. *Военная доктрина Российской Федерации*) z 26 grudnia 2016 roku¹³. W zaktualizowanej Strategii bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej (ros. *Стратегия национальной безопасности Российской Федерации*) z 31 grudnia 2015 roku terroryzm jest wymieniony jako jedno z głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, jego instytucji i społeczeństwa rosyjskiego, zaraz za działalnością obcych służb wywiadowczych¹⁴.

Przestępstwa terrorystyczne penalizowane są przez kodeks karny (ros. *Уголовный кодекс Российской Федерации*, УК FR) w rozdziałach dotyczących IX–XII (przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu publicz-

⁷ Zob. IEP, „Global Terrorism Index 2015: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism”, Sydney 2015, s. 7, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf> (3.03.2016), IEP, „Global Terrorism Index 2016: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism”, Sydney 2016, s. 10, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf> (20.11.2016).

⁸ *Указ Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537*, źródło: <http://www.scrf.gov.ru/documents/1.html> (3.08.2016).

⁹ Tekst w języku polskim: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/DoktrynaFederacjiRosyjskiej.pdf> (4.06.2016).

¹⁰ Tekst dokumentu <http://www.scrf.gov.ru/documents/6/5.html> (4.08.2016).

¹¹ Tekst dokumentu: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twaqjft-S5yrIZUVTJan77L.pdf>. Zob. szerzej: A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004, s. 33–39, K. Kraj, *Rosja w walce z terroryzmem*, Kraków 2009.

¹² Tekst dokumentu http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 (10.01.2017).

¹³ Dokument dostępny online <http://kremlin.ru/supplement/461> (4.06.2016).

¹⁴ *Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации»*, <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (4.01.2017).

nemu, przeciwko podstawom ustroju konstytucyjnego i bezpieczeństwa państwa oraz przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości)¹⁵.

W konsekwencji napiętej sytuacji na Kaukazie Północnym 25 lipca 1998 roku przyjęto Federalną ustawę o walce z terroryzmem № 130-F3Z, która określała podstawy prawne i organizacyjne w zakresie przeciwdziałania radykalnej przemocy politycznej¹⁶. Przygotowała ona grunt do wojny w Czeczenii i była wyraźnym sygnałem zmiany stylu polityki antyterrorystycznej w kierunku rozwiązań militarnych, charakterystycznych dla *hard power* (działania wyprzedzające, odwetowe, wymierzone przeciwko konkretnym osobom, tajne operacje ukierunkowane na obniżenie zdolności bojowej)¹⁷. Jej zwolennikiem był ówczesny szef Federalnej Służby Bezpieczeństwa Władimir Putin, który od 8 sierpnia 1999 roku przejął obowiązki premiera Federacji Rosyjskiej. Trzonem polityki antyterrorystycznej stało się osłabienie zdolności organizacji terrorystycznych do przeprowadzania ataków terrorystycznych oraz odcięcie terrorystów od zaplecza, zarówno finansowego, szkoleniowego jak i logistycznego. Dla wsparcia tego kierunku przyjęto ustawę o walce z terroryzmem przygotowującą kampanię tłumiącą w Czeczenii (tzw. II wojna czeczeńska 11.10.1999–15.04.2009). Ustawodawca zdefiniował podstawowe pojęcia (m.in. terroryzm, działalność terrorystyczna, terrorysta, organizacja terrorystyczna, walka z terroryzmem, operacja antyterrorystyczna) oraz określił nie tylko priorytetowe zadania w przeciwdziałaniu terroryzmowi, ale także zasady, w jaki winny one być prowadzone. Między innymi ustanowiono regułę nieujawniania środków i metod zastosowanych w operacjach antyterrorystycznych¹⁸.

¹⁵ *Уголовный кодекс Российской Федерации* от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 06.07.2016), dostępny online http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699 (5.08.2016). Zob. szerzej: K. Laskowska, *Przestępczość o charakterze terrorystycznym w Rosji: wprowadzenie do problematyki*, „Archiwum Kryminologii” 2010, Nr XXXII, s. 371–401.

¹⁶ *Федеральный закон от 25 июля 1998 г. № 130-ФЗ „О борьбе с терроризмом”* (с изменениями и дополнениями) (утратил силу), źródło: <http://base.garant.ru/12112507> (6.08.2016).

¹⁷ Por. G. Martin, *Terrorism and Homeland Security*, Los Angeles (et al.) 2011, s. 290–291; M. Y. Omelicheva, *Russia's Counterterrorism Policy: Variations on an Imperial Theme*, „Perspectives on Terrorism” 2009, vol. 3, nr 1, s. 4, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/61/126> (5.09.2016).

¹⁸ Tekst ustawy w języku polskim: *Ustawa federalna o walce z terroryzmem, uchwalona przez Dumę Państwową zatwierdzona przez Radę 3 lipca 1998 roku*, „Przekłady Aktów Prawnych. Biuletyn Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu” 1999, 1 (13); *Wybrane akty prawne Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 1999, s. 118–130, źródło: http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_99/bp-13.pdf (4.08.2016).

W ustawie wyraźnie wskazano podmioty odgrywające najważniejszą rolę w systemie antyterrorystycznym: Federalna Służba Bezpieczeństwa (ros. *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, FSB) i jej oddziały terytorialne, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (ros. *Министерство внутренних дел Российской Федерации*), Służba Wywiadu Zagranicznego (ros. *Служба внешней разведки Российской Федерации*, SWZ), Ministerstwo Obrony (ros. *Министерство обороны Российской Федерации*), Federalna Służba Ochrony (ros. *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, FSO)¹⁹.

Kolejnym aktem prawnym była Ustawa o przeciwdziałaniu terroryzmowi № 35-FZ z 6 marca 2006 roku (zmieniona № 96-FZ 3 maja 2011 r.). Stworzyła ona m.in.: podstawy prawne i organizacyjne do wykorzystania sił zbrojnych 1) w przestrzeni powietrznej np. do przerywania lotu statku powietrznego, gdy zaistnieje podejrzenie, że może on być wykorzystany do ataku terrorystycznego lub został porwany przez terrorystów; 2) w przestrzeni morskiej, w tym wód wewnętrznych i morza terytorialnego oraz platformach umieszczonych na szelfie kontynentalnym celem zapobieżenia lub przerywania atakowi terrorystycznemu; 3) do uczestnictwa w operacji antyterrorystycznej; 4) poza granicami państwa w celu przerywania międzynarodowej aktywności terrorystycznej (np. uderzeniu na obozy terrorystów i bazy szkoleniowe)²⁰. Ważną modyfikacją regulacji antyterrorystycznych są *Koncepcje przeciwdziałania terroryzmowi* zatwierdzone przez prezydenta 10 października 2009 roku. Dokument ten wyznaczył główne cele polityki antyterrorystycznej: identyfikację oraz likwidację przyczyn terroryzmu i możliwości podejmowania działań przez terrorystów, efektywne przeciwdziałanie oraz ściganie, zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom, w tym ochronę potencjalnych celów ataków i walkę z radykalizacją. Zdefiniował też ogólnopaństwowy system przeciwdziałania terroryzmowi, środki tego działania i zasady współpracy międzynarodowej w zwalczaniu tego groźnego zagrożenia²¹.

¹⁹ Tamże, art. 7.

²⁰ Zob. H. Plater-Zyberk, *Russia's contribution as a partner in war on terrorism*, SSI, July 2014, źródło: <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=1216> (4.06.2016); *Федеральный закон от 6 марта 2006 г. N 35-ФЗ О противодействии терроризму*, <https://rg.ru/2006/03/10/borba-terrorizm.html> (4.06.2016). Por. K. Kraj, *Rosja w walce z...*, s. 97–98.

²¹ *Концепция противодействия терроризму в Российской Федерации*, 20 октября 2009 г. *Российская газета – Федеральный выпуск №5022* (198), źródło: <https://rg.ru/2009/10/20/zakon-dok.html> (4.06.2016).

Organami realizującymi zadania w zakresie polityki antyterrorystycznej są: Prezydent, Zgromadzenie Federalne, Rada Ministrów, Rada Bezpieczeństwa, federalne organa władzy wykonawczej przy wsparciu właściwych podmiotów federacji, w tym władz samorządowych²². Rada Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej nakreśla strategiczne cele w zakresie walki z terroryzmem, poprzez dyrektywy. Ogólne kierownictwo nad realizacją polityki antyterrorystycznej Federacji Rosyjskiej sprawuje Rada Ministrów. Do opracowania kierunków tej polityki powołana była Federalna Komisja Antyterrorystyczna (ros. *Федеральная антитеррористическая комиссия*), której przewodniczył premier FR. Komisja pełniła funkcję instytucji koordynującej wymianę informacji między poszczególnymi instytucjami zaangażowanymi w rosyjski system przeciwdziałania terroryzmowi, niemniej w jej skład wchodził tylko członek rządu. Celem poprawy mechanizmu koordynacyjnego powołany został na mocy dekretu z 15 lutego 2006 roku Narodowy Komitet Antyterrorystyczny (ros. *Национальный Контртеррористический Комитет*, NKA), któremu przewodniczył dyrektor FSB. Na szczeblach subsystemu Federacji powołano regionalne komisje antyterrorystyczne, którym przewodniczą przedstawiciele najwyższych organów wykonawczych. W składzie NKA powołany jest również Federalny Sztab Operacyjny, który ma też odpowiedniki na szczeblach lokalnych. Ich kierownikami są szefowie miejscowych organów FSB²³.

W ramach FSB, która ma priorytetowe znaczenie na szczeblu operacyjnym i taktycznym, wydziałami odpowiedzialnymi za przeciwdziałanie terroryzmowi są: Służba Ochrony Porządku Konstytucyjnego i Walki z Terroryzmem oraz Centrum Specjalnego Przeznaczenia²⁴. Zadania realizowane są w ramach Centrum Specjalnego Przeznaczenia (ros. *Центр специального назначения*), Zarządu Współpracy z Regionami, Zarządu Organizacyjno-Operacyjnego, Zarządu Operacyjno-Śledczego, Zarządu do Walki z Terroryzmem i Politycznym Ekstremizmem oraz Zarządu Operacyjno-Koordynacyjnego ds. Północnego Kaukazu²⁵. Za działania stricte kontrterrorystyczne odpowiada Centrum Specjalnego Przeznaczenia FSB, w którego skład wchodzi specjalne jednostki Alfa

²² K. Kraj, *Rosja w walce z...*, s. 93.

²³ Zob. szerzej a strona internetowa NKA w języku rosyjskim i angielskim: <http://nac.gov.ru>. Por. P. Mickiewicz, *Bezpieczeństwo wewnętrzne Federacji Rosyjskiej w rozwiązaniach legislacyjnych i organizacyjnych*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, vol. 5, s. 123–124.

²⁴ <http://www.fsb.ru>.

²⁵ K. Kraj, *Rosja w walce z...*, s. 108-109.

(porwania samolotów, sytuacje barykadowe, odbijanie środków transportu lądowego) i Wypieł (działania rajdowe w specjalnych obiektach typu elektrownie, obiekty wojskowe itd.)²⁶. Dekretem Prezydenta z 5 kwietnia 2016 roku powołano Federalną Służbę Gwardii Narodowej (ros. *Федеральная служба Национальной гвардии*, FSGN)²⁷, mającą zastąpić takie formacje MSW, jak Mobilne Oddziały Specjalnego Przeznaczenia (OMON), których zadaniem było tłumienie masowych niepokojów społecznych oraz Specjalne Oddziały Szybkiego Reagowania (SOBR), przeznaczonych do walki z terroryzmem i zorganizowaną przestępczością. FSGN ma podlegać prezydentowi. Na kanwie zmian z początku roku 2016 uległy likwidacji Federalna Służba Kontroli Obrotu Narkotykami (FSKN) i Federalna Służba Migracyjna (FSM), w ich miejsce stworzono piony w MSW²⁸.

Współpraca międzynarodowa w zakresie zwalczania terroryzmu Federacji Rosyjskiej przebiega na różnych płaszczyznach, od globalnej, w ramach rozwiązań ONZ (tab. 1) po regionalne, ze szczególnym uwzględnieniem Rady Europy (tab. 2), Wspólnoty Niepodległych Państw oraz Szanghajskiej Organizacji Współpracy.

Federacja Rosyjska ratyfikowała również *Konwencję Narodów Zjednoczonych dotyczącą zwalczania międzynarodowej przestępczości zorganizowanej* (Nowy Jork, 15 listopada 2000 r.) dnia 26 maja 2004 roku, nie weszła jednak ona w życie. Natomiast podpisała, ratyfikowała i dostosowała swoje przepisy prawne ustawą federalną № 26-FZ z dnia 26 kwietnia 2004 roku do *Protokołu przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną* (15 listopada 2000 r.) oraz *Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobiet i dzieci* z dnia 15 listopada 2000 roku.

Bardzo intensywnie przebiega współpraca w ramach WNP w zakresie przeciwdziałania terroryzmowi²⁹. Państwa WNP na długo przed USA i Unią Europejską podjęły regionalną próbę stworzenia platformy antyterrorystycznej. 4 czerwca 1999 roku w Mińsku podpisano umowę o współpracy państw członkowskich WNP dotyczącą walki

²⁶ H. Plater-Zyberk, *Russia's contribution...*, s. 12.

²⁷ *Указ Президента Российской Федерации от 05.04.2016 № 157 „Вопросы Федеральной службы войск национальной гвардии Российской Федерации”*, <http://publication.pravo.gov.ru> (4.08.2016).

²⁸ Zob. P. Żochowski, *Rosyjska Gwardia Narodowa, czyli armia wewnętrzna wkracza do gry*, „Analizy OSW”, 4 kwietnia 2016 r., dostępne online: www.osw.waw.pl (6.09.2016).

²⁹ A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP*, Toruń 2006.

Tabela 1. Wykaz międzynarodowych konwencji antyterrorystycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych ratyfikowanych przez Rosję

Nazwa Konwencji	Data ratyfikacji	Data wejścia w życie
<i>Konwencja w sprawie przestępstw i niektórych innych czynów popełnionych na pokładzie statków powietrznych,</i> Tokio, 14 września 1963 r.	3 lutego 1988	3 maja 1988
<i>Konwencja o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi</i> Haga, 16 grudnia 1970 r.	16 grudnia 1970	14 października 1971
<i>Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego.</i> Montreal, 23 września 1971 r.	23 września 1970	22 marca 1973
<i>Konwencja o zapobieganiu i karaniu przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym także przeciwko dyplomatom,</i> Nowy Jork 14 grudnia 1973 r.	7 czerwca 1974	20 lutego 1977
<i>Międzynarodowa konwencja przeciwko braniu zakładników,</i> Nowy Jork, 18 grudnia 1979 r.	–	11 lipca 1987
<i>Konwencja o ochronie fizycznej materiałów jądrowych,</i> Wiedeń, 26 października 1979 r.	22 maja 1980	8 lutego 1987
<i>Protokół o zwalczaniu bezprawnych czynów przemocy w portach lotniczych obsługujących międzynarodowe lotnictwo cywilne,</i> Montreal, 24 lutego 1988 r.	24 lutego 1988	6 sierpnia 1989
<i>Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej,</i> Rzym, 10 marca 1988 r.	4 maja 2001	2 sierpnia 2001
<i>Protokół o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu platform stacyjnych, położonych na szelfie kontynentalnym,</i> Rzym, 10 marca 1988 r.	4 maja 2001	2 sierpnia 2001
<i>Konwencja w sprawie znakowania plastycznych materiałów wybuchowych w celu ich wykrywania,</i> Montreal, 1 marca 1991 r.	19 września 2007	18 listopada 2007

Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania terrorystycznych ataków bombowych Nowy Jork, 15 grudnia 1997 r.	8 maja 2001	7 czerwca 2001
Międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu finansowania terroryzmu Nowy Jork, 9 grudnia 1999 r.	27 listopada 2002	27 grudnia 2002
Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania aktów terroryzmu jądrowego, Nowy Jork, 13 kwietnia 2005 r.	29 stycznia 2007	7 lipca 2007

Źródło: zestawienia własne na podstawie informacji United Nations Treaty Collections [online], <https://treaties.un.org/>, Międzynarodowej Organizacji Morskiej – IMO [online], <http://www.imo.org/About/Conventions/StatusOfConventions/Pages/Default.aspx>, Międzynarodowej Agencji Atomowej – IAEA [online], <https://www.iaea.org/>.

Tabela 2. Wykaz konwencji Rady Europy składających się na system przeciwdziałania terroryzmowi, ratyfikowanych przez Rosję

Nazwa Konwencji	Data ratyfikacji	Data wejścia w życie
<i>Europejska konwencja o ekstradycji</i> , Paryż, 13 grudnia 1957 r.	10 grudnia 1999	9 marca 2000
<i>Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Strasburg, 15 października 1975 r.	10 grudnia 1999	9 marca 2000
<i>II Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Strasburg, 17 marca 1978 r.	10 grudnia 1999	9 marca 2000
<i>III Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Strasburg, 10 listopada 2010 r.		–
<i>IV Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Wiedeń, 20 września 2012 r.	24 lutego 2015 podpisano, nie ratyfikowano	–
<i>Europejska konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych</i> , Strasburg, 20 kwietnia 1959 r.	10 grudnia 1999	9 marca 2000
<i>Protokół dodatkowy do Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych</i> , Strasburg, 17 marca 1978 r.	10 grudnia 1999	9 marca 2000

Tabela 2 c.d.

Nazwa Konwencji	Data ratyfikacji	Data wejścia w życie
<i>II Protokół dodatkowy do Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych</i> , Strasburg, 8 listopada 2001 r.	–	–
<i>Europejska konwencja o przekazywaniu ścigania w sprawach karnych</i> , Strasburg, 15 maja 1972 r.	26 czerwca 2008	27 września 2009
<i>Europejska konwencja o zwalczaniu terroryzmu</i> , Strasburg, 27 stycznia 1977 r.	4 listopada 2000	5 lutego 2001
<i>Protokół zmieniający Europejską konwencję o zwalczaniu terroryzmu</i> , Strasburg, 15 maja 2003 r.	4 października 2006	–
<i>Europejska Konwencja o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy</i> , Strasburg, 24 listopada 1983 r.	–	–
<i>Konwencja o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów z przestępstwa</i> , Strasburg, 8 listopada 1990 r.	2 sierpnia 2001	1 grudzień 2001
<i>Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi</i> Warszawa, 16 maja 2005 r.	19 maja 2006	1 czerwca 2007
<i>Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie z dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu</i> , Warszawa, 16 maja 2005 r.	26 stycznia 2009 podpisano, nie ratyfikowano	–
<i>Konwencja o cyberprzestępczości</i> , Budapeszt, 23 listopada 2001 r.	–	–
<i>Protokół dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący kryminalizacji czynów o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym popełnionych za pośrednictwem systemów komputerowych</i> , Strasburg, 28 stycznia 2003 r.	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji Rady Europy. Council of Europe [online], <http://conventions.coe.int> (24.08.2016).

z terroryzmem (ros. *Договор о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом*)³⁰. Kazimierz Kraj określił ten dokument, jako pionierski ze względu na czas jej przyjęcia na ponad rok przed zamachami na World Trade Center i Pentagon (11.09.2001 r.)³¹. Umowa weszła w życie na okres 5 lat po podpisaniu przez państwa członkowskie a następnie przedłużana była o kolejne 5, gdy żadne nie wносиło zastrzeżeń. Rosja ratyfikowała umowę ustawą № 176-FZ z dnia 28 grudnia 2004 roku, która weszła w życie 13 stycznia 2005 roku. Umowa, podobnie jak inne akty tego typu reguluje cele i warunki współpracy w zakresie przeciwdziałania terroryzmowi. Ważnym jej elementem było zdefiniowanie zarówno terroryzmu, jak i terroryzmu technologicznego. W artykule 5 określono ramy kooperacji na rzecz zapobiegania i zwalczania terroryzmu m.in. poprzez: wymianę informacji, wypełnianie zapytań z przeprowadzanych przedsięwzięć operacyjno-rozpoznawczych, pomoc w ocenie systemu ochrony fizycznej, wymiana doświadczeń i dobrych praktyk³². Umowa przewiduje również możliwość wysłania oddziałów antyterrorystycznych do jednego z państw członkowskich, za jego zgodą, w ramach pomocy podczas ataku terrorystycznego. Współpraca w zakresie wymiany doświadczeń, w tym rozwiązań prawnych, proceduralnych i technicznych w zakresie przeciwdziałania i ochrony przed terroryzmem również została przewidziana. Umożliwiono między innymi przeprowadzanie wspólnych ćwiczeń i seminariów dla instytucji zaangażowanych w system antyterrorystyczny w poszczególnych państwa³³. Pewnym uzupełnieniem tej umowy był wypracowany rok później Program walki z terroryzmem i przejawami ekstremizmu (21 czerwca 2000 roku). Powołano Centrum Antyterrorystyczne (ros. *Антитеррористический центр*) WNP 1 grudnia 2000 roku³⁴. Ustanowiono przy nim również Radę Naukowo-Konsultacyjną, jako instytucję badawczą zajmującą się problematyką terroryzmu i ekstremizmu.

³⁰ Tekst dokumentu w języku rosyjskim: <http://www.antiterror.ru/library/legislation/70686256.html> (3.08.2016).

³¹ K. Kraj, *Rosja w walce z...*, s. 132.

³² *Договор о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом*, <http://www.antiterror.ru/library/legislation/70686256.html> (3.08.2016).

³³ Tamże, art. 5. Por. K. Kraj, *Rosja w walce z...*, s. 127–128.

³⁴ Zob. szerzej o roli i zadaniach centrum na stronach WNP: <http://cis.minsk.by/page.php?id=13828> (3.08.2016).

Plan realizowany miał być na czterech obszarach: prawnym (harmonizacja prawa, penalizacja czynów terrorystycznych), praktycznym (Centrum Antyterrorystyczne, wspólne ćwiczenia), informacyjnym (Centrum Antyterrorystyczne, baza danych dotycząca organizacji terrorystycznych i *modus operandi* terrorystów), oraz naukowym (podnoszenie poziomu wiedzy, rozwój nowych technologii wykrywania przestępstw). W kolejnych latach plan był aktualizowany. Jego uzupełnieniem była umowa resortów spraw wewnętrznych zawarta w Czołponacie 8 września 2000 roku w zakresie walki z terroryzmem³⁵. Modernizacji poddawano również systemy prawne poszczególnych państw członkowskich. Ustawy antyterrorystyczne przyjął w 2000 roku Uzbekistan, w 2001 roku Mołdawia, 2002 roku Białoruś, rok później Ukraina, a Armenia w 2005 roku. Od 1999 roku obowiązywały już w Azerbejdżanie, Kazachstanie i Kirgistanie oraz Tadżykistanie. Warto zaznaczyć, że Centrum Antyterrorystyczne WNP współpracuje ściśle z rosyjskim Centrum Specjalistycznego Przeznaczenia FSB. Umożliwiło to m.in. przeprowadzenie szkoleń dla antyterrorystycznych oddziałów z Azerbejdżanu, Armenii, Ukrainy, Mołdawii i Kazachstanu oraz Kirgistanu³⁶. Obecnie kończy obowiązywać w WNP Program walki z terroryzmem i innymi gwałtownymi przejawami ekstremizmu na lata 2014–2016, który był przyjęty w Mińsku 25 października 2013 roku³⁷. Decyzja o przyjęciu nowego programu na lata 2017–2019 zapadła w Biszkeku na spotkaniu Rady Ministrów Spraw Zagranicznych WNP 16 września 2016 roku.

Inne umowy w ramach tej organizacji ratyfikowane przez Federację Rosyjską dotyczyły m.in. współpracy w zakresie w ochrony granic (Mińsk, 26 maja 1995 r.), w tym sytuacji kryzysowych (Moskwa, 17 maja 1996 r.) i walki z nielegalną migracją (6 marca 1998 r.), walki z przestępstwami komputerowymi (Mińsk, 1 czerwca 2001 r.), procedur organizowana i przeprowadzania wspólnych działań antyterrorystycznych (Kiszyniów, 7 października 2002 r.; Aszchabad, 5 grudnia 2012 r.), jednakowego znakowania materiałów wybuchowych, amunicji i broni palnej (Tbilisi, 3 czerwca 2005 r.), walki z terroryzmem i innymi przejawami ekstre-

³⁵ *Соглашение о сотрудничестве министерств внутренних дел в борьбе с терроризмом, Чолпон-Ата 8 сентября 2000 года*, tekst dostępny w języku rosyjskim na <http://законодавство.com> (4.05.2016).

³⁶ K. Kraj, *Rosja w walce z...*, s. 136.

³⁷ *О Программе сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявлениями экстремизма на 2014–2016 годы, от 25 октября 2013 года, Минск*: <http://www.e-cis.info/page.php?id=23804> (4.05.2016).

zmu (Kazań, 26 sierpnia 2005 r.), przeciwdziałania legalizacji dochodów pochodzących z przestępstwa i finansowania terroryzmu (Duszanbe, 5 października 2007 r.), bezpieczeństwa informacji (St. Petersburg, 20 listopada 2013 r.)³⁸.

Przyjęto również 25 października 2013 roku w Mińsku Międzypaństwowy program wspólnych działań na rzecz walki z przestępczością na lata 2014–2018 (ros. *Межгосударственная программа совместных мер борьбы с преступностью на 2014–2018 годы*)³⁹. Celami programu są: rozwój międzynarodowych ram prawnych dla współpracy państw – członków WNP, doskonalenie i harmonizacja ustawodawstwa, umożliwienie i/lub skoordynowanie wspólnych działań zapobiegawczych, operacyjno-rozpoznawczych oraz specjalnych; promowanie i wspieranie współpracy naukowej, przeprowadzanie wspólnych szkoleń i współpraca z organizacjami międzynarodowymi⁴⁰.

Kolejną organizacją, w której Rosja jest bardzo aktywna jest Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW). Oprócz niej członkami są Chiny, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan. W marcu 2003 roku Rosja ratyfikowała Szanghajską Konwencję o Walce z Terroryzmem, Separatyzmem i Ekstremizmem (ros. *Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом*) z 14 czerwca 2001 roku⁴¹. Zobowiązuje ona państwa-strony do współpracy w celu zapobiegania, wykrywania i zwalczania aktów terroryzmu. Współpraca i pomoc wzajemna mają dotyczyć zgodnie z art. 6 Konwencji: wymiany informacji, realizacji zapytań w sprawie przeprowadzania przedsięwzięć operacyjno-śledczych, opracowania i przyjmowania uzgodnionych środków w celu zapobiegania, wykrywania i zwalczania aktów terroryzmu, separatyzmu i ekstremizmu (przeciwdziałania nie tylko wymienionym aktom, ale też przestępstwom powiązanym, jak pozyskiwanie funduszy na ową działalność oraz broni i amunicji) wymiany doświadczeń i dobrych praktyk, współpracy eksperckiej⁴². Podobnie jak w przypadku

³⁸ Zob. *Response by the Delegation of the Russian Federation to the Questionnaire on the Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security*, OSCE, Vienna 5 May 2016, s. 3–6, dostępny online w języku rosyjskim: <http://www.osce.org/ru/fsc/238941?download=true> (5.08.2016).

³⁹ Zob. tekst programu w języku rosyjskim <http://bkbopcis.ru/assets/files/programma-borbi-s-prestupnostyu.pdf> (4.08.2016).

⁴⁰ Tamże, s. 2.

⁴¹ Tekst dokumentu w języku rosyjskim dostępny: <http://kremlin.ru/supplement/3405> (03.08.2016).

⁴² Tamże, art. 6.

Centrum Antyterrorystycznego WNP Konwencja Szanghajska zakłada wymianę informacji na temat ugrupowań i osób podejrzanych o działalność terrorystyczną, separatystyczną i ekstremistyczną oraz środków i metod przez nich stosowanych, w tym prób pozyskania materiałów wybuchowych, broni konwencjonalnej i niekonwencjonalnej oraz jakichkolwiek materiałów i urządzeń, które mogą być wykorzystane do przeprowadzenia ataku (art. 7). Konwencja w swoich przepisach końcowych odwołuje się do dorobku ONZ w tym zakresie. Jej uzupełnieniem była przyjęta 15 czerwca 2009 Konwencja antyterrorystyczna (ros. *Конвенция Шанхайской организации сотрудничества против терроризма*). W ramach SOW powołano umową również Regionalną Strukturę Antyterrorystyczną (ang. *Regional Anti-Terrorist Structure of Shanghai Cooperation Organisation, RATS SCO*)⁴³ w St. Petersburgu 7 czerwca 2002 roku, znowelizowaną 16 sierpnia 2007 roku. Siedzibą RATS jest Taszcent, natomiast jej dyrektorem gen. Jewgienij Sysojew, były zastępca dyrektora FSB (2013–2015), który zdobył również doświadczenie jako kierownik rosyjskiego NKA.

Inne dokumenty w ramach współpracy regionalnej opisane przez Federację Rosyjską w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu to m.in. Umowa między rządami państw będącymi członkami Organizacji Państw Morza Czarnego⁴⁴ o współpracy w zwalczaniu przestępczości, w szczególności jej form zorganizowanych z 2 października 1998 roku, Umowa o współpracy między Europejskim Urzędem Policji a Federacją Rosyjską (Rzym, 6 listopada 2003 r.), umowa o Grupie Euroazjatyckiej w sprawie zwalczania dochodów pochodzących z przestępstwa i finansowania terroryzmu (Moskwa, 16 czerwca 2011 r.)⁴⁵. Warto zaznaczyć, że Grupa Eurazjatycka powstała w charakterze regionalnego ciała FATF w 2004 roku w Moskwie. Zrzesza obecnie Białoruś, Indie, Kazachstan, Chiny, Kirgistan, Rosja, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan⁴⁶. Rosja tak jak większość państw w reakcji na konwencję ONZ dotyczącą zwalczania finansowania terroryzmu przyjęła Ustawę № 115-FZ o przeciwdziałaniu legalizacji (praniu) pieniędzy z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu 7 sierpnia 2001 roku⁴⁷. Zadania Jed-

⁴³ Oficjalna strona w języku angielskim, rosyjskim i chińskim <http://ecrats.org/>.

⁴⁴ Obecnie członkami tej organizacji są: Albania, Armenia, Azerbejdżan, Bułgaria, Grecja, Gruzja, Mołdawia, Rosja, Rumunia, Serbia, Turcja, Ukraina.

⁴⁵ *Response by the Delegation of the Russian Federation...*, s. 7–8.

⁴⁶ Zob. oficjalna strona internetowa: <http://www.eurasiangroup.org>.

⁴⁷ Tekst ustawy w języku rosyjskim dostępny: <http://www.scrf.gov.ru/documents/17/32.html> (4.05.2016).

nostki Analitiky Finansowej realizuje w tym państwie Federalna Służba Nadzoru Finansowego (ros. *Федеральная служба по финансовому мониторингу/Росфинмониторинг*) w ramach ministerstwa finansów.

Problematiczna wydaje się kwestia oceny działań kontrterrorystycznych w Federacji Rosyjskiej i ich legalność w świetle prawa międzynarodowego oraz standardów demokratycznych. Wielu autorów wskazuje na tradycję współpracy rosyjskich instytucji bezpieczeństwa z terroryzmem międzynarodowym i przestępczością zorganizowaną oraz na stosowanie przez FR metod terrorystycznych w neutralizacji przeciwników politycznych, jak i zwalczaniu samego terroryzmu⁴⁸. Preludium rozpoczęcia tzw. II wojny czeczeńskiej były niewyjaśnione, jak dotąd zamachy bombowe na budynki mieszkalne w Bujanasku, Moskwie i Wołgańsku oraz próba zamachu w Riazaniu we wrześniu 1999 roku. Oskarża się FSB o przygotowanie tych ataków w celu zaognienia konfliktu na Kaukazie Północnym i sprowokowania interwencji zbrojnej. Innym przykładem są działania Głównego Zarządu Wywiadowczego Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych FR (GRU) poza granicami kraju. Między innymi GRU przeprowadził zamach na życie przywódcy separatystów czeczeńskich Zelichmana Jandarbijewa poprzez podłożenie ładunku wybuchowego w jego samochodzie w Dosze w Katarze 13 lutego 2004 roku. Jednak inne państwa, w tym demokratyczne, również stosują metody pozaprawnych działań wobec osób podejrzanych o terroryzm (Izrael, USA). Także omawiana w dalszej kolejności Republika Litewska zaangażowała się w kontrowersyjną kwestię tzw. tajnych więzień (*black sites*) CIA na terenie Europy Środkowej i Wschodniej⁴⁹.

Republika Litewska

Zagrożenie terroryzmem w krajach bałtyckich jest niskie. Według zarówno raportów Europejskiego Urzędu Policji (Europol) „Te-Sat”⁵⁰ i Instytutu Ekonomii i Pokoju „Global Terrorism Index”⁵¹ w ostatnich

⁴⁸ Zob. szerzej: A. W. Litwinienko, J. Felsztinski, *Wysadzić Rosję*, Poznań 2007, J. Felsztinski, W. Pribyłowski, *Korporacja zabójców: Rosja, KGB i prezydent Putin*, Warszawa 2008.

⁴⁹ Zob. D. Priest, *CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons*, „The Washington Post” (on-line) z dn. 2.11.2005, *Black site in Lithuania? CIA accused of third torture prison in Europe*, „Der Spiegel” (on-line) z dn. 21.08.2009 r.

⁵⁰ Europol, „TE-SAT EU”: *Terrorism Situation and Trend Report 2007–2015*, <https://www.europol.europa.eu/>.

⁵¹ IEP, „Global Terrorism Index 2015...”, s. 11; IEP, „Global Terrorism Index 2016...”, s. 11.

latach nie odnotowano na Litwie, Łotwie i w Estonii żadnych ataków terrorystycznych. Warto zaznaczyć, że oba raporty nie uwzględniają działań w cyberprzestrzeni (jak słynny atak w Estonii w 2007 roku) oraz m.in. porwań dla okupu.

Pierwszym dokumentem, w którym odniesiono się do zagadnienia terroryzmu i zagrożeń atakami terrorystycznymi na Litwie była Narodowa Strategia Bezpieczeństwa (lit. *Dėl Nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo*) z 28 maja 2002 roku (kilkakrotnie nowelizowana w latach późniejszych)⁵². W kwestiach związanych z terroryzmem autorzy dokumentu postrzegali to zjawisko jako zagrożenie dla litewskich żołnierzy biorących udział w misjach stabilizacyjnych, dyplomatów oraz cywilów przebywających na terenach, w którym aktywni są terroryści. W dalszej kolejności 20 marca 2003 roku utworzono Krajowy Program Zapobiegania i Kontroli Przestępczości (lit. *Nacionalinė programa prevencijos ir kontrolės nusikaltimų*)⁵³, w tym terroryzmu, traktowanego jako przestępczość zorganizowana. Dwa lata później ogłoszono program walki z terroryzmem, który wyznaczył kierunki polityki antyterrorystycznej. Miały to być przede wszystkim: współpraca międzynarodowa, tworzenie prawa antyterrorystycznego, ochrona przed atakami terrorystycznymi, w tym działania prewencyjne⁵⁴. Ostatnia zmiana Narodowej Strategii Bezpieczeństwa została ogłoszona 22 listopada 2012 roku. W tym samym dniu przyjęto również wojskową strategię⁵⁵, w której wskazano na atrakcyjność Litwy dla organizacji terrorystycznych, jako kraju tranzytowego. Nie wykluczono przy tym możliwości przeprowadzenia ataku terrorystycznego wymierzonego przeciw infrastrukturze krytycznej. Najnowsza Strategia Wojskowa (lit. *Lietuvos Respublikos karinė strategija*) została przyjęta 17 marca 2016 roku i uwzględniła również rolę propagandy terrorystycznej w eskalacji zagrożenia, które jak podkreślono w dokumencie na terytorium państwa jest niskie, niemiej obywatele litewscy, jak i personel dyplomatyczny oraz wojskowy mogą stać

⁵² Dokument dostępny: <https://www.e-tar.lt/acc/legalAct.html?documentId=TAR.2627131DA3D2> (3.07.2016).

⁵³ Dokument dostępny: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=207736 (4.0.2016).

⁵⁴ Profil anyterrorystyczny Litwy dostępny na stronach Rady Europy, CODEXTER, *Profiles on counterterrorism capacity: Lithuania*, November 2005, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168064101f> (4.08.2016).

⁵⁵ Dokument dostępny w języku angielskim na stronie Ministerstwa Obrony Narodowej: <http://kam.lt> (4.06.2016 r.).

się celami ataków za granicą⁵⁶. Litwa reaguje na zmiany ostatnich lat i tendencje związane z zagrożeniem terrorystycznych w państwach Unii Europejskiej.

Jeśli chodzi o wewnątrz krajowe informowanie opinii publicznej o stanie zagrożenia terroryzmem to Departament Bezpieczeństwa Państwowego Republiki Litewskiej (lit. *Lietuvos Respublikos Valstybės Saugumo Departamentas*, VSD) co roku publikuje ocenę bezpieczeństwa państwa. Wykazywane są w tych raportach m.in. wrogie działania państw trzecich, w tym szpiegostwo (Białoruś, Rosja) oraz niebezpieczeństwa ze strony organizacji i ruchów nawołujących do przemocy politycznej. Należy zwrócić uwagę na poruszane kwestie związane z tendencjami separatystycznymi. Autorzy rocznego sprawozdania wskazują m.in. na silnie nacjonalistyczne i prawicowe ugrupowania wśród mniejszości polskiej mieszkającej na Litwie, jako potencjalne źródło zagrożenia. Na przykład w 2013 roku zatrzymano 2 osoby podejrzane o separatystyczny terroryzm⁵⁷. Trudno ocenić faktyczne intencje osób zatrzymanych ze względu na napięcia polsko-litewskie dotyczące aktywności mniejszości polskiej na Litwie. Podobna sytuacja ma miejsce na Białorusi⁵⁸.

Innym zagrożeniem eksponowanym od kilku lat jest radykalizacja do terroryzmu motywowanego religijnie, który odwołuje się do wypaczonych interpretacji islamu i nawołuje do dżihadyzmu. Problem ten charakterystyczny dla całej Europy związany jest z fenomenem tzw. zagranicznych bojowników (ang. *foreign fighters*). Warto podkreślić, że nie tylko dołączających do działań militarnych tzw. Państwa Islamskiego na terenie Iraku i Syrii, ale również na terenie Ukrainy. Istnieją uzasadnione podejrzenia, że głównym motywem udziału w walkach w tym ostatnim państwie są sympatie prorosyjskie⁵⁹. Powiązane są one ideowo z ruchami, zaliczanymi w literaturze przedmiotu od ekstremizmu prawosławnego, choć stanowią często pewien konglomerat założeń neonazistowskich, budowy trzeciego

⁵⁶ Dokument dostępny w języku angielskim: http://kam.lt/en/defence_policy_1053/important_documents/strategical_documents.html (5.06.2016 r.).

⁵⁷ Europol, „TE-SAT EU”: *Terrorism Situation and Trend Report 2014*, The Hague 2014, s. 49, dostępny online; <https://www.europol.europa.eu/>; VSD, „The State Security Department of the Republic of Lithuania 2013, Annual Threat Assessment”, Vilnius 2014, s. 15, <http://www.vsd.lt/Files/Documents/635448351234307500.pdf> (04.08.2016).

⁵⁸ Zob. szerzej: C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce. Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2012.

⁵⁹ Zob. szerzej: VSD, „The State Security Department of the Republic of Lithuania 2014, Annual Threat Assessment”, Vilnius 2015, s. 16, <http://www.vsd.lt/Files/Documents/635664369272603750.pdf> (04.08.2016).

Bizancjum, apoteozy carskiej Rosji⁶⁰. W innych regionach poradzieckich (np. Łotwa, Białoruś, Kirgistan, Kazachstan, Tadżykistan, Turkmenistan, Mołdawia) odnotowano również aktywizację osób w kierunku wsparcia działań we wschodniej Ukrainie (Donbas) po stronie separatystów wspieranych przez Rosję. Także do działań zbrojnych po stronie ukraińskiej patrząc przez pryzmat regionu dołączają osoby głównie z Białorusi i Gruzji, ale także Litwy i Łotwy oraz pojedyncze osoby z Rosji⁶¹.

Ważnym elementem litewskiego systemu antyterrorystycznego jest płaszczyzna prawna, w tym regulacje prawa międzynarodowego. Republika Litewska, podobnie jak inne państwa europejskie ratyfikowała prawo antyterrorystyczne Organizacji Narodów Zjednoczonych (tab. 3) i Rady Europy (tab. 4.).

Litwa ratyfikowała również *Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej* (Nowy Jork, 15 listopada 2000 r.). Konwencja weszła w życie 5 września 2002 roku. Nie jest natomiast stroną *Protokołu do Konwencji o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej* (Londyn 14 październik 2005 r.); *Protokołu o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu stałych platform znajdujących się na szelfie kontynentalnym* (Londyn 14 październik 2005 r.); *Protokołu dodatkowego do Konwencji o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi* (Pekin, 10 września 2010 r.) oraz *Konwencji o zwalczaniu bezprawnych czynów dotyczących międzynarodowego lotnictwa cywilnego* (Pekin, 9 październik 2010 r.).

Ustawodawstwo karne na Litwie (lit. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*, BK) w zakresie przeciwdziałania terroryzmowi opiera się na przepisach kodeksu karnego z 26 września 2000 roku, który sukcesywnie był nowelizowany, głównie w związku z implementacją prawa Unii Europejskiej. Postępowanie karne w stosunku do osób podejrzanych o terroryzm nie jest specjalnie uregulowane. Zastosowanie mają przepisy dotyczące ciężkich przestępstw, w tym m.in. przewidziana jest możliwość przedłużenia zatrzymania osoby nawet do 18 miesięcy⁶².

⁶⁰ Zob. szerzej: R. Borkowski, *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Toruń 2006, s. 140–146.

⁶¹ Zob. szerzej: K. Rękawek, *Neither "NATO's Foreign Legion" Nor the "Donbass International Brigades": (Where Are All the) Foreign Fighters in Ukraine?*, „PISM Policy Paper” 2015, nr 6 (108), March 15; *They Came to Fight for Ukraine. Now They're Stuck in No Man's Land*, „Foreign Policy” (on-line) z dn. 19 października 2015; *Belarus Cracks Down On Pro-Ukraine Donbass Fighters*, „Belarus Digest” (on-line) z dn. 21 kwietnia 2016.

⁶² T. Bąk, *System antyterrorystyczny państw Unii Europejskiej*, Rzeszów 2015, s. 230.

Tabela 3. Wykaz międzynarodowych konwencji antyterrorystycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych ratyfikowanych przez Litwę

Nazwa Konwencji	Data ratyfikacji	Data wejścia w życie
<i>Konwencja w sprawie przestępstw i niektórych innych czynów popełnionych na pokładzie statków powietrznych,</i> Tokio, 14 września 1963 r.	21 listopada 1996	19 lutego 1997
<i>Konwencja o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi,</i> Haga, 16 grudnia 1970 r.	–	3 stycznia 1997
<i>Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego,</i> Montreal, 23 września 1971 r.	–	3 stycznia 1997
<i>Konwencja o zapobieganiu i karaniu przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym także przeciwko dyplomatom,</i> Nowy Jork 14 grudnia 1973 r.	–	23 października 2002
<i>Międzynarodowa konwencja przeciwko braniu zakładników,</i> Nowy Jork, 18 grudnia 1979 r.	–	2 lutego 2001
<i>Konwencja o ochronie fizycznej materiałów jądrowych,</i> Wiedeń, Nowy Jork, 3 marca 1980 r.	–	6 stycznia 1994
<i>Protokół o zwalczaniu bezprawnych czynów przemocy w portach lotniczych obsługujących międzynarodowe lotnictwo cywilne,</i> Montreal, 24 lutego 1988 r.	–	3 stycznia 1997
<i>Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej,</i> Rzym, 10 marca 1988 r.	–	30 kwietnia 2003
<i>Protokół o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu platform stacyjnych, położonych na szelfie kontynentalnym,</i> Rzym, 10 marca 1988 r.	–	30 kwietnia 2003
<i>Konwencja w sprawie znakuwania plastycznych materiałów wybuchowych w celu ich wybrzywania,</i> Montreal, 1 marca 1991 r.	–	21 czerwca 1998

Tabela 3 c.d.

Nazwa Konwencji	Data ratyfikacji	Data wejścia w życie
<i>Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania terrorystycznych ataków bombowych</i> , Nowy Jork, 15 grudnia 1997 r.	17 marca 2004*	–
<i>Międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu finansowania terroryzmu</i> , Nowy Jork, 9 grudnia 1999 r.	–	20 lutego 2003
<i>Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania aktów terroryzmu jądrowego</i> , Nowy Jork, 13 kwietnia 2005 r.	16 sierpnia 2005	19 lipiec 2007

* Republika Litewska wprowadziła penalizację przestępstw określonych w art. 2 konwencji oraz właściwą jurysdykcję.

Źródło: zestawienia własne na podstawie informacji United Nations Treaty Collections [online], <https://treaties.un.org/>, Międzynarodowej Organizacji Morskiej – IMO [online], <http://www.imo.org/About/Conventions/StatusOfConventions/Pages/Default.aspx>, Międzynarodowej Agencji Atomowej – IAEA [online], <https://www.iaea.org/>, Międzynarodowej Organizacji Lotnictwa Cywilnego – ICAO [online], www.icao.int.

Tabela 4. Wykaz konwencji Rady Europy składających się na system przeciwdziałania terroryzmowi, ratyfikowanych przez Litwę

Nazwa Konwencji	Data ratyfikacji	Wejścia w życie
<i>Europejska konwencja o ekstradycji</i> , Paryż, 13 grudnia 1957 r.	20 czerwca 1995	18 września 1995
<i>Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Strasburg, 15 października 1975 r.	20 czerwca 1995	18 września 1995
<i>II Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Strasburg, 17 marca 1978 r.	20 czerwca 1995	18 września 1995
<i>III Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Strasburg, 10 listopada 2010 r.	Podpisany 20 września 2012, nie ratyfikowano	–
<i>IV Protokół dodatkowy do konwencji o ekstradycji</i> , Wiedeń, 20 września 2012 r.	–	–

<i>Europejska konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych</i> , Strasburg, 20 kwietnia 1959 r.	17 kwietnia 1997	16 lipca 1997
<i>Protokół dodatkowy do Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych</i> , Strasburg, 17 marca 1978 r.	17 kwietnia 1997	16 lipca 1997
<i>II Protokół dodatkowy do Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych</i> , Strasburg, 8 listopada 2001 r.	6 kwietnia 2004	1 sierpnia 2004
<i>Europejska konwencja o przekazywaniu ścigania w sprawach karnych</i> , Strasburg, 15 maja 1972 r.	3 listopada 1999	24 lutego 2000
<i>Europejska konwencja o zwalczaniu terroryzmu</i> , Strasburg, 27 stycznia 1977 r.	7 lutego 1997	8 marca 1997
<i>Protokół zmieniający Europejską konwencję o zwalczaniu terroryzmu</i> , Strasburg, 15 maja 2003 r.	12 września 2005	12 września 2005
<i>Europejska Konwencja o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy</i> , Strasburg, 24 listopada 1983 r.	Podpisana 14 stycznia 2004	
<i>Konwencja o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów z przestępstwa</i> , Strasburg, 8 listopada 1990 r.	20 czerwca 1995	1 października 1995
<i>Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi</i> , Warszawa, 16 maja 2005 r.	15 maja 2014	1 września 2014
<i>Konwencja Rady Europy o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie z dochodów pochodzących z przestępstwa oraz o finansowaniu terroryzmu</i> , Warszawa, 16 maja 2005 r.	Podpisana 28 października 2015	–
<i>Konwencja o cyberprzestępczości</i> , Budapeszt, 23 listopada 2001 r.	18 marca 2004	1 lipca 2004
<i>Protokół dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący kryminalizacji czynów o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym popełnionych za pośrednictwem systemów komputerowych</i> , Strasburg, 28 stycznia 2003 r.	12 października 2006	1 lutego 2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji Rady Europy, Council of Europe [online], <http://conventions.coe.int> (24.08.2016).

Członkostwo w UE, znacząco wpływa na rozwiązania antyterrorystyczne na Litwie. Kluczowe dokumenty mające wpływ na całościowy kształt unijnego systemu antyterrorystycznego i płaszczyznę współpracy w zakresie zwalczania terroryzmu między państwami członkowskimi to m. in.: *Decyzja Rady ramowa z dnia 13 czerwca 2002 roku w sprawie zwalczania terroryzmu*⁶³, *Deklaracja o zwalczaniu terroryzmu*, powołująca Koordynatora ds. Zwalczania Terroryzmu oraz europejski plan działania odnośnie zwalczania terroryzmu z 25 marca 2004 roku, *Strategia UE w dziedzinie walki z terroryzmem* z 30 listopada 2005 roku, *Strategia UE w sprawie walki z radykalizacją postaw i rekrutacji do ugrupowań terrorystycznych* z 24 listopada 2005 roku, Program haski – *Wzmacnianie wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości w UE*, przyjęty 5 listopada 2005 roku, na lata 2005–2009, Program sztokholmski – *Otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli 2010–2014* z 11 grudnia 2009 r. oraz plan działania, *Strategia bezpieczeństwa wewnętrznego UE w działaniu: pięć kroków w kierunku bezpieczniejszej Europy* z 22 listopada 2010 r.⁶⁴ Ważnym elementem tego systemu jest współpraca w ramach Europejskiego Urzędu Policji (EUROPOLu), Europejskiej Jednostki Współpracy Sądowej (EUROJUSTu) oraz Europejskiej Agencji Zarządzania Współpracą Operacyjną na Granicach Zewnętrznych Państw Członkowskich UE (FRONTEXu), w tym zaangażowanie w globalną walkę z terroryzmem oraz tworzenie dobrych praktyk w tym zakresie. Unia Europejska stosuje również środki restrykcyjne wobec wybranych państw i ugrupowań terrorystycznych (w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa, WPZiB), np. poprzez tworzenie listy osób, ugrupowań oraz instytucji podejrzanych o finansowanie (najczęściej fundacje)⁶⁵. Decyzję o wpisaniu do wykazu

⁶³ *Decyzja Rady ramowa z dnia 13 czerwca 2002 roku w sprawie zwalczania terroryzmu (2002/475/WSiSW)*, Dz.U. UE L 164/3 z dn. 22.6.2002 oraz *Decyzję ramową Rady 2008/919/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. zmieniającą decyzję ramową z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu*, Dz.U. UE L 330/21 z dn. 9.12.2008.

⁶⁴ System antyterrorystyczny UE zob. szerzej: I. Wojnicz, *Polityka Unii Europejskiej wobec terroryzmu*, Toruń 2011; I. Oleksiewicz, *Polityka antyterrorystyczna Unii Europejskiej*, Rzeszów 2013; W. Ostant, *Unia Europejska wobec zagrożenia terroryzmem: od Maastricht do Lizbony*, Poznań 2016. Dokumenty dostępne na stronie: <http://register.consilium.europa.eu>.

⁶⁵ List of persons, groups and entities subject to freezing of financial assets and enhanced measures in police and judicial cooperation, 21, December 2015, źródło: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D2430&qid=1457362568874&from=EN> (4.09.2016); *Consolidated list of EU financial sanctions and Consolidated list of persons, groups and entities subject to EU financial sanctions* 13/09/2015 zob. http://ec.europa.eu/external_relations/cfsp/sanctions/list/version4/global/global.xml (20.09.2016).

państwa Unii podejmują jednoznacznie. Również publikowana jest lista osób i instytucji powiązanych z tzw. Państwem Islamskim i Al-Qai'dą, dostosowując się do list stworzonych w ramach ONZ⁶⁶.

Litwa podpisała również bilateralne umowy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej, nielegalnego handlu narkotykami i terroryzmu z innymi państwami poradzieckimi m.in.: z Białorusią (3.10.2005 r.)⁶⁷, Ukrainą (7.04.2010 r.)⁶⁸, Kazachstanem (31.08.2001 r.)⁶⁹. Podobne umowy zostały podpisane z innymi krajami m.in. Turcją (02.06.1997 r.)⁷⁰, Niemcami (23.02.2001 r.)⁷¹ i o zwalczaniu proliferacji broni masowego rażenia oraz współpracy wojskowej z USA (10.10.2001 r.)⁷². Porozumienia zostały także zawarte na szczeblach ministerialnych wyspecjalizowanych komórek zajmujących się ściganiem przestępstw finansowych powiązanych z praniem brudnych pieniędzy i finansowaniem terroryzmu z Rosją (10.09.2009 r.), Serbią (22.03.2010 r.), Gruzją (27.03.2014 r.), Macedonią (25.02.2014 r.) i Kazachstanem (19.05.2015 r.)⁷³.

Poziom instytucjonalny systemu antyterrorystycznego Republiki Litewskiej opiera się na organach podległych parlamentowi i prezydentowi, mini-

⁶⁶ UN, ISIL (*Da'esh*) *Al-Qaida Sanctions List*, 14. September 2016. źródło: https://www.un.org/sc/suborg/en/sanctions/1267/aq_sanctions_list, 16.09.2016)

⁶⁷ *Baltarusijos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo kovojant su organizuotu nusikalstamumu, neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir jų pirmtakų apyvarta, terorizmu ir kitais nusikaltimais*, Vilnius 3.10.2005, Valstybės žinios, 2007-09-01, Nr. 94-3776.

⁶⁸ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Ukrainos Ministrų Kabineto susitarimas dėl bendradarbiavimo kovojant su nusikalstamumu ir tarptautiniu terorizmu*, Vilnius 12.04.2010, Valstybės žinios, 2008-02-19, Nr. 20-720

⁶⁹ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Kazachstano Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo kovojant su organizuotu nusikalstamumu, neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta, terorizmu ir kitais nusikaltimais*, Astana 11.05.2000, Valstybės žinios, 2001-08-31, Nr. 75-2636.

⁷⁰ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Turkijos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo kovojant su terorizmu, organizuotu nusikalstamumu, neteisėta narkotinių priemonių apyvarta (prekyba jomis) ir kitais sunkiais nusikaltimais*, Vilnius 02.06.1997; Valstybės žinios, 2004-08-05, Nr. 122-4462.

⁷¹ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Vokietijos Federacinės Respublikos Vyriausybės Sutartis dėl bendradarbiavimo kovojant su organizuotu nusikalstamumu, terorizmu ir kitais sunkiais nusikaltimais*, 23.02.2001, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.B8ECDDDB9BF7E> (3.05.2016).

⁷² *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Jungtinių Amerikos Valstijų Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo masinio naikinimo ginklų platinimo prevencijos srityje ir dėl gynybos bei karinių santykių plėtojimo*, 10.10.2001, Valstybės žinios, 2003-05-21, Nr. 49-2164.

⁷³ Umowy dostępne na stronie Specjalnej Służby Śledczej ds. Przestępczości Finansowej (FNTT), <http://www.fnnt.lt/>.

strowi obrony narodowej i ministrowi spraw wewnętrznych. Gremiami na poziomie strategicznym zajmującymi się problematyką terroryzmu są Rada Obrony Państwa (lit. *Valstybės Gynimo Taryba*) oraz Międzyresortowa Komisja ds. Koordynacji Walki z Terroryzmem (lit. *Tarpžinybinė Koordinacinė Komisija prieš Terorizmą*). W skład Komisji wchodzi przedstawiciele ministerstwa spraw wewnętrznych, obrony narodowej, spraw zagranicznych oraz służb bezpieczeństwa. Głównym jej zadaniem jest wdrażanie narodowego planu przeciwdziałania terroryzmowi. Nadzór nad jej pracami sprawuje Departament Bezpieczeństwa Państwowego (VSD)⁷⁴. Departament ten jest instytucją odpowiedzialną za wywiad i kontrwywiad. Realizację zadań VSD wyznaczają cztery obszary: ochrona suwerenności państwa, ochrona obiektów strategicznych, ochrona tajemnicy państwowej i koordynacja walki z terroryzmem (od 2002 roku). Wydział do Walki z Terroryzmem (lit. *Kovos su Terorizmu Departamento*) funkcjonujący w ramach VSD koncentruje się na: zbieraniu informacji, ich analizie i ocenie zagrożenia, prowadzeniu rejestru osób podejrzanych o związki z terroryzmem, identyfikacji osób podejrzanych przybywających na terytorium Litwy, zapobieganiu atakom terrorystycznym, w tym pozyskiwaniu materiałów, które mogą być wykorzystane do przeprowadzenia zamachu, gromadzeniu i przetwarzaniu informacji dotyczących finansowania terroryzmu, typowaniu potencjalnych celów ataków, wnioskowaniu i opiniowaniu nowelizacji prawnych w zakresie ustawodawstwa antyterrorystycznego, informowaniu Prezydenta, Marszałka Sejmu oraz premiera o stanie zagrożenia oraz roczne sprawozdania.

Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (*Vidaus Reikalų Ministerija*, VRM) podporządkowane są instytucje zajmujące się ochroną granic, zapobieganiem finansowania terroryzmu oraz ochroną bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym wyspecjalizowana policyjna jednostka kontrterrorystyczna. Państwowa Straż Graniczna (*Valstybės Sienos Apsaugos Tarnyba*, VSAT) zapewniać ma ona ochronę granicy państwowej w tym zapobiega przestępczości oraz monitoruje napływającą ludność, poprzez m.in. Centrum Rejestracji Cudzoziemców (lit. *Užsieniečių Registracijos Centro*, URO).

Specjalna Służba Śledcza ds. Przestępczości Finansowej (lit. *Finansinių Nusikaltimų Tyrimo Tarnyba*, FNTT) odpowiedzialna jest m.in. za zapobieganie przestępstwom finansowym, w tym finansowania terroryzmu. Podstawę prawną w tym zakresie pełni od 1998 roku ustawa o przeciwdziałaniu

⁷⁴ M. Karlsson, *9/11 and the design of counterterrorism institutions*, London–New York 2016, s. 136.

niu praniu brudnych pieniędzy⁷⁵. Litwa spełnia wymogi określone przez Grupę Specjalną do spraw Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (*Financial Action Task Force, FATF*) i Grupę Egmont. Funkcje Jednostki Analityki Finansowej (*Financial Intelligence Unit, FIU*) realizuje Sekcja Zwalczenia Prania Pieniędzy (lit. *Pinigu Plovimo Prevencijos Skyrius*) w Specjalnej Służbie Śledczej (lit. *Specialiuju Tyrimų Tarnyba, STT*) umieszczonej w ministerstwie spraw wewnętrznych. Ważną rolę pełni również międzyinstytucjonalna grupa robocza powołana w 2007, roku zajmująca się gromadzeniem i przetwarzaniem informacji dotyczących procederu „czyszczenia” pieniędzy (legalizacja środków pozyskanych na drodze przestępstwa), prania brudnych pieniędzy i finansowania terroryzmu⁷⁶.

Do jednostek stricte kontrterrorystycznych zalicza się istniejącą od 1991 roku Jednostkę Operacji Antyterrorystycznych Litewskiej Policji (*Lietuvos Policijos Antiteroristinių Operacijų Rinktinės, ARAS*). ARAS zaangażowana jest w unijną sieć współpracy antyterrorystycznej ATLAS. Litwa zaangażowana jest obecnie również w międzynarodowe operacje militarne związane ze zwalczaniem terroryzmu NATO (RSM Afganistan, Turkey PRISM do 8 maja 2016 r., Kosovo KFOR), UE (EU NAVFOR Atalanta, EU Mission Mali) i ONZ (Afganistan UNAMA do 17 sierpnia 2015 r.)⁷⁷.

Wnioski

Federacja Rosyjska oraz Republika Litewska oraz inne państwa poradzieckie są aktywnymi członkami wielu organizacji międzynarodowych oraz dostosowują przepisy swojego prawa krajowego do antyterrorystycznych regulacji Organizacji Narodów Zjednoczonych i regionalnych struktur, których są członkami. Implementują również rozwiązania z zakresu bezpieczeństwa wpływające na wzmocnienie systemów antyterrorystycznych i wymianę dobrych praktyk. Rozwiązania przyjęte przez Litwę hołdują paradygmatowi traktującemu terroryzm jako przestępstwo (z pewnymi odstępstwami, jak poparcie Globalnej Wojny z Terroryzmem),

⁷⁵ Nr. VIII-903, 98.10.20, Žin., 1998, Nr. 96-2658 (98.11.04).

⁷⁶ Zob. szerzej na oficjalnej stronie FNTT: <http://www.fntt.lt/>.

⁷⁷ Zob. szerzej: Ministry of National Defence of Republic Lithuania, *Lithuanian participation in international operation 22 August 1994–23 August 2016*, Vilnius 2016, źródło: http://kam.lt/en/international_cooperation_1089/international_operations_and_training_missions.html (4.09.2016).

natomiast Rosja łączy penalizację i kryminalizację tego zjawiska z działaniami wyprzedzającymi, postrzegając terroryzm w kategoriach wojny.

Wyróżnić można kombinacje wielu podejść do zwalczania terroryzmu w państwach poradzieckich. Przede wszystkim łączą one poniższe elementy:

- wprowadzenie specjalnego prawa antyterrorystycznego (kryminalizacja i penalizacja przestępstw terrorystycznych);
- utworzenie jednostek organizacyjnych zajmujących się zwalczaniem terroryzmu (jednostki policyjne, wywiadowcze, analityczne, centra monitorujące, koordynacyjne itd.);
- utworzenie specjalnych jednostek antyterrorystycznych i kontrterrorystycznych (militarnych i wojskowych);
- użycie siły (represje wobec osób podejrzanych o działalność terrorystyczną);
- militarne interwencje i akcje odwetowe (np. typu *hit-and-run*);
- wprowadzenie specjalnych regulacji dotyczących zatrzymania osoby podejrzanej o terroryzm oraz technik śledczych (możliwości podglądu, podsłuchu);
- polityka medialna (współpraca organów ścigania z mediami, kampania antyterrorystyczna);
- możliwości negocjacyjne (zrozumienie źródeł terroryzmu, kwestia wypracowania porozumienia);
- współpraca międzynarodowa, w tym ratyfikacja konwencji ONZ i struktur regionalnych, jak RE, WNP, UE, SOW, aktywna realizacja zaleceń FATF i Grupy Egmont; powoływanie centrów monitorujących sytuację w regionie (Centrum Antyterrorystyczne WNP, Centrum Sytuacyjne UE/ SITCEN, RATS SCO).

Ze względu na specyfikę niehomogenicznego zjawiska, jakim jest terroryzm, trudno ocenić i zmierzyć efektywność poszczególnych państw w realizacji powyższych elementów. Trudność ta pojawia się w każdym badaniu nad skutecznością jakiegokolwiek systemu antyterrorystycznego. Jeśli przyjmiemy za zamierzony rezultat końcowy spadek liczby ataków terrorystycznych i zatrzymań osób podejrzanych o terroryzm jako miernik świadczący o zwycięstwie państwa nad radykalną przemocą polityczną niekoniecznie oznaczać to musi zanik terroryzmu, ale przeniesienie się działań osób/grup w inny region. Działania terrorystyczne zmieniają się w czasie i mogą być prowadzone z różnym natężeniem. Wyciszenie aktywności terrorystycznej nie jest jednoznaczne z zanikiem organizacji. Do tego dochodzi problem struktury organizacyjnej organów i instytucji zajmujących się zwalczaniem terroryzmu, która przybiera formę luźnych niesformalizowanych sieci nato-

miast państwo ma konstrukcję hierarchiczną, stąd dysfunkcja na poziomie zwalczania i reagowania.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przeprowadzenie analizy systemów przeciwdziałania terroryzmowi w wybranych państwach poradzieckich z wyszczególnieniem tych znajdujących się w Europie Wschodniej. Przedmiotem badań są systemy Federacji Rosyjskiej i Republiki Litewskiej. Analiza obejmuje poziom prawny (regulacje prawno-karne), instytucjonalny (instytucje i organy zaangażowane w przeciwdziałanie terroryzmowi) i kompetencyjny (zadania i cele instytucji bezpieczeństwa). Ukazana została również skala zagrożenia oraz aktywne organizacje i ruchy terrorystyczne w tym regionie.

Aleksandra Zięba

COUNTERTERRORISM SYSTEMS OF THE RUSSIAN FEDERATION AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA

The paper analyses the counterterrorism systems in selected post-Soviet states, detailing East European countries. Systems of the Russian Federation and the Republic of Lithuania are examined. This analysis includes the level of legal (criminal legal regulations), institutional (institutions and bodies involved in counterterrorism) and conceptual (main goals and tasks) solutions. In addition, the article shows the scale of activity of contemporary terrorists movements and organizations in this region.

KEY WORDS: *counterterrorism, combating terrorism, post-Soviet states, Lithuania, Russia*

Bibliografia

- Bąk T., *Systemy antyterrorystyczne państw Unii Europejskiej*, Rzeszów 2015.
Beckman J., *Comparative legal approaches to homeland security and anti-terrorism*, Burlington 2007.
Bolechów B., *Polityka antyterrorystyczna w świetle badan nad terroryzmem*, Wrocław 2012.
Ganor B., *The Counter-Terrorism Puzzle*, London/New York 2005.

- IEP, „Global Terrorism Index 2015: Measuring and understanding the impact of terrorism”, Sydney 2015, online: <http://economicsandpeace.org> (4.05.2016).
- IEP, „Global Terrorism Index 2016, Measuring and understanding the impact of terrorism”, Sydney 2016, online: <http://economicsandpeace.org> (4.05.2016).
- Karlsson M., *9/11 and the design of counterterrorism institutions*, London–New York 2016.
- Kraj K., *Rosja w walce z terroryzmem*, Kraków 2009.
- Mickiewicz P., *Bezpieczeństwo wewnętrzne Federacji Rosyjskiej w rozwiązaniach legislacyjnych i organizacyjnych*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, vol. 5, s. 114–132.
- Omelicheva M. Y., *Russia’s Counterterrorism Policy: Variations on an Imperial Theme*, „Perspectives on Terrorism” 2009, vol. 3, nr 1, <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/61/126> (8.09.2016).
- Plater-Zyberk H., *Russia’s contribution as a partner in war on terrorism*, SSI, July 2014, źródło: <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=1216> (4.06.2016).
- Włodkowska A., *Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP*, Toruń 2006.
- Žigaras F., *Lietuvos indėlis įtarptautinės bendruomenės kovą su terorizmu: oficialių dokumentų apžvalga*, „Lietuvos Metinė Strateginė Apžvalga” 2005, t. 3 (2004).
- Концепция противодействия терроризму в Российской Федерации*, 20 октября 2009 г. „Российская газета” – Федеральный выпуск № 5022 (198).
- Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 30 ноября 2016 г.)*.
- Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации»*.

Autorzy

TOMASZ R. ALEKSANDROWICZ, dr hab. profesor nadzwyczajny Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie i Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor, wykładowca Collegium Civitas w Warszawie, stały współpracownik Instytutu Prawa Międzynarodowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, ekspert Narodowego Centrum Studiów Strategicznych. Ostatnio opublikował *Podstawy walki informacyjnej* (Editions Spotkania 2016).

AGNIESZKA BIEŃ-KACAŁA, dr hab., prof. UMK, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Maastricht University.

KRZYSZTOF FEDOROWICZ, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Instytucie Wschodnim, Zakład Współczesnej Europy Wschodniej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

KATARZYNA JUREWICZ-BAKUN, dr, Instytut Prawa i Administracji, Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży.

TOMASZ KACAŁA, ppłk dr, Joint Force Command Brunssum. Ostatnio opublikował *Działania psychologiczne wybranych państw* (Wydawnictwo Adam Marszałek 2016).

MALINA KASZUBA, dr, zastępca dyrektora Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, kierownik pracowni Studiów Strategicznych.

MIROSŁAW MINKINA, dr hab., prof. UPH, prorektor ds. nauki oraz kierownik Zakładu Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych w Uniwersytecie Przyrodniczo – Humanistycznym w Siedlcach. Ostatnio opublikował *FSB. Gwardia Kremla* (Rytm 2016).

KRYSTIAN NOWAK, adiunkt na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego.

ARTUR OLECHNO, dr nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku.

LESZEK PAWLIKOWICZ, dr hab., prof. UR w Zakładzie Historii Prawa i Doktryn Polityczno-Prawnych Uniwersytetu Rzeszowskiego.

ANDRZEJ POGLÓDEK, dr, adiunkt na Wydziale Prawa i Administracji UKSW w Warszawie.

ZBIGNIEW SIEMIĄTKOWSKI, dr hab., prof. UW, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, były minister spraw wewnętrznych, szef UOP, Agencji Wywiadu.

JACEK WOJNICKI, dr hab., prof. UW, Instytut Europeistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

JACEK ZALEŚNY, dr hab., Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Ostatnio opublikował *Duma Państwowa a Rząd w Federacji Rosyjskiej. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego* (Dom Wydawniczy ELIPSA 2015).

ALEKSANDRA ZIĘBA, dr, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, ekspert społeczny Rządowego Centrum Bezpieczeństwa w zakresie zwalczania terroryzmu oraz Ośrodka Analiz Politologicznych UW.

STUDIA POLITOLOGICZNE

Wytyczne dla Autorów

Forma przekazania tekstu: e-mail'em, w edytorze Word na adres: zalesnyjacek@gmail.com.

Do tekstu dołącza się oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że aktualnie nie uczestniczy ona w innym postępowaniu wydawniczym.

Redakcja tekstu

Układ analizy:

Autor

Tytułu analizy w języku polskim

Kluczowe słowa: 5 w języku polskim

Tekst artykułu

Streszczenie: w języku polskim do 600 znaków

Tytułu analizy w języku angielskim

Streszczenie: w języku angielskim do 600 znaków

Kluczowe słowa: 5 w języku angielskim

Bibliografia

Nota o Autorze (w tym: nazwa instytucji, w której jest zatrudniony, tytuł naukowy, stopień naukowy, adres e-mailowy, adres do korespondencji).

Czcionka: Times New Roman, „13”

Akapit: wyrównanie do prawej i lewej, wcięcie: 1,25 cm pierwszy wiersz, 1,5 odstępu między wierszami.

Przypisy polskie: na dole strony, numeracja ciągła, czcionka „10”, według wzoru:

¹ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995, s. 206.

¹ Tamże, s. 27.

¹ M. Cichosz, *Transformacja demokratyczna – przyczyny, przebieg i efekty procesu*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 2006, s. 52.

¹ S. Huntington, *Trzecia fala...*, s. 176.

¹ T. Kowalski, *Formy i przesłanki obecności kapitału zagranicznego w mediach drukowanych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1998, nr 1–2, s. 37.

¹ M. Górak, *Cyfrowa prasa: chwilowa moda czy przyszłość*, <http://internetstandard.pl/artkuły/45301.html>, 6.12.2004.

Tekst podstawowy i przypisy: wyjustowane.

Ustawienia strony: standardowe.

Objętość: 25–35 tys. znaków (wraz ze spacjami).

W celu przeciwdziałania „ghostwriting” i „guest authorship” Redakcja „Studiów Politologicznych” wprowadziła procedury związane z zaporą „ghostwriting”.

„Ghostwriting” oraz „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej. Wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z „*ghostwriting*” mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawnienia swojego udziału jako jeden z Autorów lub bez wymienienia jego roli w podziękowaniach zamieszczonych w publikacji.

Z „*guest authorship*” („*honorary authorship*”) mamy do czynienia wówczas, gdy udział Autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest Autorem/współautorem publikacji.

Autor publikacji jest zobligowany poinformować o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”).

Redakcja „Studiów Politologicznych” wymaga od Autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem afiliacji oraz informacji, kto jest Autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji). Autor ponosi odpowiedzialność za zgłoszoną publikację.

Redakcja „Studiów Politologicznych” dokumentuje wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce.

Teksty przekazywane do opublikowania w „Studiach Politologicznych” podlegają postępowaniu recenzyjnemu. W ciągu 2 miesięcy od złożenia tekstu Autor jest informowany o zakwalifikowaniu go do postępowania recenzyjnego lub odrzuceniu ze względu na uchybienia formalne. Następnie każda praca (po nadaniu jej anonimowości) jest opiniowana przez jednego z Redaktorów „Studiów Politologicznych”. Po uzyskaniu pozytywnej opinii, tekst jest przekazywany dwóm recenzentom zewnętrznym, tj. spoza członków Redakcji. W przypadku uzyskania recenzji negatywnej informacja o tym fakcie jest podawana Autorowi, a postępowanie publikacyjne ulega zakończeniu ze skutkiem dlań negatywnym. W przypadku recenzji negatywnej Autor otrzymuje recenzję nadesłanego tekstu (po usunięciu personaliów recenzenta) oraz informację, że postępowanie publikacyjne uległo zakończeniu ze skutkiem negatywnym.

Redakcja nie zwraca tekstów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo do ich redagowania i skracania.

STUDIA POLITOLOGICZNE
(„ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ”)

Указания для авторов

Форма предоставления текстов (на русском языке): по электронной почте, в редакторе Word на адрес: zalesnyjacek@gmail.com.

К тексту прилагается заявление об оригинальности работы и о том, что на данное время она не заявлена в другие издания.

Редактирование текста

Схема статьи:

Автор

Название статьи на русском языке

Ключевые слова: 5 на русском языке

Текст статьи

Резюме: до 600 знаков на русском языке

Название статьи на английском языке

Резюме: до 600 знаков на английском языке

Ключевые слова: 5 на английском языке

Библиография

Информация об авторе (наименование учреждения, в котором он работает, ученое звание, ученая степень, адрес).

Шрифт: Times New Roman «13»

Сноски: внизу страницы, непрерывная нумерация, шрифт «10», согласно образцу:

¹ И. В. Чубыкин, *Государственное управление стран ближнего зарубежья России*, Москва 2006, с. 99.

¹ Там же, с. 27.

¹ См.: Н. Дж. Мельвин, *Узбекистан: переход к авторитаризму на шелковом пути*, [в:] С. И. Кузнецова (ред.), *Страны Центральной Азии на рубеже XX–XXI веков: становление национальных государств*, Москва 2006, с. 78.

¹ А. С. Автономов, *Процесс становления парламентаризма в Казахстане*, „Представительная власть” 1995, № 2, с. 27.

¹ M. Górak, *Cyfrowa prasa: chwilowa moda czy przyszłość*, <http://internetstandard.pl/artykuły/45301.html>, 6.12.2004.

Параметры страницы: стандартные.

Объем: 25–35 тыс. знаков с пробелами.

С целью противодействия «*ghostwriting*» и «*guest authorship*» редакция «Studiów Politologicznych» ввела процедуры, связанные с преградой «*ghostwriting*».

«*Ghostwriting*» и «*guest authorship*» являются проявлением научной недобросовестности. Все обнаруженные случаи будут разоблачены, включая уведомление соответствен-

ных субъектов (учреждений, в которых работают авторы, научные общества, сообщества научных редакторов и т.п.).

С «*ghostwriting*» имеем дело, когда кто-то внес весомый вклад в создание публикации, не сообщая о своем участии в роли соавтора либо без упоминания его роли в благодарностях, помещенных в публикации.

С «*guest authorship*» («*honorary authorship*») имеем дело, когда участие автора мизерно мало либо вообще отсутствует, и не смотря на это, он является автором/соавтором публикации.

Автор публикации обязан сообщить об источниках финансирования публикации, вкладе научно-исследовательских учреждений, обществ и других субъектов («*financial disclosure*»).

Редакция «Studiów Politologicznych» требует от авторов публикаций представления вклада всех конкретных авторов в создании публикации (с указанием аффилиации и данных, кто является автором концепции, основных тезисов, методов, протокола и т. п., использованных в подготовке публикации). Автор несет ответственность за заявленную публикацию.

Редакция «Studiów Politologicznych» документирует все проявления научной недобросовестности, в частности нарушения принципов этики, действующих в науке.

Тексты, направляемые для публикации в «Studiach Politologicznych», подлежат процессу рецензирования. В течение 2 месяцев с момента подачи текста автор уведомляется о том, что он допущен к процессу рецензирования либо не допущен в связи с формальными погрешностями. Далее каждая работа (после ее анонимизации) оценивается одним из редакторов «Studiów Politologicznych». После получения положительной оценки текст передается двум независимым рецензентам, не являющимся членами редакции. В случае отрицательной рецензии, данную информацию сообщают автору, а процесс публикации завершается с негативным результатом. В случае негативной рецензии автор получает рецензию на отправленный текст (после удаления имени рецензента) и информацию, что процесс публикации завершен с негативным для него результатом.

Редакция не возвращает не заказанных текстов и оставляет за собой право к их редактированию и сокращению.

STUDIA POLITOLOGICZNE
("POLITICAL SCIENCE STUDIES")

Instructions for Authors

Papers should be submitted by email in Word format to the following address:
zalesnyjacek@gmail.com.

Paper should include a statement concerning the original character of the paper and the fact that it is not under consideration for publication elsewhere.

Editing of the text

A scheme of the analysis:

Author

Title of analysis

Abstract (up to 600 characters)

Key words: 5

The text of the article

Bibliography

A separate note about the Author is also required (including the name of the institution where they are employed, the academic title and academic degree, address)

Font: 13-point font size (Times New Roman)

References: at the bottom of the page, continuous pagination, 10-point font size, according to the following model:

- ¹ F. Millard, *Elections, Parties and Representation in Post-Communist Europe*, Palgrave Macmillan 2004, p. 135.
- ¹ Ibidem, p. 27.
- ¹ T. Zittel, *Legislators and their representational roles: strategic choices or habits of the heart?*, [in:] M. Blomgren, O. Rozenberg (eds.), *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*, Routledge 2012, p. 107.
- ¹ F. Millard, *Elections, Parties...*, p. 176.
- ¹ A. Grant, *The Politics of American Campaign Finance*, "Parliamentary Affairs" 1998, № 2, p. 227.
- ¹ M. Górak, *Cyfrowa prasa: chwilowa moda czy przyszłość*, <http://internetstandard.pl/artyki/45301.html>, 6.12.2004.

Page setup: standard

Length: 25,000–35,000 characters (spaces included)

To counteract "ghostwriting" and "guest authorship", the Editorial Board of "Studia Polito-logiczne" implemented procedures connected with blocking "ghostwriting".

„*Ghostwriting*” and “*guest authorship*” are signs of scientific unreliability. All detected cases will be disclosed, including notifying the proper entities (institutions employing the Authors, scientific societies, associations of scientific editors etc.).

We are dealing with “*ghostwriting*” when somebody who has made a significant contribution to the text does not disclose their participation as one of the Authors or when their role is not mentioned in the acknowledgements included in the publication.

We are dealing with “*guest authorship*” (“*honorary authorship*”) when the Author’s participation is negligible or it is none despite the fact he/she is referred to as the Author/co-author of the publication.

The Author of a publication is obliged to provide information on the sources of financing the publication, the contribution of scientific and research institutions, associations and other entities (“*financial disclosure*”).

The Editorial Board of “*Studia Politologiczne*” requires that the Authors disclose the contribution of particular Authors to the publication (providing affiliations and information on the Author of the concept, assumptions, methods, protocol, etc. used while preparing the publication). The Author bears responsibility for the submitted text.

The Editorial Board of “*Studia Politologiczne*” documents all signs of scientific unreliability, especially of breaking and infringing the principles of ethics binding in science.

Texts submitted for publication in “*Studia Politologiczne*” are reviewed. Within 2 months after submission of the text, the Author is informed on the text being qualified for the reviewing procedure or rejected due to formal faults. Next, each paper (after being anonymized) undergoes the assessment procedure by one of the Editors of “*Studia Politologiczne*”. After receiving a positive opinion, the text is passed on to two external reviewers, i.e. from outside the Editorial Board. In case of a negative opinion, the information on this fact is given to the Author and the process of publishing is closed with a negative result. In case of a negative opinion the Author receives the review of the text (with personal data of the reviewer removed) and the information that the process of publishing has been closed with a negative result.

The Editorial Board does not return the texts which have not been requested and reserves the right to edit and abridge them.

